Wereld Globalisering CE

de geo

Aardrijkskunde
voor de tweede fase
Leer/opdrachtenboek
vwo

ThiemeMeulenhoff

de geo

Leeropdrachtenboek vwo

Wereld Globalisering

drs. J.H. Bulthuis
drs. G. Gerits

Eindredactie: drs. I.G. Hendriks

De Geo voor de tweede fase wordt geschreven door een auteursteam:
drs. J.H. Bulthuis, drs. H.M. van den Bunder, drs. G. Gerits, drs. I.G. Hendriks,
drs. J.H.A. Padmos, A.M. Peters en B. van Wanrooij

ThiemeMeulenhoff

Hoe werk je met De Geo?

Dit leeropdrachtenboek behandelt een gedeelte van het domein Wereld. Samen met het materiaal op www.degeo-online.nl kun je je hiermee goed voorbereiden op dit onderdeel van het centraal examen aardrijkskunde.

Lees hieronder hoe het leeropdrachtenboek en de site zijn opgebouwd.

Opdrachtengedeelte

Het opdrachtengedeelte is het startpunt van waaruit je werkt. Je treft de volgende onderdelen aan:

I Instaptoets
Je herhaalt wat je al weet over het onderwerp.

II Hoofdstukken met paragrafen
- Hoofdvraag en deelvragen Ieder hoofdstuk heeft een hoofdvraag. In de paragrafen komen de deelvragen aan de orde waarmee je de hoofdvraag kunt beantwoorden.
- Opdrachten In elke paragraaf maak je verschillende soorten opdrachten zoals:
  - kennisvragen → **K**
  - inzichtvragen → **I**
  - opdrachten over vaardigheden en werkwijzen → **V**
  - verdiepingsopdrachten → VERDIEPING
  - atlasopdrachten
- Online-opdrachten Aan het eind van een paragraaf staan ict-opdrachten.
- Afsluiting Een hoofdstuk sluit af met een slotopdracht en een leeroverzicht.
- Extra Een hoofdstuk heeft ook altijd een Extra met extra opdrachten, bijvoorbeeld voor je Praktische opdracht.
- Proeftoets Een hoofdstuk heeft ook altijd een Proeftoets waarmee je oefent voor je toets. (Bij dit katern: zie www.degeo-online.nl).

III Proefexamen
Aan het eind van het boek vind je een Proefexamen. Hiermee toets je je kennis en vaardigheden voor de stof van het hele katern. Op het examen gebeurt dat immers ook. (Bij dit katern: zie www.degeo-online.nl).

Theoriegedeelte

Het theoriegedeelte heb je nodig om de theorie, de vaardigheden en de werkwijzen na te lezen. Om je te helpen de stof te bestuderen worden de volgende tekens gebruikt:

▶ hoofdzaak
● onderverdeling van de hoofdzaak, opsomming
■ bijzaak

Een overzicht van de vaardigheden en de werkwijzen vind je achter in het boek. De opdrachten leiden je door dit overzicht.

Online

Op www.degeo-online.nl vind je:
- per hoofdstuk een proeftoets waarmee je oefent voor je toets;
- een proefexamen over de stof van het hele katern;
- ict-opdrachten en W-nummers;
- films en animaties;
- extra beeld bij begrippen en lastige theorie;
- extra proeftoetsen met feedback en extra oefenmogelijkheden voor je examen;
- begrippenoverzichten per domein en per hoofdstuk;
- het overzicht van vaardigheden en werkwijzen.

Vormgeving
DATBureau, Amsterdam

Bureauredactie
Text & Support, Beusichem

Opmaak
DeltaHage bv, Den Haag

Cartografie
EMK, Deventer

Technisch tekenwerk
Tiekstra Media, Groningen

Fotoresearch
Lineair, Arnhem

Over de omslagfoto
Inladen van containers in Qingdao (China)

Over ThiemeMeulenhoff
ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en leeroplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 90 06 43622 8
Vierde druk, negende oplage, 2020

Deze uitgave is volledig CO_2-neutraal geproduceerd.
Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.
Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

Instaptoets

Met deze toets kun je voor jezelf testen of je nog weet wat je moet weten om aan dit domein te kunnen beginnen. De vragen gaan over begrippen en verschijnselen die in de onderbouw aan de orde zijn geweest.

Toets online
Je kunt deze toets ook maken op www.degeo-online.nl. Als je de digitale instaptoets maakt, kun je bij elke vraag de bijbehorende theorie uit de onderbouw oproepen.

Vraag 1
In W1 zijn enkele landen in drie groepen ingedeeld.
a Neem W1 over en vul achter de letters A, B en C de verzamelnaam van de landen in.
b In W1 ontbreken voorbeelden van landen. Zet de volgende landen op de juiste plaats in W1: *Ghana*, *Duitsland*, *Hongkong* en *Singapore*.

Vraag 2
Bekijk W1 nog eens. Welk van de volgende kenmerken geeft het beste aan waar het onderscheid tussen landen op is gebaseerd?
A Analfabetisme.
B Armoede.
C Ontwikkelingspeil.
D Welvaart.

Vraag 3
Noteer drie voorbeelden van agrarische grondstoffen en drie voorbeelden van mijnbouwproducten, die in de negentiende eeuw steeds meer werden ingevoerd uit de koloniën.

Vraag 4
Welke van de volgende stellingen is juist?
A Afrika werd in de achttiende eeuw ingedeeld in staten.
B In Zuid-Amerika vond de dekolonisatie eerder plaats dan in Azië.
C Afrikaanse landen werden vrij vroeg zelfstandig vergeleken met andere werelddelen.

W1 Drie groepen landen. **Overnemen in je schrift!**

A . . .	**B** . . .	**C** . . .
Taiwan	Tanzania	België
Zuid-Korea	Nepal	Japan
Brazilië	Peru	V.S.
. . .	Nigeria	Noorwegen
. . .	. . .	. . .

Vraag 5
In dit katern zul je de termen exploitatiekolonie en vestigingskolonie tegenkomen. Welke term past bij elk van de volgende twee historische feiten?
A Argentinië is een land waar in de negentiende en twintigste eeuw migranten naartoe migreerden.
B Lange tijd was Argentinië een land waar avonturiers en gelukzoekers op zoek gingen naar edelmetalen, zoals zilver.

Vraag 6
Welk van de volgende landen kan worden getypeerd als NIC-land?
A De V.S.
B Zuid-Korea.
C Tsjechië.
D Kenia.
E Nieuw-Zeeland.

Vraag 7
Ontwikkelingslanden exporteren veel agrarische grondstoffen en mijnbouwproducten naar rijke landen. Noteer twee andere redenen waardoor ontwikkelingslanden voor de rijke landen van belang zijn geweest sinds de industriële revolutie.

Vraag 8
Wanneer werden de meeste landen in Afrika zelfstandig?
A In de achttiende eeuw.
B In de negentiende eeuw.
C In de twintigste eeuw.

Vraag 9

a Noteer drie voormalige koloniale gebieden van Nederland.
b Noteer van elk gebied in welk werelddeel het ligt.

Vraag 10

a Niet alle Europese landen hadden kolonies. In welk deel van Europa liggen vooral landen die koloniale gebieden hadden?
A West-Europa en Spanje en Portugal.
B Noord-Europa en Spanje en Portugal.
C West- en Oost-Europa.
D West- en Oost-Europa en Spanje.
b Noteer van het gekozen deel drie koloniale landen met een bijbehorende kolonie.

Vraag 11

a Godsdienst is een van de twee belangrijkste onderdelen van de cultuur van volken. Wat is het andere kenmerk?
b Wanneer je een menselijke verklaring van een bepaald verschijnsel zoals armoede of honger wilt geven, kun je zoeken in een viertal sociaalgeografische dimensies: economie, politiek, demografie en cultuur. Een dimensie is dus een bepaald gezichtspunt van waaruit je redeneert. Neem W2 over en breng de volgende begrippen onder in het juiste vakje: *geloof*, *inkomen*, *werkloosheid*, *provinciaal bestuur*, *bevolkingsdichtheid*, *regeringsvorm*, *taal* en *sterftecijfer*.

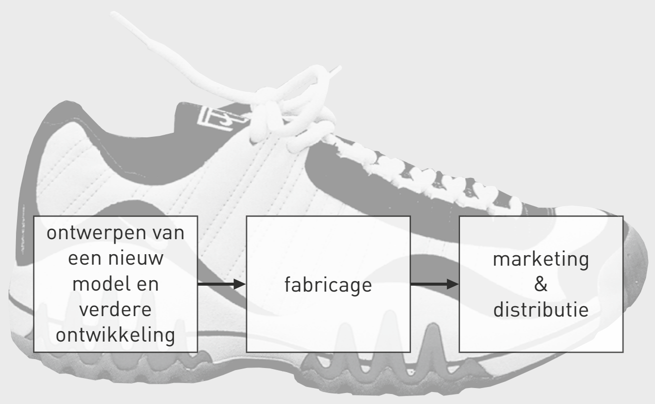
W2 Sociaalgeografische dimensies. **Overnemen in je schrift!**

Dimensie	Verklarende factoren
economie	...
politiek	...
demografie	...
cultuur	...

Vraag 12

Al een aantal jaren na de Tweede Wereldoorlog valt in Europa een proces van staatkundige verbrokkeling waar te nemen. Onderstreep de landen die het resultaat zijn van dit verbrokkelingsproces in het volgende rijtje: *België*, *Oekraïne*, *Frankrijk*, *Spanje*, *Slowakije*, *Montenegro*, *Estland*, *Duitsland*, *Joegoslavië*, *Griekenland*, *Italië*, *Portugal*, *Finland* en *Litouwen*.

W3 Schakels in het productieproces.

Vraag 13

New York, Tokyo en Parijs zijn voorbeelden van een metropool. Zo'n wereldstad zuigt grote stromen migranten aan uit kleinere steden en dorpen en biedt werkgelegenheid en veel voorzieningen op het gebied van onderwijs, medische zorg en allerlei vormen van vermaak.
In de migratietheorie hebben de aantrekkingsfactoren een speciale benaming. Welke is dit?
A Magneetfactoren.
B Pushfactoren.
C Ontwikkelingskenmerken.
D Pullfactoren.

Vraag 14

Om een landbouwtractor te kunnen kopen in Groot-Brittannië, moet een cacaoboer in het West-Afrikaanse Ghana zo'n 30.000 kg cacaobonen verkopen aan een chocoladefabriek in Zaandam. De prijs van cacao op de wereldmarkt bedraagt namelijk ongeveer € 1,23 per kg.
a Welk begrip hoort bij de volgende omschrijving?
De verhouding tussen het prijspeil van de exportproducten en het prijspeil van de importproducten heet
A de betalingsbalans.
B een joint venture.
C de ruilvoet.
D de handelsbalans.
b Wanneer de prijs van cacaobonen op de wereldmarkt daalt en de landbouwtractor duurder wordt, is dit voor de Ghanese cacaoboer niet bepaald gunstig.
Door de ... is hij misschien gedwongen zijn bedrijf op te geven en naar de stad te trekken.
Welk begrip past goed in de onvolledige zin?

Vraag 15

Bekijk W3 waarin de productie van een nieuwe lijn sportschoenen wordt weergegeven. Door globalisering ontstaat er een internationale arbeidsverdeling.
a Welk onderdeel van het productieproces in W3 zal waarschijnlijk worden verplaatst naar een land in de periferie?

b De reden van deze verplaatsing moet je zoeken in de economische dimensie. Welke factor verklaart deze verplaatsing?
A De grote afzetmarkt in die landen.
B De goede medische voorzieningen in die landen.
C Het lage loonkostenniveau in die landen.
D Het uitstekende gebruik van Engels als tweede taal in die landen.
E De strenge milieuwetgeving in die landen.
F De sterke positie van de vakbonden in die landen.

Vraag 16

De namen Walmart, ExxonMobil, Ford Motor, Toyota Motor, ING Groep en Philip Morris hebben alle betrekking op
A autofabrieken.
B aardoliemaatschappijen.
C bank- en verzekeringsbedrijven.
D zakelijke diensten.
E multinationals.

Vraag 17

Hierna zie je een willekeurige reeks ontwikkelingskenmerken van landen. Een aantal ervan wordt gerekend tot de basiskenmerken. Ze betreffen de eerste levensbehoeften. Welke zijn dat?
A Tempo van de bevolkingsgroei.
B Percentage van de beroepsbevolking in de primaire sector.
C Voedsel.
D Energieverbruik.
E Onderwijs.
F Percentage stedelingen.
G Kwaliteit van de infrastructuur.
H Gezondheidszorg.
J Huisvesting.
K Aantal internetaansluitingen per duizend inwoners.
L Aantal afgelegde vakantiekilometers.

Vraag 18

Neem W4 over en geef van de zeven grote steden in de V.S. aan waar ze liggen door een kruisje te zetten in de juiste kolom.

W4 Ligging steden V.S. **Overnemen in je schrift!**

Stad	Westkust	Oostkust	Midden	Zuidkust
Seattle	...	...	...	...
New Orleans	...	...	...	...
New York	...	...	...	...
Chicago	...	...	...	...
Denver	...	...	...	...
Los Angeles	...	...	...	...
Houston	...	...	...	...

Vraag 19

W5 geeft de regionale ongelijkheid tussen drie gebieden weer. Deze ongelijkheid heeft gevolgen voor
A het migratiesaldo in een gebied.
B het gemiddelde inkomen in een gebied.
C de oppervlakte bos en openbaar groen.
D het aantal werkenden in de landbouw.

Vraag 20

Hoe noem je de concentratie van bedrijven op één plek, doordat ze voordeel van elkaars nabijheid hebben?

W5 Werk en opleiding.

	Werkloosheid in %	Opleidingsniveau middelbaar en hoger onderwijs in %	Percentage in industrie
Delfzijl en omgeving	13,7	56	30,8
agglomeratie Haarlem	3,9	70	11,6
Twente	7,7	66	25,3

1 De wereld, een mozaïek van regio's CE

Egypte Protesten in de Arabische wereld

Egyptenaren demonstreren op het Tahrirplein in Cairo. Dagenlang roepen ze om het aftreden van president Moebarak, die vanaf 1981 aan de macht is. Na aanvankelijke weigering ruimt hij uiteindelijk het veld. Na de val van Ben Ali in Tunesië is Moebarak de tweede machthebber in de Arabische wereld die moet opstappen. Maar daar blijft het niet bij. De hele regio lijkt op zijn kop te staan. Revoluties volgen elkaar in het voorjaar van 2011 in snel tempo op. In Libië, Jemen, Oman en Bahrein wordt het ook onrustig. Het zijn aanvankelijk opstanden van jonge mensen, gebruikmakend van mobieltjes en internet, maar al snel ontstaat een breder protest. Het is een schreeuw om democratie, maar ook om een beter leven. Uitvoerig berichten de media over gebrekkige levensomstandigheden, hoge werkloosheid, stammenstrijd of de verrijking van een kleine elite. De vraag blijft of revoluties als deze een snelle verandering teweeg kunnen brengen in de omstandigheden waarin mensen in deze regio, de Arabische wereld, leven. Vanuit Europa volgen wij de ontwikkelingen nauwgezet. Wij hebben er immers belangen. Meer dan ooit staan deze en andere regio's in de wereld in het middelpunt van onze belangstelling.

Oriëntatie

Inleiding
Bij het begrenzen van regio's op aarde zijn politieke, economische, culturele en demografische kenmerken van belang. In de loop van de tijd zijn die kenmerken veranderd. Dit hoofdstuk gaat over die ruimtelijke verdeling van kenmerken, maar ook over hun samenhang (paragraaf 1.1 en 1.2). Vooral door die samenhang kun je verschillende macroregio's onderscheiden. Deze macroregio's komen in paragraaf 1.3 t/m 1.6 aan bod, waardoor je een goed sociaalgeografisch beeld krijgt van de wereld.

Hoofdvraag
Wat zijn de belangrijkste (met elkaar samenhangende) sociaalgeografische indelingskenmerken en processen in de macroregio's?

Deelvragen
1. Op basis van welke demografische en culturele kenmerken kun je de wereld indelen?
2. Hoe zijn de demografische en de culturele kenmerken in de loop van de tijd veranderd?
3. Op basis van welke (sociaal)economische en politieke kenmerken kun je de wereld indelen?
4. Hoe zijn de (sociaal)economische en politieke kenmerken in de loop van de tijd veranderd?
5. Welke problemen doen zich voor bij het onderscheiden van Europa en Azië op grond van culturele kenmerken?
6. Welke karakteristieke culturele, politieke, demografische en economische bevolkingskenmerken komen voor in Europa en hoe zijn die ruimtelijk verdeeld?
7. Welke karakteristieke demografische, culturele, politieke en economische bevolkingskenmerken komen voor in Oost-Azië en hoe zijn die ruimtelijk verdeeld?
8. Op grond van welke culturele criteria kun je Afrika in macroregio's indelen en hoe ziet die indeling er dan uit?
9. Welke karakteristieke politieke, demografische en (sociaal)economische kenmerken hebben de macroregio's in Afrika?
10. Welke culturele, politieke, demografische en (sociaal) economische kenmerken zijn typerend voor de macroregio Latijns-Amerika?

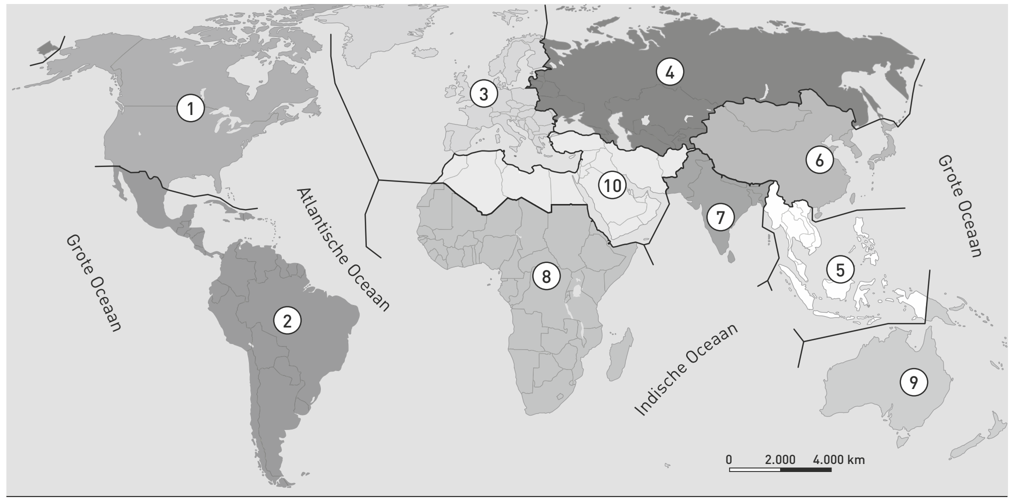
Opdracht 1 Overzicht hoofdstuk
Om een algemene indruk van dit hoofdstuk te krijgen, bekijk je in het theoriegedeelte:
- de indeling aan de hand van de paragraaftitels en de tussenkopjes;
- de inleiding van het hoofdstuk;
- de figuren met de bijschriften.

Opdracht 2 Arabische wereld K
a Bekijk de openingsfoto van dit hoofdstuk. Noteer een kenmerk dat zichtbaar is op de foto, waaraan je kunt zien dat deze foto in de Arabische wereld is genomen.
b In welk van de volgende landen wordt de Arabische taal als spreek- en schrijftaal veel gebruikt? Kies uit: *Jordanië, Sudan, Turkije, Iran, Egypte* en *Oman*.
c De omwenteling in de Arabische wereld hangt samen met jarenlange onvrede over het leven in een dictatuur. Blader door het theoriegedeelte van het eerste hoofdstuk. Zoek in figuur 1.19 op in welke landen van de wereld de democratische verhoudingen het meest ontbreken. Neem W1 over en noteer met behulp van de atlas de namen in het schema.

W1 Niet-democratische landen. **Overnemen in je schrift!**

Werelddeel	Niet-democratische landen
Afrika	...
Azië	...

W2 Cultuurgebieden.

d Op de openingspagina van dit hoofdstuk kun je lezen dat de omwentelingen in de Arabische wereld aanvankelijk vooral zijn toe te schrijven aan jonge mensen. Die vormen een groot aandeel van de totale bevolking. Met welke soort grafieken kun je die jonge bevolkingsopbouw het beste weergeven? Verwijs naar een karakteristieke vorm van de bedoelde grafiek.

Opdracht 3 Basisbehoeften I

a De spreiding van de bevolking en de bevolkingsdichtheid worden mede bepaald door de natuurlijke mogelijkheden van een gebied. Bekijk GB 80A. Noteer ten minste drie fysische factoren die een lage bevolkingsdichtheid in dit gebied verklaren. Noteer achter elke factor een regionaal voorbeeld.

b Noteer de nummers van de volgende kenmerken die behoren tot de eerste levensbehoeften.
1 Tempo van de bevolkingsgroei.
2 Inkomen.
3 Werk in de landbouw.
4 Huisvesting.
5 Energieverbruik.
6 Verstedelijking.
7 Kleding.
8 Onderwijs.
9 Gezondheidszorg.
10 Voedsel.

c Welk woord is fout in de onderstaande zin?
Wanneer het gemiddelde inkomen in een land hoger is, *daalt / stijgt* het aandeel van de eerste levensbehoeften.

Opdracht 4 Cultuurgebieden K

Bestudeer W2 en neem W3 over in je schrift. Schrijf vervolgens (zonder de atlas te gebruiken) in de tabel van W3 op de juiste plaats:

a in de tweede kolom de namen van de cultuurgebieden.
b in de derde kolom de letter van een van de volgende cultuurkenmerken:
A Grote diversiteit aan Latijnse en Germaanse talen.
B Oosters-orthodoxe godsdienst.
C Overheersend Engelstalig, maar deels ook Franstalig in het noorden en Spaanstalig in het zuidelijke deel van het cultuurgebied.
D De koran als richtsnoer voor het dagelijks leven.
E Cultuur met 'macho'-elementen.
F Confucianisme.
G Boeddhisme.
H Tribale samenlevingen.
I Hindoeïsme.
J De oorspronkelijke cultuur van de Aboriginals onderdrukt door de westerse cultuur.

W3 Kenmerken cultuurgebieden. **Overnemen in je schrift!**

Nr.	Naam	Kenmerk	Nr.	Naam	Kenmerk
1	...	...	6	...	...
2	...	...	7	...	...
3	...	...	8	...	...
4	...	...	9	...	...
5	...	...	10	...	...

1.1 Indelen op basis van demografische en culturele kenmerken

De Masaï

In Kenia en Tanzania wonen de Masaï. Het volk eet vooral vlees en nauwelijks vis of groenten. In droge tijden drinken ze een cocktail van bloed en melk van koeien. Maar ze houden ook van zoetigheid, zoals de honing van grondbijen. Engai is de god die hun vee, hun 'goud', schonk. Het Masaïvolk telt een klein miljoen mensen en is een van de vele volken in Afrika. Er zijn zoveel verschillende culturen op de wereld die wij lang niet allemaal kennen!

Regionaliseren

▶ Elk gebied heeft iets unieks. Hoewel voor de gemiddelde Chinees of doorsneeburger van de V.S. landen als Nederland, België, Duitsland en Denemarken één pot nat zijn, waar mensen hetzelfde taaltje brabbelen, vinden wij als bewoners van een van de Lage Landen dat er enorme verschillen zijn. In ieder geval genoeg om het bestaan van een nationale staat en een nationaal elftal te rechtvaardigen. Maar, hoe uniek ook, er zijn ook overeenkomsten tussen bewoners van gebieden. Die maken het mogelijk om de wereld in te delen in gebieden met soortgelijke kenmerken, zogenaamde regio's. Een regio is een begrensd deel van het aardoppervlak, dat zich door een of meerdere kenmerken onderscheidt van andere regio's. Het indelen van een gebied in regio's noem je regionaliseren. Regio's komen in allerlei afmetingen voor. Soms beslaan ze grote delen van de wereld, ook wel macroregio's genoemd. In andere gevallen is een regio niet veel groter dan een gemeente.

● Bij regionaliseren is de grondregel om altijd uit te gaan van hetzelfde kenmerk of dezelfde groep van kenmerken. Het is onjuist om Nederland in te delen in het agrarische noorden, het rijke westen, het zuiden-met-de-zachte-g, het zonnige zuidwesten en het groene oosten. Een indeling in bijvoorbeeld agrarische en industriële regio's en regio's met een sterke oriëntatie op de dienstverlenende sector is wel goed. Daarbij is immers telkens hetzelfde indelingskenmerk, de bestaansmiddelen, gebruikt.

● Om regio's te kunnen begrenzen, zijn twee zaken van belang:
– Allereerst het meten van het kenmerk. In bovengenoemd voorbeeld zou dat het aandeel van de beroepsbevolking in elk van de drie sectoren kunnen zijn. Deel je een gebied in arme en rijke regio's in, dan kun je bijvoorbeeld kiezen voor de hoogte van het BNP per hoofd van de bevolking.
– Ten tweede heb je ook nog een criterium nodig. Bij welk aandeel van de landbouwers in de beroepsbevolking spreek je over een agrarische regio? Of bij welk BNP per inwoner noem je een regio rijk?

▶ De schaal waarop je werkt, is bij regionaliseren erg belangrijk. Zo zou je Europa op mondiale schaal kunnen zien als een christelijke regio. Als je inzoomt op Europa, komt het verschil

> regio

> regionaliseren

tussen katholieke, protestante en oosters-orthodoxe regio's binnen Europa in beeld.

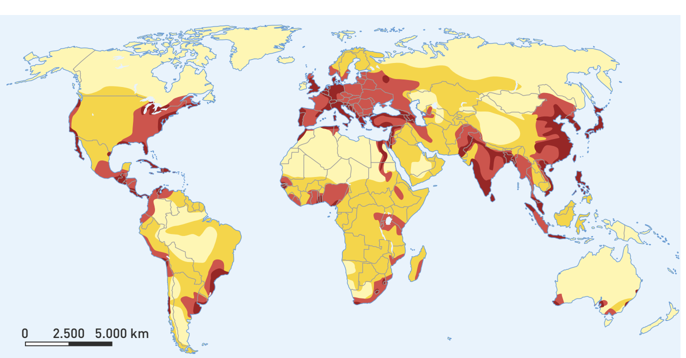
● Overgangen tussen regio's zijn vrijwel nooit messcherp. Meestal is het tegendeel waar. Zo verloopt bijvoorbeeld de overgang van het welvarende Noord-Italië naar het armere zuiden heel geleidelijk.

Bevolkingskenmerken

▶ Je kunt de wereld op grond van heel wat kenmerken indelen. Om een goed geografisch beeld te verkrijgen, gebruiken aardrijkskundigen vier soorten kenmerken. Ze zijn in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen (achter in dit boek) te vinden. In deze en de volgende paragraaf staan de bevolkingskenmerken centraal. Daarvan komen nu de demografische en culturele kenmerken aan de orde. In paragraaf 1.2 volgen indelingen van de wereld op grond van economische en politieke kenmerken.

Demografische kenmerken

▶ Het is ondoenlijk om op een kaart voor elk van de zeven miljard wereldburgers afzonderlijk de woonplaats met een stip te markeren. Natuurlijk zou je dan een goed beeld scheppen van de bevolkingsspreiding. Maar een eerste indruk van deze spreiding kun je ook verkrijgen door de wereld in regio's in te delen op basis van de bevolkingsdichtheid, dus het aantal mensen per km² (figuur 1.1). De kaart vereenvoudigt natuurlijk de werkelijkheid, omdat dit kenmerk een gemiddelde is.

Figuur 1.1 Bevolkingsdichtheid in de wereld.

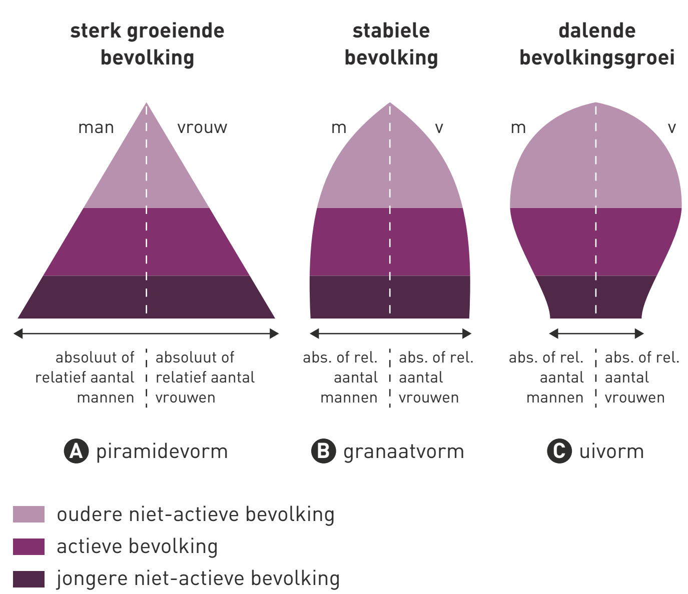
> bevolkingsspreiding
> bevolkingsdichtheid

▶ De bevolkingsgroei is niet overal even snel (figuur 1.2). Gemiddeld groeit de wereldbevolking tegenwoordig met 1,2% per jaar. Op dit schaalniveau wordt de bevolkingsgroei alleen bepaald door het verschil tussen geboorte en sterfte, dus de natuurlijke bevolkingsgroei. In afzonderlijke regio's speelt ook de sociale bevolkingsgroei een rol.

Jaarlijkse groei in procenten 2005-2010	
wereld	1,2
Afrika	2,3
Azië	1,4
Europa	0,1
Latijns-Amerika (incl. Caribisch gebied)	1,1
Noord-Amerika	1,0
Oceanië	1,3

Figuur 1.2 Jaarlijkse bevolkingsgroei per werelddeel, 2005-2010.

▶ Groei en krimp van de bevolking kun je afleiden uit de vorm van een leeftijdsgrafiek (figuur 1.3). Soms wordt deze grafiek ten onrechte aangeduid als bevolkingspiramide. Op de verticale as staan leeftijdsgroepen, de zogenaamde cohorten. De schaal op de horizontale as geeft de omvang van de cohorten aan. Bij vergelijking van regio's kun je het beste gebruikmaken van relatieve cijfers (procenten of promillages). De leeftijdsgrafieken geven zo een beeld van de leeftijdsopbouw.

Figuur 1.3 Drie vormen van een bevolkingsdiagram.

> bevolkingsgroei
> leeftijdsopbouw

● Elk land wordt weliswaar gekenmerkt door een specifieke leeftijdsopbouw, maar in grote lijnen zijn drie modellen te onderscheiden. De vormen van deze leeftijdsgrafieken hangen samen met de natuurlijke bevolkingsgroei.
Bij de piramidevorm is sprake van een jonge, sterk groeiende bevolking. Bij de granaatvorm heeft de leeftijdsgrafiek de vorm van een spitse kogel. De bevolkingsgroei stagneert. De uivorm wijst op een kleiner wordende natuurlijke bevolkingsgroei. Zo'n regio heeft of krijgt te maken met een sterfteoverschot. De grijze druk, de verhouding tussen het aantal personen vanaf 65 jaar en het aantal personen tussen 20 en 65 jaar, is hoog.

● Aan de vorm van een leeftijdsgrafiek kun je zien of de *demografische druk* groot of klein is. Dat is de verhouding tussen enerzijds alle niet-actieven, jong (0-19 jaar) of oud (vanaf 65 jaar) en anderzijds de personen in de productieve leeftijdsgroep (20-64 jaar). De demografische druk is de optelsom van de 'groene druk' en de 'grijze druk'. In Europa is de grijze druk groot. In Afrikaanse regio's de groene. Naarmate de ontwikkeling van een land stijgt, neemt meestal eerst de demografische druk af door daling van de groene druk. Uiteindelijk zorgt een toenemende vergrijzing opnieuw voor een hoge demografische druk.

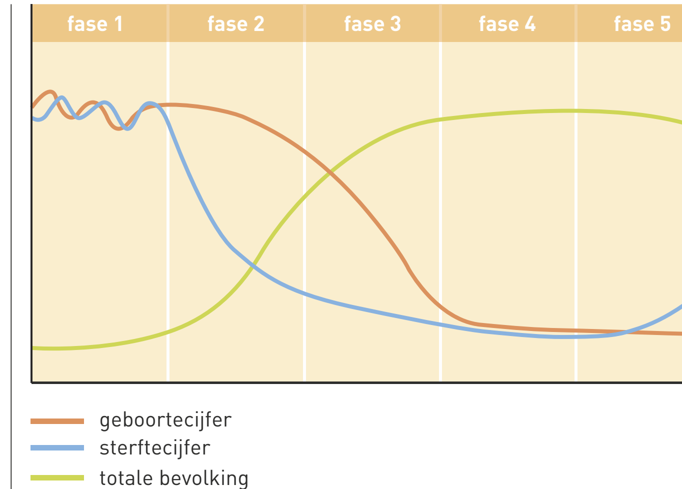
● Afwijkende vormen in de drie modellen ontstaan vooral door vestiging en vertrek of door extreme omstandigheden, zoals burgeroorlogen of een langdurige hongerperiode.

De demografische transitie

▶ In veel regio's zijn de geboortecijfers en sterftecijfers in de loop van de geschiedenis veranderd door wijzigingen in welvaart en welzijn. In het demografisch transitiemodel (figuur 1.4) is dit grafisch weergegeven. In dit model komen vijf fasen voor. De aanvang en de duur van elke fase verschilt van gebied tot gebied.

● *Fase 1: agrarisch ambachtelijke fase.* De mensen leefden in deze fase vooral van de landbouw en het ambacht. Men trouwde pas als men een baan of een eigen bedrijfje had. De geboortecijfers waren hoog, omdat er binnen de gezinnen nauwelijks aan geboortebeperking werd gedaan. Toch groeide de bevolking traag vanwege de hoge sterftecijfers. De medisch-hygiënische situatie was erbarmelijk. Besmettelijke ziekten, hongersnoden en oorlog veroorzaakten de schommelingen in het sterftecijfer.

> demografisch transitiemodel

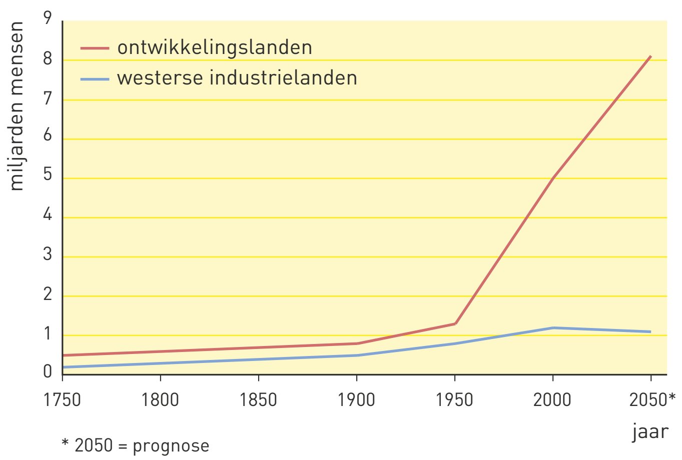

Figuur 1.4 Demografisch transitiemodel.

● *Fase 2: de proletarische fase.* Het 'proletariaat' was de naam die Karl Marx, de grondlegger van het communisme, aan de (stedelijke) arbeidersklasse in het begin van de industriële revolutie gaf. Het geboortecijfer bleef hoog, omdat meer mensen een baan konden krijgen in de opkomende industrie en dus meer mensen een gezin stichtten. Het sterftecijfer daalde omdat belangrijke doodsoorzaken, zoals epidemieën en hongersnoden, steeds beter bestreden konden worden. Bovendien verbeterden door de economische ontwikkeling geleidelijk de behuizing evenals de drinkwatervoorziening, riolering en sanitaire voorzieningen. Het uiteenlopen van het geboortecijfer en sterftecijfer is als het openen van een schaar.

● *Fase 3: de moderne fase.* In deze fase sluit de schaar weer. De industrialisatie zorgt voor verstedelijking en dus afnemende sociale en kerkelijke controle op de gezinsgrootte. Woningen in steden zijn vaak te klein voor grote gezinnen. Kinderen waren ook minder nodig door dalende kindersterfte en (later in de twintigste eeuw) door de geleidelijke invoering van pensioenen. Bovendien stegen de kosten voor opvoeding, onderhoud en onderwijs. Kennis en acceptatie van geboortebeperkende middelen namen in de tweede helft van de twintigste eeuw toe. De vruchtbaarheid, het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw tijdens haar leven krijgt, daalde sterk. In Nederland gebeurde dat vanaf de jaren zestig.

● *Fase 4: de postindustriële fase.* In deze fase liggen zowel geboorte- als sterftecijfers op een laag niveau. De bevolkingsgroei stagneert. De daling van het geboortecijfer wordt niet uitsluitend meer bepaald door de vruchtbaarheid, maar ook door het kleinere aandeel van jonge vrouwen (15-45 jaar). Het sterftecijfer stijgt juist naarmate het aandeel van oudere mensen toeneemt.

Figuur 1.5 De ongelijke bevolkingsontwikkeling in de wereld.

- *Fase 5* kenmerkt zich door een sterfteoverschot, dat al in enkele regio's voorkomt.
- De meeste welvarende landen zitten aan het einde van de dubbele schaarbeweging. De armste regio's bevinden zich nog in fase 2 (figuur 1.5).

Steden en platteland

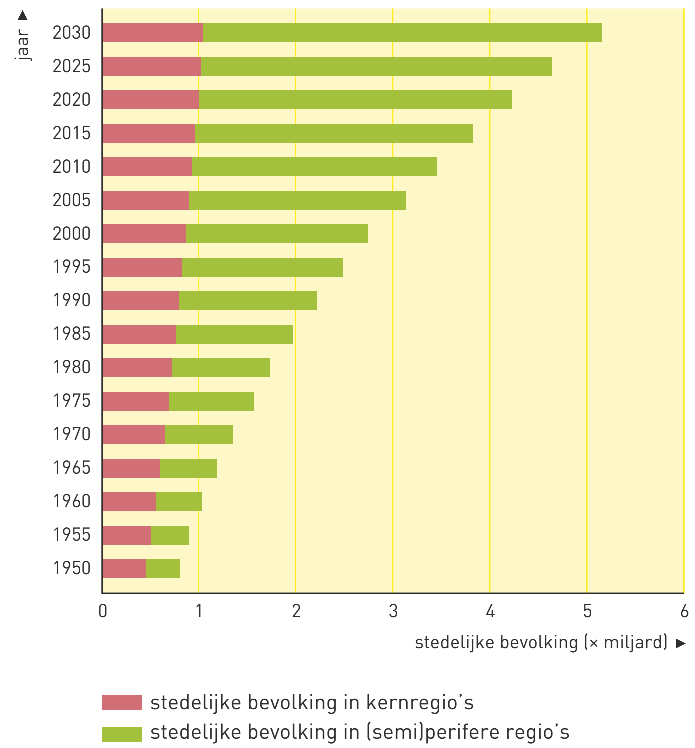
▶ Tegenwoordig woont meer dan 50% van de wereldbevolking in stedelijke gebieden. Er zijn wel grote regionale verschillen te zien in de urbanisatiegraad, het percentage van de bevolking dat in steden woont (figuur 1.6). Rijke landen kennen de hoogste verstedelijkingsgraad. Toch is de omvang van de totale stedelijke bevolking in de rijke landen kleiner dan in de wat minder rijke en arme landen (figuur 1.7). De grootste stad ter wereld, Tokyo, bevindt zich overigens nog wel in de rijkste landen (figuur 1.8),

Percentage mensen in stedelijke gebieden (1980 en 2009)

	1980	2009
wereld	39	50,5
Afrika	28	40
Azië	26,3	42,1
Europa	67,3	72,8
Latijns-Amerika en Caribisch gebied	64,3	79,6
Noord-Amerika	73,9	82,1
Oceanië	71,4	70,2

Figuur 1.6 Urbanisatiegraad in (delen van) de wereld.

> urbanisatiegraad

Figuur 1.7 Omvang stedelijke bevolking in rijke en minder rijke delen van de wereld (in miljarden).

Grootste steden ter wereld in 2010

Stad	Inwoners (in mln.)
Tokyo	28,8
Mumbai (Bombay)	23,7
Lagos	21,0
São Paulo	19,7
Mexico-Stad	18,7
New York	17,2
Karachi	16,7
Dhaka	16,7
Shanghai	16,6
Kolkata (Calcutta)	15,6

Figuur 1.8 Steden met het grootste aantal inwoners.

maar het aantal grote steden in de ontwikkelingslanden groeit enorm. Dit heeft te maken met het urbanisatietempo, de snelheid waarmee het percentage stadsbewoners toeneemt. Vooral in arme macroregio's is dat tempo de laatste decennia zeer hoog.

> urbanisatietempo

Cultuurkenmerken

▶ Een tweede groep bevolkingskenmerken waarmee je de wereld kunt indelen, heeft betrekking op de cultuur. Hier gebruiken we het begrip cultuur in ruimere zin, namelijk als alle door de menselijke geest voortgebrachte elementen, zoals taal, religie, gewoonten, waarden en normen, kunst en technologie. Er zijn materiële en immateriële *cultuurelementen*. Een groep mensen die zich in cultureel opzicht onderscheidt van andere groepen, noem je een volk. Zo leven in Afrika onder andere de Masaï (foto en tekst inleiding paragraaf) en de Toearegs (figuur 1.9).
Door een vaak lange gemeenschappelijke geschiedenis hebben volkeren een eigen, cultureel bepaalde identiteit. De culturele identiteit wordt sterk bepaald door twee elementen, te weten taal en religie.

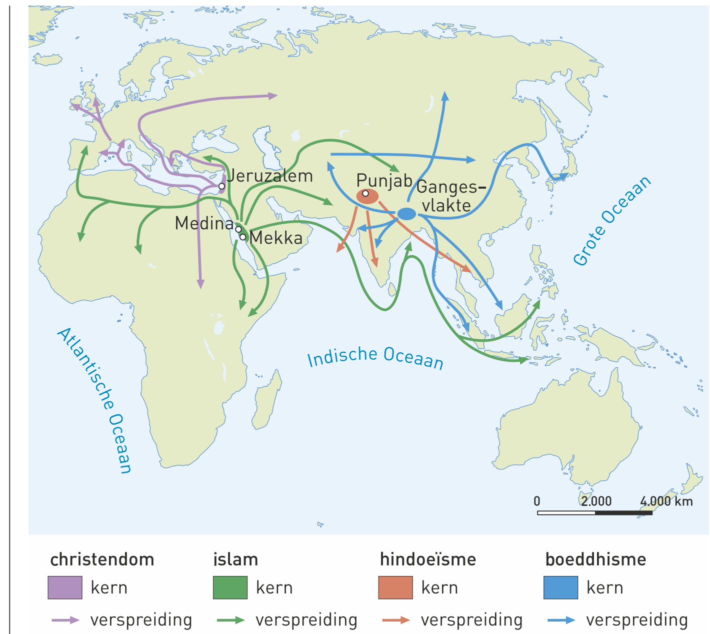
- Zonder taal is overdracht van veel cultuurelementen moeilijk. De variatie aan talen is erg groot.

■ Wanneer verschillende culturele groepen niet direct in hun eigen taal met elkaar kunnen communiceren, is een derde taal nodig. Dat is dan een lingua franca. De behoefte aan een lingua

Figuur 1.9 Volk in Noord-Afrika, de Toearegs.

> cultuur
> volk
> identiteit
> taal
> lingua franca

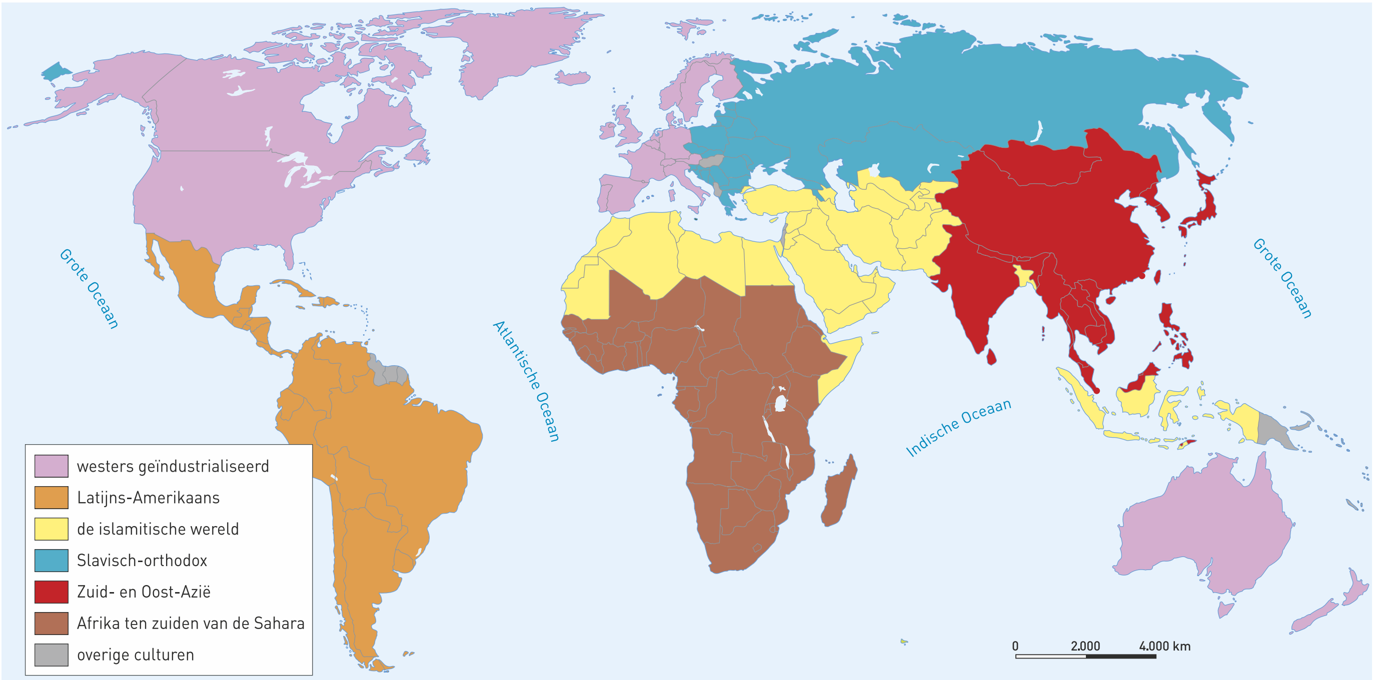
Figuur 1.10 De verspreiding van de vier grote wereldgodsdiensten.

franca werd groter door de toename van de handelscontacten. Daar zijn veel voorbeelden van, zoals het Maleis in delen van Zuidoost-Azië of het Swahili in oostelijk Afrika. In Brits Indië en Marokko nam de inlandse bevolking de taal van het koloniale moederland over als lingua franca. De communicatie met de nieuwe machthebbers werd daarmee mogelijk, terwijl de inheemse talen in gebruik bleven in streek, dorp, familie en gezin. De nieuwe, uitheemse taal drong via de inlandse maatschappelijke elite door naar brede lagen van de bevolking. Voor wie omhoog wilde klimmen op de maatschappelijke ladder, was overname van de nieuwe taal van de overheersers een eerste voorwaarde.

■ Soms worden heel nieuwe talen ontwikkeld om communicatie mogelijk te maken. Zo werd het Papiamento ontwikkeld uit het Nederlands, Spaans, Portugees, Engels en diverse Afrikaanse talen. Het werd de handelstaal op Aruba, Bonaire en Curaçao.

- De godsdienst is een tweede cultuurelement dat de identiteit van een volk kan bepalen. Religie drukt een grote stempel op de normen en waarden van een samenleving, maar ook de politiek wordt erdoor beïnvloed. In figuur 1.10 zie je de verspreiding van de vier wereldgodsdiensten, maar er zijn natuurlijk veel meer religies dan er hier weergegeven zijn.

> godsdienst

Figuur 1.11 De wereld ingedeeld in cultuurgebieden (naar Huntington).

Cultuurgebieden

▶ Het indelen van de wereld in cultuurgebieden, regio's met een gemeenschappelijke cultuur, is niet gemakkelijk vanwege het grote aantal cultuurelementen. Welke kenmerken moet je daarbij wel en welke moet je niet gebruiken? Een bekende poging is gedaan door Samuel Huntington (figuur 1.11).

● Een cultuurgebied kent een lange geschiedenis, waarbij zowel interne als externe factoren tot veranderingen leidden. Intern is onder andere de wisselwerking tussen de mens en de natuurlijke omstandigheden van belang. Extern gaat het om gevolgen van relaties of contacten met volkeren uit andere cultuurgebieden. Het overnemen van andere cultuurelementen, zoals eetgewoonten, noem je acculturatie. Soms gaat cultuuroverdracht gemakkelijk. De taal van de koran, het Arabisch, verspreidde zich samen met het heilige boek vrij snel over het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Gelovigen zagen die taal als de moedertaal van de islamitische wereld.

● Contacten tussen culturen leiden soms tot grote conflicten (figuur 1.12), vooral als het gaat om tegenstellingen in religie, politieke denkbeelden of talen. Volgens Huntington spelen dergelijke conflicten zich vooral af in de overgangsgebieden tussen cultuurgebieden.

> cultuurgebieden
> acculturatie

In Midden-China ligt Lanzhou, een miljoenenstad. Acht procent van de inwoners is moslim. Deze bevolkingsgroep is volledig geïntegreerd in China: men spreekt dezelfde taal en de moslimkinderen bezoeken dezelfde scholen als de Chinese kinderen. Toch worden de islam en de eigen tradities in ere gehouden.

(lees verder op pagina 17)

Figuur 1.12 Moslims in Lanzhou, China.

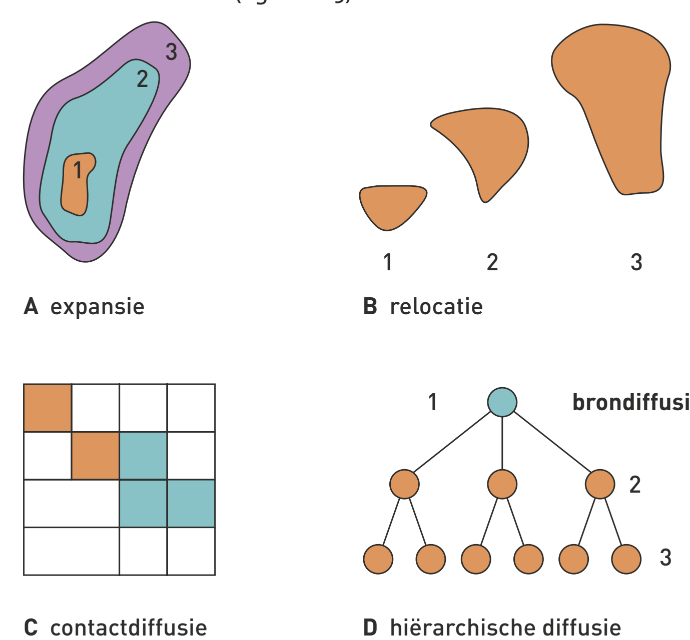
Figuur 1.12 (vervolg)

Lanzhou heeft vanouds een strategische ligging: de beroemde zijderoute kruiste hier de Huang He (de Gele Rivier). Arabische handelaren trokken al in de middeleeuwen over de zijderoute naar het Verre Oosten om zijde, thee en verdovende middelen te kopen. Een aantal moslims vestigde zich in China.

Ook in deze contactzone van culturen hebben zich problemen voorgedaan. Tegen het einde van de achttiende eeuw kwam de moslimbevolking in opstand tegen de discriminatie door de Chinese machthebbers, en tijdens het communistische tijdperk werden etnische en religieuze minderheden niet met rust gelaten. Tegenwoordig vaart de Chinese regering meestal een liberalere koers ten aanzien van levensovertuiging. Veel moslims in China leren Arabisch om de koran te kunnen lezen en maken de pelgrimstocht naar Mekka.

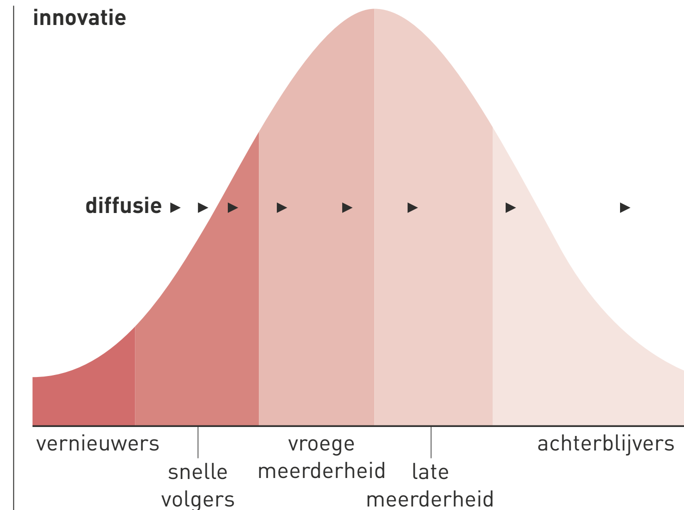
Diffusie

▶ Op allerlei manieren verspreiden cultuurelementen zich van het ene naar het andere gebied. Deze ruimtelijke diffusie komt voor in vier vormen (figuur 1.13):

Figuur 1.13 Vier vormen van ruimtelijke diffusie.

> ruimtelijke diffusie

Figuur 1.14 Sociale diffusie.

● *expansie*: de verspreiding gaat als een lopend vuurtje vanuit één plaats. Veel technische innovaties volgen dit patroon.

● *relocatie*: een verschijnsel komt mee uit het brongebied en verschijnt in nieuwe gebieden. Deze vorm doet zich bij migratie voor. De verspreiding van het christendom naar het Amerikaanse continent en van de Nederlandse taal door vestiging van de Boeren in Zuid-Afrika, zijn daarvan voorbeelden.

● *contactdiffusie*: cultuur wordt overgebracht door directe contacten. Denk aan handelscontacten of het invoeren van nieuwe gewassen in boerengemeenschappen via voorlichtingscampagnes.

● *hiërarchische diffusie*: de verspreiding gaat hierbij via een geordend netwerk van plaatsen of punten, zoals de uitbreiding van het christendom in de middeleeuwen via kloostergemeenschappen.

▶ Niet iedereen binnen een samenleving zal tegelijkertijd een nieuw cultuurelement omarmen. Meestal verloopt het proces van *sociale diffusie* volgens een bepaald patroon. Na de eerste vernieuwers accepteren anderen, de volgers, in een steeds sneller proces de verandering, waarna ten slotte de late meerderheid en achterblijvers volgen (figuur 1.14).

● Tegenwoordig zorgt moderne ICT-technologie, zoals computer, mobieltje of iPad, voor zeer snelle en grootschalige diffusie. Informatie, ideeën of meningen worden met een muisklik verspreid over de hele wereld en alle lagen van de bevolking.

> ruimtelijke diffusie

Opdrachten 1.1

Deelvragen
1. Op basis van welke demografische en culturele kenmerken kun je de wereld indelen?
2. Hoe zijn de demografische en culturele kenmerken in de loop van de tijd veranderd?

Opdracht 5 Regionaliseren K/I

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.1 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Noteer de definities van de begrippen 'regio' en 'regionaliseren'.

b In het theoriegedeelte staat een voorbeeld van een onjuiste manier om Nederland te regionaliseren. Welke indelingskenmerken zijn hier gebruikt en waarom mag op deze manier niet worden geregionaliseerd?

c Wanneer je slechts één kenmerk gebruikt om de wereld te regionaliseren, krijg je meerdere gebieden die voldoen aan het indelingscriterium. Zo zijn er meerdere delen in de wereld die voldoen aan de eis dat de bevolkingsdichtheid groter is dan 200 inwoners/km². Maak duidelijk dat dit verandert, wanneer je regionaliseert aan de hand van meerdere criteria.

Opdracht 6 Overgangsgebieden K

a In de tekst van het theoriegedeelte tref je een regel aan over de 'scherpte' van grenzen tussen regio's. Hoe luidt die algemene regel?

b Gebruik GB 209A 'Cultuurgebieden'. Hoe is op dit kaartje de algemene regel herkenbaar?

c Noteer de namen van de landen die volgens deze kaart in zijn geheel liggen in het overgangsgebied tussen de islamitische wereld en Zwart Afrika.

d Aan welk bevolkingskenmerk zul je in de genoemde landen merken dat het landen zijn in een overgangsgebied?

Opdracht 7 Geografisch beeld K/V

a Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst over het geografische beeld. Noteer de vier hoofdkenmerken van het geografische beeld en schrijf vervolgens op over welk hoofdkenmerk paragraaf 1.1 vooral gaat en over welke twee onderdelen van dat hoofdkenmerk.

Bestudeer figuur 1.1. In de atlas staat op GB 202A een vergelijkbare kaart.

b Welk van beide kaartjes is het duidelijkst over het gebruikte indelingscriterium? Licht je keuze toe.

c Op de kaart in de atlas is ook een samenhang afgebeeld tussen de bevolkingsdichtheid en de grote steden. Formuleer in één zin de ruimtelijke samenhang tussen beide verschijnselen.

Opdracht 8 Verschillen in geboorteoverschot I/V

Bij deze opdracht gebruik je figuur 1.2, W4 en W5.
In W4 is het verloop van het geboortecijfer en het sterftecijfer weergegeven van de rijke en de arme landen. De figuur bevat de natuurlijke bevolkingsgroei van 1775-1975 en een destijds (1975) gemaakte voorspelling tot 2050.

a Welke twee lijnen horen bij de rijke landen en welke twee bij de arme landen?

b Het verloop van de sterftecijfers bij lijn 2 wijkt sterk af van het verloop bij lijn 4. Noteer twee verschillen en geef een verklaring voor die verschillen.

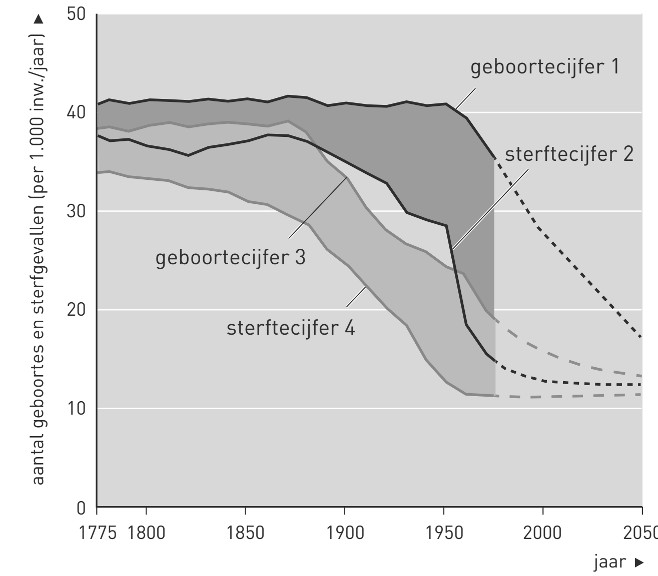
c Welk deel van de wereld heeft volgens figuur 1.2 de krachtigste natuurlijke groei? Geef aan hoe groot de groei is en bij welke combinatie van lijnen (zie a) dit het beste past.

d Niet overal in het werelddeel, bedoeld bij opdracht c groeit de bevolking zo snel als vermeld in figuur 1.2. Op kaart GB 202B is de natuurlijke bevolkingsgroei in Afrikaanse landen te zien. Gebruik deze kaart om Afrika in te delen op basis van de natuurlijke bevolkingsgroei. Download en print daarvoor W5. Maak een legenda en noteer het gebruikte kenmerk én criterium.

e Hoe heet de werkwijze die je bij d toegepast hebt?

f Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kop 3 over kaarttypen. Welk kaarttype heb je in vraag d gemaakt?

W4 Ontwikkeling geboorte- en sterftecijfer 1775-2050.

W5 Afrika. **Downloaden en printen!**

Opdracht 9 Jeugdige bevolkingsopbouw K/V

a Welke van de drie grafieken in figuur 1.3 heeft relatief de meeste jonge mensen?

b Gebruik GB 203E. Maak op basis van het kaartbeeld in de atlas de volgende zinnen af.
- De regio binnen Afrika met het grootste aandeel jeugdigen ligt ... (1) ...
- Wanneer je de wereld indeelt met het percentage jeugdigen groter/kleiner dan 25%, krijg je twee regio's. De jongste bevolking tref je dan aan in ... (2) ..., terwijl landen met de oudste bevolkingsopbouw voorkomen in ... (3) ... .

c Vergelijk de atlaskaart met W5. Lees ook in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kop 2B over verklarende vragen. Welke algemene regel (verklarend principe) ken je over het verband tussen bevolkingsopbouw en geboortecijfer?

d Leg uit dat je bij dit verband oorzaak en gevolg kunt verwisselen.

Opdracht 10 Zuigelingensterfte I/V

a Zoek in de atlas de kaart op die informatie geeft over de zuigelingensterfte. Noteer het kaartnummer.

b In welk werelddeel is de zuigelingensterfte het hoogst?

c Stel dat je Afrika moet indelen in een regio met een hoge en een regio met een lage zuigelingensterfte. De indicator die je gebruikt ter onderscheiding van de twee regio's, is een zuigelingensterfte van 40. Vallen de Afrikaanse landen, die volgens GB 209A in de islamitische wereld liggen, allemaal in de regio met de (voor Afrikaanse begrippen) laagste sterftecijfers? Licht kort toe.

Opdracht 11 Cultuurverandering K/I

a Welk begrip geeft het proces weer van verspreiding van cultuurelementen over de aarde?

b Het drinken van wijn was vroeger vooral weggelegd voor de rijkere lagen van de bevolking. Later breidde zich het drinken van wijn als cultuurverschijnsel uit over bredere lagen van de bevolking. Met welk begrip wordt deze wijze van verbreiding van een cultuurelement aangeduid?

c Bekijk figuur 1.13. Toerisme is tegenwoordig een van de belangrijkste cultuurverspreiders. Van welke vorm van diffusie is hier sprake?

Opdracht 12 Moslims in China K/I

Lees en bekijk figuur 1.12 en 1.13. Gebruik ook de GB.

a Welke vorm van diffusie past bij de oorsprong van de islam in Lanzhou?
b Past deze vorm van diffusie ook bij het overnemen van cultuurelementen door toeristen?
c Zijn volgens de tekst van figuur 1.12 de moslims volledig geïntegreerd in de Chinese cultuur?
d Hoe blijkt (als je beide figuren vergelijkt), dat figuur 1.13 een vereenvoudiging van de werkelijkheid is?
e Onderzoek hoeveel procent van de Chinese bevolking tot de moslimminderheid behoort. Gebruik daarbij GB 205.
f Tot welke stroming behoren de moslims in China? Kies uit *sjiieten* en *soennieten*.

Opdracht 13 Christendom K/I

a Lees W6. De verspreiding van religies verliep op veel verschillende manieren, waaronder verbreiding door migratie, via handelscontacten en door missionering. Via welke van deze drie manieren is het christendom verspreid naar een groot aantal Afrikaanse landen?
b Welke vorm heeft de diffusie van vraag a?
c Op welke manier kwam het christendom terecht in de Nieuwe Wereld?
d Noteer ook de vorm van de diffusie, bedoeld bij vraag c.

W6 Diffusie christendom.

Het christendom verspreidde zich vanaf de eerste eeuw snel over het Europese continent. Na Byzantium (het tegenwoordige Istanbul) werd Rome het religieuze bestuurscentrum van de katholieke kerk. In de achtste eeuw kwam de christelijke wereld in de verdrukking: de islam breidde zich tot in Spanje uit. Een reactie volgde vanaf de elfde tot de dertiende eeuw. Met kruistochten probeerde de christelijke wereld de islamitische macht buiten Europa houden. Kruisridders brachten uit de Oriënt veel boeken mee met oude Griekse kennis. Door de gewelddadige ervaringen was de uitwisseling van cultuurelementen tussen de islamitische en de christelijke wereld beperkt. Wel ontleende Europa veel wiskundige en sterrenkundige kennis aan moslimgeleerden. Die kennis hadden de moslimgeleerden op hun beurt vanuit het Chinese cultuurgebied en de Griekse oudheid. Bij de verbreiding van de godsdiensten speelde de politiek-militaire macht een belangrijke rol.

Opdracht 14 Cultuurgebieden I

a Vergelijk figuur 1.11 met GB 209A. Welk van de twee kaarten benadert het meest consistent het idee van een indeling in cultuurgebieden? Licht je antwoord kort toe.
b Welke kritiek kun je toch op de indeling van beide kaarten leveren?
c Hoe komt op GB 209A tot uiting dat grenzen tussen regio's in werkelijkheid bijna nooit haarscherp zijn?

Opdracht 15 Terugblik op paragraaf 1.1 K

a Geografen delen de wereld aan de hand van veel indicatoren in. Welke twee belangrijke begrippen horen bij het indelen van de wereld?
b Noteer de twee bevolkingskenmerken uit deze paragraaf en geef bij elk van de twee een voorbeeld van een indicator, waarmee je gebieden kunt indelen.
c Voor welk van de volgende mogelijkheden heb je de meeste indicatoren nodig?
  – Een indeling van de wereld op basis van de bevolkingsdichtheid.
  – Een indeling van de wereld op basis van de culturele identiteit.
  – Een indeling van de wereld op basis van de taal.
  – Een indeling van de wereld op basis van het geloof.
d Licht toe waarom je landen zou kunnen beschouwen als een unieke, eenmalig voorkomende regio.

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.2 Economische en politieke bevolkingskenmerken

Protesten in Myanmar

In Myanmar protesteren in 2007 de burgers, gesteund door boeddhistische monniken, tegen de gestegen voedsel- en benzineprijzen. Dat gebeurt in een land waar de bevolking al enkele tientallen jaren systematisch onderdrukt wordt. Myanmar is een militaire dictatuur. De elite tolereert normaal gesproken geen enkel protest tegen de sociaaleconomische ongelijkheid in het land. De contacten met het buitenland zijn minimaal. Dit heeft ook gevolgen voor de economie in het land.

Economische kenmerken en criteria

▶ Behalve op demografische kenmerken kun je de wereld ook op grond van economische verschijnselen in regio's indelen. Het economische ontwikkelingspeil tussen landen verschilt enorm. Niet overal worden dezelfde goederen en diensten geproduceerd en geconsumeerd, en ook niet evenveel. Het economische ontwikkelingspeil is een belangrijk kenmerk en heeft grote invloed op vrijwel alle kenmerken van het geografische beeld.
● Veruit de meest gebruikte indicator voor de mate van ontwikkeling is het nationaal inkomen per inwoner (of: nationaal product per inwoner). Het nationaal inkomen is de (toegevoegde) waarde van alle geproduceerde goederen en diensten van een land. Dat is hetzelfde als de som van alle inkomsten. Het algemene verband is simpel. Naarmate het nationaal inkomen per bewoner hoger is, is het economische ontwikkelingspeil hoger.
● Economen gebruiken vaak het Bruto Binnenlands Product (BBP): de productie die op het grondgebied van dat land plaatsvindt. In statistische overzichten staat meestal het Bruto Nationaal Product (BNP): de totale productie van economische goederen, dus ook van diensten, in de loop van een jaar, uitgedrukt in geld. Dan gaat het alleen over de waarde van de productie van de eigen nationale productiefactoren.

▶ Bij het gebruik van het BNP (of BBP) per inwoner moet je altijd enkele overwegingen in je achterhoofd houden.
● Allereerst kun je je afvragen hoe betrouwbaar de cijfers zijn. Wanneer de gegevens uit verschillende bronnen niet dezelfde resultaten geven, kan dat te maken hebben met de manier waarop de cijfers berekend of verzameld zijn. Maar ook het doel dat men met de cijfers voor ogen heeft, of meetproblemen, kunnen tot verschillende cijfers leiden.
● Nog een moeilijkheid bij vergelijking van de inkomens van landen vloeit voort uit het verschil in koopkracht. Hieronder wordt de hoeveelheid goederen en diensten verstaan die je voor een bepaalde hoeveelheid geld kunt kopen. Voor € 0,40 koop je in het Nijldal in Egypte een volledige maaltijd, in Nederland echter nog geen halve hamburger. De koopkracht is hier veel

> nationaal inkomen

> Bruto Binnenlands Product (BBP)
> Bruto Nationaal Product (BNP)
> koopkracht

Het Britse tijdschrift *The Economist* berekent op gezette tijden een 'Big Mac Index' als model voor de koopkrachtpariteit. De Zwitserse bank UBS heeft met behulp van dit model uitgezocht hoeveel uur een persoon in een land moet werken om een Big Mac of een kilo brood te kunnen kopen. Zo kost het iemand aan de Amerikaanse westkust minder minuten om een hamburger bij elkaar te verdienen dan een brood. Een bewoner van Nairobi moet maar liefst meer dan drie uur werken om zich de luxe van een Big Mac te kunnen permitteren.

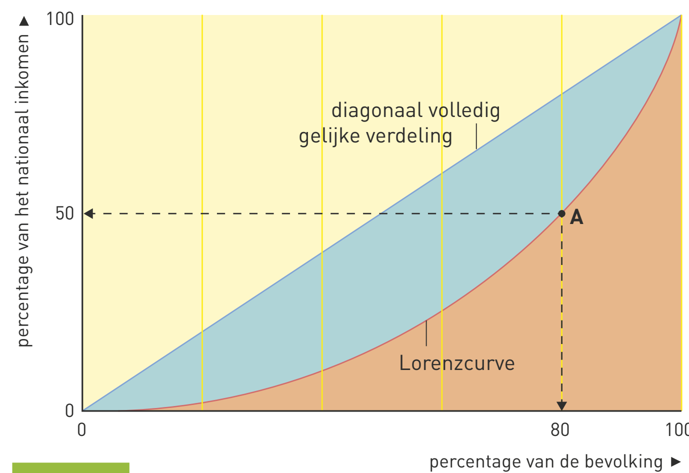
Figuur 1.15 Big Mac Index.

kleiner dan in het Nijldal. Soms staat in statistieken achter het BNP het woord 'koopkrachtpariteit'. In dat geval is rekening gehouden met de verschillen in koopkracht. Een heel bijzondere manier bij de omrekening naar koopkrachtpariteit is de 'hamburgerindex' (figuur 1.15).

● Achter het nationaal inkomen per inwoner gaan soms grote verschillen schuil tussen groepen mensen of tussen deelgebieden. De spreiding rondom het gemiddelde inkomen is dan groot. Vooral in arme landen bestaat de samenleving uit een kleine, schatrijke bovenlaag, de elite, waarna er een hele tijd niets komt en er vervolgens aan de basis een grote, straatarme massa te vinden is. Met een Lorenzcurve kan zo'n scheve inkomstenverhouding goed weergegeven worden (figuur 1.16). Dit diagram toont de cumulatieve percentages van het nationaal inkomen dat door een bepaald deel van de bevolking wordt ontvangen. Wanneer iedereen precies hetzelfde inkomen heeft, is de Lorenzcurve gelijk aan de diagonaal van linksonder naar rechtsboven. 40% van de bevolking verdient dan bijvoorbeeld 40% van het totale inkomen. In werkelijkheid vertoont de grafiek altijd een kromme, naar beneden gebogen lijn. In geen enkel land is de inkomensverdeling immers gelijk en verdient iedereen evenveel. Zo geeft punt A in figuur 1.16 aan dat 80% van de bevolking samen 50% van het totale inkomen in dat land verdient. De overige 20% van de bevolking verdient de andere helft. Hoe meer de curve naar de hoek rechts onderaan buigt, des te schever is de inkomstenverhouding.

● Een ander probleem met het BNP is dat landen niet allemaal dezelfde valuta hebben. Met wisselkoersen moeten de valuta's eerst worden omgerekend in dezelfde munteenheid, meestal de Amerikaanse dollar. De officiële wisselkoers in sommige landen

> spreiding

Figuur 1.16 De Lorenzcurve.

Sector	Bedrijfstak
primaire sector	landbouw (akkerbouw, veeteelt, tuinbouw, bosbouw)/visserij/jacht
secundaire sector	industrie/ambacht/bouwnijverheid/mijnbouw openbare nutsbedrijven
tertiaire sector	handel/verkeer/financiële en zakelijke diensten bestuurlijke, sociale en culturele diensten

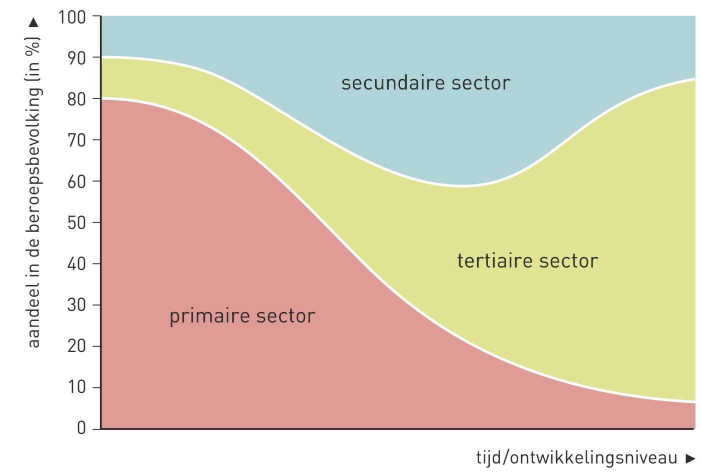
Figuur 1.17 Overzicht van de bestaansmiddelen volgens het CBS.

wijkt soms sterk af van de werkelijke waarde. Zo is volgens veel westerse landen de koers van de Chinese renminbi veel te laag. Het Chinese BNP zou veel hoger uitkomen als niet de officiële koers gebruikt zou worden, maar de werkelijke waarde van de munt.

▶ Een andere indicator voor het economische ontwikkelingspeil is de samenstelling van de beroepsbevolking. Wie daartoe behoort, kan per land verschillen. In Nederland zijn het de werkenden tussen 15 en 65 jaar die gemiddeld meer dan 12 uur per week betaald werk verrichten, en de werkzoekenden.

● De beroepsbevolking wordt onderverdeeld in drie sectoren (figuur 1.17). Je ziet in figuur 1.18 weergegeven dat de samenstelling verandert naarmate het ontwikkelingspeil toeneemt. Vooral het aandeel dat in de landbouw werkt, is een goede indicator voor de ontwikkelingsgraad; meer dan het percentage dat werkzaam is in de secundaire sector (waar ook de arbeidsintensieve bouwnijverheid onder valt). Met de tertiaire sector is het ook uitkijken geblazen. Voor westerse samenlevingen geldt

> beroepsbevolking

Figuur 1.18 Model ontwikkeling beroepsbevolkingstelling.

de regel dat met het stijgen van de welvaart, het percentage dat in die sector werkt, hoger is. De gemiddeld hoogste salarissen worden in de kernregio's betaald in de dienstensector. In de perifere wereld ligt dat anders. Daar zoeken veel mensen hun heil in de traditionele dienstensector in de grote steden, waar ze maar weinig verdienen. Daarnaast is het aantal mensen dat werkt bij overheidsdiensten in minder welvarende landen vaak onevenredig groot.

■ Van talloze mensen in ontwikkelingslanden zijn geen cijfers bekend, omdat ze proberen het hoofd boven water te houden in de informele, niet geregistreerde, beroepssector.

Regionaliseren op basis van samengestelde kenmerken

▶ Het meten van het ontwikkelingspeil van een land op basis van zuiver economische indicatoren stuit op veel kritiek. Dat geeft namelijk een te eenzijdig beeld. Daarom gebruiken de Verenigde Naties een samengestelde variabele, de Human Development Index (HDI), in het Nederlands 'Index Menselijke Ontwikkeling (IMO)'. Deze VN-ontwikkelingsindex wordt samengesteld aan de hand van drie variabelen: een economische, een demografische en een sociaal-culturele indicator. Dat zijn achtereenvolgens het gemiddelde inkomen van de bevolking, de levensverwachting (bij de geboorte) en het analfabetisme. De index heeft een waarde tussen 0 en 1. Hoe hoger de index, des te hoger is het ontwikkelingspeil.

> samengestelde variabele
> VN-ontwikkelingsindex
> analfabetisme

Indelen op basis van politieke kenmerken

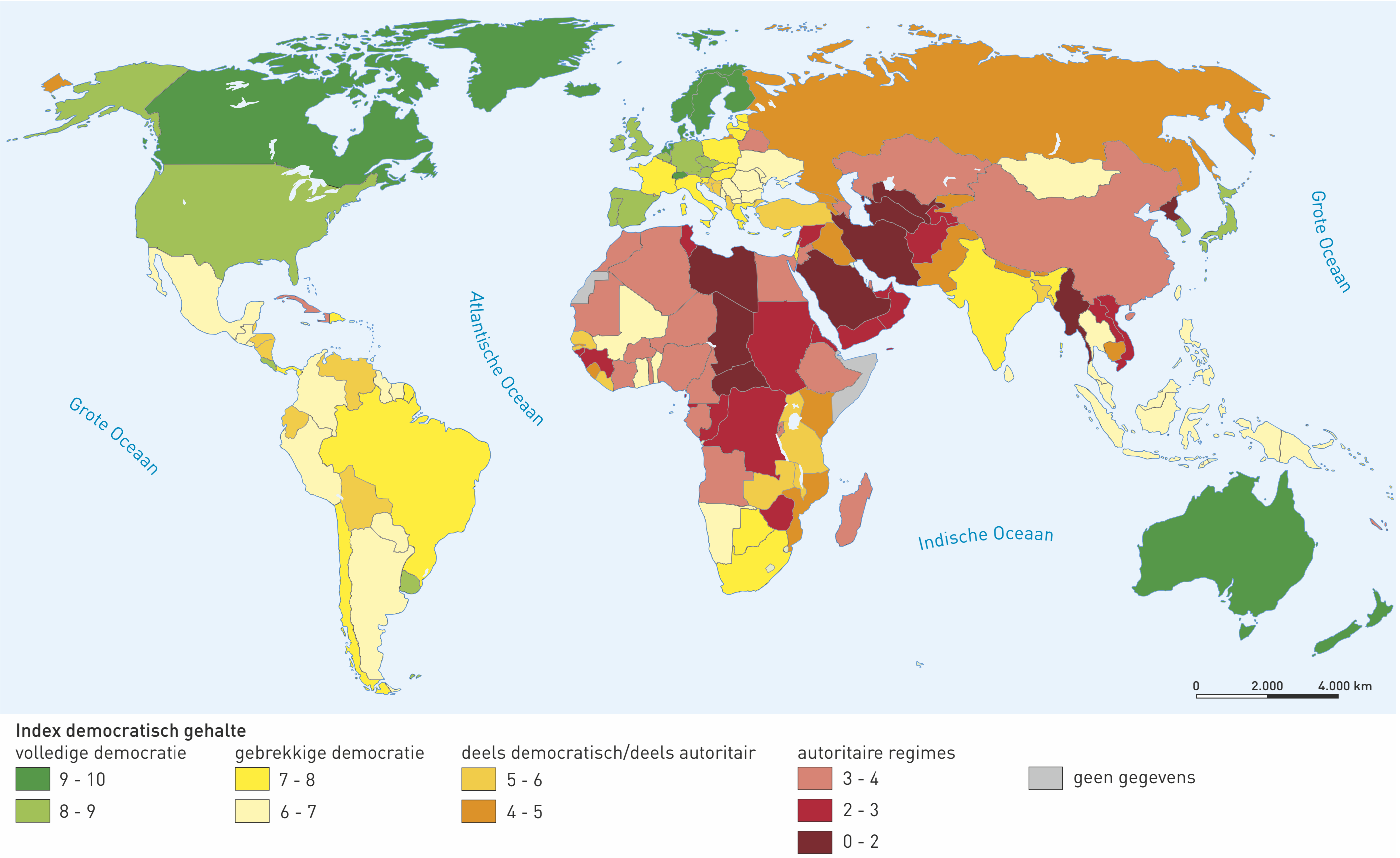
▶ De politieke omstandigheden zijn van grote invloed op de kwaliteit van leven. Neem het democratisch gehalte van de samenleving: de mate waarin en de manier waarop macht over mensen is verdeeld. Naar schatting leeft bijna 40% van de wereldbevolking in landen waar de zeggenschap over hun eigen leven erg klein is. Verkiezingen zijn niet het enige moment waarop mensen even macht hebben. Je kunt ook denken aan het al dan niet betrekken van bevolkingsgroepen bij de besluitvorming of het waarborgen van sociale rechtvaardigheid en een onafhankelijke nieuwsvoorziening.

● Een manier om het democratische gehalte te meten, is de index voor democratie (figuur 1.19 en 1.20), een eenheid waarvan de waarde ligt tussen 0 en 10. Daarin zijn enkele democratische kenmerken verwerkt die betrekking hebben op het houden van vrije verkiezingen, het functioneren van de regering, de mate waarin de bevolking deelneemt aan politieke besluitvorming, de politieke cultuur en het omgaan met mensenrechten. Volgens deze index stond Nederland in 2010 nog net binnen de top tien van landen met het hoogste democratisch gehalte. Alle landen van de top tien liggen in de westerse wereld. Aan het andere uiterste staat Noord-Korea, voorafgegaan door Tsjaad, Turkmenistan, Oezbekistan en, zoals je al in de inleiding van deze paragraaf hebt kunnen lezen: Myanmar.

■ In veel landen worden openbare middelen gebruikt voor persoonlijk gewin. Dit noem je corruptie. Omkoperij en voortrekkerij worden door veel factoren in de hand gewerkt. Denk aan een gebrek aan toezicht en het niet aanspreken op fouten, een sterke onderlinge verwevenheid van zakenleven, politiek en staat, verplichtingen tegenover familie en stamverwanten of lage slarissen bij overheidsdiensten. Corruptie komt over het algemeen meer voor in samenlevingen die minder democratisch zijn. Ontwikkelingslanden kennen veel corruptie (figuur 1.19). De gevolgen van corruptie zijn schadelijk voor de economie. De bereidheid om te investeren in landen met corrupte regimes, is vaak klein.

■ Het democratische gehalte neemt toe, wanneer de mensenrechten meer gerespecteerd worden. De VN heeft ze (deels) vastgelegd in de verklaring van de 'Rechten van de mens'. Het eerste artikel luidt: 'Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren'. Onder het kopje mensenrechten valt ook de manier waarop in een land wordt omgegaan met minderheden.

> democratisch gehalte
> mensenrechten

Figuur 1.19 Index democratisch gehalte.

Type regime	Index	Aantal landen*	Percentage wereldbevolking
volledige democratie	8 -10	26 (15,6%)	12,3%
gebrekkige democratie	6 - 8	53 (31,7%)	37,2%
deels democratisch/ deels autoritair	4 - 6	33 (19,8%)	14,0%
autoritaire regimes	0 - 4	55 (32,9%)	36,5%

* Niet alle landen zijn opgenomen. Alle gegevens hebben betrekking op 167 landen.

Figuur 1.20 Democratisch gehalte van staten.

Mate van corruptie	Land
minst corrupt	Nieuw-Zeeland
plaats 2	Denemarken
plaats 3	Singapore, Zweden
voorlaatste plaats	Afghanistan
meest corrupt	Somalia

Figuur 1.21 Minst en meest corrupte landen in 2009.

Regionaliseren 'revisited'

▶ Je hebt in de eerste twee paragrafen gelezen dat de wereld op grond van allerlei kenmerken ingedeeld kan worden. Soms gebruiken geografen daarbij slechts één kenmerk als indicator, maar soms ook – zoals bij een indeling in cultuurgebieden – heel veel kenmerken. In de volgende paragrafen komt een aantal grote macroregio's aan de orde, die op grond van een combinatie van kenmerken zijn afgebakend.

Opdrachten 1.2

Deelvragen

3 Op basis van welke (sociaal)economische en politieke kenmerken kun je de wereld indelen?

4 Hoe zijn de (sociaal)economische en politieke kenmerken in de loop van de tijd veranderd?

Opdracht 16 Bruto Nationaal Product I/V

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.2 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Bekijk W7. Wat is op deze kaart afgebeeld? Kies uit: *het BNP/hoofd* en *het BNP/land*. Motiveer je antwoord.

b Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek onder kop 3 de tekst over kaarttypen. Welk kaarttype is W7?

c Neem de nummers 1 t/m 25 uit W7 onder elkaar over in je schrift. Schrijf er, uit je hoofd en zonder hulp van anderen, de namen van de landen achter.

d Kun je uit deze kaart aflezen wat arme en rijke landen zijn? Motiveer je antwoord.

e Lees de tekst van figuur 1.15. Beargumenteer je mening over het gebruik van deze index als kenmerk van economische ontwikkeling.

W7 De mondiale verdeling van het BNP (2005).

Niet alle landen zijn opgenomen in deze kaart.

Opdracht 17 Economische tweedeling K/I

a Bekijk W8. Volgens de legenda zijn er drie soorten landen: kernlanden, perifere landen en semiperifere landen. Lees hier (eenvoudigweg) respectievelijk voor: rijke landen, arme landen en een tussengroep. Bekritiseer de volgende stelling aan de hand van W8.
Op deze kaart geeft de stippellijn de grens aan tussen het arme zuiden en het rijke noorden.

b Noteer twee kenmerken die je zou kunnen gebruiken om de wereld in (sociaal)economische zin in tweeën te delen.

c Welke kritiek zou je kunnen hebben op de stippellijn in W8 als je let op het verloop van deze lijn ten opzichte van de tussengroep? Geef een voorbeeld.

Opdracht 18 VN-welzijnsindex K

Gebruik GB 211H.

a Wat valt je op als je de tekst over de VN-index in het theoriegedeelte vergelijkt met de waarden die weergegeven zijn op de verticale as in GB 211H?

b Waarom is de VN-welzijnsindex een samengestelde index?

c In welk jaar werd de Human Development Index van Zuid-Azië groter dan die van Afrika?

d Welk deel van de wereld kende tot in de jaren negentig van de vorige eeuw een daling van de index, waarna een duidelijke stijging inzette?

e Voor welk deel van de wereld is het omgekeerde van d het geval?

f Tussen welke delen van de wereld is de kloof tussen een hoog en een laag ontwikkelingspeil volgens deze grafiek toegenomen? Kies uit: *Arabische landen en Latijns-Amerika*, *Afrika en de overige gebieden* en *hoge inkomenslanden en Oost-Azië*.

Opdracht 19 Lorenzcurve en welzijnsindex I

a Bekijk figuur 1.16. Wat kun je uit de Lorenzcurve aflezen?

b Wat geeft punt A op de Lorenzcurve aan?

c Formuleer in een zin het vermoedelijke verband tussen de vorm van de Lorenzcurve en de hoogte van de welzijnsindex van de VN.

d Hoe noem je zo'n vermoedelijk verband?

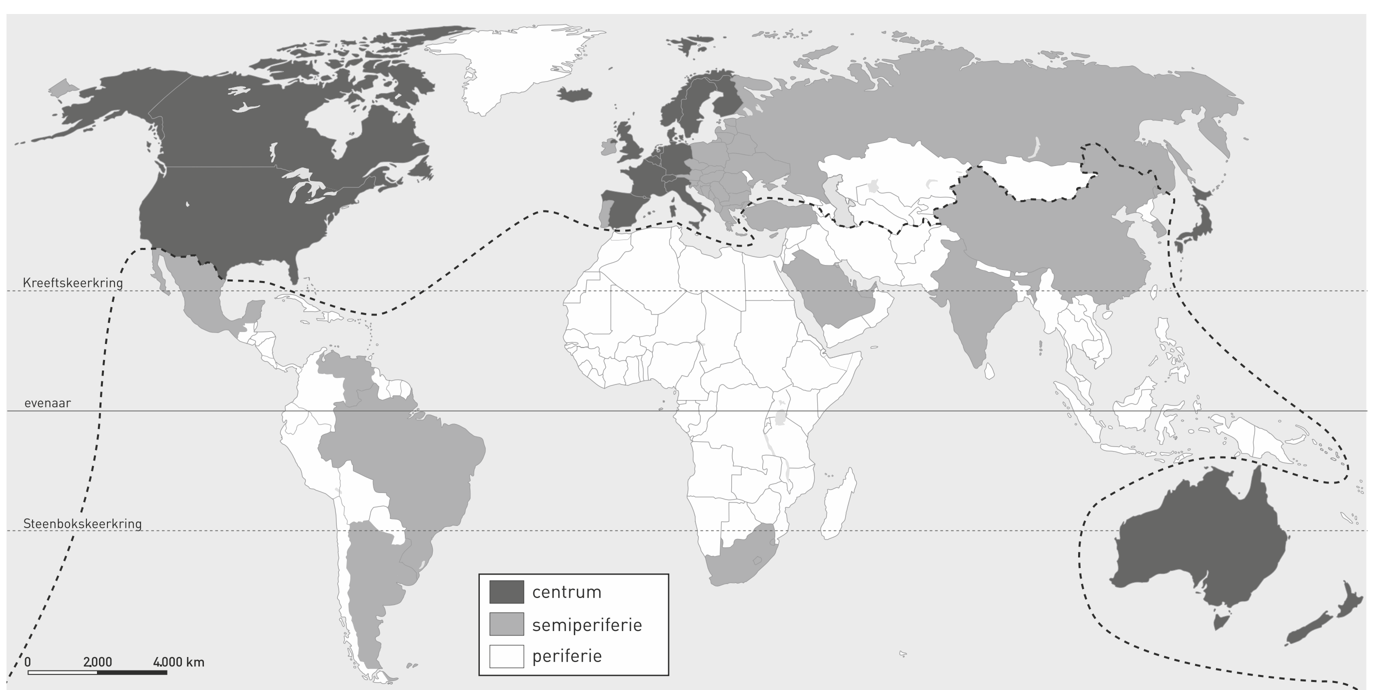
Opdracht 20 Landbouw en ontwikkelingspeil I

Gebruik GB 212 en figuur 1.18.

a Formuleer in één zin het verband tussen het aandeel van de beroepsbevolking dat werkzaam is in de landbouw en het ontwikkelingspeil van een gebied.

b In welke cultuurgebieden liggen vooral landen met een hoog aandeel van de beroepsbevolking dat werkzaam is in de landbouw? Gebruik daarbij GB 209A.

W8 De wereld van 1980 verdeeld.

c China is de op een na grootste economie ter wereld (2011). Correspondeert het aandeel van de beroepsbevolking dat werkzaam is in de landbouw met dit gegeven? Geef toelichting op je antwoord.

Online opdracht

Opdracht 21 Welzijnsindex vergeleken I

De Verenigde Naties publiceert veel gegevens over het ontwikkelingspeil van landen. Op een van de eigen websites kun je in een oogopslag een beeld krijgen van de positie van alle landen in de wereld.

a Ga naar de website hdr.undp.org/en/data/map/. Kies uit elk van de cultuurgebieden in W9 zelf een land uit. Neem W9 over en noteer van dat land dezelfde gegevens over de HDI als in het voorbeeld van Nederland.

b Teken in een grafiek de HDI-waarden voor drie jaren voor de landen die je bij a gekozen hebt. Op de verticale as zet je de HDI (waarde: 0-1). Op de horizontale as geef je de drie jaartallen vanaf 1990 weer (om de 2 cm). Vul de gevonden gegevens in de grafiek in en verbind voor elk land de drie punten met een lijn.

c Vergelijk vervolgens:
- het ontwikkelingspeil in 2010 (2009/2008) van de gekozen landen;
- de snelheid waarmee het ontwikkelingspeil de laatste twee decennia gestegen is.

Trek voor beide vergelijkingen een conclusie.

Opdracht 22 Terugblik op paragraaf 1.2 K

a Maak in je schrift twee kolommen met de koppen *(sociaal) economische kenmerken* en *politieke kenmerken*. Zet de volgende indelingskenmerken in de juiste kolom.
verkiezingen, *politieke cultuur*, *VN-welzijnsindex*, *alfabetisering*, *levensverwachting*, *functioneren regering*, *deelname aan besluitvorming*, *omgaan met mensenrechten*, *inkomen/hoofd*, *aandeel landbouw in beroepsbevolking* en *democratisch gehalte*.

b Bij welk(e) kenmerk(en) betreft het een samengestelde variabele?

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

W9 Voorbeeldlanden HDI. **Overnemen in je schrift!**

Cultuurgebied (GB)	Land	HDI 1990	HDI 2000	HDI 2010 (2009/2008)
West-Europa	Nederland	0,82	0,87	0,9
voormalige Sovjetunie	...	...	...	...
islamitische wereld	...	...	...	...
Zwart Afrika	...	...	...	...
Oost-Azië	...	...	...	...
Zuid-Azië	...	...	...	...
Zuidoost-Azië	...	...	...	...
Australië en Oceanië	...	...	...	...
Latijns-Amerika	...	...	...	...
Noord-Amerika	...	...	...	...

1.3 Scheidslijnen in Europa

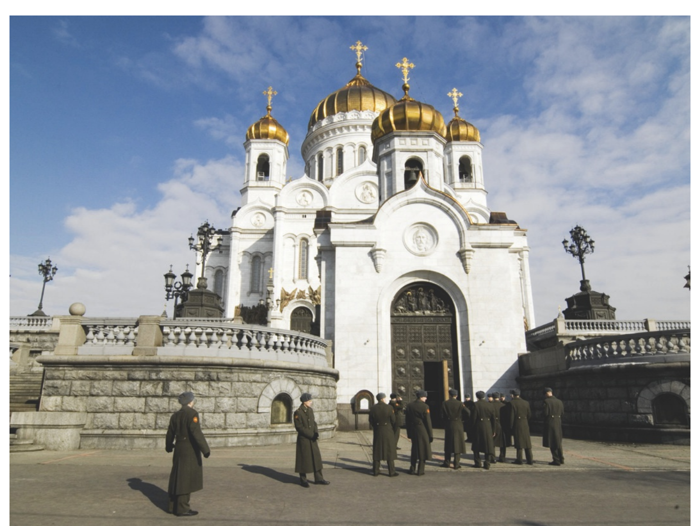
Grens

Een grote hangbrug overspant in Istanbul een breed water. Wie hier de Bosporus oversteekt, passeert de grens tussen Europa en Azië. Maar waarom ligt daar de grens? Wie heeft dat bepaald en op grond waarvan? De vroegere bewoners van Libanon en Syrië, de Feniciërs, spraken over 'ereb', het Avondland. Daar ging voor hen de zon onder. Azië zou afgeleid zijn van 'açe', het Morgenland, waar de zon opkomt. 'Ereb', Europa dus, lag voor hen ten westen van hun eigen woongebied.

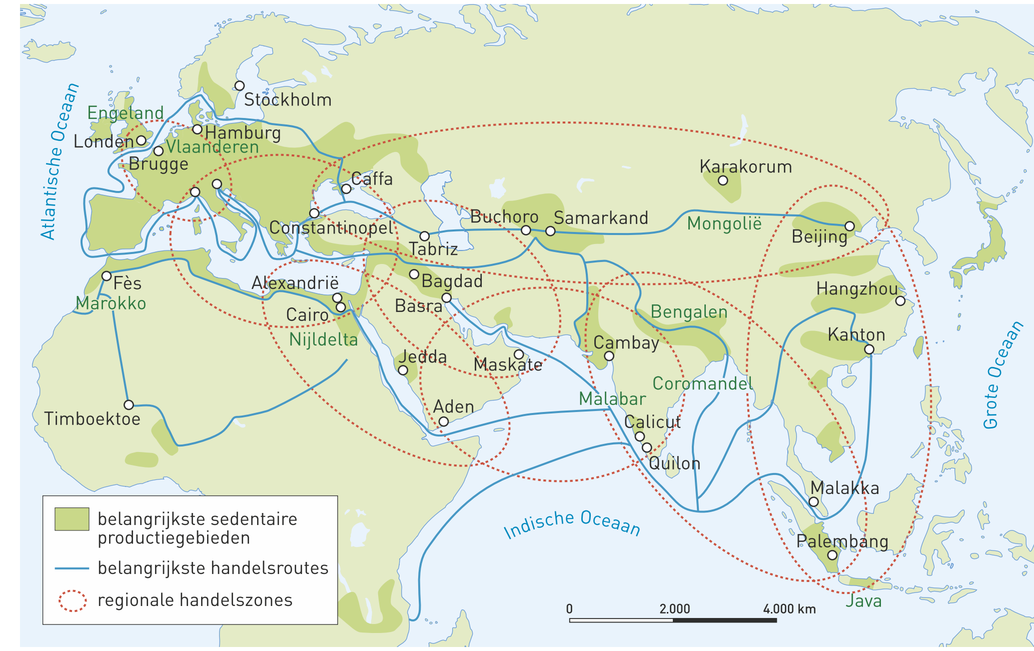
Eurazië indelen

▶ De eerste macroregio die we onder de loep nemen, is Europa. Op een kaart oogt Europa als een schiereiland van Azië. Maar waar begint het schiereiland dan? Voor veel West-Europeanen hield Europa lange tijd op bij het IJzeren Gordijn. Sinds de afloop van de Koude Oorlog (1989) is de begrenzing aan de oostzijde weer meer in de belangstelling komen te staan. Vaak legt men de grens van Europa bij de Oeral, de Kaspische en de Zwarte Zee. De meningen over de begrenzing van Europa zijn verdeeld. Waar hoort bijvoorbeeld Turkije bij en hoe zit het met Rusland (figuur 1.22)? Of bekijk het spreidingspatroon van de vele volkeren. Welk volk heeft dan 'Europese' kenmerken en welk niet? Volgens de indeling in macroregio's van Huntington (figuur 1.11) hoort het oostelijke deel van Europa bij een andere macroregio dan de rest van Europa. Welke culturele of politieke indicatoren ook worden gehanteerd, altijd stuit je op problemen.

● Dat culturele begrenzingen tussen beide werelddelen in de praktijk moeilijk te vinden zijn, kun je aantonen met het spreidingspatroon van talen. Dit patroon hangt samen met de vele contacten tussen volken in Europa en de samenlevingen in Centraal- en Oost-Azië. Die zijn al zeer oud en waren tot het eind van de middeleeuwen van grote betekenis (figuur 1.23). Door deze contacten en door migratie verspreidden de Indo-Europese talen zich over beide delen van Eurazië. Vrijwel alle talen in Europa horen ertoe, zoals de Romaanse (Italiaans, Frans, Portugees en Spaans), de Baltisch-Slavische (Russisch, Oekraïens, Pools, Bulgaars of Tsjechisch) en de Germaanse talen (zoals Engels, Nederlands en Duits). Volgens sommigen ligt de cultuur-

Figuur 1.22 Rusland, een land in Europa?

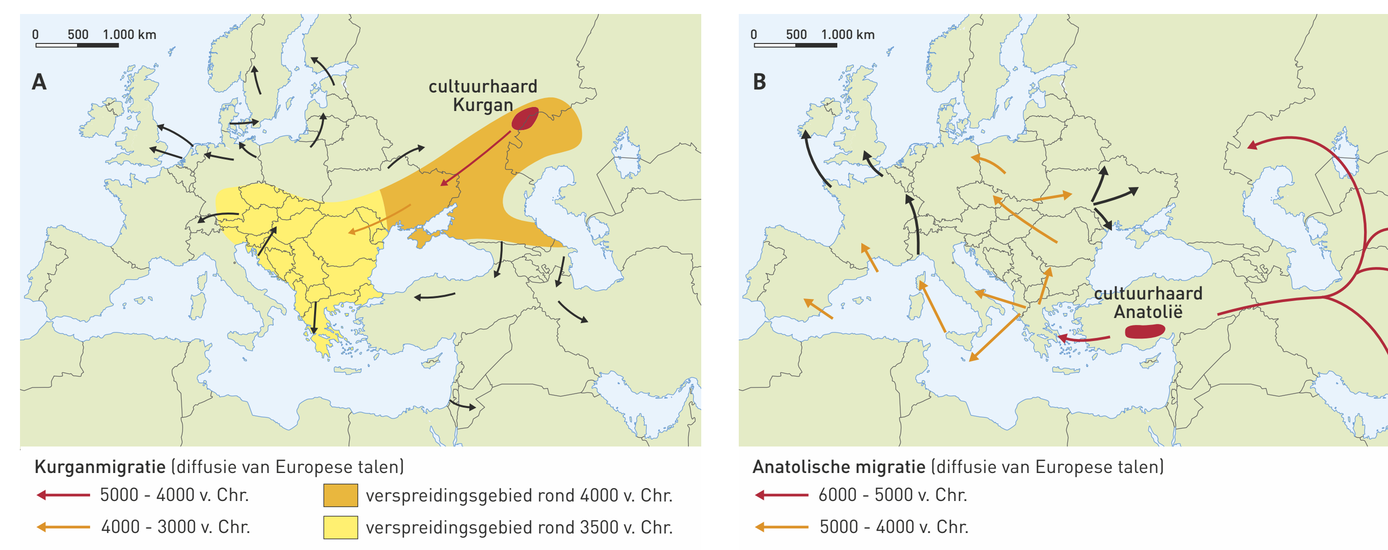

Figuur 1.23 De prekapitalistische oude wereld omstreeks 1400 na Christus.

haard, het gebied waar deze taalfamilie het eerst voorkwam en van waaruit diffusie plaatsvond, in Anatolië (Turkije). Anderen vermoeden echter dat Kurgan (Siberië) het herkomstgebied is (figuur 1.24). Een aparte taalgroep binnen Europa is overigens het Hongaars en het Fins. Beide talen vallen buiten de Indo-Europese taalfamilie. Hoe dan ook, een tweedeling van Eurazië met taal als indicator is vrijwel onmogelijk, omdat de genoemde taalfamilie wijd verbreid is over Eurazië.

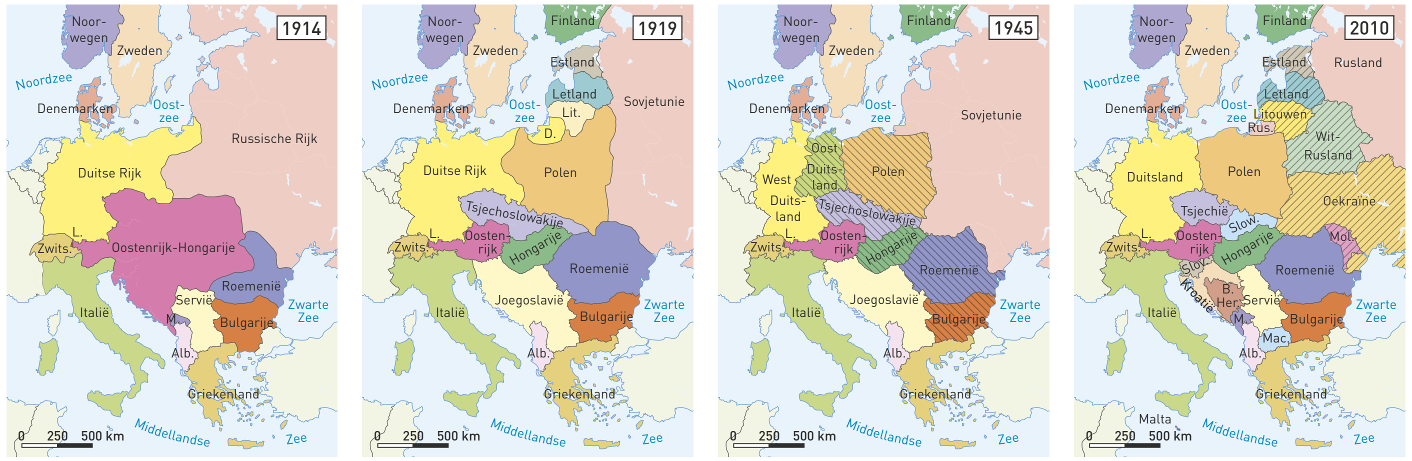
Staatkundige versnippering en dynamiek

▶ Europa is relatief klein en staatkundig versnipperd. De staatkundige indeling veranderde in de twintigste eeuw regelmatig (figuur 1.25). Voor een deel komt dat doordat de geopolitieke invloed van Rusland in Oost-Europa verminderde. Het gevolg was het einde van de Koude Oorlog en in 1989 de val van het communisme. Dit leidde tot een verbrokkeling van landen.

Figuur 1.24 Diffusie van de Indo-Europese taalfamilie: A: Kurganmigratie; B: Anatolische migratie.

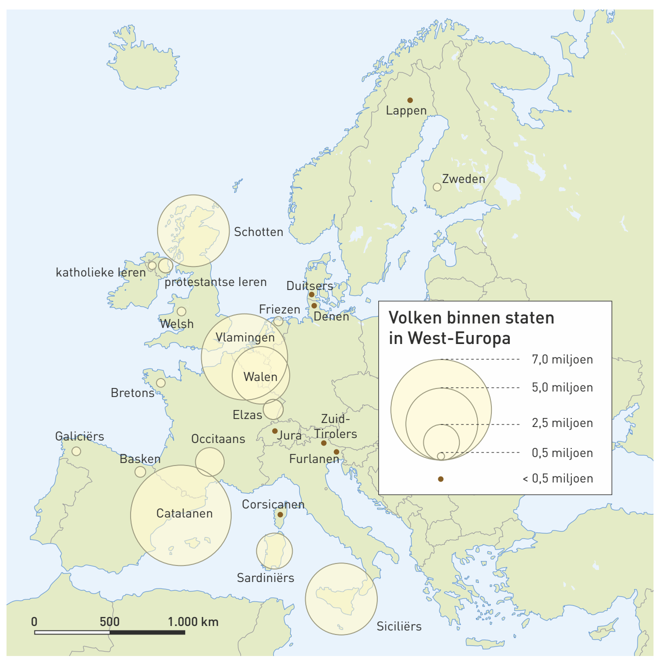
> verbrokkeling

Figuur 1.25 De veranderende staatkundige kaart van Europa.

satellietstaten Sovjetunie tot 1989

onafhankelijk sinds einde Sovjetunie, 1991

Ieren in Noord-Ierland: Een meerderheid van protestanten van Engelse of Schotse afkomst staat tegenover een Keltische en katholieke minderheid. De laatsten worden door de eersten economisch gedomineerd. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is er een fragiele wapenstilstand.

Schotten: Een klein deel van de Schotten spreekt een afwijkende taal. De basis voor de eis tot meer autonomie is vooral politiek en historisch van aard. Inmiddels is er een eigen parlement.

Vlamingen en Walen: Het taalverschil tussen Walen en Vlamingen wordt versterkt door economische verschillen.

Elzas: Duitssprekende bewoners hebben een sterk etnisch bewustzijn. Dat heeft overigens nog niet geleid tot politieke bewegingen.

Corsicanen: Corsicaanse nationalisten met Italiaanse achtergrond streven naar meer autonomie. De tegenstelling met Frankrijk is versterkt door Algerijnse immigranten.

Catalanen: Catalanen hebben een sterk regionaal bewustzijn op basis van o.a. de taal, het Catalaans. Na de dood van Franco is er sprake van een beperkte autonomie, die ook voor 1930 voorkwam.

Basken: de 'nation building' door Spanje tussen de achttiende eeuw en 1960 werkte averechts. De gewelddadige afscheidingsbeweging ETA probeerde het etnisch bewustzijn te mobiliseren. Tegenwoordig is er een zekere mate van autonomie. Dat in tegenstelling tot Frans Baskenland.

Figuur 1.26 Regionalisme in West- en Zuid-Europa.

Staten vielen uiteen, zoals de voormalige Sovjetunie en Joegoslavië. Dat ging regelmatig gepaard met etnische conflicten. Bij verbrokkeling zijn de centrifugale krachten heel sterk. Daarmee worden de processen bedoeld die de staatkundige samenhang ondermijnen, waardoor staten uit elkaar kunnen vallen. Daar staan de centripetale krachten, de bindende factoren tegenover. Ze vormen het cement van staten, zoals een gemeenschappelijke geschiedenis of de behoefte aan militaire veiligheid. Het resultaat van de vele centripetale en centrifugale krachten is moeilijk voorspelbaar.

▶ Vrijwel geen enkele staat heeft – cultureel gezien – zo'n homogene bevolking, dat er sprake is van een natiestaat. Vooral in (Zuid)Oost- en Midden-Europa, de Balkan en de Kaukasus is de bevolking erg heterogeen. Voor nation building, het (van staatswege) bevorderen van de samenhang in een land, is veel tijd nodig. Die ontbrak vaak door de oorlogen. Wanneer volken actief weerstand bieden tegen nation building, kan dat leiden tot regionalisme, het streven naar een vorm van zelfbestuur of een eigen soevereine staat. Europa kent diverse voorbeelden hiervan, zoals je in figuur 1.26 kunt zien. Wordt het verkrijgen van een eigen staat werkelijkheid, dan heet dat separatisme (figuur 1.27). De afscheiding van Slowakije van het vroegere Tsjecho-Slowakije in het begin van de negentiger jaren had veel te maken met een zelfbewuste identiteit van het Slowaakse volk, dat economisch

> centrifugale krachten
> centripetale krachten
> natiestaat
> nation building
> regionalisme
> separatisme

Figuur 1.27 Demonstratie van Baskische separatisten in San Sebastián.

Land	Percentage 65+
Monaco*	24
Duitsland	20
Italië	20
Griekenland	19
Bulgarije	18
Zweden	18
Portugal	18
Servië	17
Spanje	17
Nederland	15
Europese Unie	**17**

Figuur 1.29 Percentage 65-plussers per land in Europa.

achtergesteld werd. Het is immers een principe dat regionalisme toeneemt wanneer cultuurverschillen samenvallen met economische en politieke ongelijkheid.

● Soms ontwikkelen zich nieuwe scheidslijnen binnen landen, zoals in Duitsland. Pas laat in de negentiende eeuw werd dit land een vrij sterke en relatief homogene staatkundige eenheid. Na enkele oorlogen werd de staat in tweeën gesplitst: West-Duitsland en Oost-Duitsland (DDR). Het isolement van het oostelijke deel creëerde een nieuwe scheidslijn tussen ossi's en wessi's die na de eenwording in 1990 binnen het nieuwe Duitsland nog steeds duidelijk zichtbaar blijft.

Demografische 'rimpels'

▶ Europa telde in 2010 ongeveer 732 miljoen mensen, ongeveer 11% van de wereldbevolking (figuur 1.28). De bevolkingsdichtheid is groot. Wel zijn er grote verschillen, met als uitersten Malta

Continent	Aantal inwoners (in miljoenen)	Aandeel in de wereldbevolking (in %)
Afrika	1.033	15
Azië	4.166	60,5
Australië, Nieuw-Zeeland, eilanden in Zuid-Pacifische Oceaan	35	0,5
Europa	732	10,5
Noord-Amerika	351	5
Latijns-Amerika (incl. Caribisch gebied)	588	8,5
totaal	**6.905**	**100**

Figuur 1.28 Omvang van de bevolking per continent (schatting 2010).

met maar liefst 1.267 inwoners per km² en IJsland met slechts 3 inwoners per km². In Nederland wonen, ter vergelijking, 397 inwoners per km². De verschillen in bevolkingsdichtheid zeggen overigens weinig over welvaart en welzijn.

▶ De ongelijke bevolkingsspreiding in Europa hangt samen met veel factoren. Op wereldschaal spelen klimaat, reliëf, beschikbaarheid van water, bodemvruchtbaarheid of de aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen en toegenomen welvaart mee. Op continentale schaal zijn ook economische en politieke factoren van belang. Die leidden nogal eens tot migratiestromen, waardoor ruimtelijke verschillen in bevolkingsdichtheid toenamen. De opkomende industrialisatie in de steden trok bijvoorbeeld veel mensen van het platteland. Deze stedelijke gebieden in West-Europa kregen vervolgens in de jaren zestig van de vorige eeuw te maken met een toestroom van gastarbeiders die afkomstig waren uit Zuid-Europa. Gezinshereniging en gezinsvorming versterkten dat later. Een ander voorbeeld zie je in Duitsland. Daar migreerden na de hereniging van de beide Duitslanden aan het einde van de twintigste eeuw veel ossi's naar het westen van het nieuwe land, op zoek naar een beter bestaan.

▶ De bevolkingsgroei in Europa verloopt tegenwoordig traag. Lange tijd, tot de jaren zestig van de twintigste eeuw, was de natuurlijke groei in Europa vrij groot. De meeste landen zaten in de tweede of derde fase van het demografisch transitiemodel.

● Er tekent zich nu een opvallende tweedeling af. Enerzijds heb je de landen in West- en Zuid-Europa. Na de babyboom belandden deze landen in fase 4 van het transitiemodel en is de natuurlijke groei, vergeleken met andere macroregio's erg traag. Anderzijds vertonen veel voormalige Oostbloklanden een krimp in de bevolking. Uitzonderingen zijn Turkije, Albanië, Servië en Kosovo met een nog vrij hoge bevolkingsgroei. De demografische grens tussen groei en krimp loopt dwars door Duitsland.

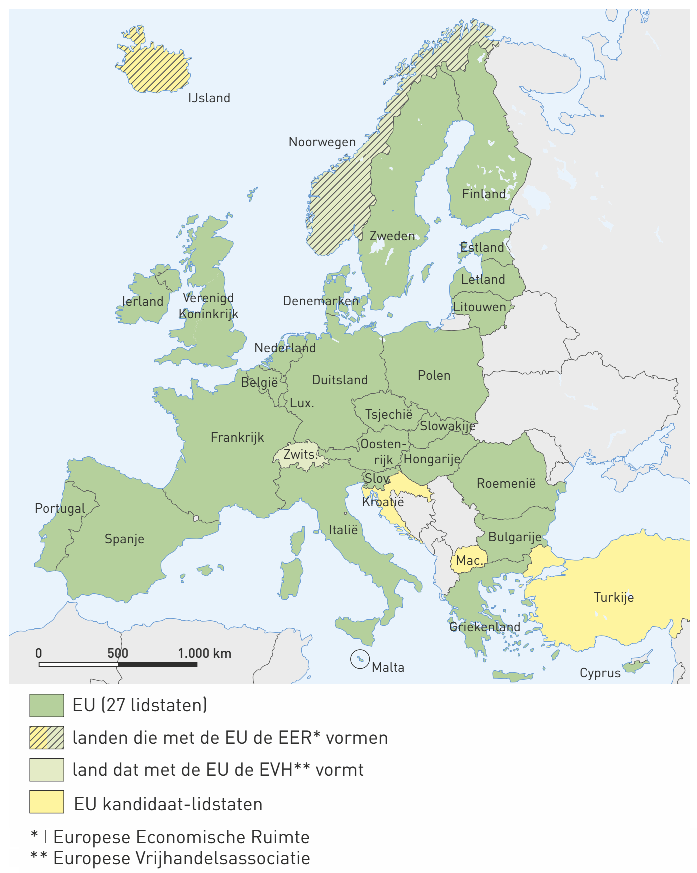
● Ook bij de sociale groei zie je dezelfde demografische tweedeling. Oost-Europeanen trokken naar het westen. Door de oost-west gerichte migratie binnen Europa in het laatste decennium van de twintigste eeuw is de tweedeling als gevolg van de natuurlijke groei dus scherper geworden.

▶ De Europese bevolking vergrijst inmiddels sterk. Er verschijnen 'rimpels' van ouderdom. Monaco heeft – zoals je in figuur 1.29 kunt zien – de meeste rimpels. De gevolgen op (sociaal)-economisch gebied zijn groot.

Blokvorming in Europa

▶ Europeanen hebben gemiddeld een hoog inkomen. Maar ook hier is sprake van een tweedeling tussen West-Europa en de meer naar het oosten gelegen gebieden. In de jaren vijftig was dat anders. Toen stond de economische tegenstelling tussen het armere zuiden van Europa en het rijke noorden veel meer op de voorgrond.
● De huidige economische scheidslijn loopt dwars door de Europese Unie (EU) en zelfs door Duitsland. De EU is het resultaat van een lange periode van blokvorming, waarbij staten samen proberen zich economisch en/of politiek te organiseren tot een sterker geheel (figuur 1.30). Het doel van de EU is de vorming van een gemeenschappelijke markt. Blokvorming kan leiden tot meer eenwording. Inmiddels is de EU 's werelds grootste handelsblok.
▶ De eenwording in de EU staat tegenwoordig behoorlijk onder druk. Dat is te wijten aan allerlei factoren, zoals de moeizame samenwerking tussen 27 landen, weerstand tegen een 'grondwet' voor de hele unie of de economische crises in Griekenland, Ierland en Portugal.
● De vraag is of Europa zijn sterke positie kan handhaven. Deze macroregio heeft immers een aantal zwakke plekken, zoals:
- een gebrek aan voldoende natuurlijke hulpbronnen, vooral energiebronnen;
- hoge arbeidskosten: steeds meer bedrijfstakken zoeken een locatie buiten Europa;
- de noodzaak van forse investeringen in onderwijs en research voor het opbouwen en in stand houden van een hoogwaardige kenniseconomie: dat kost veel geld, terwijl er in veel landen bezuinigd moet worden;
- de soms grote sociaaleconomische tegenstellingen tussen en binnen Europese landen, waardoor de samenwerking onder druk komt te staan;
- de grote roep tot het afschaffen van allerlei subsidies, zoals landbouwsubsidies: sommige regio's kunnen daar veel nadelen van ondervinden;
- ten slotte: de enorme vergrijzing en de bevolkingskrimp.

> blokvorming
> eenwording
> handelsblok

Figuur 1.30 De EU en andere blokken in Europa.

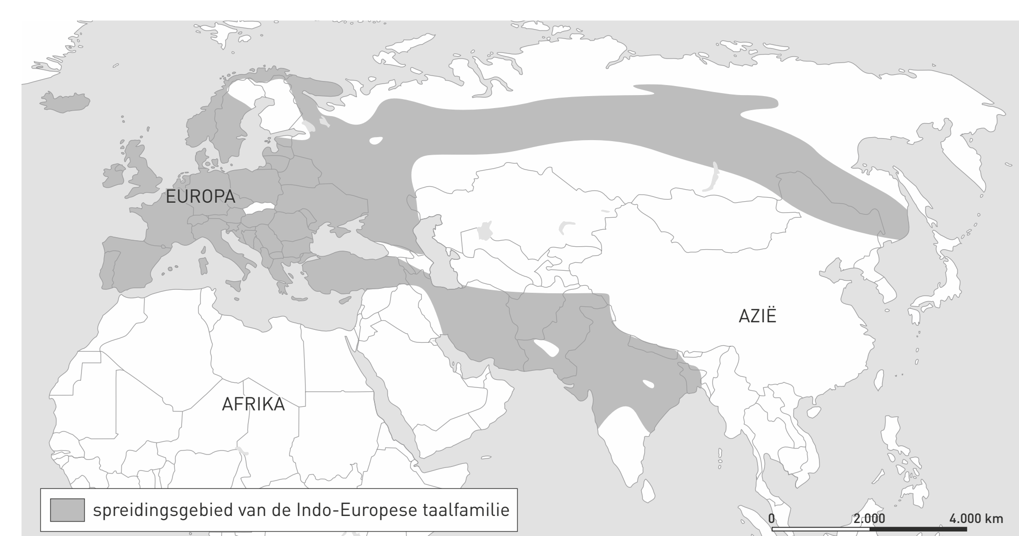
Opdrachten 1.3

Deelvragen
5 Welke problemen doen zich voor bij het onderscheiden van Europa en Azië op grond van culturele kenmerken?
6 Welke karakteristieke culturele, politieke, demografische en economische bevolkingskenmerken komen voor in Europa en hoe zijn die ruimtelijk verdeeld?

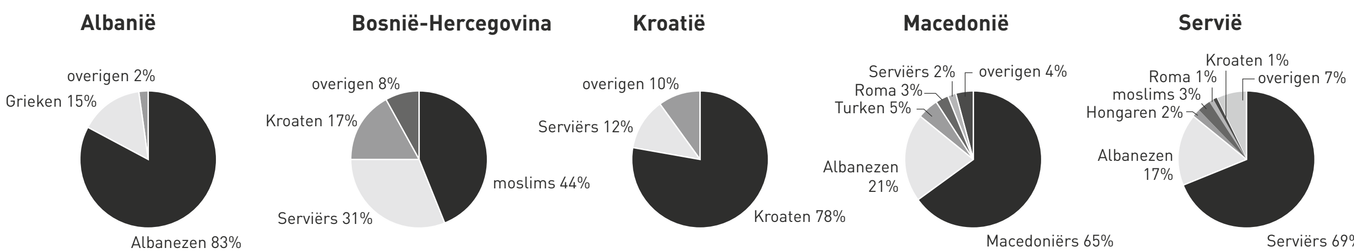
Opdracht 23 Tweedeling van Europa K/I
Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.3 en bekijk de bijbehorende figuren.
a Wanneer je de voormalige DDR vergelijkt met het vroegere West-Duitsland, Polen, Tsjechië en Slowakije, zie je op GB 80B een opvallend verschil. Welk verschil is dat?
b Het BBP (GB 90D) én de bevolkingsgroei (GB 80B) roepen (in grote lijnen) een tweedeling van Europa op. Maak dat duidelijk.
c De migratie vanuit Midden- en Oost-Europese landen naar West-Europese landen is op grond van de tweedeling in GB 90D begrijpelijk. Welke kaart in de GB illustreert deze migratie?
d Welke culturele barrière remt de aantrekkelijkheid van West-Europa echter af? Noteer een uitzondering.

Opdracht 24 Culturele patronen in Europa K/V
a In figuur 1.24 is de diffusie weergegeven van de Indo-Europese talen. De verspreiding heeft hoogstwaarschijnlijk gelijktijdig plaatsgevonden met de diffusie van landbouwtechnieken. Welke vorm van diffusie is in dat geval van toepassing? Kies uit de vier vormen in figuur 1.13.
b Bekijk W10. Wat valt op als je de spreiding van deze taalfamilie vergelijkt met de begrenzing van Europa langs de lijn Oeral-Kaspische Zee-Zwarte Zee? Beantwoord deze vraag voor de volgende drie delen langs deze lijn:
- Oeral,
- Kaspische Zee,
- Kaspische Zee-Zwarte Zee.
c Zou je op grond van de taal eerder Armenië of Georgië tot Europa rekenen?
d Welke drie volkeren die normaal gesproken door iedereen als Europees worden aangemerkt, zou je op grond van het Indo-Europees niet rekenen tot Europa?
e Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst over kaarttypen onder kop 3. Tot welk kaarttype kun je de GB 83A rekenen?
f Noteer de namen van de drie christelijke stromingen in Europa. Noteer het nummer van de kaart op kaartblad GB 83, waaruit je dat afleidt.
g Bekijk figuur 1.26. In welk land zijn de verschillende christelijke stromingen de oorzaak voor regionalisme?

W10 Verspreidingspatroon van Indo-Europese talen in Eurazië.

W11 Etniciteit in enkele Zuidoost-Europese landen.

h Met welk van de zes kaartjes van GB 83 kun je het beste aantonen dat in Europa niet uitsluitend christenen wonen?

Opdracht 25 Verbrokkeling en stabiliteit K/I

a Wanneer je let op de staatkundige stabiliteit, is de tweedeling in Europa opvallend. Welke tweedeling wordt bedoeld?
b Bekijk figuur 1.25. Welke politieke factor was verantwoordelijk voor de verbrokkeling van de voormalige Sovjetunie vanaf het begin van de negentiger jaren van de afgelopen eeuw?
c Welke uitzondering is er op de staatkundige verbrokkeling in de negentiger jaren van de vorige eeuw?
d Neem kaartblad GB 83 voor je. Uit welk van de zes kaartjes kun je afleiden dat 'nation building' van staatswege van relatief korte duur was?

Opdracht 26 Etniciteit in voormalig Joegoslavië K/I

Gebruik W11.
a Welke twee criteria zijn gebruikt voor de indeling in etniciteit?
b Welke van de afgebeelde staten komt het dichtste in de buurt van een natiestaat? Licht dat toe.
c In welke staat is het aandeel van islamitische bevolkingsgroepen erg groot?
d Welke twee staten hebben een grote heterogene samenstelling van de bevolking?
e Met welk kaartje uit de atlas kun je het beste de 'balkanisering' duidelijk maken?
f Met de bevolking van welk land voelen zich volgens het kaartje uit de vorige vraag de bewoners van Vojvodina verwant? In welke staat wonen deze bewoners nu?

Opdracht 27 Migratie Europa K

a Gebruik GB 81A. Geef zo precies mogelijk de betekenis aan van de inkleuring van Bulgarije.
b Welke landen in Europa worden gekenmerkt door buitenlandse vertreksaldi?
c Welk deel van Duitsland zou passen in hetzelfde patroon als de landen die je bij b gevonden hebt?
d De migratie van de bij b gevonden landen werd mede mogelijk gemaakt door eenwording, maar ook door een politieke factor. Maak dat duidelijk.
e Welke West-Europese landen hebben een relatief laag percentage buitenlanders? Noteer de gebruikte atlaskaart.

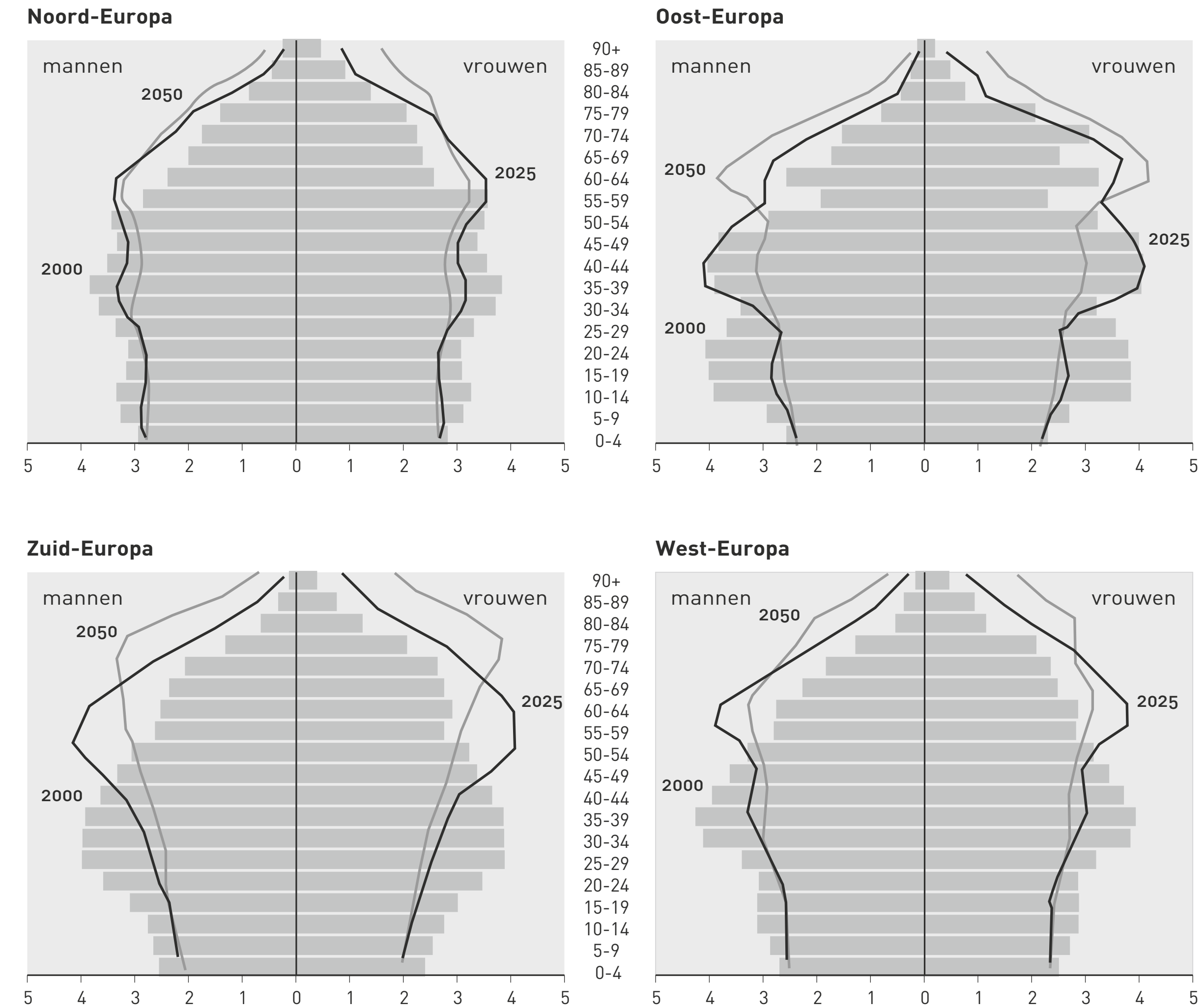
Opdracht 28 Rimpels K/I

Gebruik W12.
Demos, een tijdschrift over demografie, publiceerde in 2000 een artikel over de vergrijzing in Europa met als titel 'Rimpels in Europa', met daarin een viertal bevolkingspiramides over de toekomstige samenstelling van de bevolking in vier delen van Europa.
a In welk deel van Europa is de toekomstige vergrijzing het kleinst?
b Vergelijk West-Europa met Oost-Europa. Noteer twee verschillen in de leeftijdssamenstelling in het jaar 2000. Ga uit van Oost-Europa. Geef een verklaring voor elk verschil.
c Op welk van de drie bevolkingsdiagrammen in figuur 1.3 lijkt het leeftijdsdiagram van Zuid-Europa?
d Leg de titel van het artikel in *Demos* uit.
e Welke invloed heeft de demografische ontwikkeling in Europa (mogelijk) op de economie?

Opdracht 29 Ontwikkelingspeil en bestaansmiddelen K

a Formuleer de samenhang tussen het ontwikkelingspeil van een land en het aandeel van de agrarische sector (landbouw).
b Welke drie kaartjes op GB 88 geven informatie over het aandeel van de beroepsbevolking in de drie sectoren van de economie?
c Welk deel van Europa is met het criterium uit vraag a het minst ontwikkeld? Noteer de namen van de landen.
d Op welk van de drie kaartjes is de tweedeling het beste herkenbaar?

W12 Leeftijdsopbouw in Europa naar geslacht in 2000, 2025 en 2050.

Online opdracht

Opdracht 30 Ontwikkelingspeil Zuidoost-Europa I

a Ga naar hdr.undp.org/en/data/map/. Neem W13 over in je schrift en vul het schema met behulp van de website in.
b Rangschik de landen op basis van achtereenvolgens de HDI, het economische kenmerk, de gezondheid en de scholing. Plaats het land dat volgens dit kenmerk het hoogste ontwikkelingspeil heeft, als eerste.

W13 Ontwikkelingspeil in Zuidoost-Europa. **Overnemen in je schrift!**

Land	HDI	BNP/hoofd (in US$)	Alfabetiseringsgraad	Levensverwachting
Hongarije	...	...	...	...
Roemenië	...	...	...	...
Bulgarije	...	...	...	...
Oostenrijk	...	...	...	...
Turkije	...	...	...	...

c Bekijk figuur 1.30. Welk(e) land(en) in de tabel behoort (behoren) niet tot de EU?
d Turkije wordt meestal niet tot de Europese landen gerekend. De overige vier landen uit W13 wel. Is dat op basis van het ontwikkelingspeil terecht? Licht kort toe.

Opdracht 31 Terugblik op paragraaf 1.3 K

Neem de volgende tien begrippen over in je schrift.
blokvorming, *eenwording*, *onstabiliteit*, *verbrokkeling*, *bevolkingskrimp*, *immigratieoverschot*, *ontbreken van een Indo-Europese taal*, *oosters-orthodox*, *protestant* en *centrifugale kracht*.

Noteer achter elk begrip een van de volgende landen/begrippen die er het beste bij passen.
Hongarije, *Denemarken*, *EU*, *Duitsland*, *regionalisme*, *Balkanlanden*, *West-Europese landen*, *Tsjecho-Slowakije*, *Griekenland* en *Oost-Duitsland*.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.4 'Reuzen'-verschillen in Oost-Azië

China

De wereldberoemde Chinese Muur is sinds 1987 opgenomen in de werelderfgoedlijst van UNESCO. Met bijna 6.500 kilometer lengte is de muur het grootste bouwwerk ter wereld. Ooit werd dit immense bouwwerk opgetrokken om het Chinese rijk te beschermen tegen volkeren en indringers uit het Aziatisch binnenland. Nu wordt het bezocht door 10 miljoen toeristen per jaar. China lokt er vele toeristen mee uit het buitenland. Het land heeft zich naar de rest van de wereld gekeerd.

Demografische uitersten

▶ De macroregio Oost-Azië (figuur 1.31) omvat zes landen: China, Japan, Mongolië, Noord- en Zuid-Korea en Taiwan. Er leven maar liefst 1,6 miljard mensen, meer dan twee keer zoveel als in Europa. Oost-Azië is in demografisch opzicht een zwaartepunt in de wereld. Niet elk land draagt in even sterke mate bij aan het totaal. De twee uitersten zijn China, met ruim 1,3 miljard inwoners, en Mongolië met nog geen 3 miljoen mensen. De Chinese bevolking is dus ruim 430 keer zo groot.

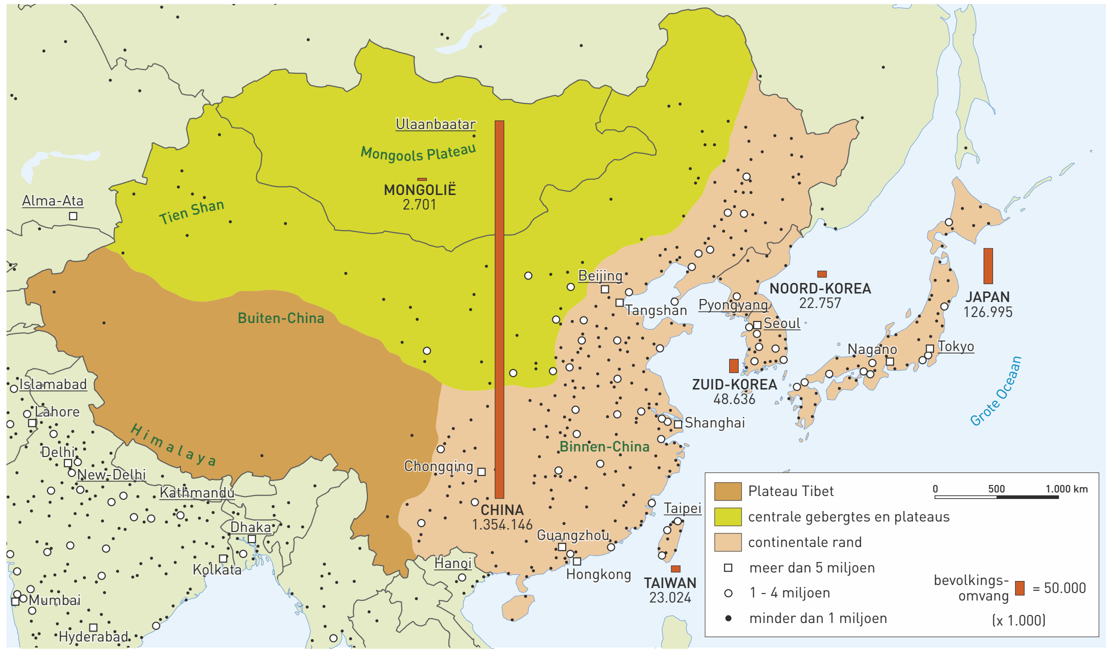
● Het merendeel van de Oost-Aziaten woont in de uitgestrekte rivier- en kustvlakten aan de oostrand van het Aziatische continent (figuur 1.31). Mongolië ligt ver landinwaarts. Het is *landlocked*, dat wil zeggen niet gelegen aan oceanen of zeeën. De hoge ligging en het droge klimaat met erg strenge winters maken het land voor bewoning niet erg aantrekkelijk. De bevolkingsdichtheid is hier slechts 2 inwoners per km².

● Binnen Oost-Azië zijn er grote variaties in de natuurlijke groei van de bevolking. In Mongolië bijvoorbeeld, is de groei 11,8‰, terwijl die in Japan negatief is. Dit land van de rijzende zon bevindt zich in de laatste fase van het transitiemodel met een sterftecijfer van maar liefst 9,8‰ (2010) en een zeer laag geboortecijfer van 7,5‰. Dit hangt samen met een behoorlijk vergrijsde bevolking. Rond 23% van de Japanners was in 2010 ouder dan 65 jaar en slechts 13% was jonger dan 15 jaar. De ontgroening is er ver gevorderd.

■ De natuurlijke groei zegt iets over de economische ontwikkeling. Hoe verder die ontwikkeling is gevorderd, des te lager zijn het geboortecijfer en het sterftecijfer. Dat laatste cijfer gaat echter stijgen zodra de vergrijzing toeslaat.

● De bijdrage van landen aan de totale bevolkingsgroei van Oost-Azië hangt niet alleen van het geboorteoverschot af, maar ook van het aantal inwoners. Doordat het aantal inwoners van Mongolië klein is, legt het land – ondanks de hoge bevolkingsgroei – in dit opzicht geen gewicht in de schaal. China doet dan uiteraard de grootste duit in het zakje. Met een geboortecijfer van 13,7‰ en een sterftecijfer van 7,3‰ groeit het aantal Chinezen met ruim 6‰. Door het grote aantal inwoners zijn dat maar liefst bijna 8,5 miljoen mensen per jaar. China is daarmee het demografische zwaartepunt binnen Oost-Azië.

● In tegenstelling tot in Europa is de internationale migratie binnen Oost-Azië beperkt. Wel vindt er in China veel binnenlandse migratie plaats, die gericht is op de economisch sterk groeiende steden langs de oostkust.

Figuur 1.31 Aantal inwoners in de Oost-Aziatische landen.

Boeddhisme

▶ Overheerst in het westelijke deel van Eurazië het christendom, in het oosten is dat het boeddhisme. De oorsprong van het boeddhisme ligt in Punjab, Noord-India (figuur 1.32). Van hieruit verbreidde de godsdienst zich vooral via handelaren over Zuid- en Oost-Azië. Boeddhisten zoeken naar een manier om zich te

Figuur 1.32 Oorsprong en verbreiding van het boeddhisme.

ontworstelen aan de eeuwigdurende kringlopen, waarvan het menselijk leven deel uitmaakt. Binnen het boeddhisme komen talrijke stromingen voor. In de Chinese samenleving is het boeddhisme verweven met het *confucianisme* en het *taoïsme*. In Japan met het *shintoïsme*.

Gespannen politieke verhouding

▶ Zijn in Europa de spanningen tussen communistische en niet-communistische landen al lang verdwenen, in Oost-Azië komen ze nog voor tussen het communistische Noord-Korea en het kapitalistische Zuid-Korea. Daar lijkt de Koude Oorlog nog voort te duren. Bij de grens staan de beide Korea's tot de tanden bewapend tegenover elkaar.

Figuur 1.33 Spanningen in Oost-Azië.

- Spanningen bestaan ook tussen China en Taiwan. Dat laatste land is door China nooit erkend als soevereine staat. China beschouwt Taiwan als opstandige provincie. Taiwan is kapitalistisch en is een democratie. China heeft een meer socialistisch georiënteerde economie. De beide overige landen, Japan en Mongolië, zijn ver voor de Tweede Wereldoorlog in respectievelijk 1911 en 1919 onafhankelijk geworden.
- Er doen zich ook grensconflicten en spanningen voor tussen etnische groepen, zoals in Tibet en Xinjiang (figuur 1.33). China treedt hard op bij deze conflicten en wijst elke vorm van autonomie af. De hooggelegen westelijke grensstreken zijn van belang voor de watervoorziening. Bovendien hebben deze grensstreken een strategische betekenis voor de energievoorziening door de potentiële toegang tot de Indische Oceaan. Via de Indische Oceaan zijn immers de olielanden in het Midden-Oosten bereikbaar.
- Ten slotte doen zich onenigheden voor over allerlei eilanden (figuur 1.33) die strategisch van belang kunnen zijn voor defensie en energievoorziening.

▶ Maar liefst 87% van de bevolking in Oost-Azië leeft onder dictatoriale omstandigheden. China en Noord-Korea zijn landen met een zeer laag democratisch gehalte. Een vrij groot deel van de bevolking van deze macroregio is daarmee politiek niet vrij. De overige landen hebben in meerdere of mindere mate meer vrijheid.

Economische reuzen

▶ In economisch opzicht zijn er in Oost-Azië twee reuzen: China en Japan. Beide staan in de top tien van landen met het grootste BNP (figuur 1.34) en dus het hoogste inkomen. De verwachting is dat de Chinese economie binnen niet al te lange tijd de grootste ter wereld is. Noord-Korea en Mongolië zijn op wereldschaal relatief kleine economieën.

▶ De omvang van de economie zegt op zich niet zo heel erg veel over de welvaart van de bevolking. Een betere maatstaf is het BNP per inwoner. In figuur 1.34 zie je dat China dan ver terugvalt

Rangorde	Land	BNP[1]	Rangorde	Land	BNP[2]/hoofd
1	Verenigde Staten	14.660	1	Katar	179.000
2	China	10.090	2	Liechtenstein	141.100
3	Japan	4.310	3	Luxemburg	82.600
4	India	4.060			
5	Duitsland	2.940	5	Singapore	62.100
6	Rusland	2.223	11	Verenigde Staten	47.200
7	Verenigd Koninkrijk	2.173	21	Nederland	40.300
8	Brazilië	2.172	32	Taiwan	35.700
9	Frankrijk	2.145	33	Duitsland	35.700
10	Mexico	1.567	37	Verenigd Koninkrijk	34.800
11	Zuid-Korea	1.459	38	Japan	34.000
12	Spanje	1.369	39	Frankrijk	33.100
13	Canada	1.330	45	Zuid-Korea	30.000
14	Italië	1.174	52	Tsjechië	25.600
15	Indonesië	1.030	71	Rusland	15.900
			85	Mexico	13.900
19	Taiwan	822	102	Brazilië	10.800
22	Nederland	677	125	China	7.600
27	Egypte	498	137	Egypte	6.200
44	Tsjechië	261	155	Indonesië	4.200
99	Noord-Korea	40	161	Mongolië	3.600
148	Mongolië	11	162	India	3.500
			194	Noord-Korea	1.800

BNP[1] = in miljard US$ (koopkrachtpariteit)

BNP[2] = in US$ (koopkrachtpariteit)

Figuur 1.34 Rangorde landen naar BNP en BNP/hoofd (US$, 2010).

A	Welzijnsindex VN (HDI)						
	Nederland	Japan	Zuid-Korea	Noord-Korea	China	Taiwan	Mongolië
1980	0,78	0,78	0,62	-	0,37	-	0,53
2010 (2008)	0,89	0,88	0,89	0,77	0,65	0,89	0,62

B	Levensverwachting[1]						
	Nederland	Japan	Zuid-Korea	Noord-Korea	China	Taiwan	Mongolië
1980	72,4	76	66	-	66	-	56
2010 (2008)	80,3	83	79	69	73	78	67

C	Alfabetiseringsgraad[2]						
	Nederland	Japan	Zuid-Korea	Noord-Korea	China	Taiwan	Mongolië
1980	-	-	-		66		-
2010 (2008)	99	99	98	99	94	97	98

- = gegevens ontbreken

1 = te verwachten aantal jaren, die iemand te leven heeft bij zijn geboorte

2 = percentage van de bevolking ouder dan 15 jaar, dat eenvoudige teksten over dagelijks leven kan schrijven en lezen

Figuur 1.35 Welzijnsindex van Nederland en enkele landen in Oost-Azië.

tot plaats 105 op de wereldranglijst (2010). Een gemiddelde Japanner is veel rijker. Dat geldt ook voor de inwoners van Zuid-Korea en Taiwan. Met het inkomen per hoofd als indicator kun je Oost-Azië dus in tweeën delen: drie relatief rijke en drie relatief arme landen. Overigens kennen de meeste Aziatische economieën jaarlijks een hoog groeipercentage. Tijdelijk was er een dip rond 1997 en 2008. Toen hadden veel landen in deze macroregio te lijden van de gevolgen van de Aziëcrisis en in mindere mate de financiële crisis.

- Ook binnen een land zijn grote verschillen te zien. Aan de oost- en zuidkust van China liggen de belangrijkste industriegebieden. Dat uit zich in een afstandsverval van het BNP. Zo is het BNP aan de oost- en zuidkust van China vele malen hoger dan in de gebieden die ver van deze economische knooppunten liggen.
- De welzijnsindex geeft dezelfde tweedeling als het BNP per inwoner (figuur 1.35). Die is in China met een waarde van 0,67 nog lang niet zo hoog. In 1980 lag die echter veel lager, op 0,35. Mongolië groeide in diezelfde periode maar heel langzaam. Vooral het lage BNP per hoofd heeft grote invloed op de welzijnsindex van deze landen. De alfabetiseringsgraad is vrij hoog, evenals de levensverwachting.

> afstandsverval

Opdrachten 1.4

Deelvraag

7 Welke karakteristieke demografische, culturele, politieke en economische bevolkingskenmerken komen voor in Oost-Azië en hoe zijn die ruimtelijk verdeeld?

Opdracht 32 Demografische uitersten K/V

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.4 en bekijk de figuren.

a Bekijk W14. Neem de figuur over, bereken de natuurlijke groei en vul die in de rechterkolom in.

b Bekijk figuur 1.31. Vergelijk de relatieve natuurlijke groei van de twee landen met het geringste aantal inwoners met de groei van de twee landen met het grootste aantal inwoners. Wat valt je op?

c Formuleer het algemene verband tussen het geboortecijfer en het ontwikkelingspeil in een land. Plaats vervolgens op basis van het geboortecijfer de landen uit W14 in een volgorde van hoog naar laag ontwikkelingspeil.

d Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kopje 4 over aardrijkskundige werkwijzen. Welke werkwijze heb je bij b toegepast?

W14 Natuurlijke groei. **Overnemen in je schrift!**

	Geboortecijfer	Sterftecijfer	Natuurlijke groei
China	12,3‰	7,0‰	...
Japan	7,3‰	10,1‰	...
Zuid-Korea	8,5‰	6,3‰	...
Taiwan	8,9‰	7,0‰	...
Noord-Korea	14,5‰	9,1‰	...
Mongolië	21,0‰	6,0‰	...

Opdracht 33 Indicatoren ontwikkelingspeil Oost-Azië K/I

a In W15 zijn de landen van Oost-Azië gerangschikt op grond van het BBP/inwoner (2008, koopkrachtpariteit). Het land met het hoogste BBP/inwoner staat bovenaan. Daaronder staan de landen waarvan het inkomen steeds lager is. Wat betekent koopkrachtpariteit?

b Neem W15 over in je schrift. Zoals uit de vorige opdracht bleek, kun je een soortgelijke rangschikking maken op grond van de natuurlijke groei. Zet die rangorde in de kolom 'Geboortecijfer'. Zet ook hier bovenaan het land met het hoogste ontwikkelingspeil. Vul ook het groeicijfer in.

c Behalve aan het geboortecijfer en het inkomen per hoofd van de bevolking kun je het ontwikkelingspeil van landen ook herkennen aan de samenstelling van de beroepsbevolking. Op welk aandeel kun je dan het beste letten? Kies uit:
(1) *aandeel van de agrarische beroepsbevolking*,
(2) *aandeel van de beroepsbevolking in de dienstensector* en
(3) *aandeel van de beroepsbevolking in de secundaire sector*.

d Vul het nummer (1, 2 of 3) van het bij opdracht c bedoelde kenmerk in de kop van de derde kolom van W15 in. Plaats de Oost-Aziatische landen in volgorde van ontwikkeling daaronder met het land met het hoogste ontwikkelingspeil bovenaan. Vul ook het percentage in. De gegevens vind je in de atlas.

e Gebruik figuur 1.35. Plaats de landen op basis van de welzijnsindices op dezelfde manier onder elkaar in de laatste kolom.

f Welk land staat onomstotelijk aan de kop als het gaat om het ontwikkelingspeil? En welk land heeft het laagste peil?

Opdracht 34 Politieke geschillen K

Bekijk figuur 1.33.

Maak een overzicht van de geopolitieke geschillen waarmee het oostelijke deel van Azië te maken heeft. Ga alleen in op de conflicten tussen de Oost-Aziatische landen onderling. Noteer de betrokken landen en de kern van het conflict.

Opdracht 35 Samenwerking I/V

a Noteer twee politieke redenen waarom, vergeleken met Europa, samenwerking in dit deel van de wereld vrij moeilijk is.

b Geef een voorbeeld van een samenwerking die bemoeilijkt wordt om economische redenen.

W15 Rangorde naar ontwikkelingspeil. **Overnemen in je schrift!**

BBP/inwoner, 2008	Geboortecijfer		Aandeel van de ...		HDI
Land	Land	Groeicijfer	Land	Percentage	Land
Japan	...	...	...	...	...
Taiwan	...	...	...	...	...
Zuid-Korea	...	...	...	...	...
China	...	...	...	...	...
Mongolië	...	...	...	...	...
*	...	...	...	...	...

* BBP-gegevens Noord-Korea ontbreken.

c Lees eerst de tekst onder het kopje aardrijkskundige werkwijzen in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen. Welke werkwijze heb je door de beantwoording van vraag a en b gebruikt bij het verschijnsel samenwerking?

Opdracht 36 Belangen voor China K/I

In het theoriegedeelte staat dat zich in China etnische spanningen voordoen en dat er grensconflicten voorkomen. China treedt hier hard tegen op vanwege het belang van deze gebieden.

a Noteer de landen aan de westzijde en de zuidzijde van China.

b Noteer drie redenen, waarom de zuidelijke en westelijke delen van China zo belangrijk zijn.

c China heeft inmiddels belangstelling voor de olielanden in het Midden-Oosten. Noteer een ander Oost-Aziatisch land, waarvoor olie van strategische betekenis is.

Opdracht 37 Welzijnsindex K

Bekijk figuur 1.34 en 1.35.

a China staat na de V.S. op de tweede plaats als je let op het inkomen. Hoe kan het dat de welzijnsindex van China toch niet zo hoog is als je misschien zou verwachten?

b Welk van de zes landen in deze macroregio heeft een vergelijkbare index als de West-Europese landen?

c De welzijnsindex van Japan is iets lager dan die van Nederland. Wordt die lagere waarde bepaald door de gezondheidszorg? Motiveer je antwoord.

W16 Confucianisme, taoïsme en shintoïsme.

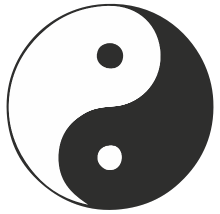
In de Chinese samenleving is het boeddhisme verweven met het confucianisme en het taoïsme.

Het confucianisme kun je zien als een geheel van praktische normen en waarden, vermengd met filosofische principes. Zo staat gehoorzaamheid centraal, evenals de grote rol van de (oudsten in de) familie. Confucius, de grondlegger van deze culturele stroming in China, leefde in de zesde en vijfde eeuw voor Christus.

Net als het confucianisme ligt de oorsprong van het taoïsme in de oude Chinese beschaving. De eerste aanzetten dateren uit de vierde eeuw voor Christus. Daarna ontstonden verschillende stromingen die zich vermengden met het boeddhisme en confucianisme. 'Tau' is het grondbeginsel en betekent 'weg'. Volgens het oorspronkelijke idee ontwikkelt het universum zich langs deze (moeilijk beschrijfbare) weg door de wisseling van 'jin' en 'yang'. Yang is het hemelse, warme, actieve, mannelijke element. Jin is het koude, passieve, vrouwelijke element. Het taoïsme is in China veranderd in allerlei vormen van volksgeloof.

Japan krijgt in de achtste eeuw te maken met het boeddhisme. Hier is deze religie sterk versmolten met het shintoïsme. Dit is een geheel van tradities, waarbij geloof in heilige verborgen krachten in wezens en voorwerpen een belangrijke plaats inneemt. Het shintoïsme is in tegenstelling tot het confucianisme niet gebaseerd op een filosofisch systeem.

W17 Cultureel symbool.

Opdracht 38 Cultuur K

Lees W16.

a Bij welke culturele stroming hoort afbeelding W17?
b Volgens welke vorm van ruimtelijke diffusie kwam het boeddhisme in Oost-Azië terecht? Geef een toelichting.
c Noteer drie culturele stromingen in China.
d Maak duidelijk in welk belangrijk opzicht het shintoïsme verschilt van het confucianisme en het taoïsme.

Opdracht 39 Terugblik op paragraaf 1.4 K

Neem de cijfers 1 t/m 15 uit W18 over in je schrift. Geef bij elke typering aan op welke macroregio deze het meest van toepassing is.

W18 Europa en Oost-Azië vergeleken. **Overnemen in je schrift!**

Typering	Oost-Azië	Europa
1 staatkundig grote versnippering	...	...
2 grote politieke spanningen	...	...
3 veel veranderingen staatsgrenzen	...	...
4 dictatoriaal bestuurd	...	...
5 sterk uiteenlopend ontwikkelingspeil	...	...
6 grootste absolute bevolkingsgroei	...	...
7 bevolkingskrimp in meerdere landen	...	...
8 hoogste geboortecijfer	...	...
9 christelijke landen	...	...
10 oudste beschavingen	...	...
11 sterke groei economie	...	...
12 samenwerking moeilijk	...	...
13 samenwerking het verst gevorderd	...	...
14 grote reservoirs aan goedkope arbeidskrachten	...	...
15 demografisch zwaartepunt	...	...

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.5 Afrika, een wereld op zich

Afrika

Even in alle rust gelukkig poseren voor een eenvoudige behuizing in 'Zwart Afrika'. Dat is in schril contrast met het beeld dat velen van Afrika hebben en waarin corruptie, hiv, aids, oorlog, kindsoldaten en bloeddiamanten passen. Is het gebied tussen Zuid-Afrika, dat enorme belangstelling kreeg tijdens het wereldkampioenschap voetbal in 2010, en Libië, met zijn wapengekletter in 2011, geen vergeten werelddeel?

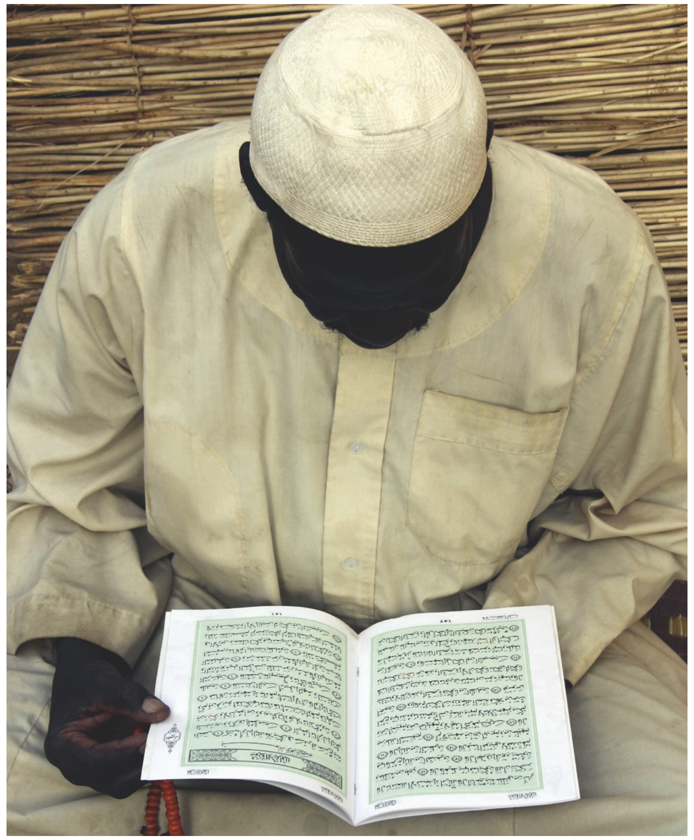
Islamitische wereld in Afrika

▶ Het grote continent Afrika wordt door Huntington ingedeeld in twee cultuurgebieden (figuur 1.11): de islamitische wereld in het noorden en Afrika ten zuiden van de Sahara. Egypte, Libië, Algerije, Tunesië, Marokko en Mauritanië rekent men dan (samen met nog een aantal landen in het zuidwesten van Azië) tot de islamitische wereld. Ook hier kun je vraagtekens plaatsen bij de begrenzing van dit cultuurgebied. Welke landen wel of niet islamitisch zijn, is niet zo gemakkelijk te bepalen. Kijk maar eens naar de volgende mogelijkheden.

● Het ligt voor de hand om het percentage moslims als indicator te nemen. Wijkt dit in de zes Noord-Afrikaanse landen dan duidelijk af van overig Afrika? Wanneer je figuur 1.36 bekijkt, wordt snel duidelijk dat dit niet overal het geval is. Verder naar het zuiden, bijvoorbeeld in Tsjaad (figuur 1.37), Niger of Mali, is meer dan 50% moslim. De meeste moslims wonen overigens in het noorden van die drie landen. In het zuiden leven verhoudingsgewijs veel meer christenen. De drie landen vormen overgangslanden naar een deel van Afrika met een andere religie. De grens van de islamitische wereld op basis van het percentage moslims is dus niet altijd scherp. Wel een duidelijke grens vormde zich bij de afscheiding in 2011 van het christelijke zuidelijke Sudan van het islamitische noordelijke deel.

Figuur 1.36 Spreiding van moslims in Afrika.

Figuur 1.37 Moslim in Tsjaad leest de koran.

● Een tweede mogelijkheid is om te kijken naar de aanwezigheid van islamitische waarden en normen in het recht. In de zes landen van de islamitische wereld verschilt dat aanzienlijk. Zo is het strafrecht in Libië en Mauritanië gebaseerd op de sharia; in de andere vier landen niet. En overal in de islamitische wereld komen westerse elementen voor in de wetgeving.
● Aangezien de verbreiding van de islam plaatsvond in combinatie met de verspreiding van de Arabische taal, zou je de islamitische wereld kunnen definiëren als het gebied waar zowel de islam als het Arabisch voorkomen. Maar ook dan wordt duidelijk dat Egypte, Libië, Algerije, Tunesië, Marokko en Mauritanië niet de enige landen zijn waar die combinatie van taal en religie voorkomt. Ook in Sudan of Mali is dit deels het geval. Weer blijken dit landen te zijn, die het beste getypeerd zouden kunnen worden als een overgangsgebied tussen de twee cultuurgebieden.

Bedoeïenen, ten onrechte beeldbepalend

▶ Het beeld dat velen van de Arabische wereld hebben, wordt vaak bepaald door bedoeïenen. De naam is afgeleid uit het Arabische 'Badawi' en betekent woestijnvolk. Bedoeïenen zijn van oorsprong (semi)nomadische volkeren. Ze gebruikten tenten als tijdelijk onderdak. Ze waren vroeger handelaren, die een verbindende schakel vormden met de sedentaire bevolking elders in de Arabische wereld en daarbuiten. De verwestering is inmiddels ook tot de nazaten van de oorspronkelijke bedoeïenen doorgedrongen. Het toerisme speelt daarbij een grote rol (figuur 1.38).
● In verschillende delen van deze macroregio speelden sedentaire bevolkingsgroepen ook een grote rol. Samen met de bedoeïenen vormden akkerbouwers en stedelijke bevolkingsgroepen eeuwenlang een hechte drie-eenheid, waarbij hoogstaande beschavingen tot ontwikkeling kwamen.
● Een karakteristiek kenmerk van de Arabische wereld is dat de samenleving in 'stammen' was georganiseerd. Een stam kun je zien als een groep mensen, die op basis van verwantschap een eenheid vormt en (vaak) eenzelfde territorium bewoont. Het belang van de stam waartoe men behoort, staat voorop. Zelfs in de moderne maatschappij werkt het belang van het stammenverband nog door. Het belemmert de eenheidsvorming in een land op bestuurlijk en economisch niveau.

Figuur 1.38 Bedoeïenen en toeristen in Noord-Afrika.

Talen en religies in Afrika ten zuiden van de Sahara

▶ In het grote cultuurgebied Afrika ten zuiden van de Sahara (figuur 1.11) worden meer dan 800 talen gesproken. Dat maakt communicatie behoorlijk moeilijk, tenminste als er geen lingua franca zou zijn. Gelukkig is dat wel het geval, zoals 'Hausa' in West-Afrika en in het oosten het Swahili. Bovendien heeft menig Afrikaans land door de koloniale overheersing een van oorsprong Europese taal als officiële landstaal.
● Ook de verscheidenheid aan godsdiensten is erg groot. Veel traditionele religies vallen onder het *animisme*, waarbij mensen geloven in de bezieling van elementen in de natuur (zeeën, bergen, dieren, planten). Verschillende religies kennen ook het geloof en de aanbidding van geesten of goden en soms de verering van voorouders.
● In veel landen in deze macroregio is een groot deel van de bevolking christen. Hun voorouders zijn in de koloniale periode 'bekeerd', oftewel gekerstend, waarbij men afstapte van 'heidense' uitingen van geloof.
● Al deze cultuurverschillen in veel Afrikaanse landen gaven aanleiding tot felle conflicten. In het overgangsgebied met de islamitische wereld ging het vooral om conflicten tussen moslims en christenen. In Sudan leidde de jarenlange strijd tot een volksraadpleging (2010), waarbij de bevolking in Zuid-Sudan zich uitsprak voor (de inmiddels gerealiseerde) afscheiding van het noorden van het land.

Een miljard mensen

▶ De twee macroregio's op het Afrikaanse continent telden in 2010 samen iets meer dan een miljard mensen.
● Bijna 20% leeft in Noord-Afrika, waarvan 84,5 miljoen in Egypte en slechts 6 miljoen in Libië. De bevolkingsspreiding is ongelijk. Vooral kustgebieden en rivierdalen zijn dichtbevolkt. De zuidelijke droge woestijngebieden zijn, afgezien van de oasen, zo goed als onbewoond.
● Nigeria is in Afrika ten zuiden van de Sahara met 158 miljoen inwoners het land met de meeste inwoners. In zijn algemeenheid is ook in deze macroregio sprake van een concentratie van de bevolking in kustgebieden.

▶ In figuur 1.39 is de bevolkingsgroei weergegeven van (delen van) Afrika in de periode 2000-2010. De Afrikaanse bevolking groeit vergeleken met andere werelddelen relatief snel. In deze tabel wordt duidelijk dat de tweedeling van Afrika, met uitzondering van Zuid-Afrika, ook in demografisch opzicht aanwezig is. Het zuiden groeit sneller dan de Arabische wereld.

Dictaturen en conflicten

▶ De staatkundige opdeling van Afrika, waarbij kaarsrechte grenzen getrokken werden over het continent, en de dekolonisatie werkten allerlei conflicten in de hand. Vele etnische groepen zijn daardoor over meerdere landen verspreid.
● De strijd binnen Afrikaanse landen gaat regelmatig over het verkrijgen of het behoud van politieke macht, oftewel het leiderschap over de diverse etnische groepen. Van 'nation building' kwam in de meeste, relatief jonge, Afrikaanse staten nog weinig terecht. Mede daardoor zijn nogal wat landen *'soft states'*; ze kennen een zwakke bestuurlijke organisatie.
● Gebrek aan democratie lokt ook conflicten uit. Er zijn weinig Afrikaanse staten waar geen dictatuur voorkomt (figuur 1.19). Dictatoriale regimes, vaak gesteund door machtige landen elders in de wereld, zorgen nogal eens voor terreur. 'Vrije' verkiezingen worden geboycot of met corruptie en terreur door de heersende dictator gewonnen.

Omwentelingen in de Arabische wereld

▶ In het voorjaar van 2011 stond de islamitische wereld op zijn kop. Na wekenlange demonstraties werden de heersende dictators in Tunesië en Egypte door de bevolking gedwongen op te stappen. Later in het jaar bracht een maanden durende strijd van een rebellenleger, gesteund door de NAVO, ook het regime in Libië ten val. De voedingsbodem voor al die opstanden werd

	Groei van de bevolking in %		Geboortecijfer	Sterftecijfer
	2000-2005	2005-2010	2010	2010
wereld	1,26	1,18	19,4	8,3
Afrika	2,34	2,29	33,8	11,5
Noord-Afrika	1,70	1,71	22,9	6,3
Midden-Afrika	2,87	2,60	40,2	15,1
West-Afrika	2,54	2,51	37,1	13,2
Zuid-Afrika	1,38	1,24	21,6	14,7
Oost-Afrika	2,57	2,59	37,2	11,1

Figuur 1.39 Bevolkingsgroei in deelgebieden van Afrika (2000-2010).

enerzijds gevormd door het ontbreken van democratische verhoudingen, maar anderzijds ook door de enorme sociale en economische ongelijkheid. Bij de daarop volgende opstand in Libië werden de westerse landen in het conflict betrokken via de Verenigde Naties, gesteund door de Arabische Liga. Dit is opvallend. Er zijn vele conflicten geweest in Afrika waarbij het westen zich afzijdig heeft gehouden. Dat het westen zich nu actief in dit conflict in Afrika mengt, heeft ook geopolitieke redenen. Libië is een belangrijk olieproducerend land met afzetgebieden in Europa en de V.S. Stabiliteit in dit land is daarom ook van belang voor de westerse kernregio's.

■ De onrust in de Arabische wereld heeft zich ook uitgebreid naar het oostelijke deel van deze regio. De bevolking roert zich in bijvoorbeeld Jordanië, Katar, Syrië en Jemen.

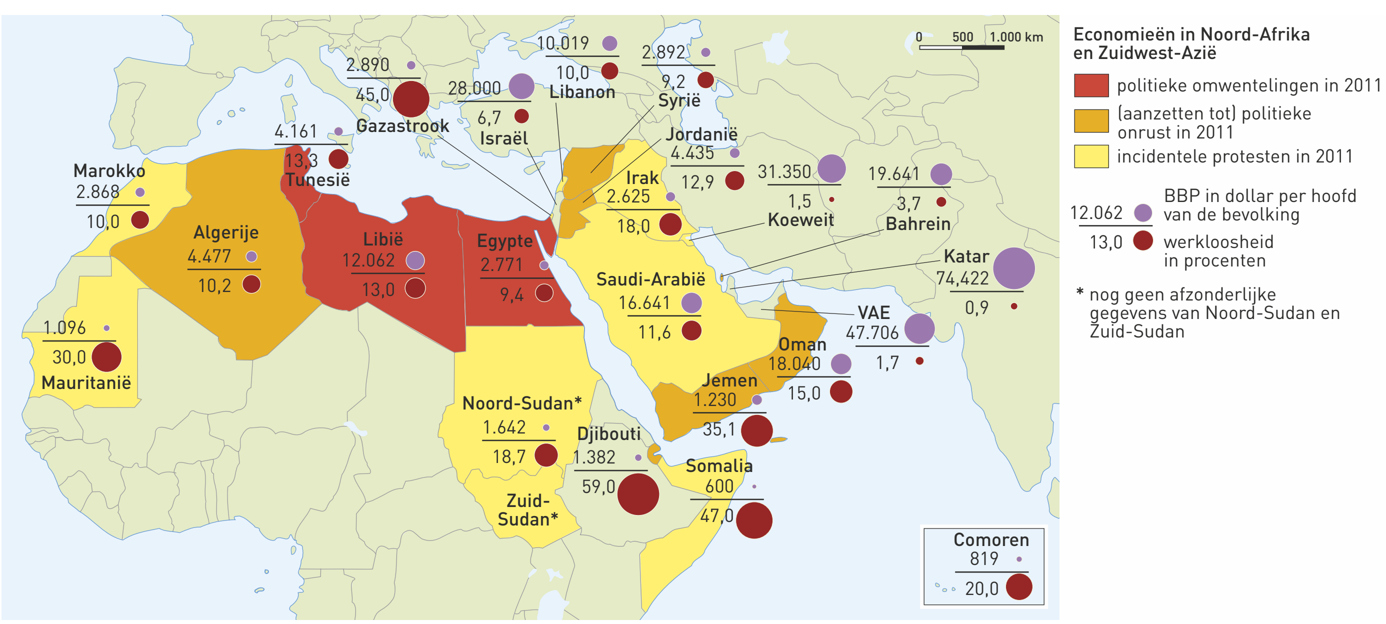
Sociaaleconomische verschillen

▶ Tussen de twee macroregio's in Afrika is ook een tweedeling zichtbaar in sociale en economische indicatoren. Zowel het inkomen per hoofd van de bevolking als de welzijnsindex van de VN zijn in het algemeen, met uitzondering van Mauritanië, in het noorden hoger dan die van Afrika ten zuiden van de Sahara.

● De kaart van figuur 1.40 toont de grote inkomstenverschillen binnen de islamitische wereld. De kleine, rijke oliestaatjes op het Arabische schiereiland hebben een extreem hoog inkomen en lage werkloosheidspercentages (2011). Libië heeft van de zes Noord-Afrikaanse landen nog het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking. De economische ongelijkheid in de Noord-Afrikaanse landen is erg groot. Een kleine minderheid profiteert van de economische groei van de afgelopen jaren en van de winsten uit de olie-industrie. De welvaart gaat aan grote groepen in deze maatschappij echter voorbij. De werkloosheidcijfers op de kaart lijken misschien nog mee te vallen, maar de verborgen werkloosheid is niet zichtbaar.

▶ De economische banden van Noord-Afrika met de Europese Unie zijn vrij groot. Meer dan de helft van de export van bijvoorbeeld Tunesië, Algerije en Marokko gaat naar de landen van de Europese Unie. Het exportpakket verschilt overigens sterk. Zo exporteren Algerije en Libië vooral mijnbouwproducten, waaronder olie en gas. Marokko en Tunesië exporteren veel industrieproducten. In de meeste Noord-Afrikaanse landen komt de invoer ook voor een belangrijk deel uit de EU en de V.S., maar ook uit China.

● De beide macroregio's in Afrika zijn voor de Chinezen een steeds belangrijker gebied geworden. Het opklimmen van de Chinese economie tot de tweede plaats in de wereld dwingt het land om op zoek te gaan naar energiebronnen en andere mijnbouwproducten. China investeert dan ook op grote schaal in de mijnbouw, landbouw en infrastructuur in veel Afrikaanse landen. Daarbij worden vaak geen eisen gesteld aan bijvoorbeeld de mensenrechten in zo'n land of het tegengaan van corruptie. De vraag dringt zich op of het armste continent ter wereld zelf wel baat heeft bij al die Chinese aandacht.

Figuur 1.40 Economieën in Noord-Afrika en Zuidwest-Azië.

Opdrachten 1.5

Deelvragen

8 Op grond van welke culturele criteria kun je Afrika in macroregio's indelen en hoe ziet die indeling er dan uit?

9 Welke karakteristieke politieke, demografische en (sociaal)economische kenmerken hebben de macroregio's in Afrika?

Opdracht 40 Bevolkingsspreiding moslims K/I

Gebruik figuur 1.36.

a Welk argument zou je aan de kaart kunnen ontlenen om landen als Tsjaad en Niger te laten vallen onder de islamitische wereld?

b De opsplitsing van Sudan in twee soevereine landen betekent dat de islamitische wereld in Noord-Afrika met een land uitgebreid moet worden. Leg dat uit aan de hand van figuur 1.36.

c Wat valt op aan het spreidingspatroon van moslims in het noordoosten van Afrika? Hoe kun je dit spreidingspatroon verklaren?

d Hoe kun je verklaren dat langs de westkust van Afrika nauwelijks een moslimmeerderheid voorkomt?

Opdracht 41 Inzoomen K/V

Op GB 167D is Nigeria in cultuurgebieden ingedeeld. In de legenda kun je lezen dat binnen grotere cultuurgebieden verschillende talen gesproken worden en dat de etnische saamhorigheid vooral door de taal bepaald wordt.

a Tot welk groter cultuurgebied wordt Nigeria in de atlas gerekend?

b Welke taal werd in dit deel van Afrika traditioneel gebruikt als lingua franca?

c Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder het kopje 2B. Verklaar waarom in Nigeria een lingua franca nodig is. Geef daarbij het verklarend principe.

d Wat is de officiële landstaal?

e Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen de tekst onder het kopje aardrijkskundige werkwijzen. Welke werkwijze heb je in deze opdracht gebruikt?

Opdracht 42 Stammen en staat K

Lees W19.

a Noteer de naam van een cultuur, waarin stammen een belangrijke rol spelen.

b Noteer op basis van W19 drie kenmerken van stammen.

c In W19 staat: 'Als een land veel tijd en aandacht besteedt aan staatsvorming, wordt de stammencultuur minder belangrijk'. Welk begrip uit paragraaf 1.3 ken je voor staatsvorming?

d In welk landen van de Arabische wereld is de staatsvorming het sterkste geweest?

e De landen in Noord-Afrika worden nogal eens aangemerkt als dictatoriaal. Hoe kun je dat met de tekstbron relativeren?

f Welke verandering heeft zich volgens Corien Hoek voorgedaan bij de jongere generatie in Tunesië, Egypte en Libië?

Opdracht 43 Traditionele bestaanswijzen K

a Door welke natuurlijke factor wordt de bevolkingsspreiding in Noord-Afrika in belangrijke mate bepaald?

b Welke drie bestaanswijzen komen in deze natuurlijke omgeving traditioneel voor?

Opdracht 44 Inkomen en opstanden in de islamitische wereld K/I

Gebruik bij deze opdracht figuur 1.40.

a Is de naam van het gebied in het inschrift van figuur 1.40 correct? Licht je antwoord toe.

b Welk land is wel afgebeeld op het kaartje van figuur 1.40, maar is in de tekst van het theoriegedeelte geplaatst in het overgangsgebied ten zuiden van de islamitische wereld?

c Figuur 1.40 toont de werkloosheidspercentages per land. Enkele landen springen er wel erg ongunstig uit. Noteer de drie landen met het hoogste werkloosheidspercentage.

d Wat valt op wanneer je de werkloosheidspercentages van de kleine oliestaten met de overige landen vergelijkt?

e Het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking is in Egypte en Marokko lager dan in Libië en Algerije. Dat heeft ten dele te maken met de beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen. Toon dat met een kaart in de atlas aan. Noteer het kaartnummer.

W19 Tribale cultuur.

De Libische samenleving wordt gedicteerd door tribale cultuur: stammen maken de dienst uit. Dat lezen we in de krant. Maar wat betekent het eigenlijk? Antropoloog Corien Hoek deed onderzoek naar dit thema. 'Als een land veel tijd en aandacht besteedt aan staatsvorming, wordt de stammencultuur minder belangrijk. Dat zie je in Marokko, Algerije, Tunesië. Eigenlijk de omringende Arabische landen. De Afrikaanse landen rondom Libië, Niger, Tsjaad en Sudan worden nog wel gedicteerd door een stammencultuur,' zegt Corien Hoek.

Volgens de antropoloog bestaan stammen niet uit wilde krijgsheren die vijandig tegenover elkaar staan. 'Je kunt ze beter zien als uitgebreide families of ze vergelijken met Nederland als staat in de EU. De stammen zijn mini-democratieën, waarin men door 'polderen' tot oplossingen komt voor problemen of onenigheid. En ook onderling is er altijd samengewerkt: dat is immers het best voor economie en democratie. Het zijn net mensen: Arabische stammen willen ook gewoon vrede en dat hun kinderen het goed hebben. En dat is het best te bewerkstelligen door samen te werken. Er wordt ook onderling getrouwd, bijvoorbeeld.'

In Libië heeft Khadaffi ervoor gekozen de stammen centraal te stellen. Hij heeft de stammen juist sterker gemaakt door ze meer macht te geven. Hij vindt dat stammen belangrijker zijn dan de staat en familie. Maar: Khadaffi heeft zijn eigen stam of clan, khadaffa, bevoordeeld boven de andere. Daar wordt hij nu voor gestraft. Hoek zegt dat de opstand in Libië niet hoeft te ontaarden in een burgeroorlog, zoals nu veel wordt voorspeld. 'De stammen trekken zich nu misschien even terug in hun eigen familieverband. Maar ze maken ook heel duidelijk dat ze samen vechten: wij zijn Libiërs, zeggen ze op Al Jazeera. Dat is hoopgevend. Vooral de jongere generaties hebben hun blik gericht op de moderne wereld en niet intern op de eigen stam of familie. Zij voelen zich meer verwant aan jonge opstandelingen in Tunesië en Egypte dan aan hun stam.'

f Vergelijk de landen van de islamitische wereld in Noord-Afrika met elkaar. Kun je de conclusie trekken dat het gevaar van opstanden het grootste is in de landen met het laagste BNP/hoofd? Geef toelichting bij je antwoord.

g Welke sociaaleconomische factor kan nog meer een rol spelen bij het ontstaan van opstanden?

Opdracht 45 Inkomen in macroregio's K

a Bestudeer W20A en W20B. Welk Arabisch land in Noord-Afrika heeft het laagste en welk het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking?

b Welk land in W20B heeft een vergelijkbaar inkomen met het armste Arabische land in Noord-Afrika?

c Hoeveel landen in het gebied ten zuiden van de Sahara verdienen minder dan het bij b bedoelde land?

d Hoeveel bedraagt het inkomen in het rijkste land ten zuiden van de Sahara? Noteer ook de naam van het land.

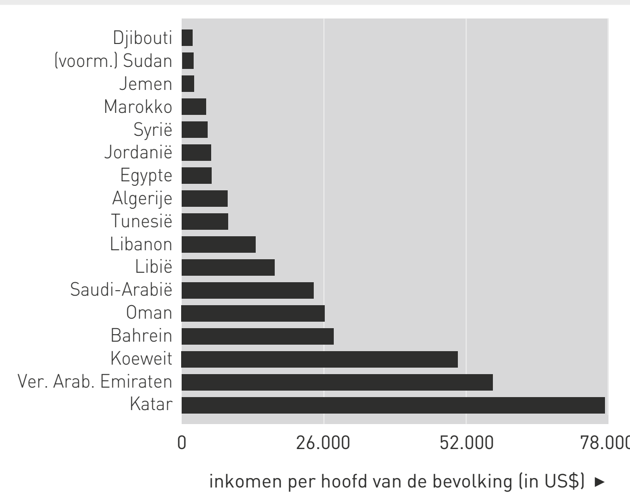
e Het bij d bedoelde land heeft een hoger inkomen dan het rijkste land in Noord-Afrika. Is dat een uitzondering?

Opdracht 46 Terugblik op paragraaf 1.5 K

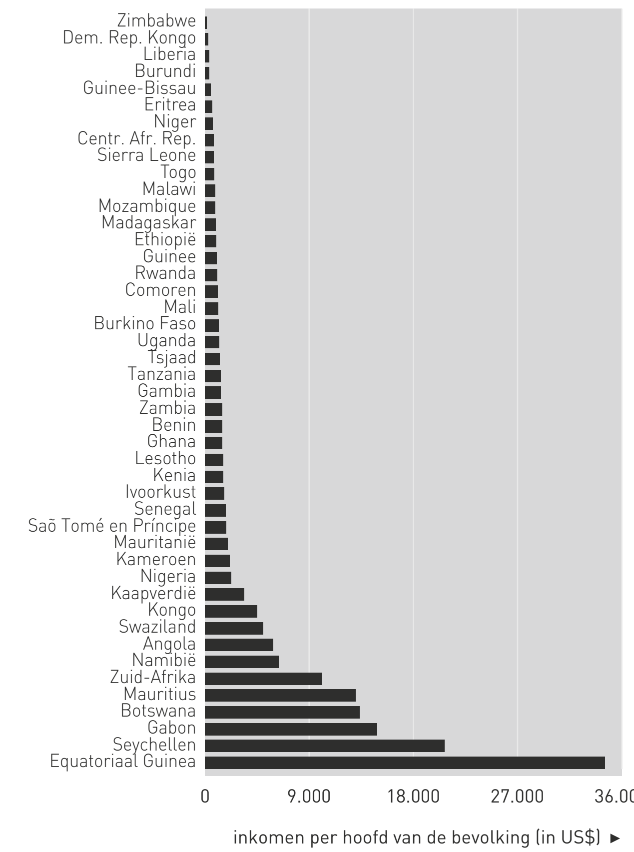
Welke van de volgende typeringen passen het meest bij de islamitische wereld en/of welke passen het meest bij de gebieden ten zuiden van de Sahara?

1 Het gebied dat binnen Afrika de meeste etnische conflicten heeft dankzij een ongelukkige staatsindeling.
2 Gebied dat een moderniseringsproces doormaakt, waarbij recent de bevolking protesteerde tegen dictatoriale regimes.
3 Deel van Afrika waar christendom en animisme voorkomen bij veel bevolkingsgroepen.
4 Deel van Afrika waar de meeste honger voorkomt.
5 Gebied waarin Frankrijk gedurende de koloniale periode koloniën had.
6 Deel van Afrika met de laagste natuurlijke bevolkingsgroei.
7 Deel van Afrika met de laagste inkomens.

W20A Inkomen/hoofd in Arabische landen in US$.

W20B Inkomen/hoofd in landen ten zuiden van de Sahara in US$.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.6 Contrasten in Latijns-Amerika

Latijns-Amerika

Tijdens zijn reis door Latijns-Amerika in 2011 bracht de Amerikaanse president Obama een eerbetoon aan Romero, bij zijn tombe in de kathedraal van San Salvador. Romero, destijds aartsbisschop, werd in 1980 vermoord door Amerikaansgezinde paramilitairen. Het eerbetoon van Obama maakte veel goed in Latijns-Amerika, zeker nadat hij in Chili geweigerd had excuses aan te bieden voor de rol van de Amerikanen bij de staatsgreep in Chili in 1973. Amerika probeert meer goodwill te creëren in deze macroregio, waarin ook China steeds meer economische invloed krijgt.

Culturele kenmerken van Latijns-Amerika

▶ Het laatste cultuurgebied dat in dit hoofdstuk ter sprake komt, is Latijns-Amerika (figuur 1.11). De macroregio omvat alle landen in Midden- en Zuid-Amerika. De belangrijkste cultuurkenmerken op grond waarvan deze regio is begrensd, zijn taal en religie. Deze twee kenmerken hangen samen met het koloniale verleden, dat gedomineerd werd door Portugal en Spanje.

● Latijns-Amerika ontleent zijn naam aan de twee romaanse talen, Spaans en Portugees, die beide verwant zijn aan het Latijn. De Spaanse en Portugese kolonisten hebben vanaf het begin van de vijftiende eeuw grote delen van Zuid- en Midden-Amerika veroverd en deze talen geïntroduceerd. In het hele cultuurgebied, met uitzondering van Brazilië, spreken de inwoners de Spaanse taal. Zelfs in het zuiden van de Verenigde Staten wordt het Spaans op grote schaal gesproken. In Brazilië wordt Portugees gesproken.
De oorspronkelijke bevolking, de indianen, hebben ten dele ook nog hun oude talen. Maar veel talen zijn in de afgelopen vijfhonderd jaar voorgoed verdwenen.

● Het andere belangrijke bevolkingskenmerk is de religie. Latijns-Amerika is rooms-katholiek en behoort dus tot het christelijke deel van de wereld. Ook het christendom is gelijktijdig met de kolonisatie ingevoerd, waarbij vele van de oorspronkelijke religies verdrongen werden.

▶ In de Latijns-Amerikaanse landen leven en leefden vele verschillende etnische volken. Iedereen heeft weleens iets gelezen over de hoogstaande complexe culturen van de Maya's en de Azteken. De Maya's leefden van de vierde tot de elfde eeuw in Midden-Amerika en het noordwesten van Zuid-Amerika. De Azteken bewoonden vanaf de dertiende eeuw de hoge bergketens van de Andes en werden verslagen door de Spaanse kolonisten. Behalve deze twee bekende volken zijn veel andere indiaanse culturen in Latijns-Amerika verdwenen. Een paar inheemse volken hebben hun eigen taal, religie en identiteit ten dele behouden. In Peru heeft tegenwoordig de meerderheid van de bevolking een indiaanse achtergrond, terwijl de meeste Argentijnen vooral Europees bloed hebben.

● De kolonisten brachten slaven uit Afrika naar dit continent om op de plantages en in de mijnen te werken. Afstammelingen van Afrikaanse slaven tref je nu vooral in Brazilië aan. Er vond ook vermenging van bevolkingen plaats: inheemsen ('indianen'), Europeanen en Afrikanen. Daarvoor ontstonden specifieke aanduidingen: 'mulat' voor de nazaten van een blanke en een zwarte ouder (figuur 1.41A), 'mesties' voor die van een blanke en een indiaanse ouder (figuur 1.41B). Deze woorden raken in onbruik bij de verder voortgaande vermenging; in dat proces vervaagt het onderscheid in raciale afkomst.

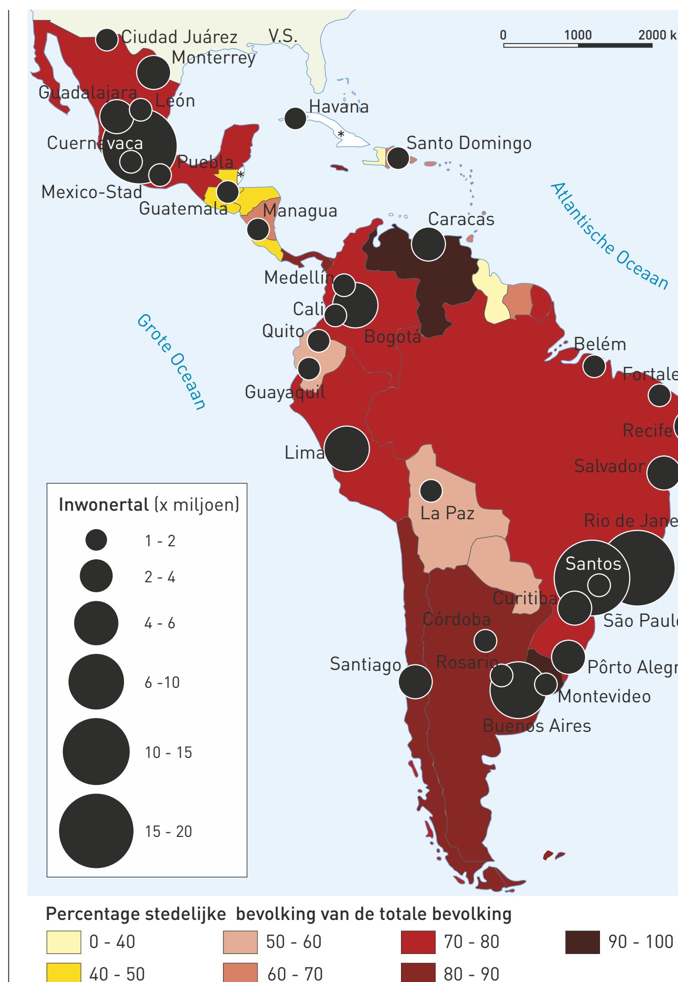
Figuur 1.41 Zuid-Amerikanen van gemengde afstamming.

Omvang, groei en spreiding van de bevolking

▶ Er wonen iets minder dan 600 miljoen mensen in Latijns-Amerika (figuur 1.42). De natuurlijke bevolkingsgroei van deze macroregio is aanzienlijk lager dan in Afrika ten zuiden van de

Gebied	Inwoners (x miljoen)
Noord-Amerika	351,5
Verenigde Staten	317,6
Canada	33,9
Latijns-Amerika	588,6
Zuid-Amerika	393,2
Colombia	46,3
Brazilië	195,4
Argentinië	40,6
Centraal-Amerika	153,1
Mexico	110,6
Caribisch gebied	42,3

Figuur 1.42 Bevolkingsomvang Amerika.

Figuur 1.43 Steden en urbanisatiegraad in Latijns-Amerika.

Sahara. Dat hangt samen met het hogere ontwikkelingspeil, waardoor de regio zich in een latere fase van het demografisch overgangsmodel bevindt. Vooral in Chili en Argentinië, die economisch en cultureel gezien de meeste Europese karaktertrekken hebben, is de natuurlijke groei al laag.

▶ Bijna 60% van de Latijns-Amerikanen woont in Brazilië en Mexico. De bevolkingsspreiding is opvallend. Langs oceanen en zeeën is het gebied relatief dichtbevolkt, in schril contrast met het binnenland. Aan de kust liggen ook de meeste steden (figuur 1.43), waarin een behoorlijk deel van de Latijns-Amerikanen woont. De urbanisatiegraad is zeer hoog. Drie steden steken qua inwoneraantal ver boven andere steden uit. Twee daarvan liggen in Brazilië: Rio de Janeiro en São Paulo. De derde stad is Mexico-Stad.

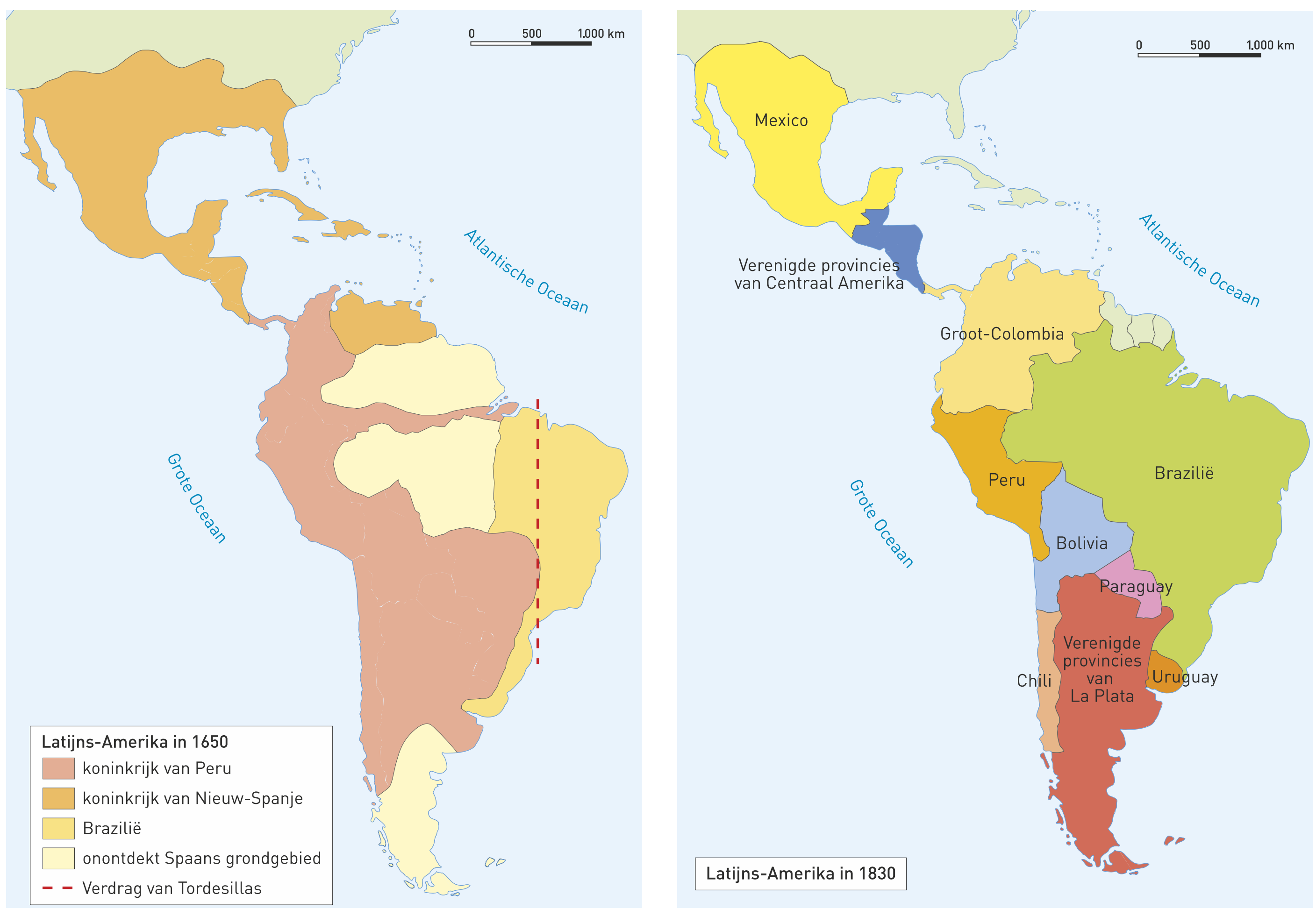
Politieke kenmerken

▶ Toen eind vijftiende eeuw Amerika werd ontdekt, ontstond er een machtsstrijd tussen Spanje en Portugal die de eerste ontdekkingsreizen naar dit gebied hadden georganiseerd. Bij het verdrag van Tordesillas in 1494 werd om deze reden Latijns-Amerika in een Spaans en Portugees deel opgesplitst. Uit het Portugese gebied ontwikkelde zich Brazilië (figuur 1.44). In het Spaanse gebied vormden zich allerlei koninkrijken, die de basis vormden voor de meeste huidige staten. In 1830 waren veel landen in dit deel van de wereld onafhankelijk.

● Net als in Europa kwamen in Latijns-Amerika ook grenswijzigingen tussen landen voor. Zo verloor Bolivia later de toegang tot de kust, verkreeg Peru een deel van Ecuador en verloor Mexico grondgebied aan de V.S.

● De vroege onafhankelijkheid betekende niet dat de politiek binnen de landen stabiel was.
Kenmerkend voor veel Latijns-Amerikaanse landen zijn de vele politieke omwentelingen geweest. Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw waren revoluties aan de orde van de dag. Militaire regimes wisselden elkaar voortdurend af. Ongeveer 250 keer werd in deze landen een nieuwe grondwet geschreven. Vanaf de jaren tachtig is er een tendens naar meer democratische verhoudingen. Op de kaart van figuur 1.19 kun je zien dat de landen als gebrekkig democratisch en deels democratisch-autoritair worden beschouwd.

● Dat in Brazilië Portugees voorkomt, hangt samen met de strijd tussen Spanje en Portugal aan het begin van de koloniale periode.

Figuur 1.44 Staatkundige ontwikkeling van Latijns-Amerika tussen 1650 en 1830.

Sociaaleconomische contrasten

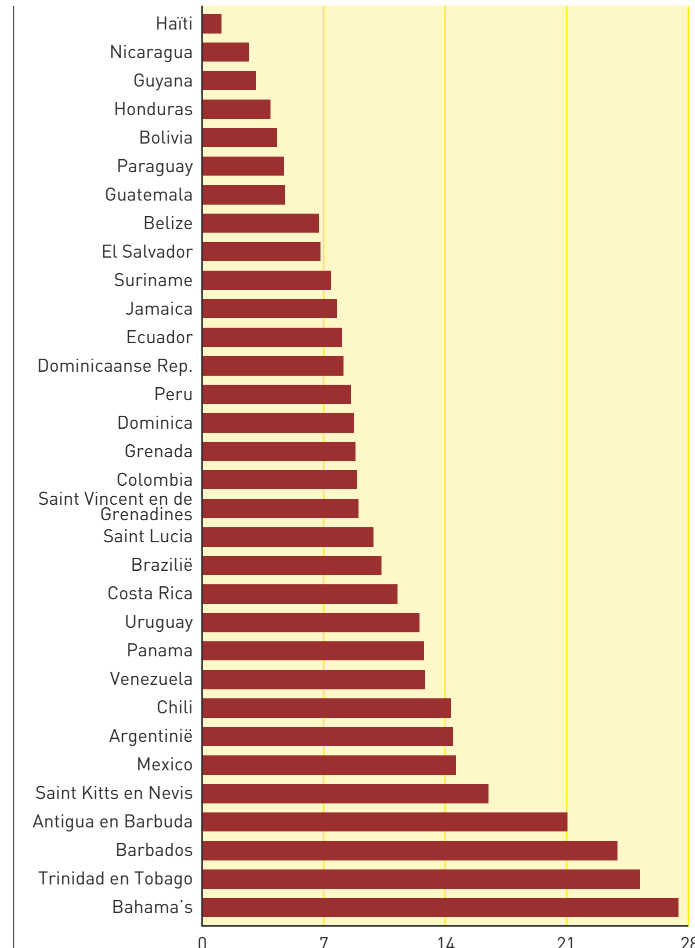
▶ Er zijn duidelijke tegenstellingen in het BBP per inwoner te zien tussen de landen van Latijns-Amerika (figuur 1.45). Haïti is het armste land van Latijns-Amerika. Met een gemiddeld inkomen van slechts US$ 1.040 per hoofd per jaar verdiende een inwoner daar nog geen 7% van het gemiddelde inkomen van een Argentijn (figuur 1.45). Gyuana en Suriname zijn voorbeelden van landen met een iets hoger inkomen per inwoner. Afgezien van enkele kleinere staten in het Caribische gebied behoren Argentinië, Chili, Paraguay en Uruguay tot de rijkere landen in dit werelddeel, op de voet gevolgd door Brazilië.

● Ook andere indicatoren voor het ontwikkelingspeil wijzen op diezelfde tegenstellingen. De welzijnsindex van de VN is voor Haïti slechts 0,41, terwijl die van Brazilië en Argentinië achtereenvolgens 0,69 en 0,77 bedragen.

▶ De industrialisatie heeft sinds de jaren negentig van de vorige eeuw voor een behoorlijke economische groei gezorgd. Het gemiddelde inkomen in met name de rijkere landen groeide sneller dan in de voorafgaande decennia. De economische groei in Argentinië kwam in het begin van de eeuwwisseling echter volledig tot stilstand door een ernstige financiële crisis. Het land is pas sinds kort hersteld van deze klap. De economie groeit, evenals in Chili en Brazilië, de laatste jaren weer met 5,5 tot 7% per jaar en de welvaart stijgt.

● De stijging van de gemiddelde welvaart komt niet iedereen ten goede. Een van de meest opvallende kenmerken waarin Latijns-Amerika zich onderscheidt van andere macroregio's is de sociale ongelijkheid. Binnen vrijwel alle landen komen grote sociaaleconomische verschillen voor. In dit werelddeel buigt de Lorenzcurve (figuur 1.16) soms heel ver naar beneden. Dat is vooral zo in Brazilië, Colombia, Mexico en Peru. De contrasten in welvaart bestaan dus niet alleen tussen de landen, maar ook binnen de landen.

● Wanneer het gemiddelde inkomen in een land stijgt, neemt niet automatisch de ongelijkheid af. In Argentinië, Mexico, Peru en Venezuela werd de inkomensongelijkheid juist groter. In

Figuur 1.45 BBP per hoofd van de bevolking in Latijns-Amerikaanse landen (in US$ 1.000).

Brazilië, het land met de meest extreme verschillen, vond het afgelopen decennium een kleine daling van de ongelijke inkomensverdeling plaats. Dat hangt samen met het actieve beleid van de overheid om de inkomens van de armen te verbeteren.

Vooruitblik

▶ In dit hoofdstuk maakte je kennis met de spreiding van verschillende bevolkingskenmerken op mondiale en continentale schaal. De schijnwerpers werden gericht op enkele macroregio's: Europa, Oost-Azië, de islamitische landen en de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara en ten slotte Latijns-Amerika. Je hebt gezien dat er grote verschillen zijn tussen en binnen deze regio's. Bovendien verandert dit mozaïek van regio's voortdurend. Die achterliggende processen komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

Opdrachten 1.6

Deelvraag

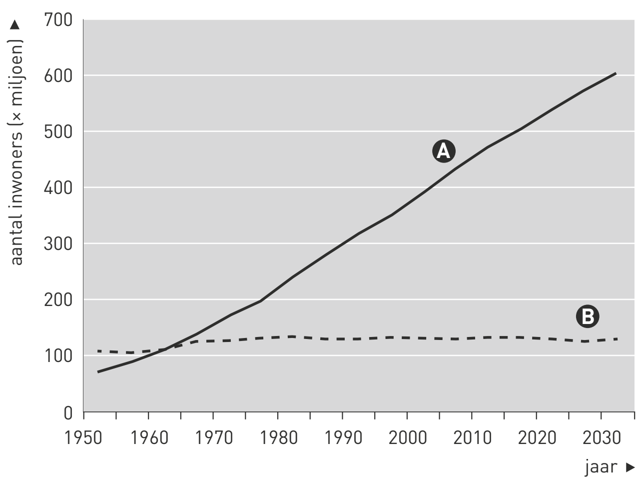
10 Welke culturele, politieke, demografische en (sociaal)economische kenmerken zijn typerend voor de macroregio Latijns-Amerika?

Opdracht 47 Samenstelling van de bevolking K/I/V

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.6 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek onder kop 3 de tekst over kaartsoorten en kaarttypen. Tot welke kaartsoort en welk kaarttype kun je GB 186B rekenen?

W21 Groei van de urbane en rurale bevolking.

b Welk Zuid-Amerikaans land heeft de meest homogene samenstelling van de bevolking? Noteer ook tot welke etnische groep de meerderheid van de bevolking in dit land behoort.

c Vergelijk het bij vraag b bedoelde land met Brazilië. Noteer twee verschillen tussen de bevolkingskenmerken van beide landen. De verschillen moeten afgeleid worden uit GB 186B.

d Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek onder 2B de tekst over verklarende vragen. Verklaar waarom in Brazilië het aandeel van de mulatten in de bevolking veel groter is dan in Argentinië.
Geef in je antwoord een oorzaak-gevolgrelatie.

Opdracht 48 Landstalen K/I

a Op kaart GB 204B zijn enkele landen herkenbaar waar het Spaans of het Portugees niet uitsluitende de enige officiële landstalen zijn. Noteer de namen van deze twee landen.

b Hoe zou het komen dat de bij a bedoelde landen een uitzondering zijn?

Opdracht 49 Urbanisatiegraad K/I

a Welke lijn in W21 geeft de urbane bevolking weer?

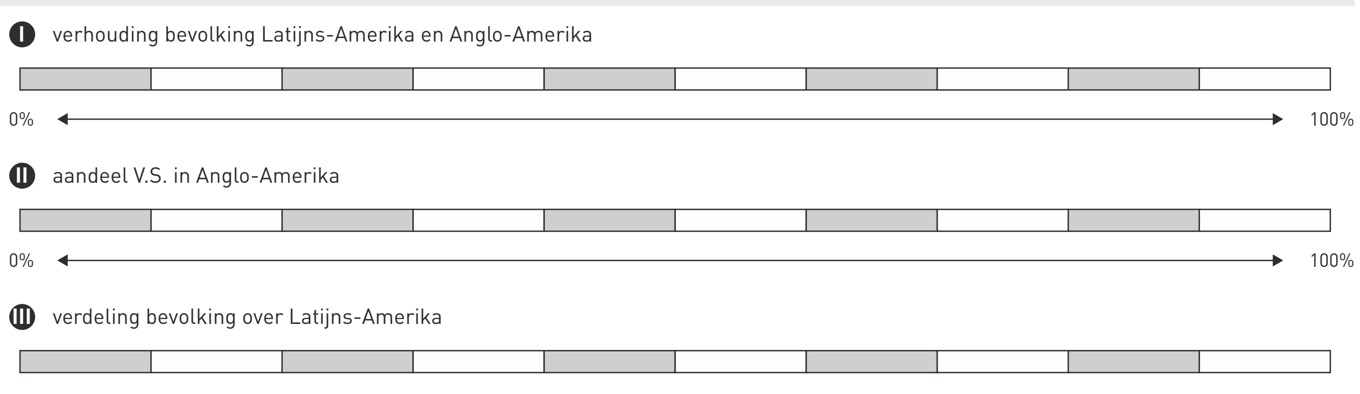
b Wanneer was de urbanisatiegraad van Latijns-Amerika 50%?

c Wat is de urbanisatiegraad in 2015? Geef de berekening.

d In Latijns-Amerika migreren veel mensen van het platteland naar de stad. Verklaar waarom het aantal mensen in de rurale gebieden volgens W21 toch hetzelfde blijft.

e Welke drie steden in Latijns-Amerika zijn binnen deze macroregio het grootst?

W22 **Downloaden en printen!**

Opdracht 50 Verdeling bevolking K

a Download en print W22. Gebruik figuur 1.42. Maak aan de hand daarvan de staafdiagrammen van W22 af. Doe dat als volgt:
Bereken eerst de volgende procentuele aandelen:
– aandeel van de Latijns-Amerikaanse bevolking in de totale bevolking van Amerika;
– aandeel van de V.S. in de bevolking van Anglo-Amerika;
– voor Latijns-Amerika het aandeel van Zuid-Amerika, Centraal-Amerika en het Caribische deel van Latijns-Amerika.

Arceer vervolgens in grafiek I het aandeel van Latijns-Amerika in de totale bevolking van Amerika.
In grafiek II geef je op dezelfde manier het aandeel van de V.S. aan in de bevolking van Anglo-Amerika.
In grafiek III markeer je vervolgens de verdeling van de bevolking over de drie regio's Zuid-Amerika, Centraal-Amerika en Caribisch gebied.

b Welke natuurlijke factor is verantwoordelijk voor de verdeling van de bevolking over de V.S. en Canada?

c Noteer een ruimtelijk kenmerk voor het geringe aandeel van de bevolking in het Caribische gebied.

d Bekijk figuur 1.43. Is de volgende stelling goed of fout? Licht je antwoord toe.
Het grootste deel van de Latijns-Amerikaanse bevolking dat in Zuid-Amerika woont, leeft in de kuststroken.

Opdracht 51 Staatkundige indeling K

In politiek opzicht laten de Latijns-Amerikaanse landen een aantal duidelijke verschillen zien met Europa en Oost-Azië.

a Bekijk figuur 1.44. Noteer een staatkundig verschil tussen Europa en Latijns-Amerika.

b Net als in Oost-Azië komt in Latijns-Amerika (nog) een communistisch land voor. Welk land is dat?

c Wat is het verschil tussen de staatkundige ontwikkeling van het Portugese en het Spaanstalige deel van Latijns-Amerika? Gebruik het begrip verbrokkeling.

Opdracht 52 Inkomensongelijkheid K

a Welk criterium heeft de kaart op GB 186F voor de inkomensongelijkheid gebruikt?

b Wat valt er op, wanneer je de ongelijkheid van de afgebeelde Latijns-Amerikaanse landen vergelijkt met landen in andere macroregio's?

c Gebruik GB 186G. In welk Latijns-Amerikaans land is de inkomensongelijkheid het sterkst afgenomen?

Opdracht 53 Terugblik op paragraaf 1.6 K

Neem W23 over in je schrift. Schrijf van elk bevolkingskenmerk in W23 een verschil op tussen Europa en Latijns-Amerika. Ga uit van Latijns-Amerika.

W23 Bevolkingskenmerken. **Overnemen in je schrift!**

Demografisch kenmerk	
– Groei bevolking	...
Politieke kenmerken	
– Staatkundige indeling	...
– Verbrokkelingsprocessen	...
Culturele verschillen	
– Taalkundige regio's	...
Economische kenmerken	
– Sociaaleconomische ongelijkheid	...

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht

Verdeel de klas in vier groepen. Elke groep krijgt de opdracht een vergelijking te maken tussen de vier macroregio's Europa, Oost-Azië, Afrika en Latijns-Amerika.
Groep 1 bekijkt de politieke bevolkingskenmerken. Groep 2 de demografische bevolkingskenmerken. Groep 3 buigt zich over de culturele bevolkingskenmerken en groep 4 neemt de economische bevolkingskenmerken voor zijn rekening.

Jullie gebruiken hiervoor de teksten en de bronnen in het theoriegedeelte.
Elk groepje maakt een korte presentatie die laat zien wat de opvallende verschillen en/of overeenkomsten zijn in de vier macroregio's. Daarbij moeten minimaal vijf begrippen uit de eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk worden gebruikt.
Spreek met je docent(e) af in welke vorm jullie een en ander presenteren, bijvoorbeeld in PowerPoint.

Leeroverzicht

Na het bestuderen van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je vier soorten bevolkingskenmerken noemen, waarmee je de wereld in regio's kunt indelen (regionaliseren);
- ❍ kun je het nut omschrijven van het gebruiken van een samengestelde variabele bij het regionaliseren;
- ❍ weet je op welk indelingsprincipe het regionaliseren altijd moet gebeuren;
- ❍ weet je dat er bij het regionaliseren vaak overgangsgebieden voorkomen;
- ❍ ben je op de hoogte van de problemen die met het regionaliseren samenhangen;
- ❍ kun je de wereld indelen in cultuurgebieden;
- ❍ weet je welke de belangrijkste cultuurelementen zijn;
- ❍ weet je hoe de diffusie verlopen is van de belangrijkste religies en ken je het huidige spreidingspatroon van religies;
- ❍ ken je het mondiale spreidingspatroon en het diffusieproces van de belangrijkste Indo-Europese en andere talen;
- ❍ heb je een globaal beeld van de verdeling van de bevolking over de wereld en de factoren, die daarop invloed hebben gehad;
- ❍ kun je globaal aangeven in welke macroregio's de bevolkingsgroei groot en in welke de bevolkingsgroei klein is;
- ❍ ben je in staat om landen op basis van gegevens over het geboorte- en sterftecijfer te plaatsen binnen het demografisch transitiemodel;
- ❍ heb je een beeld van de verstedelijkingsgraad en het verstedelijkingstempo in de macroregio's in de wereld;
- ❍ weet je op welke manier je inkomensongelijkheid kunt weergeven;
- ❍ ben je op de hoogte van politieke indelingscriteria bij het regionaliseren;
- ❍ ben je in staat om binnen de macroregio's relaties te leggen tussen ruimtelijke spreidingspatronen van politieke, culturele, economische en demografische kenmerken.

Begrippen

acculturatie, afstandsverval, analfabetisme, beroepsbevolking, bevolkingsdichtheid, bevolkingsgroei, bevolkingsspreiding, blokvorming, Bruto Binnenlands Product (BBP), Bruto Nationaal Product (BNP), centrifugale krachten, centripetale krachten, cultuur, cultuurgebied, democratisch gehalte, demografisch transitiemodel, eenwording, godsdienst of religie, handelsblok, identiteit, koopkracht, leeftijdsopbouw, lingua franca, mensenrechten, natiestaat, nation building, nationaal inkomen (per capita), regio, regionaliseren, regionalisme, ruimtelijke diffusie, samengestelde variabele, separatisme, spreiding, taal, urbanisatiegraad (verstedelijkingsgraad), urbanisatietempo (verstedelijkingstempo), verbrokkeling, VN-ontwikkelingsindex (Human Development Index), volk

Extra Casus Kameroen

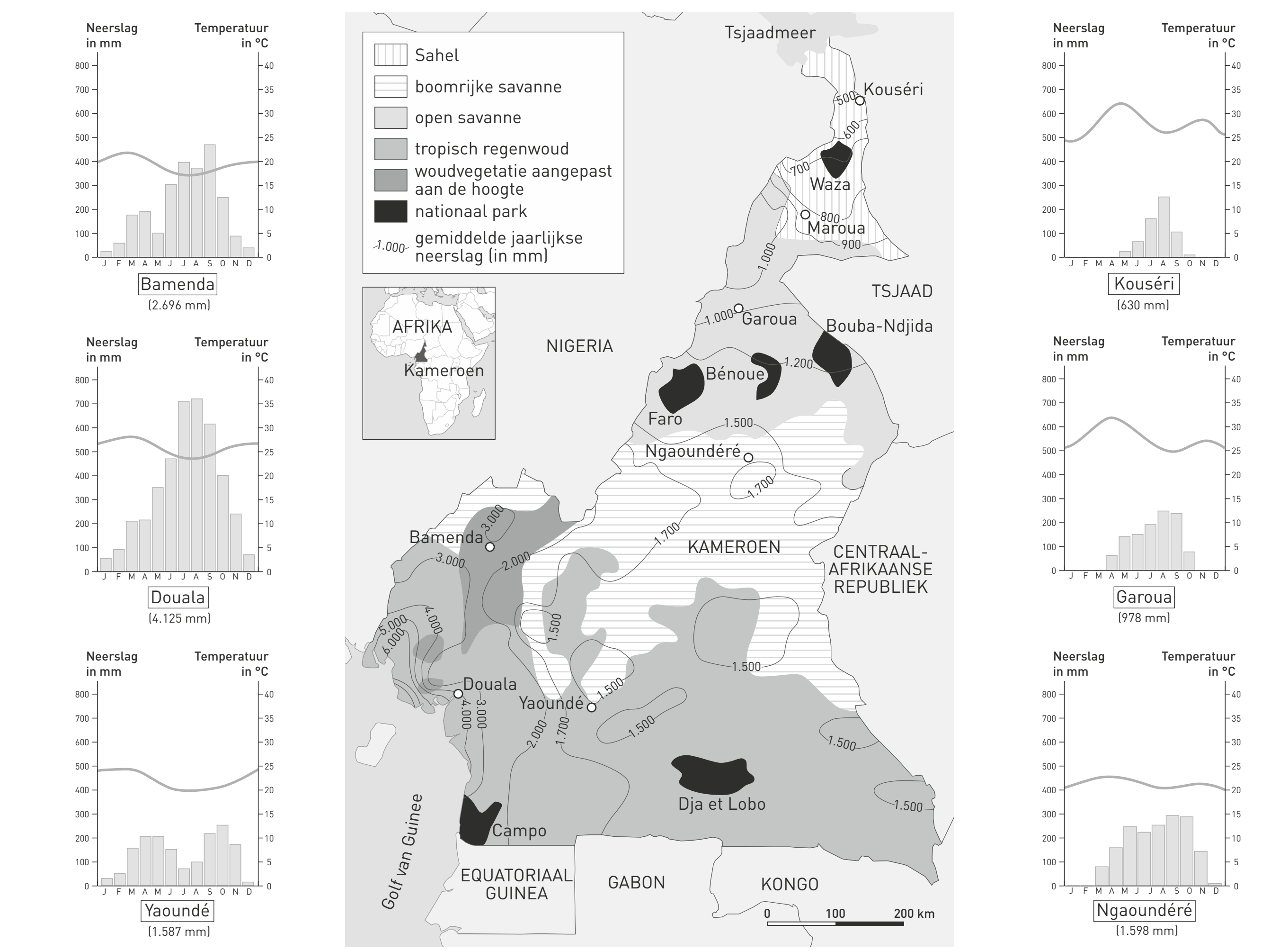
Opzet

In deze opdracht plaatsen jullie Kameroen in een geografische context. Dit doen jullie in groepjes van drie. Eerst bekijken jullie Kameroen zelf nader. Vervolgens vergelijken jullie Kameroen vanuit verschillende dimensies met een aantal andere landen van de macroregio Subsahara. Ten slotte verwerken jullie de resultaten in een tekst waarin jullie de geografische context van Kameroen schetsen.

Werkwijze

Je werkt in groepjes van drie aan twee hoofdvragen en enkele deelvragen. Beantwoord hoofdvraag 1 gezamenlijk (stap 1). Bij hoofdvraag 2 kun je een taakverdeling maken en elk een deelvraag beantwoorden (zie stap 2). Jullie hebben dan wel allemaal een eigen computer nodig.
Je hebt 90 minuten nodig voor deze opdracht.

W24 Natuurlijke omgeving: neerslagverdeling, klimaatgrafieken en natuurlijke plantengroei.

Bij het zoeken naar informatie over dit Afrikaanse land kun je verschillende bronnen gebruiken, zoals:
- de informatie in het theoriegedeelte over Subsahara-Afrika,
- de Grote Bosatlas;
- websites van CIA World Factbook of Wikipedia;
- W24 t/m W29.

Stap 1
Vorm gezamenlijk een geografisch beeld van Kameroen op met name economisch gebied. Beantwoord daartoe de volgende hoofdvraag.

Hoofdvraag 1: Welke regionale verschillen komen in Kameroen voor op economisch gebied en hoe kun je die verklaren?

Bekijk die voor de landbouw, de mijnbouw en de industrie en gebruik hierbij W24 t/m W27 en eventueel de atlas.

Stap 2
Plaats Kameroen in een geografische context door het land te vergelijking met omringende gebieden. Beantwoord daartoe de volgende hoofdvraag.

Hoofdvraag 2: In hoeverre wijken de economische, culturele en demografische kenmerken van Kameroen af van die van de omringende landen?

Deze vraag heeft drie deelvragen.

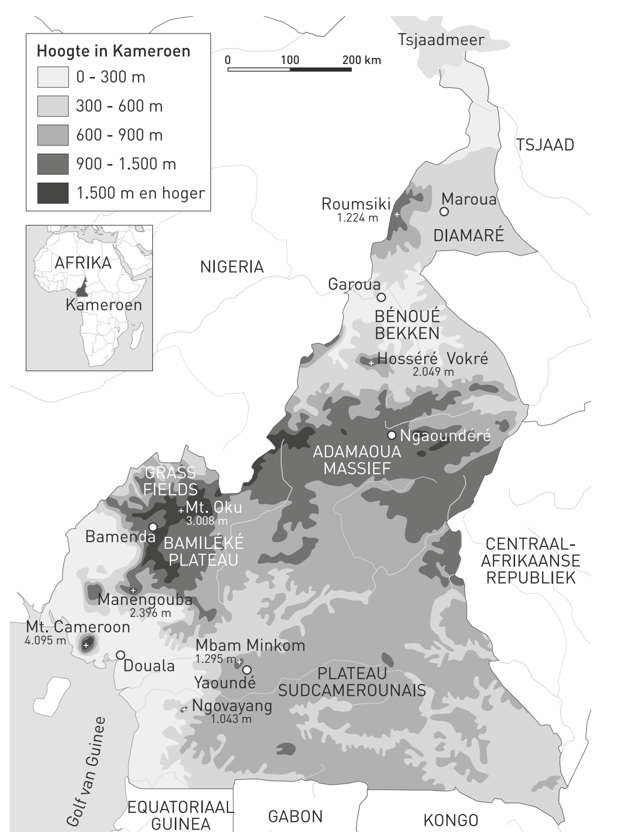
a Is Kameroen economisch te vergelijken met de omringende landen uit de macroregio?
Onderzoek aan de hand van het World Factbook van de CIA (recentste gegevens) en de atlas de opbouw van de beroepsbevolking in Kameroen en die in de buurlanden, het BNP per hoofd van de bevolking en de kenmerken van de buitenlandse handel. Noteer de gebruikte atlaskaarten.

b In hoeverre wijken de demografische kenmerken van Kameroen af van die in de omliggende landen?
Zoek in het World Factbook van de CIA (eventueel ook in de atlas, maar die heeft sterk verouderde gegevens). Vergelijk daartoe de waarden van bijvoorbeeld de volgende demografische kenmerken: bevolkingsomvang, geboortecijfer, sterftecijfer, geboorteoverschot, zuigelingensterfte, verdubbelingstijd, aandeel jeugd en levensverwachting.

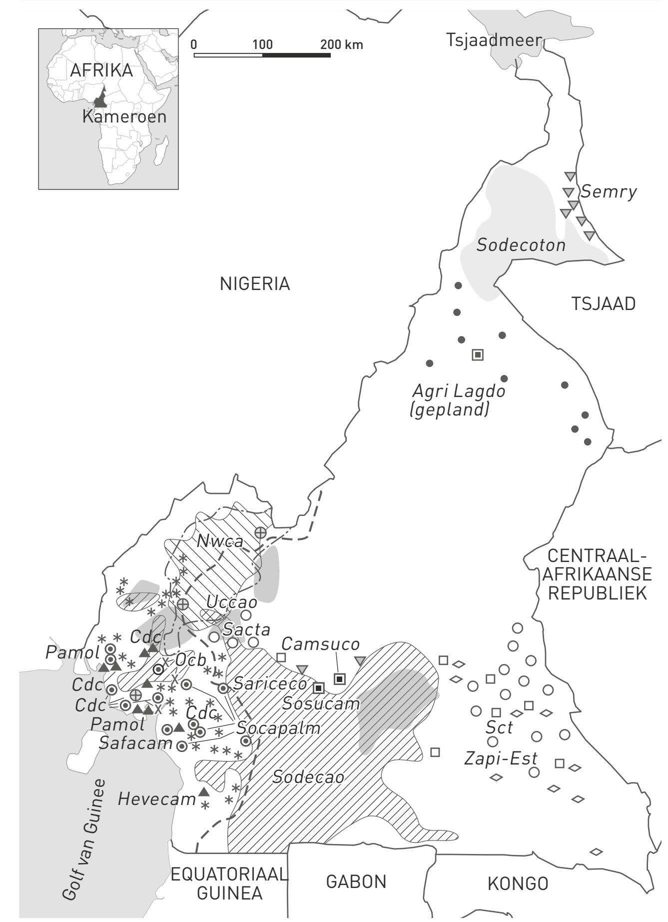
c Welke culturele overeenkomsten en verschillen zijn er tussen Kameroen en de omliggende landen?
Ga na of Kameroen past in het beeld dat je in dit hoofdstuk hebt gekregen van de macroregio Afrika ten zuiden van de Sahara. Vergelijk daartoe ook de taal, die naast de inheemse talen voorkomt in Kameroen en de buurlanden, de verschillen in religie en het alfabetisme. Gebruik de atlas, W29 en het World Factbook van de CIA.

Stap 3
Verwerk jullie resultaten tot een tekst met de volgende opbouw:
- Tekst over de mate waarin het geografische beeld van Kameroen past in het beeld van Afrika ten zuiden van de Sahara, en dat van de buurlanden in het bijzonder.
- Trek een conclusie over de sterke en zwakke kanten van Kameroen op economisch gebied (hoofdvraag 1) en verwerk deze in een goedlopende tekst.
- Trek conclusies over de sterke en zwakke kanten van Kameroen in vergelijking met de omringende landen (hoofdvraag 2) en verwerk deze in een goedlopende tekst.

W25 Natuurlijke omgeving: hoogte.

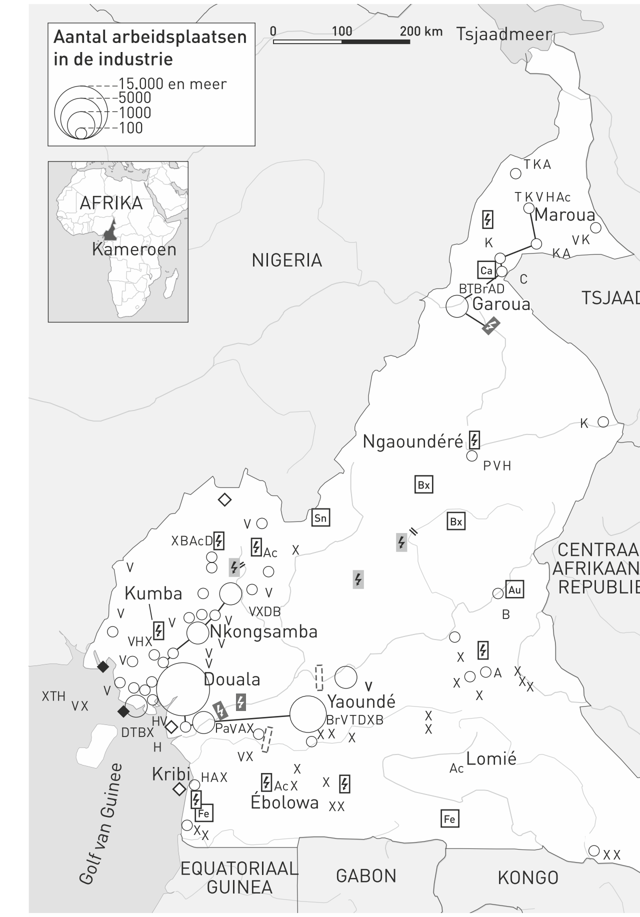
W26 Spreiding van economische activiteiten: landbouw.

Exportlandbouw in Kameroen

- koffie (arabica)
- koffie (robusta), kerngebieden
- koffie (robusta), verspreide voorkomens
- cacao, kerngebieden
- cacao, verspreide voorkomens
- katoen, kerngebied
- katoen, verspreide voorkomens
- rijst
- tabak
- suikerrietplantage
- rubberplantage
- oliepalmplantage
- bananenplantage
- theeplantage (Cdc)
- natuurlijk oliepalmbos
- *Pamol* naam agro-industrieel bedrijf of ontwikkelingsmaatschappij
- 2.000 mm regenlijn
- 1.000 m hoogtelijn

W27 Spreiding van economische activiteiten: industrie, energie en mijnbouw.

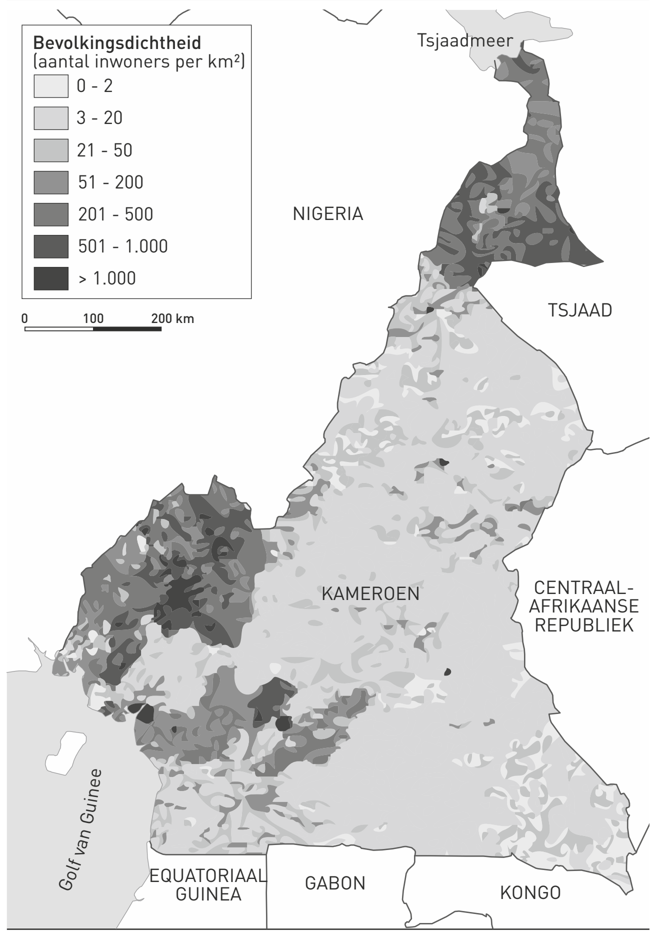

Industrieën
- V voedingsmiddelen, koffie, thee, palmolie, cacao
- T textiel
- K katoen
- A aardnotenolie
- H huiden, vellen, rubber
- Ac ambachtelijk centrum
- B bouwmaterialen
- C cement
- Br brouwerij
- P parfum
- Pa papier
- D drukkerijen
- X houtverwerking
- R olieraffinaderij

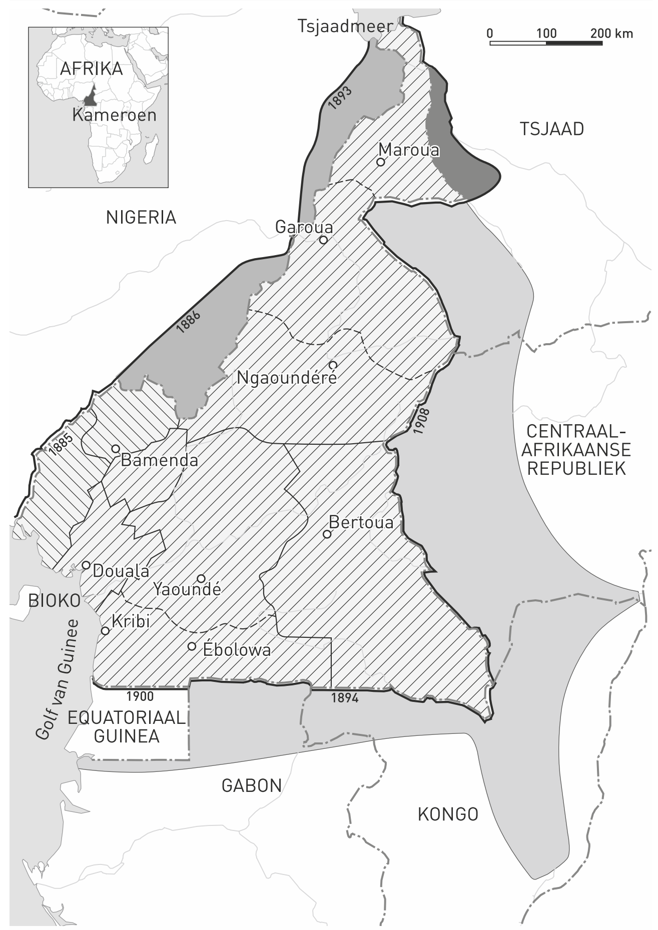
Energie
- grote thermische centrale
- kleine hydro-elektrische centrale
- grote hydro-elektrische centrale
- = waterreguleringsstuwdam
- hydro-elektrische centrale (gepland)
- belangrijke elektriciteitsleiding

Mijnbouw
- aardoliewinning
- Au goudwinning
- Ca kalksteenwinning
- Sn cassiterietwinning (tin)
- Bx bauxietvoorraden
- Fe ijzerertsvoorraden
- gasvoorraden

W28 Spreiding van de bevolking in Kameroen.

W29 Staatkundige ontwikkeling in Kameroen.

Ontstaan van de Republiek Kameroen in de 20e eeuw
- grens van Duits Kameroen voor 1911
- huidige grens Kameroen en buurlanden
- 1885 jaar waarin het verloop van de grens werd geregeld
- gebied afgestaan aan Frankrijk (1908) om de nieuwe oostgrens te regelen
- gebied afgestaan door Frankrijk aan Duitsland (1911), geherintegreerd in Frans Equatoriaal Afrika (1916)
- Noord-Kameroen: Brits mandaatgebied in 1961 geïntegreerd in Nigeria
- Federale Republiek Kameroen (1961): deelstaat west
- Federale Republiek Kameroen (1961): deelstaat oost
- deelstaatgrenzen Unitaire Republiek Kameroen (1972): 7 provincies
- deelstaatgrenzen Republiek Kameroen (1984): 10 provincies

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl

Begrippen hoofdstuk 1

Acculturatie 16
Proces waarbij de ene samenleving cultuurelementen overneemt van de andere.

Afstandsverval 41
Afname (van de intensiteit) van een verschijnsel naarmate de afstand ten opzichte van een centraal punt toeneemt.

Analfabetisme 23
Mate waarin analfabeten in een bepaalde samenleving voorkomen, meestal uitgedrukt in een percentage van de bevolking ouder dan 15 jaar. Een analfabeet is iemand die de vaardigheid in lezen, spellen en schrijven niet of in onvoldoende mate beheerst.

Beroepsbevolking 22
Alle personen van 15 t/m 64 jaar die ten minste 12 uur per week betaald werken, plus de werkzoekenden.

Bevolkingsdichtheid 12
Het (gemiddelde) aantal inwoners per km² in een regio.

Bevolkingsgroei 12
Verandering van het totale bevolkingsaantal ten gevolge van geboorte en sterfte (natuurlijke groei) en vestiging en vertrek (sociale groei).

Bevolkingsspreiding 12
Wijze waarop de woonplaatsen van de inwoners over een regio zijn verdeeld.

Blokvorming 32
Vorming van organisaties van landen, vooral op economisch en/of politiek gebied.

Bruto Binnenlands Product (BBP) 21
Som van de in een land gevormde toegevoegde waarden bij de productie van goederen en diensten. Deze waarde is gelijk aan het binnenlands inkomen.

Bruto Nationaal Product (BNP) 21
Som van de door nationale productiefactoren gevormde toegevoegde waarden bij de productie van goederen en diensten. Deze waarde is gelijk aan het nationaal inkomen.

Centrifugale krachten 30
Krachten van politieke, economische en/of culturele aard, die een staat of organisatie van staten verzwakken, waardoor ze uit elkaar zouden kunnen vallen.

Centripetale krachten 30
Bindende krachten van politieke, economische en/of culturele aard, die een staat of organisatie van staten bij elkaar houden.

Cultuur 15
Alle door de menselijke geest voortgebrachte elementen, zoals taal, religie, gewoonten, waarden en normen, kunst en technologie.

Cultuurgebied 16
(Macro)regio's met gemeenschappelijke cultuurkenmerken.

Democratisch gehalte 23
Mate waarin in een land of gebied wordt voldaan aan de algemene opvattingen van democratie.

Demografisch transitiemodel 13
Model waarin de overgang van een situatie met relatief hoge naar één met relatief lage geboorte- en sterftecijfers als gevolg van sociaaleconomische veranderingen in de maatschappij wordt weergegeven.

Eenwording 32
Het toegroeien naar meer economische, politieke en/of culturele eenheid onder invloed van centripetale krachten.

Godsdienst of religie 15
Een van de vele vormen van zingeving of het zoeken naar betekenisvolle verbindingen. De term godsdienst wordt veel gebruikt in monotheïstische religies.

Handelsblok 32
Organisatie van economisch sterke landen die onderling en intern een zeer intensieve handel kennen en zich voor een deel economisch afgeschermd hebben ten opzichte van niet in het handelsblok georganiseerde landen.

Identiteit 15
Een unieke combinatie van culturele kenmerken.

Koopkracht 21
Hoeveelheid goederen en diensten die een bevolking kan verkrijgen voor een gegeven hoeveelheid geld.

Leeftijdsopbouw 12
Getalsmatige opbouw van de bevolking naar leeftijd en geslacht.

Lingua franca 15
Een derde taal, die nodig is wanneer verschillende culturele groepen niet direct in hun eigen taal met elkaar kunnen communiceren.

Begrippen hoofdstuk 1

2 De wereld, systeem van landen en relaties

CE

Nederland Wereldwijde vervoersstromen

Dag in, dag uit voeren schepen in de Rotterdamse haven goederen aan, deels bestemd voor Nederland, deels voor andere Europese landen. Voedsel, energie, computers, kleding, bouwmaterialen, je kunt het zo gek niet bedenken. Het komt uit alle uithoeken van de wereld. Vrachtauto's, treinen, binnenvaartschepen en pijpleidingen komen eraan te pas om alle producten landinwaarts te vervoeren. Zo komen ze uiteindelijk bij de consumenten en producenten terecht. Deze intensieve vervoersstromen vind je vooral in rijke landen. Maar ook van en naar minder welvarende landen worden goederen getransporteerd. Achter deze aan- en afvoer zit een hele organisatie. Hoe zit die in elkaar? Wie of welke landen organiseren de vervoersstromen? Waarom profiteren niet alle landen hiervan? Hangt onze rijkdom samen met de armoede in andere delen van de wereld? Al dit soort vragen komen in dit hoofdstuk aan de orde.

Oriëntatie

Inleiding

Net als in andere landen leven de bewoners van Nederland niet geïsoleerd van de rest van de wereld. We onderhouden handelsrelaties, gaan elders op reis of maken via boeken, films of internet kennis met verschillende delen van de wereld. In al die relaties zit een patroon. In dit hoofdstuk maak je kennis met de opbouw van het wereldsysteem. In paragraaf 2.1 leer je hoe het huidige wereldsysteem in de afgelopen eeuwen tot stand is gekomen. Daarna worden in de volgende paragrafen de economische, politieke en ruimtelijke relaties onder de loep genomen.

Hoofdvraag

Welke processen hebben tot het huidige patroon van samenhang en verscheidenheid aan relaties tussen landen geleid?

Deelvragen

1. Waarom spreken geografen steeds meer over een 'systeem van landen'?
2. Hoe is het wereldsysteem economisch georganiseerd?
3. Hoe is het patroon in het economische 'wereld-systeem' ontstaan en welke rol speelden hegemoniale staten daarbij?
4. Welke transport- en communicatietechnologie maakte de samenhang tussen landen mogelijk?
5. Welke veranderingen doen zich de laatste decennia in het wereldsysteem voor en welke factoren zijn van invloed op die veranderingen?
6. Welke politieke en culturele aspecten kun je bij globalisering onderscheiden en welke invloed hebben ze gehad?
7. Op welke manieren nemen de ruimtelijke verschillen tussen gebieden toe als gevolg van globalisering en hoe kun je dat verklaren?

Opdracht 1 Overzicht hoofdstuk

Om een algemene indruk van dit hoofdstuk te krijgen, bekijk je in het theoriegedeelte:
- de indeling aan de hand van de paragraaftitels en de tussenkopjes;
- de inleiding van het hoofdstuk;
- de figuren met de bijschriften.

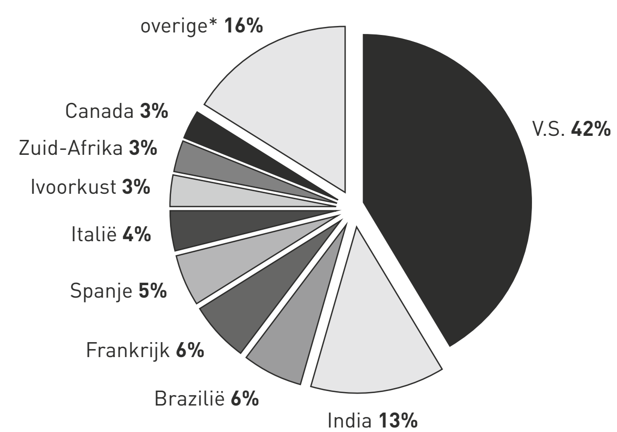
Opdracht 2 VOC K

Vergelijk de openingsfoto van het hoofdstuk met de afbeelding bij de opening van paragraaf 1.1. Noteer drie verschillen tussen de schepen die tegenwoordig gebruikt worden voor het transport over zee en de VOC-schepen.

Opdracht 3 Nigeriaanse olie-export K/I

a Gebruik W1. Deel de landen van bestemming in twee groepen in: rijke landen en arme landen. Hoeveel procent van de Nigeriaanse aardolie gaat *minstens* naar de rijke landen? Kon je dit verwachten? Licht je antwoord toe.
b Waarom staat bij opdracht a het woord 'minstens' erbij?
c Noteer de macroregio's waar Nigeria naartoe exporteert. Schrijf de bijbehorende landen erachter met het aandeel van die landen in het exportpakket van Nigeria.

W1 Bestemmingslanden van ruwe aardolie uit Nigeria (2006).

* incl. Nederland, Maagdeneilanden, Japan, Ghana, Chili, China, Duitsland, Kameroen, Zuid-Korea, Portugal.

Opdracht 4 Technologie en infrastructuur K

a Hieronder staan enkele technologische vernieuwingen en veranderingen in de infrastructuur.
   1 eerste auto's
   2 stoomtreinen en stoomschepen
   3 eerste aanleg van telegrafiekabels tussen Calais en Dover
   4 opening Panamakanaal
   5 opkomst radio
   6 internet
   Elk van deze veranderingen heeft een grote rol gespeeld bij het toenemen van de relaties tussen gebieden en de globalisering. Plaats elke verandering bij een van de volgende periodes.
   A Einde twintigste eeuw.
   B Begin twintigste eeuw.
   C Eind negentiende eeuw.
   D Midden negentiende eeuw.
b Welke twee van de in a genoemde veranderingen zijn belangrijk geweest voor het wereldwijde goederenvervoer?
c Noteer drie voordelen van transport per stoomschip ten opzichte van zeilschepen.
d De technologische ontwikkeling heeft vooral invloed op relatieve afstanden. Wat wordt daarmee bedoeld?
e Beschrijf hoe de opening van het Panamakanaal de relatieve ligging van gebieden heeft veranderd.

2.1 De wereld in historisch perspectief

Strijd op Ambon

Zwaar bewapende Hollandse schepen varen in 1603 uit met bestemming Ambon. Daar woedt al enkele jaren een strijd met de Portugezen om de handel in kruidnagelen. In 1605 worden de Portugezen verslagen. De Hollanders nemen al hun bezittingen over. De eerste stap naar een wereldwijd monopolie in de handel was gezet.

De economische opbouw van het wereldsysteem

▶ Onze samenleving is afhankelijk geworden van de vele hulpbronnen en goederen die uit alle delen van de wereld komen. Het avontuurlijke dat er vroeger nog inzat, heeft plaatsgemaakt voor wereldwijde, goed georganiseerde vervoersstromen. Die uitwisseling van goederen, mensen, kapitaal en informatie noem je ruimtelijke interactie. De wereld heeft door deze activiteiten een complexe structuur. Om inzicht te krijgen in de vele processen die in onze wereld plaatsvinden, gebruiken geografen vaak de systeembenadering. Bij deze benadering is in dit boek in eerste instantie gekozen voor een economische invalshoek.

● Een systeem bestaat uit elementen met onderlinge relaties. Bekijk je de wereld als systeem, dan vormen de staten de bouwstenen of elementen van het systeem. Tussen de bijna tweehonderd landen bestaan politieke en economische relaties. Samen vormen de landen en de relaties daartussen het economische wereldsysteem. Verandering in het ene land heeft altijd positieve of negatieve gevolgen voor andere landen.

> ruimtelijke interactie

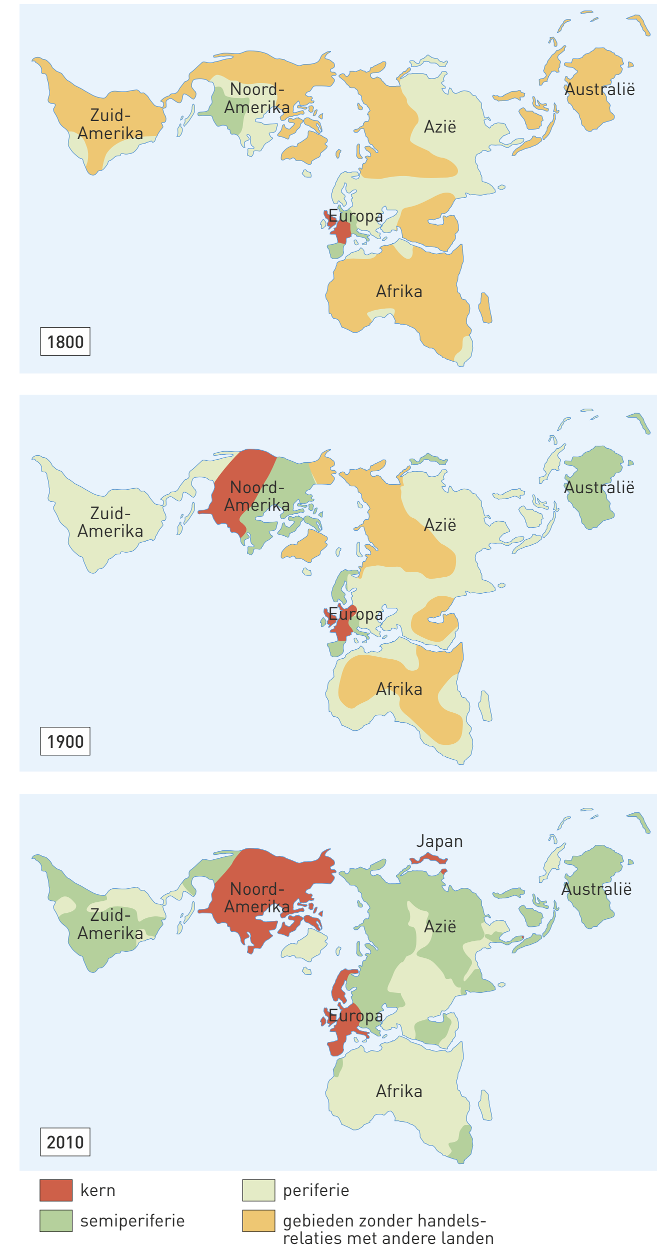
▶ Binnen het wereldsysteem kun je een indeling maken in groepen landen op grond van twee criteria:

– de omvang en de soort economische activiteiten;
– de soort (economische en politieke) relaties met andere landen.

Zo kom je uit op drie typen landen.

● 1. Centrumlanden of kernregio's zijn economisch hoogontwikkeld (figuur 2.1). Met veel wetenschappelijke kennis en geavanceerde technologie – en dus een behoorlijk grote arbeidsproductiviteit – wordt veel geproduceerd. Daarnaast is er een enorme variatie aan industriële goederen en diensten. De productie wordt geregeld vanuit hoofdkantoren van internationale ondernemingen. Daar worden beslissingen over het al dan niet ontplooien van economische activiteiten over de hele wereld en het al dan niet doen van investeringen genomen. Die besluiten hebben grote gevolgen voor andere landen, zowel binnen als buiten het centrum. Er zijn intensieve handels- en kapitaalsstromen tussen zowel landen binnen de kernregio als tussen de kernregio's. Behalve de economische macht concentreert zich in deze kernregio's ook de politieke macht.

> wereldsysteem
> kernregio's

Figuur 2.1 Het wereldsysteem: kern, semiperiferie en periferie in 1800, 1900 en 2010.

Daardoor zijn de landen in het centrum in staat grote invloed uit te oefenen op andere staten in het wereldsysteem.

● 2. Semiperifere regio's hebben een lager gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking dan centrumlanden. De landen in de semiperiferie worden vanuit de centrumregio's gedomineerd. De industrie die uit de kernlanden is verdwenen, is grotendeels hier gevestigd vanwege de lagere loonkosten. De industrialisatiegraad is er daardoor groot. De industrieproducten worden grotendeels afgezet in de centrumlanden. De markt in de semiperiferie groeit echter. Voorbeelden van landen in deze groep zijn Brazilië en Mexico in Latijns-Amerika, India in Zuid-Azië en Zuid-Korea en Taiwan in Oost-Azië (figuur 2.1).

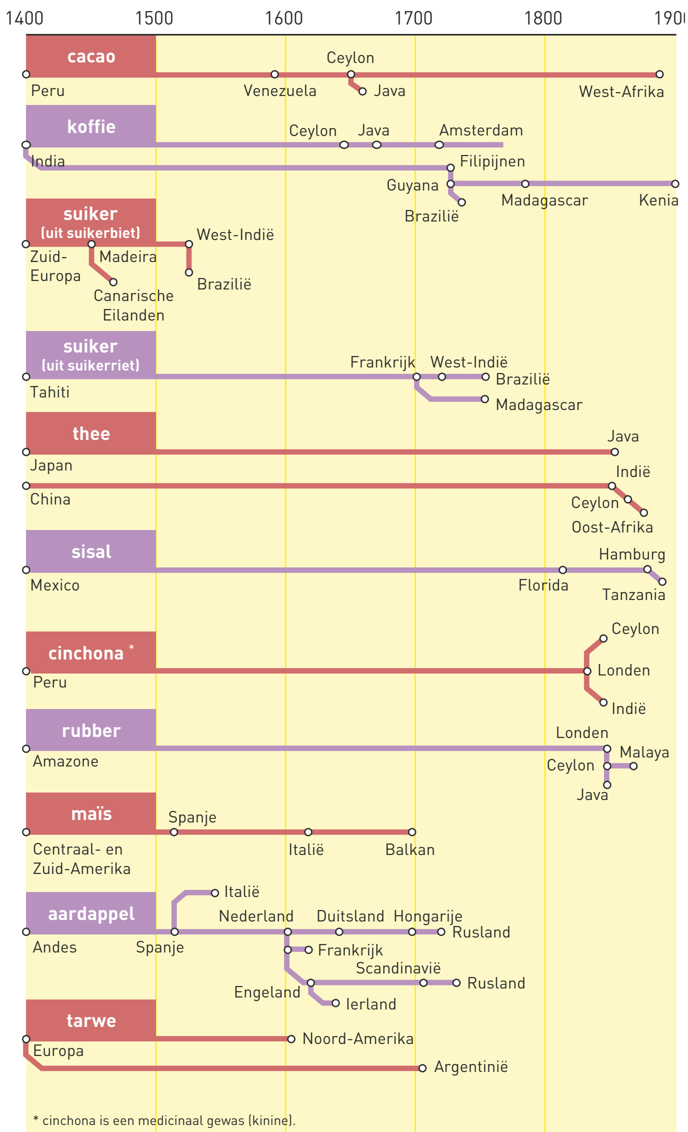
● 3. In perifere regio's zijn de economische activiteiten sterk afgestemd op de behoeften van het centrum en de semiperiferie. De regio's leveren land- en/of mijnbouwproducten, maar ook wel laagwaardige industriële goederen. Verouderde en moderne technologie komen naast elkaar voor. Zo vind je naast zelfvoorzienende landbouwbedrijfjes ook moderne plantages. Dat noem je fragmentarische modernisering. Gemiddeld is de productiviteit laag en daarmee ook het inkomen per hoofd. Veel landen in Afrika behoren nog tot de periferie (figuur 2.1).

> semiperifere regio's

De 'geboorte' van het wereldsysteem

▶ Voor het ontstaan van het wereldsysteem duiken we enkele eeuwen terug in de geschiedenis. Het heeft ruim vijf eeuwen geduurd voordat het huidige wereldsysteem tot stand kwam. Voor het einde van de vijftiende eeuw werd er ook wel sporadisch gehandeld tussen een aantal gebieden. Zeer bekend uit die tijd is de zijderoute vanuit Oost-Azië tot in Europa. Maar vanaf het einde van de vijftiende eeuw, toen de eerste ontdekkingsreizen plaatsvonden, veranderde de intensiteit van de contacten. Op veel plaatsen stichtten eerst Portugal en Spanje, en later Groot-Brittannië en Nederland kolonies. Een kolonie is een buiten een staat gelegen, meestal overzees gebied, dat op een gewelddadige of vreedzame manier in bezit gekomen is van die staat. De eerste kolonies waren gericht op de handel, en daardoor economisch verbonden met West-Europese landen. In de inleiding heb je gelezen, dat het stichten van kolonies gepaard ging met strijd tussen Europese landen.
De handel in agrarische producten zorgde ervoor, dat voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid landbouwgebieden over de hele wereld aan elkaar gekoppeld werden (figuur 2.2). Deze eerste fase in het proces van globalisering wordt het *handelskapitalisme* genoemd. Het wereldsysteem met West-Europa als kernregio was geboren.

> perifere regio's
> fragmentarische modernisering
> kolonies
> staat
> globalisering

Figuur 2.2 De verspreiding van handelsgewassen (cash crops).

▶ Het succes van de West-Europese landen kan toegeschreven worden aan diverse factoren, waarvan er twee erg belangrijk zijn.
● De eerste factor is de kracht van een kapitalistische markteconomie. Dit economische systeem combineert privé-bezit van productiemiddelen met het voortdurende streven naar winst. Het invoeren van particulier bezit in samenlevingen in de kolonies, waarin sprake was van gemeenschappelijk gebruik van de grond, ging wel vaak gepaard met veel geweld.
● Een tweede factor was de stimulerende rol van de moderne staten in West-Europa. Deze landen werden door de handel in (sub)tropische gewassen, maar ook door de opbrengsten uit de goud- en zilvermijnen in de kolonies steeds rijker (figuur 2.3). Dat kwam goed van pas voor de aanleg van de meestal zeer dure infrastructuur. Zo ondersteunden regeringen de markteconomie met de aanleg van infrastructuur als waterwegen of – in de negentiende eeuw – spoorlijnen. Het centrum kon zich dus deels ontwikkelen dankzij het afromen van de winsten uit de periferie.

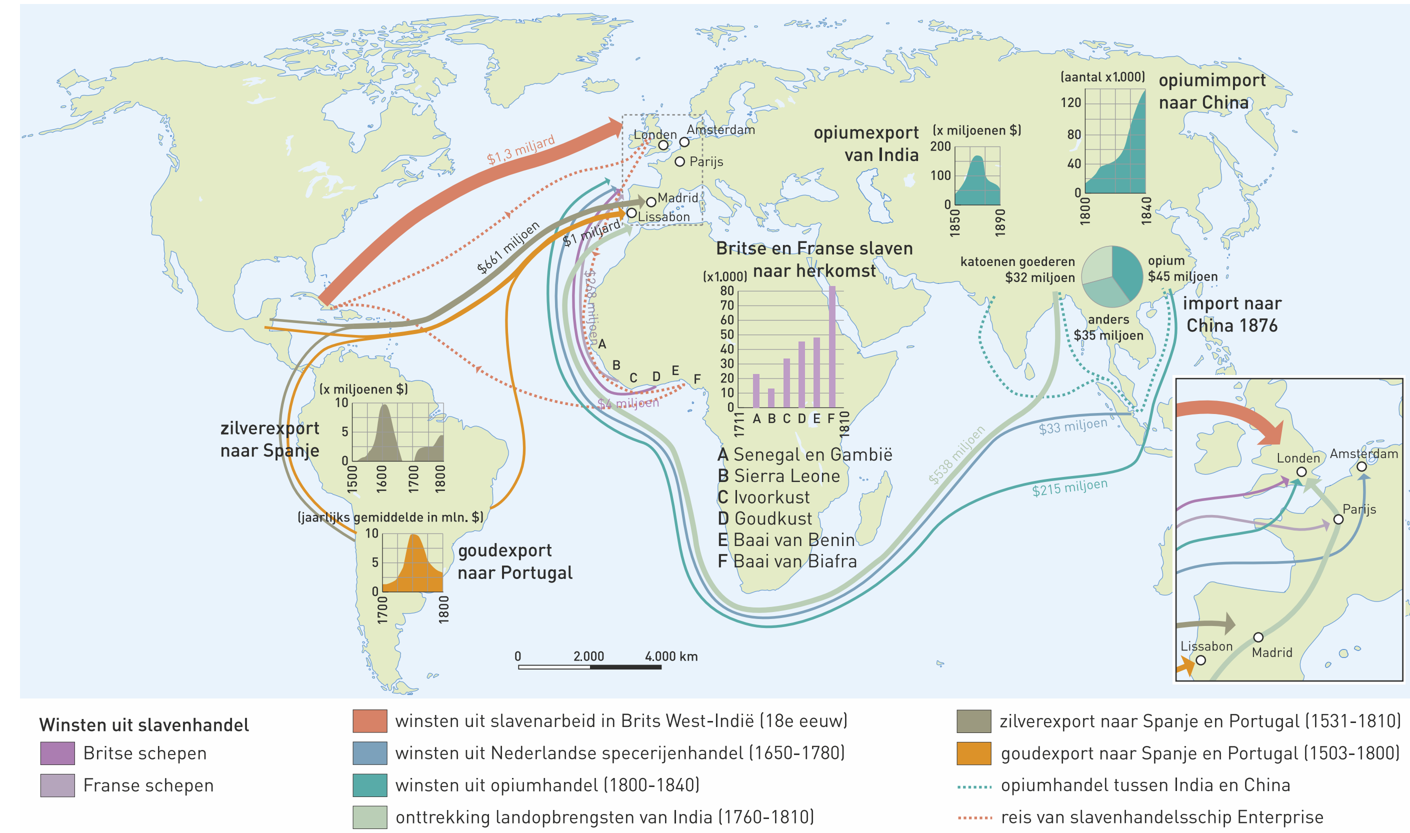
Europa breidt zijn macht uit

▶ Vanaf het einde van de achttiende eeuw werd een nieuwe fase in het proces van globalisering ingezet. Dat hing samen met de industrialisatie in de kernregio's. Groot-Brittannië liep voorop, het vasteland van Europa volgde enkele decennia later. Al die landen konden profiteren van de eerder genoemde rijkdom, opgebouwd tijdens de fase van het handelskapitalisme, de opgebouwde macht van Europa in de wereld en de voor die tijd uitstekende infrastructuur. Daarnaast was er een onafhankelijke ondernemersklasse aanwezig en kwamen er in enkele Europese regio's delfstoffen voor. De Europese economieën groeiden dankzij de industrialisatie.
● De machtige positie van Europa werd gebruikt om de levering van grond- en hulpstoffen en energiebronnen uit de kolonies veilig te stellen. Industriële massaproductie is immers alleen mogelijk bij een continue aanvoer van deze goederen. Vanaf deze tijd importeerden de centrumlanden niet alleen landbouwgewassen, maar ook mijnbouwproducten uit de exploitatiekolonies. Om de afvoer van goederen in deze gebieden naar de kernlanden mogelijk te maken, werd nu ook geïnvesteerd in de infrastructuur van de periferie (figuur 2.4). Zo werden de landinwaarts gelegen landbouw- en mijnbouwgebieden door middel van spoorlijnen verbonden met de kustplaatsen.
● De massaproductie werd niet alleen in het Europese centrum afgezet. Steeds meer vormden de kolonies ook een afzetmarkt voor laagwaardige industrieproducten. Het gevolg was dat daar op veel plaatsen de ambachtelijke nijverheid verdween.

Vestigingsgebieden voor Europeanen

▶ Een bijzondere ontwikkeling deed zich voor aan de overzijde van de Atlantische Oceaan, de oostkust van Noord-Amerika. Daar ontstonden al voor de industrialisatie van Europa vestigingskolonies, gebieden waar Europanen naartoe migreerden. Dertien vestigingskolonies in dit werelddeel werden in 1783 politiek zelfstandig: de Verenigde Staten. Ze breidden het grondgebied in de negentiende eeuw heel snel in westelijke richting uit. Sommige delen van het nieuwe grondgebied werden gebruikt voor de voedselproductie (figuur 2.5). Nieuwe spoorlijnen waren daarbij van groot belang voor de afvoer van landbouwproducten in oostelijke richting, waar de steden sterk groeiden. De nieuwe staat ontwikkelde zich gedurende de negentiende en de twintigste eeuw tot een tweede kernregio in de wereld.
● Ook in de andere werelddelen ontstonden Europese vestigingskolonies. De achtergrond voor de emigratie van Europeanen varieerde. Voor velen was het een zucht naar meer politieke en religieuze vrijheid. Anderen ontvluchtten de soms erbarmelijke leefomstandigheden in de eerste West-Europese industriesteden. In de nieuwe gebieden hoopten ze op een beter bestaan. Sommige

> exploitatiekolonies
> vestigingskolonies

Figuur 2.3 Winsten van de Europese expansie tussen 1500 en 1800 na Christus.

Figuur 2.4 Spoorwegsysteem in Tanzania.

Figuur 2.5 Graanproductie in de V.S.

Figuur 2.6 Pampa in Argentinië.

vestigingsgebieden bleken bodemkundig uitstekend geschikt voor graanteelt. Zo wist een deel van de kolonisten een nieuw bestaan op te bouwen door granen te gaan verbouwen voor de groeiende stedelijke bevolking in Europa. Dat gold bijvoorbeeld voor boeren op de pampa's in Argentinië (figuur 2.6), delen van Zuid-Afrika, en enkele regio's in Australië en Nieuw-Zeeland.

Hegemoniale staten

▶ De landen uit de beide kernregio's gebruikten politieke en militaire middelen om hun economische belangen in de periferie veilig te stellen. De 'greep' van sommige staten op de perifere landen werd in de negentiende eeuw enorm groot. Een staat die met politieke, economische en militaire middelen een overheersende en beslissende rol speelt in de wereld, is een hegemoniale staat.

● Spanje en Portugal waren tijdens het handelskapitalisme de eerste hegemoniale staten. In de negentiende eeuw nam Groot-Brittannië die rol over. Duitsland, Frankrijk en Nederland – maar ook de V.S. – bedreigden aan het einde van de negentiende eeuw de sterke Britse positie. De toename van de concurrentie tussen de kernlanden leidde in deze tijd tot de periode van het imperialisme. Daarbij beheersten de Europese landen militair en politiek volledig de economie van andere, perifere staten. Bovendien wisten ze hun (koloniale) grondgebied verder uit te breiden. In totaal nam het oppervlak waarover de kern-regio macht uitoefende, met maar liefst 20% toe. Afrika werd door een willekeurige opdeling in korte tijd (1880-1912) een lappendeken van Britse, Franse, Belgische, Spaanse, Duitse en Italiaanse kolonies. In Zuid-, Zuidwest- en Oost-Azië hadden Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland al een grote machts-positie. Ze dwongen daar onder meer handelscontracten af met het relatief geïsoleerde Chinese rijk.
Eilanden in de Grote Oceaan werden om strategische redenen toegevoegd aan het grondgebied van Europese mogendheden.

● Japan is een verhaal apart. Naast Europa en de V.S. ontwikkelde dit land zich vanaf het einde van de negentiende eeuw in korte tijd. Vanaf de Tweede Wereldoorlog zou dit de derde kernregio worden.

> hegemoniale staat

> imperialisme

Figuur 2.7 Collectief landbouwbedrijf (kolchoz) in Rusland.

Planeconomieën in de twintigste eeuw

▶ In Rusland kwam in 1917 tijdens de Russische revolutie het rijk van de tsaren tot een einde. Daarmee werd het land de eerste communistische staat ter wereld. De communisten probeerden vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw het ontwikkelingspeil op te krikken door gedeeltelijke afschaffing van privébezit van productiemiddelen, zoals grond. Daarnaast introduceerden zij een planeconomie, waarbij de collectieve doelstellingen voor de productie centraal worden aangestuurd. Dit voorbeeld werd later door communistische regimes in Oost-Europese landen, China, Noord-Korea en Cuba gevolgd. Het ging niet meer om particuliere winst, maar om productie voor de gemeenschap (figuur 2.7). Het bleek een doodlopende economische weg. Er ontstonden geopolitieke spanningen tussen de eerste, kapitalistische, en de tweede, communistische, wereld. De Koude Oorlog werd in 1989 beëindigd met de val van het communisme en het verdwijnen van het IJzeren Gordijn. Slechts op een enkele plaats handhaaft het communisme zich in zijn oude vorm, zoals in Cuba en Noord-Korea.

Dekolonisatie en neokolonialisme

▶ De landen in Latijns-Amerika werden al in de negentiende eeuw soeverein, zoals je in paragraaf 1.6 hebt gelezen. In na-volging van de Verenigde Staten was dit in politiek opzicht een vrij vroege dekolonisatie. Pas na de Tweede Wereldoorlog verloren Europese landen hun 'politieke greep' op de overige gebieden van de periferie. Veel kolonies werden onafhankelijk, beginnend in Azië. De hegemoniale positie van Groot-Brittannië verdween; de V.S. namen deze rol over. Zo'n ruimtelijke verschuiving van het economische zwaartepunt in de wereld noem je global shift.

● Het laatste decennium is er een verschuiving gaande naar de Pacific Rim: een groot aantal landen rond de Grote Oceaan die een sterke economische positie aan het verwerven zijn.

▶ De vele arme, gedekoloniseerde landen waren wel soeverein, maar bleven afhankelijk van de kernlanden. Multinationals met vestigingen over de hele wereld namen voor een deel de rol over van de koloniale moederlanden. De periferie bleef grondstof-leverancier van landbouw- en mijnbouwproducten (figuur 2.8) en afzetmarkt van industrieproducten. Zo bleven ze met handen en voeten gebonden aan de kernlanden. Deze afhankelijkheid na de dekolonisatie noem je neokolonialisme.

● De economische kloof tussen aan de ene kant het rijkere Europa en Noord-Amerika en aan de andere kant de periferie, werd groter en groter. De handel van perifere landen was en is nogal eens eenzijdig samengesteld. De export van Mauritanië bijvoorbeeld, berust voor meer dan 50% op ijzererts. Een daling van de prijzen voor deze delfstof kan voor een behoorlijke vermindering van de opbrengsten uit export leiden. Als daar een stijging van prijzen voor industriële goederen tegenover staat, wat vaak het geval is, treedt er *ruilvoetverslechtering* op.

Figuur 2.8 Koffiepluk op een plantage in Mukono, Uganda.

> planeconomie
> dekolonisatie

> global shift
> Pacific Rim
> multinationals
> neokolonialisme

Dat gaat ten koste van de economische groei. Bovendien is de export van perifere landen nogal eens gericht op slechts een of enkele landen, vaak de vroegere koloniale mogendheid. Dat vergroot de kwetsbaarheid van de economie.

● Sommige landen probeerden hun positie via importsubstitutie te verbeteren. Ze gingen bepaalde producten die ze tot dan toe invoerden, zelf produceren. Zo ontstonden fabrieken die bijvoorbeeld gericht waren op het produceren van levensmiddelen. De kloof met het rijke westen kon echter op deze manier niet gedicht worden.

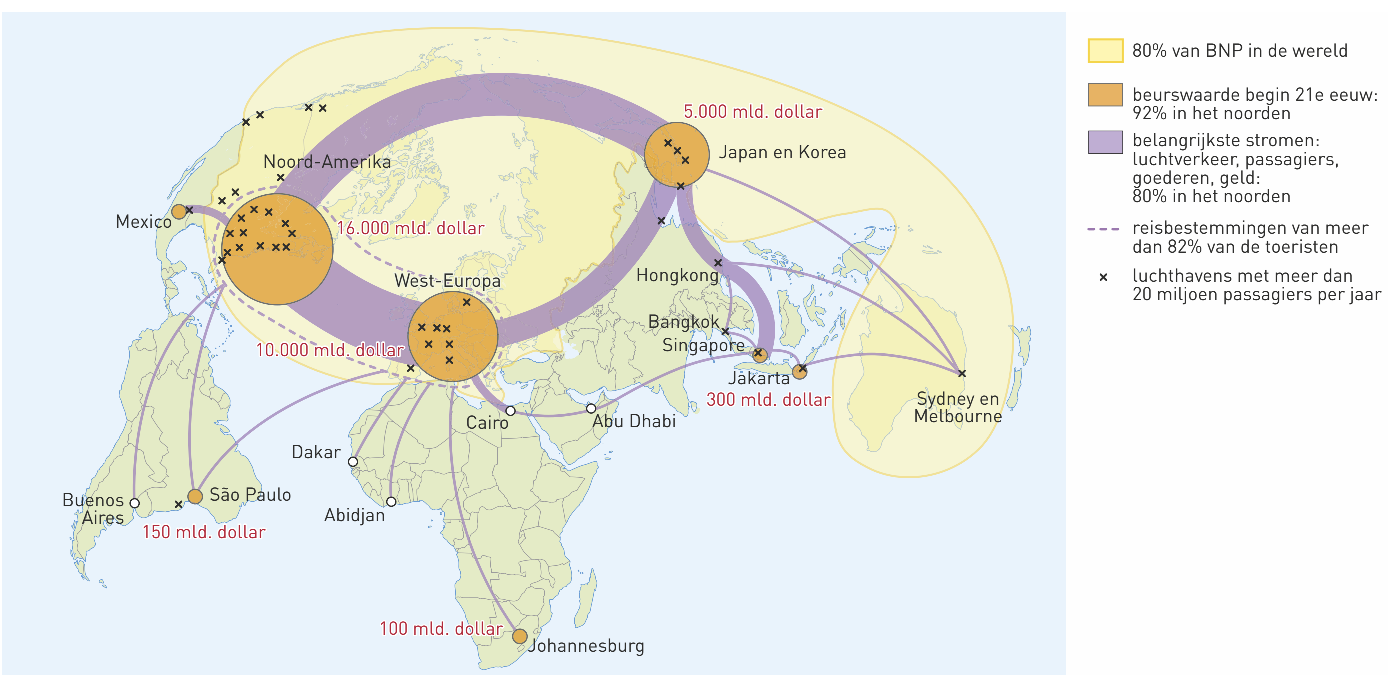
Is ontsnappen uit de periferie mogelijk?

▶ Vanaf de zestiger jaren van de vorige eeuw werden de lonen in de rijke landen te hoog. Lichte industrieën zochten nieuwe, goedkopere, locaties en verplaatsten zich naar landen waar laaggeschoolde arbeiders niet zo duur waren. Er moest wel een redelijke infrastructuur aanwezig zijn. Zo vormden zich de eerste nieuwe industrielanden (NIC-landen of Newly Industrializing Countries), zoals Taiwan, Singapore, Hongkong, Brazilië en Zuid-Korea. Met het produceren van laagwaardige industrieproducten voor de afzetmarkten in de rijke kernregio's hadden ze erg veel succes. De uitschuiving, het verplaatsen van economische activiteiten vanuit een economisch verder ontwikkeld gebied naar een gebied met lagere lonen, was begonnen. Het is vooral het verschil in arbeidskosten, die de uitschrijving teweegbrengt. De exportgeoriënteerde industrialisatie had meer succes dan de weg van de importsubstitutie.

Elk land zijn eigen plekje

▶ Tegenwoordig worden de goederen daar geproduceerd waar het economisch gezien het beste kan. Dat leidt tot een internationale arbeidsverdeling. Dat is de wijze waarop de primaire, secundaire en tertiaire activiteiten over de landen verdeeld zijn.

● In de drie kernregio's – de EU, Noord-Amerika en Japan – vindt de meeste handel plaats. Deze vormen samen de triade (figuur 2.9). De overige regio's zijn economisch gezien in meer of mindere mate op elk van de drie kernen georiënteerd.

Figuur 2.9 Triade in 2006.

> importsubstitutie
> nieuwe industrielanden

> uitschuiving
> internationale arbeidsverdeling
> triade

Opdrachten 2.1

Deelvragen
1. Waarom spreken geografen steeds meer over een 'systeem van landen'?
2. Hoe is het wereldsysteem economisch georganiseerd?
3. Hoe is het patroon in het economische 'wereldsysteem' ontstaan en welke rol speelden hegemoniale staten daarbij?

Opdracht 5 Wereldsysteem K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 2.1 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Wat wordt onder een systeem verstaan?
b Geografen kunnen de wereld als systeem benaderen. Wat zijn de elementen van een economisch wereldsysteem in de tekst in het theoriegedeelte?
c Noteer drie economische relaties tussen de elementen, bedoeld bij b.
d Volgens figuur 2.1 kunnen de staten binnen het economische wereldsysteem ingedeeld worden in drie categorieën. Welke drie zijn dat?
e Wat valt je op aan het aantal landen binnen de drie categorieën als je de indeling van nu vergelijkt met die van 1800 en 1900? Kun je dit verschil verklaren?
f De landen in elk van de drie categorieën hebben een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Noteer voor elke categorie twee kenmerken. Tot welke invalshoek behoren de genoemde kenmerken?
g Elke categorie landen speelt, economisch gezien, een bepaalde rol in de internationale taakverdeling. Omschrijf voor elke categorie die rol aan de hand van een voorbeeld.

Opdracht 6 Economische triade K/I

Bekijk figuur 2.9.

a In Latijns-Amerika zijn São Paulo en Buenos Aires belangrijke steden binnen het wereldsysteem. Met welke andere kernregio onderhouden de beide steden economische banden?
b Noteer de Afrikaanse steden die een economische band onderhouden met Europa. Zet achter de steden de namen van de landen waarin ze liggen. Gebruik hierbij eventueel de atlas.
c In welke macroregio liggen de steden die relatief wat meer georiënteerd zijn op Japan en Korea?
d Verklaar de titel van figuur 2.9.
e Hoeveel grote luchthavens (met elk meer dan 20 miljoen passagiers per jaar) liggen er in totaal in de kernregio's? En hoeveel in de (semi)periferie?
f Tussen welke regio's circuleert het meeste geld?

Opdracht 7 Olie en gas in het wereldsysteem K/I

a Gebruik GB 200. De term 'wereldsysteem' veronderstelt dat er een samenhang is tussen alle staten in de wereld. De energievoorziening van landen is daarvan een goed voorbeeld. Welke drie Europese landen hebben in West-Europa een relatief hoge gasproductie?
b Op welke manier komt op GB 200B tot uiting dat de aardgasmarkt zich niet beperkt tot het (Europese) continentale schaalniveau?
c Van welke gebieden is Europa afhankelijk voor de levering van olie?
d Licht met drie argumenten toe waarom een kernregio veel energie nodig zal hebben.
e Welke grote regio in de wereld neemt een voorname plaats in bij de levering van aardolie?
f Welke Afrikaanse landen spelen wel een rol in de wereldwijde relaties met betrekking tot aardolie, maar niet als het gaat om aardgas?
g Zouden de bij f genoemde landen er economisch iets van kunnen merken als de aardgasprijs wereldwijd zou stijgen? Licht je antwoord toe.

Opdracht 8 Winststromen K

Gebruik figuur 2.3.

a Geef de economische term voor de periode waarop de kaart betrekking heeft.
b Slechts één macroregio profiteert van de geldstromen. Welke regio is dat?
c Illustreer aan de hand van figuur 2.3 welke vier landen in die tijd hegemoniale landen waren.
d Waar komt de landsnaam 'Argentinië' vandaan?
e Hoe groot was de waarde van de export van zilver naar Spanje op het hoogtepunt?
f Welke vorm van handel leverde Engeland in die tijd het meeste op?
g Welk continent was hiervan de dupe?
h Noteer de winstbronnen van de Europese landen in Azië.

Opdracht 9 Exploitatiekolonies en vestigingskolonies K/I

a Wat is een exploitatiekolonie? Gebruik bij je uitleg figuur 2.2.

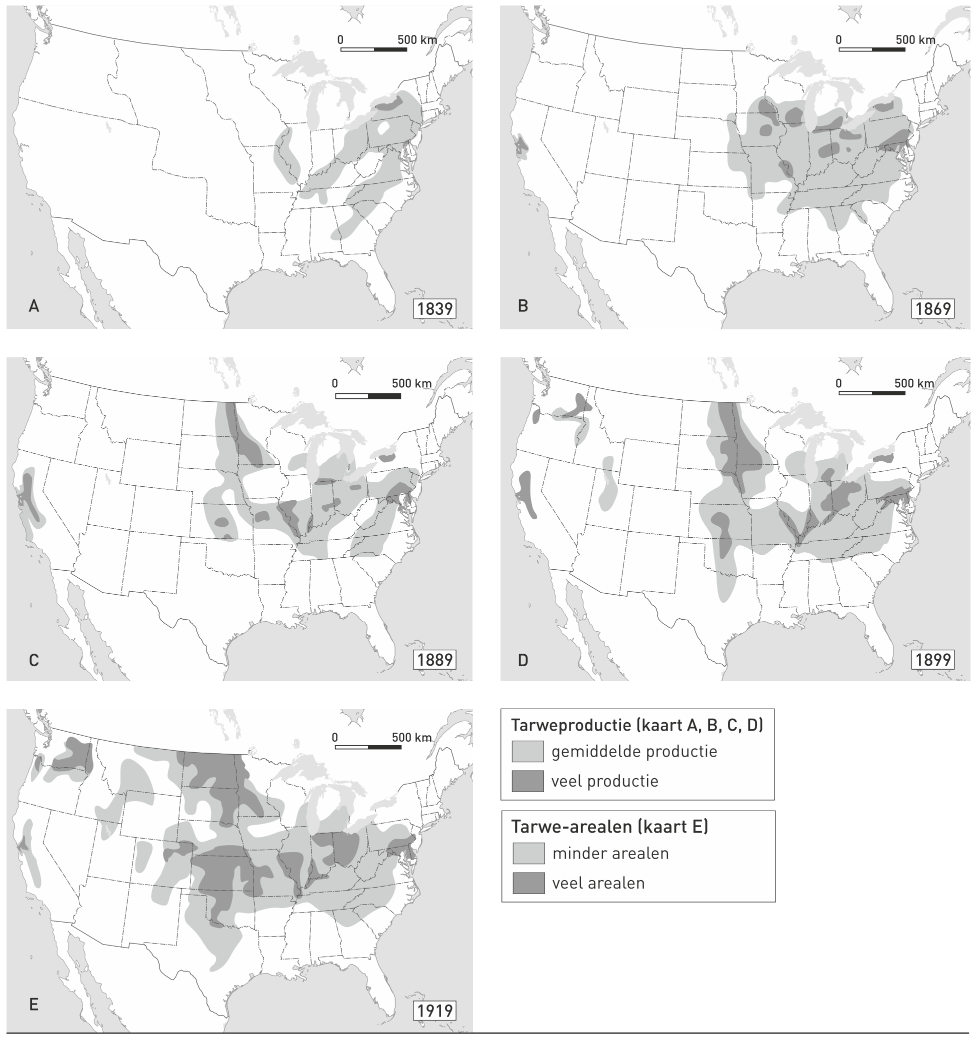
b De gigantische verdiensten van Europese landen vormden een van de fundamenten van de verdere opbouw van de economische macht in de wereld. Leg uit waarom die verdiensten de basis legden voor de economische ontwikkeling in de jaren na 1800.

c Wat is een vestigingskolonie?

d Bekijk W2. Na de onafhankelijkheid breidden de landbouwgebieden in de V.S. zich snel in westelijke richting uit. Daar werden nieuwe gebieden ontgonnen. De granen werden vervoerd naar de oostelijke kustgebieden, waar de stedelijke bevolking sterk groeide. Welke technologische ontwikkeling in het midden van de negentiende eeuw speelde een belangrijke rol bij de ontsluiting van de nieuwe landbouwgebieden?

e Leg met behulp van figuur 2.4 uit waarom in exploitatiekolonies ontsluiting eveneens belangrijk was.

W2 Tarweproductie (1839-1899) en tarweareaal (1919).

Opdracht 10 Economische veranderingen K

De economische structuur van landen is in de loop van de geschiedenis veranderd. Hieronder staan vier gebieden. Bij elk van die gebieden hoort een van de omschrijvingen A t/m D. Noteer de vier gebieden onder elkaar en zet er een van de letters A t/m D op de juiste plaats achter.

Gebied 1: het oostelijke kustgebied van Brazilië tussen 1800 en 1900.
Gebied 2: Spanje tussen 1800 en 1900.
Gebied 3: het Afrikaanse binnenland tussen 1800 en 1900.
Gebied 4: het oostelijke deel van de V.S. tussen 1800 en 1900.

A De op zelfvoorziening gerichte economische structuur raakte meer georiënteerd op de export van handelsgewassen.
B Vanuit deze regio worden steeds meer economische activiteiten georganiseerd in (nieuwe) perifere gebieden.
C De economische positie nam in belang af.
D De perifere positie is weliswaar gehandhaafd, maar de aard van de exportproductie is gewijzigd en de levering van agrarische handelsgewassen is aangevuld met de levering van mijnbouwproducten aan de kernregio's.

Opdracht 11 Cacao en tarwe K/I

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 2.1 en figuur 2.2. Eventueel gebruik je ook de GB.

a Sinds de ontdekkingsreizen zijn tal van gewassen verspreid over de hele aardbol. Hoe verliep de ruimtelijke verspreiding van het handelsgewas cacao?

b Door welke fysisch-geografische factor wordt de mogelijkheid om gewassen in alle delen van de wereld te verbouwen beperkt?

c Tarwe is vanuit Europa terechtgekomen in het Noord-Amerikaanse en Zuid-Amerikaanse continent. Welke luchtstreek is voor de verbouw van dit belangrijke voedselgewas van belang?

d Welk Zuid-Amerikaans land dat ligt in de luchtstreek die bedoeld wordt in vraag c, was geschikt voor de tarweproductie?

e Voor welke macroregio was de graanproductie in het land bedoeld bij opdracht d vooral bestemd? Licht toe waarom graan daar hard nodig was.

f Gebruik W3. Waarom was de uitbreiding van nieuwe landbouwgebieden, met name graanareaal, na de Russische revolutie noodzakelijk?

Opdracht 12 Industrialisatie in Chili I/V

a Lees W4. Hoe wordt het beschreven industrialisatiebeleid genoemd dat tot in de zeventiger jaren van de twintigste eeuw in Chili werd gevoerd?

b Op welke van de volgende producten zullen de importheffingen van toepassing zijn geweest?
Kies uit *auto's*, *chemische producten*, *frisdrank*, *tabaksproducten*, *textiel* en *voedsel in blik*. Verklaar je keuze.

c Lees achter in dit boek in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen de tekst onder 2B over verklarende vragen.
In W4 worden twee redenen aangevoerd voor het mislukken van dit beleid. Geef een verklaring voor de genoemde redenen.
Geef in je verklaring een situatiebeschrijving en een oorzaak-gevolgrelatie.

d Welk industrialisatiebeleid werd vervolgens toegepast in Chili (W4)?

Opdracht 13 Uitschuiving K/I

a Wat is uitschuiving?

b Verklaar met een economisch argument waarom industriële activiteiten afgestoten werden in Europa en de V.S.
Geef daarbij een oorzaak-gevolgredenatie.

c Welke economische factor is een belangrijke aantrekkingskracht voor industrie in de macroregio's buiten Europa en Noord-Amerika?

d Verklaar waarom in de macroregio Oost-Azië tegenwoordig uitschuiving plaatsvindt binnen de regio.

W3 Nieuwe landbouwgebieden in de voormalige Sovjetunie.

W4 Industrialisatie in Chili.

In 1973 voerde Chili een industriebeleid waarbij het gemiddelde importtarief 94% bedroeg. Voor sommige producten bedroeg dit zelfs 750%. Dit beleid mislukte door onder andere een gebrekkige binnenlandse markt en gebrek aan koopkracht.

Opdracht 14 Terugblik op paragraaf 2.1 K/I

a Plaats de volgende politieke verschijnselen en gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde.
– eerste aanzet tot vorming staten in Europa
– einde Koude Oorlog
– begin Koude Oorlog
– dekolonisatie
– onafhankelijkheid V.S.
– vorming Sovjetunie
– hegemoniale staten

b Plaats de volgende economische processen in de juiste chronologische volgorde.
– imperialisme
– uitschuiving
– start industrialisatie
– neokolonialisme
– begin handelskolonialisme

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

2.2 De economische samenhang in het wereldsysteem

Moderne transportmethoden

Rond 1850 duurde een reis per stoomboot van Nederland naar Indonesië ruim zes weken. Ook het vervoer van goederen en post ging in die tijd niet sneller. De handelsschepen in de achttiende eeuw deden er zelfs ruim zes maanden over. Tegenwoordig ben je binnen vierentwintig uur in Jakarta of komt je mail binnen een paar seconden aan bij een vriend of een bedrijf. Dit alles heeft te maken met de veranderende transport- en communicatietechnologie en is van groot belang voor de uitbouw van het wereldsysteem.

Samenhang in een wereld van verschillen

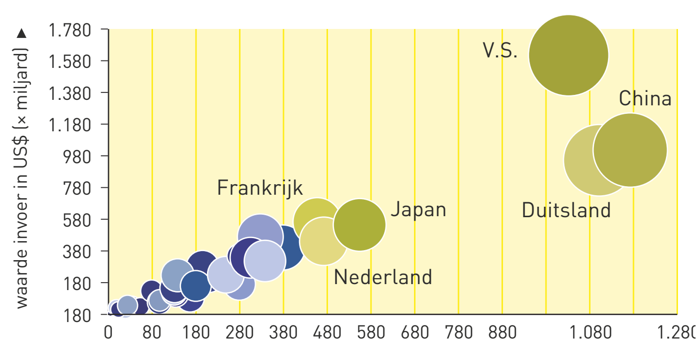
▶ Globalisering heeft de wereld sterk veranderd. Stilstand heeft in alle macroregio's plaatsgemaakt voor dynamiek, zeker de laatste decennia. Onrust in rijke landen over het verdwijnen van werkgelegenheid naar Oost-Azië of de tewerkstelling van Oost-Europeanen in Nederland, zijn voorbeelden van de gevolgen van economische veranderingen.

▶ De dynamiek heeft sterk te maken met de economische vervlechting in het huidige wereldsysteem. Deze economische samenhang in de wereld kun je in enkele punten samenvatten.

● Allereerst heeft elk land veel handelsrelaties. Zoals je in paragraaf 2.1 hebt gelezen, worden wereldwijd grondstoffen, halffabricaten, eindproducten, hulpstoffen en energiebronnen uitgewisseld. Vooral onderling is die handel enorm, zoals blijkt uit de export van de V.S. of Duitsland (figuur 2.10). Het aandeel van de Europese landen in de export (en import) van de hele wereld is voor EU-landen hoog. Van alle uitvoer in de wereld is afgerond alleen al 16% afkomstig uit Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Nederland samen. De lidstaten van de EU handelen vooral onderling erg veel.

● Op de tweede plaats is de samenhang herkenbaar aan conjunctuurschommelingen. Zeker als in een van de grote economieën – zoals de EU, Noord-Amerika, Japan of China – de productie goed of juist slecht draait, is dat bijna overal in de wereld te merken. De gigantische groei van de Chinese economie in het begin van de eenentwintigste eeuw zorgde voor een enorme stijging van de vraag naar olie en ijzererts. Andere landen kregen daardoor met prijsstijgingen van deze goederen te maken. Behalve een schommeling van de conjunctuur kan ook een crisis in de financiële wereld grote moeilijkheden veroorzaken. Zo'n crisis vond plaats in 2008. Vanuit de V.S. sloeg deze over op Europese landen en vervolgens op landen die ook sterk verweven zijn in de wereldeconomie. De groei stagneerde.

● Een derde punt hangt samen met het vestigingsgedrag van bedrijven. De hele aardbol is inmiddels het speelterrein voor ondernemers. Zij kunnen kiezen tussen landen die niet alleen verschillen in ligging of natuurlijke hulpbronnen, maar ook anders zijn in politiek en economisch opzicht. Dat leidde tot het proces van uitschuiving. Het vestigingsklimaat kan veranderen, waardoor ondernemingen weer een andere vestigingsplaats gaan kiezen. In het ene gebied betekent dat afname van arbeidsplaatsen (figuur 2.12) en inkomen, in het andere juist groei. De handelspatronen in de wereld verschuiven daardoor natuurlijk ook.

Figuur 2.10 Leidende handelslanden in de wereld (2009).

Aandeel in Chinese export in procenten (2010)	
EU	19,7
V.S.	18,4
Hongkong	13,8
Zuid-Korea	8,1
Japan	4,1

Figuur 2.11 Belangrijkste bestemmingen van de uitvoer van China (2010).

Afhankelijkheid en kwetsbaarheid

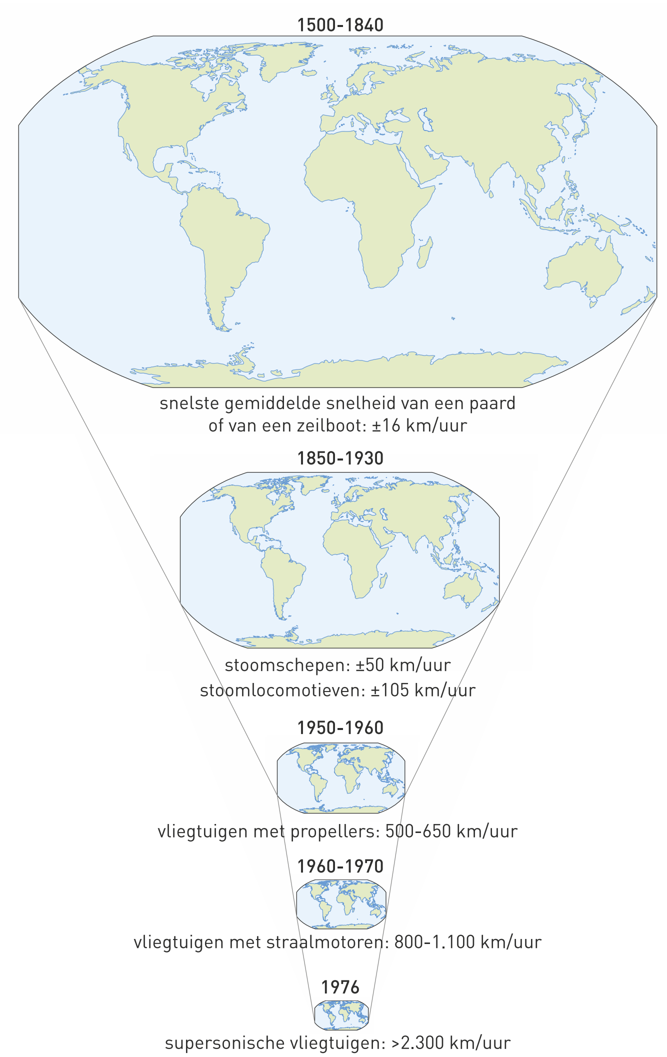
▶ Met de toenemende globalisering is de onderlinge afhankelijkheid van landen zeer groot geworden. Voor de productie van sommige consumptiegoederen in de westerse wereld zijn zeer schaarse grondstoffen nodig, die maar op een paar plaatsen in de wereld gedolven worden. Je kunt hierbij denken aan coltan, dat gebruikt wordt in consumentenelektronica, zoals dvd-spelers, iPhone of iPad. Een van de weinige gebieden waar dit kostbare zwarte metaal gedolven wordt, ligt in de Afrika ten zuiden van de Sahara. De afhankelijkheid komt ook steeds meer naar voren bij agrarische producten. Je moet daarbij dan niet alleen denken aan de voedselvoorziening, maar ook aan grondstoffen als katoen.

Figuur 2.12 Demonstrerende werknemers van NedCar, een voorbeeld van verdwijnende werkgelegenheid door concurrentie op wereldschaal.

Tijd-ruimtecompressie

▶ Door de vervlechting van de wereldeconomie is het erg belangrijk dat regio's onderling goed bereikbaar zijn. De absolute ligging van plaatsen is nooit veranderd. De bereikbaarheid van plaatsen vanuit andere gebieden, ook wel de relatieve ligging genoemd, verandert wel. Natuurlijk is het zo dat de globalisering ertoe geleid heeft dat er enorme afstanden, gemeten in kilometers – de absolute afstand – moeten worden afgelegd. Maar door veranderingen in de transporttechnologie in de afgelopen eeuwen gaat dat steeds sneller en goedkoper.

Figuur 2.13 Tijd-ruimtecompressie vanaf de zestiende eeuw.

> absolute ligging
> relatieve ligging
> absolute afstand

Figuur 2.14 Telegrafie.

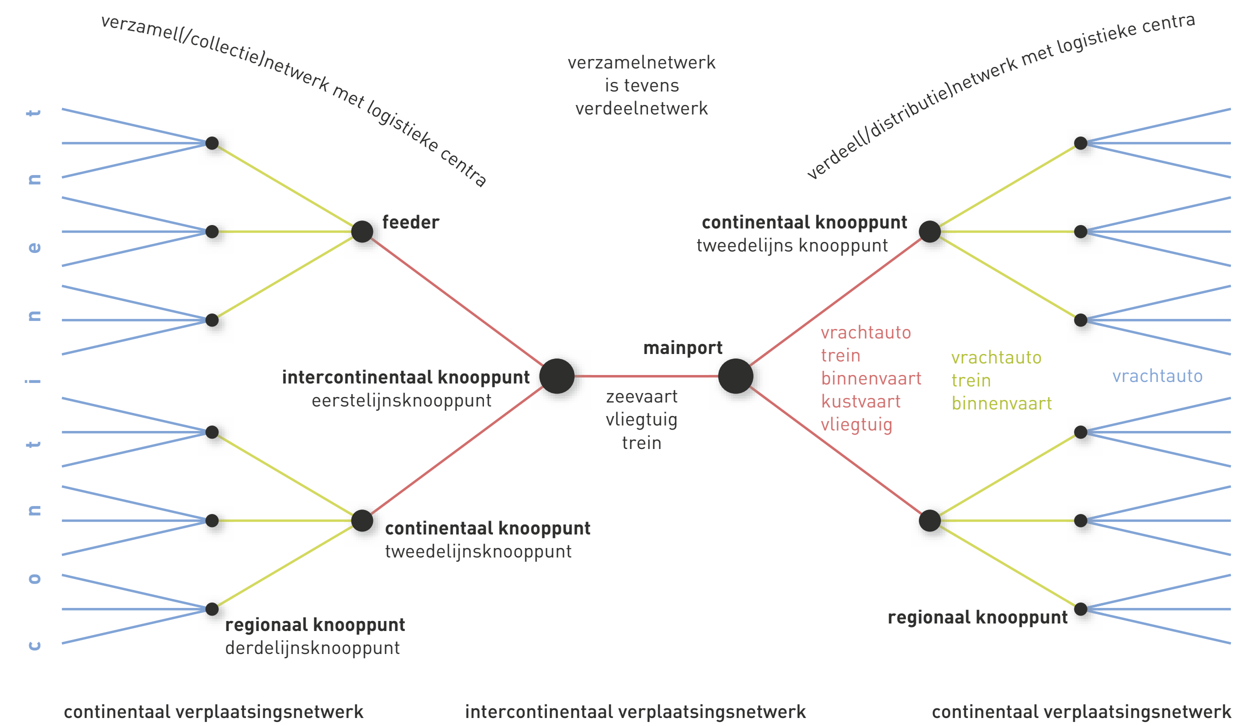
De relatieve afstanden die gemeten worden in tijd en moeite om absolute afstanden te overbruggen, zijn behoorlijk gekrompen. In dit verband wordt er gesproken over tijd-ruimtecompressie. Dat proces heeft zich de afgelopen decennia versneld (figuur 2.13). Een enkel voorbeeld verduidelijkt dit.

● De zeevaart verbeterde sinds de vijftiende eeuw sterk door allerlei navigatie- en zeiltechnieken en de toenemende cartografische kennis in West-Europa. Toen stoomschepen in de negentiende eeuw op het wereldtoneel verschenen, kreeg het zeetransport een enorme stimulans. Vervoer over de oceanen werd betrouwbaar; grote hoeveelheden goederen konden op vaste tijden sneller en over grote afstanden vervoerd worden. Een nieuwe impuls kwam in de tweede helft van de twintigste eeuw met de opkomst van enorme bulkschepen en containerschepen.

● Het transport over land verbeterde toen de stoomtrein in diezelfde eeuw zijn intrede deed. De uitvinding en het op grote schaal toepassen van verbrandingsmotoren, vergrootte de vervoersmogelijkheden (van mensen en goederen) over land en door de lucht.

● Berichten voor mensen over zee konden vroeger niet anders dan per post en via schepen overgebracht worden. Uitvindingen als de telegraaf (figuur 2.14) en later de telefoon, zijn van enorme betekenis geweest om vraag en aanbod van goederen tussen verafgelegen gebieden goed op elkaar af te stemmen. In onze tijd vinden we wereldwijde communicatie vanzelfsprekend. Je kunt via internet of met je mobiel direct contact hebben met iemand aan de andere kant van de wereld.

> relatieve afstanden
> tijd-ruimtecompressie

Figuur 2.15 Mondiaal netwerk van hubs en spokes.

Infrastructuur en transportnetwerken

▶ De bereikbaarheid hangt niet alleen van nieuwe transportmiddelen af, maar ook van de infrastructuur. Dat zijn alle materiële voorzieningen die het vervoer van mensen, goederen of informatie mogelijk maken zoals (spoor)wegen, kanalen, pijpleidingen, aanlegsteigers, communicatieapparatuur, pompstations of containerterminals. De aanleg van infrastructuur verbetert de relatieve ligging.

● Infrastructuur kun je zien als een netwerk van knooppunten met daartussen verbindingen. Een knooppunt wordt ook wel een hub genoemd. In een hub worden goederen verzameld, overgeladen, verdeeld of doorgevoerd. De verbindingen, de spokes, zijn de transportlijnen tussen de plaatsen.

● Een hub- en spokesnetwerk heeft een opvallende ruimtelijke opbouw. In figuur 2.15 zie je een voorbeeld van zo'n systeem: een mondiaal transport- of vervoersnetwerk. De mainports zijn de intercontinentale knooppunten, zoals Shanghai (figuur 2.16) en Rotterdam voor het zeevervoer, en Frankfurt en Chicago als het gaat om het luchtverkeer. Vanuit de mainports worden de aangevoerde goederen via een distributienetwerk van snelwegen, spoorlijnen, waterwegen of pijpleidingen naar bestemmingen op het continent gebracht. De distributie gaat vervolgens via continentale en regionale knooppunten naar lokale bestemmingen (figuur 2.15). Omgekeerd fungeert een groot deel van diezelfde infrastructuur als verzamelnetwerk voor goederen.

● In paragraaf 2.1 heb je kunnen lezen dat het vervoersnetwerk in voormalige koloniale landen een afspiegeling van de exporteconomie was. Het ontbreekt in de periferie vaak aan een goed functionerend binnenlands transportsysteem. Het fijnmazige netwerk van kanalen, spoorwegen, autosnelwegen en luchtverbindingen in kernregio's daarentegen, was en is veel meer afgestemd op de ontsluiting van de interne markt.

> infrastructuur
> hub
> spokes
> hub- en spokesnetwerk
> transport- of vervoersnetwerk

Informatie- en communicatietechnologie

▶ De opbouw van de infrastructuur voor internet, e-mail, e-commerce of 'conference calls', kortom de elektronische snelweg vergt veel noodzakelijke investeringen. Enkele voorbeelden verduidelijken dat.

> elektronische snelweg

Figuur 2.16 Shanghai.

● Met ICT kan de handel wereldwijd beter worden georganiseerd. Door snelle informatie-uitwisseling kunnen bedrijven nauwkeurig aangeven wanneer ze welke goederen in het productieproces nodig hebben. Dat noem je het *just-in-timeprincipe*. Het grote voordeel is, dat de producent minder halffabricaten in voorraad hoeft te houden. Hij loopt zo minder risico dat zijn voorraden niet gebruikt worden als de eindproducten onverkoopbaar worden. Bovendien bespaart hij op de kosten voor opslag en verzekering van goederen.

● Het komt tegenwoordig veelvuldig voor dat onderdelen van een hele productieketen in veel verschillende landen worden vervaardigd, afhankelijk van wat kostentechnisch het meest voordelig is. Bij de productie van bijvoorbeeld auto's in Duitsland, komen de wielen, stalen platen, bouten, bekleding, motor en talloze andere onderdelen uit vele verschillende landen. Uitwisseling van informatie tussen de productie-eenheden van zo'n multinationale onderneming is zeer noodzakelijk, en mogelijk dankzij de moderne communicatietechnologie. In figuur 2.17 zie je een ander voorbeeld, de productieketen van jeans.

● Sommige dienstverlenende activiteiten (callcenters of facturering) hoeven niet meer per se plaats te vinden vanuit kernregio's. Grote ondernemingen besteden dat soort activiteiten al uit om hoge loonkosten te besparen. Dat noem je outsourcing. Een goed voorbeeld is het in India beoordelen van röntgenfoto's, die in de V.S. gemaakt zijn.

● Uitwisseling van kennis kan sneller en over grotere afstanden. Kennisoverdracht van medische ingrepen als openhartoperaties, vindt tegenwoordig plaats via de elektronische snelweg. Chirurgen in Australië of São Paulo volgen de ingrepen rechtstreeks.

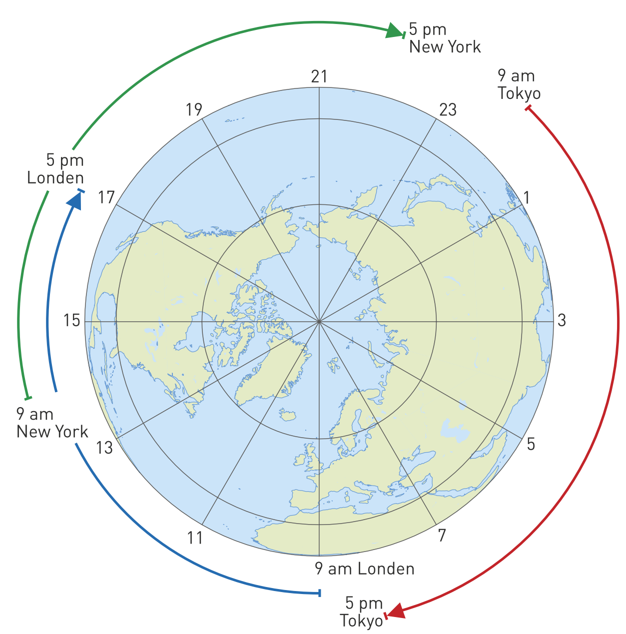
● Kapitaal kan in hoog tempo van het ene naar het andere uiteinde van de wereld worden verplaatst. De handel via beurzen gebeurt wereldwijd 24 uur per dag (figuur 2.18).

▶ Er kleven ook nadelen aan de moderne communicatietechnologie, waaronder de kwetsbaarheid. Hapering van de energie, misbruik van informatie en virussen kunnen wereldwijd snel grote economische schade en milieuschade veroorzaken.

Figuur 2.17 Productie van jeans door Cooper.

> productieketen

Figuur 2.18 De 24-uurseconomie van de financiële markten.

Opdrachten 2.2

Deelvragen

4 Welke transport- en communicatietechnologie maakte de samenhang tussen landen mogelijk?

5 Welke veranderingen doen zich de laatste decennia in het wereldsysteem voor en welke factoren zijn van invloed op die veranderingen?

Opdracht 15 Handel tussen en binnen macroregio's K

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 2.2 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Bekijk figuur 2.10 en gebruik W5.
Noteer de namen van de macroregio's van de drie landen met de grootste export en import.

b In figuur 2.10 is de waarde van de export en import vermeld.
In welk onderdeel van de betalingsbalans van een land wordt de export en import weergegeven?

c In W5 zijn bestemmingen weergegeven van de export van landen in Europa, Azië, Noord-Amerika, Midden-Oosten, Centraal- en Zuid-Amerika en Afrika. De omvang van de hokjes weerspiegelt de omvang van de export. Wat valt er op aan de hoofdbestemming van de export?

d Hoe kun je uit W5 aflezen of de afgebeelde regio bij de kern of de periferie van het wereldsysteem hoort?

Opdracht 16 Afstanden K

a Omschrijf duidelijk wat het verschil is tussen relatieve en absolute afstand.

b Welke soort afstand is in figuur 2.13 in beeld gebracht? Licht je antwoord toe.

c Welke conclusie kun je uit figuur 2.13 trekken? Gebruik het begrip relatieve ligging.

d Breng de tijd-ruimtecompressie, zoals afgebeeld in figuur 2.13, zelf in beeld. Download en print daarvoor W6. Teken de lijngrafiek.

e Wat is de grootste afstand die jij ooit tijdens een reis hebt afgelegd?
Noteer de bijbehorende bestemming. Doe datzelfde voor een van je ouders/verzorgers en voor een van je grootouders, toen zij zo jong waren als jij nu.

f Geldt de conclusie die je getrokken hebt bij c, ook voor jouw gezin/familie?

Opdracht 17 Hubs en spokes K/I/V

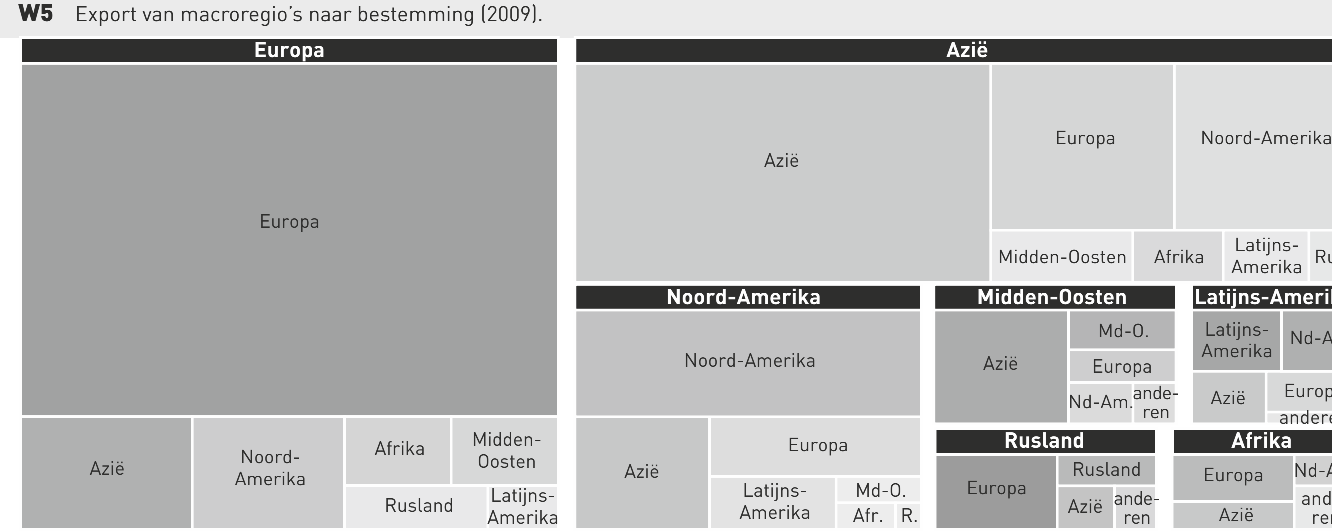
Voor het vervoer van goederen en mensen worden allerlei hub- en spokesystemen gebruikt. Een schematische weergave daarvan zie je in figuur 2.15.

a Over welk ruimtelijk schaalniveau gaat deze figuur?

b Hoe worden de hubs in de figuur aangegeven?

c Welke relatie bestaat er tussen het begrip ruimtelijke interactie en de hubs en spokes?

W5 Export van macroregio's naar bestemming (2009).

W6 Schema afstanden in de loop der tijd. **Downloaden en printen!**

d Hoe worden de intercontinentale knooppunten ook wel genoemd?

e Noteer drie vervoerssystemen die op continentaal schaalniveau zorgen voor relaties tussen de landen. Illustreer je antwoord voor Europa met de nummers van de gebruikte atlaskaarten.

f Stel dat er vanuit een haven in Brazilië een grote lading steenkool moet worden vervoerd naar Bern in Zwitserland. Noteer de spokes en hubs en de andere knooppunten die voor dit transport nodig zijn.

g Is Rotterdam een intercontinentaal of een continentaal knooppunt?

h Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4 over aardrijkskundige werkwijzen. Stel dat je meer zicht wilt krijgen op het wegvervoer in Nederland dan op GB 92D is weergegeven. Je zoekt een andere kaart. Welke geografische werkwijze ga je dan toepassen?

Opdracht 18 Ontsluiting van de V.S. in de negentiende eeuw K/I

Gebruik W7 en W8 en de GB. De aanleg van nieuwe infrastructuur, zoals spoorlijnen, verandert de relatieve ligging van plaatsen en gebieden. Dat was goed waarneembaar bij de ontwikkeling van het spoorwegnetwerk in de Noord-Amerikaanse kernregio.

a Wat betekent het begrip ontsluiting in bovenstaande context?

b Onderzoek met behulp van een kaart in de GB of het gebied tussen de Appalachen en de Rocky Mountains of dat Texas het eerst door spoorlijnen ontsloten werd. Noteer ook het nummer van de gebruikte GB-kaart.

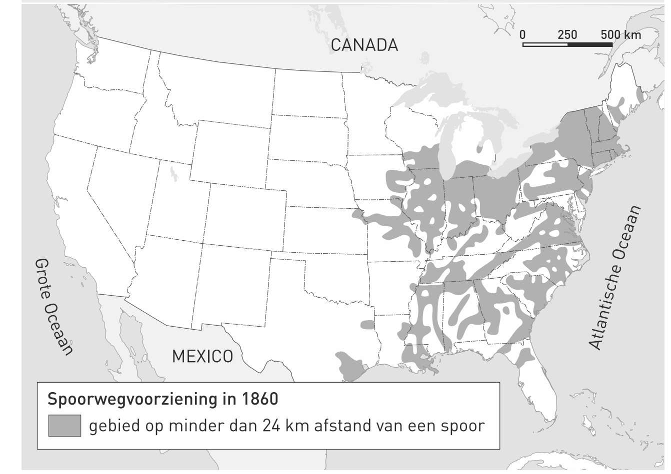
c Ga met behulp van GB 173B na in welk jaar Texas werd toegevoegd aan de V.S.

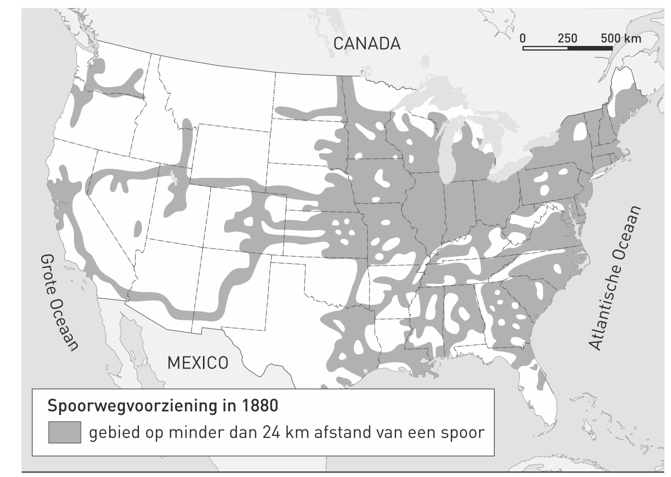
d Wanneer werd het gebied tussen de Appalachen en de Rocky Mountains opgenomen in de V.S?

e Omschrijf het verband tussen de antwoorden c en d enerzijds en b anderzijds.

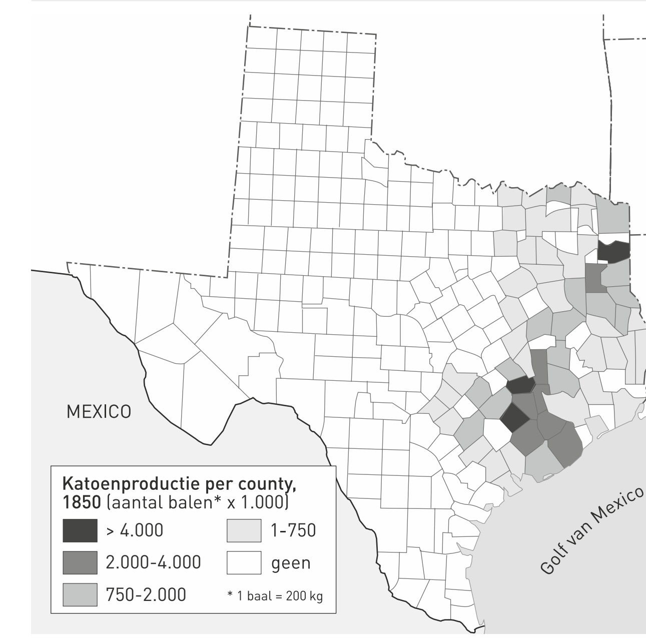
f Beide gebieden hebben, gezien de aard van de landbouwproductie (GB 174), niet dezelfde functie gehad voor de kernregio in het noordoosten van de V.S. Licht dat toe.

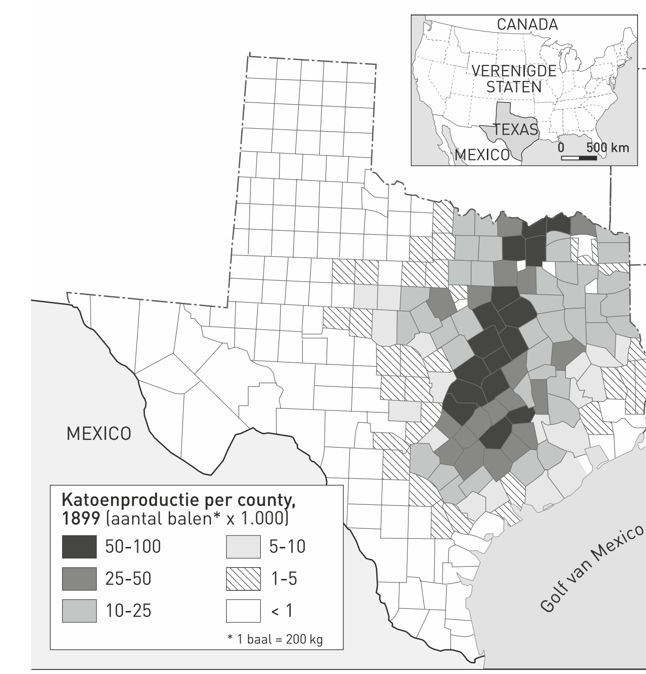
W7 Ontsluiting van de V.S. door spoorlijnen.

W8 Ontsluiting van Texas door spoorwegen.

g Welk verband is uit W7 en W8 af te leiden tussen de intensiteit van de katoenproductie en de nabijheid van de infrastructuur?

Opdracht 19 Distributie AH K/I

a Lees W9. Leg uit waarom AH niet zonder e-commerce kan werken.

b Leg aan de hand van de tekstbron met een concreet voorbeeld uit wat er onder een just-in-timelevering wordt verstaan.

c Waarom werkt AH met deze manier van leveren?

d Noteer twee nadelen die dit systeem kan hebben voor de filialen.

Online opdracht

Opdracht 20 Mainport Rotterdam I VERDIEPING

Maak in groepjes van twee een PowerPoint-presentatie over de mainport Rotterdam.

Het doel is te onderzoeken hoe de goederenstroom van één type product naar Rotterdam is georganiseerd en hoe dit type product vervolgens wordt gedistribueerd.

W9 DCZ in Zaanstad.

Wij doen onze boodschappen bij de supermarkt, maar waar koopt die winkel zijn wc-papier en aardappels? Albert Heijn heeft vier supersupers: distributiecentra. In het DCZ, Distributiecentrum Zaanstad, is alles tot op de minuut gepland. Er werken 1.200 medewerkers en er is 58.000 m² opslag voor houdbare, verse en retourartikelen.

Een wandeling door het magazijn leert dat de planning alles en iedereen in zijn greep heeft. Geregistreerd wordt waar en wanneer een orderpikker de bestelling bij elkaar begint te halen. Van elk doosje zijn gewicht en afmetingen bekend. Dus weet men hoeveel er op een rolcontainer past. Er wordt aangegeven in welke volgorde er gestapeld moet worden en waar ze in de vrachtwagen horen (anders vliegt de oplegger door een verkeerde belading de bocht uit). Chauffeurs krijgen een seintje wanneer ze moeten voorrijden om te laden of te lossen. Rijdt een vrachtwagen te laat weg, dan wordt dat geregistreerd bij de slagboom en zoeken ze uit waar dat aan lag. De winkel wordt gewaarschuwd dat de auto wat later komt.

Dankzij een nauwkeurige planning weten de Albert Heijnfilialen haast op de minuut nauwkeurig wanneer de vrachtwagen komt. Er staat dan een ploeg klaar om snel te lossen en de schappen te vullen. De winkel geeft dagelijks het 'boodschappenlijstje' door. Komt dat vijf minuten later dan afgesproken bij DCZ binnen, dan had het net zo goed niet kunnen komen. De computer in het DCZ heeft al een noodpakket laten samenstellen. Tijd is geld.

Bij het verzamelen van informatie maak je gebruik van de atlas en van www.portofrotterdam.com. Uiteraard ben je vrij om ook andere sites te kiezen, bijvoorbeeld de homepage van de WTO of het World Factbook van de CIA.

De presentatie omvat maximaal zes dia's en duurt niet langer dan vijf minuten.
Je zorgt ervoor dat de volgende elementen in de presentatie voorkomen:

- Je kiest een product dat via Rotterdam ingevoerd wordt. Kies uit de goederenstromen die afgebeeld zijn op GB 199 of 200.
- Je zoekt de herkomstlanden van het product, die je rangschikt onder de drie hoofdtypen landen van het wereldsysteem.
- Vervolgens breng je de wijze van transport en de scheepvaartroute die daarbij gebruikt wordt in beeld.
- Je onderzoekt de aard van het distributienetwerk vanaf de mainport Rotterdam.
- In de presentatie illustreer je minimaal vijf begrippen, die in dit hoofdstuk aan de orde zijn geweest.
- In je conclusie ga je in op de vraag of de handel en de distributie van dit product past in het algemeen model van het wereldsysteem.

Opdracht 21 Terugblik op paragraaf 2.2 K/I/V

a. Op GB 214C kun je aan het afgebeelde vestigingspatroon van multinationale ondernemingen het wereldsysteem herkennen. Maak dat duidelijk aan de hand van drie punten die je afleidt uit de kaart.
b. Welke kaart op dit kaartblad versterkt het beeld van de grote economische rol van de kernregio's? Licht je antwoord toe.
c. Kernregio's importeren veel energiebronnen. Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kop 2B over verklarende vragen. Verklaar de behoefte aan deze grote import van energiebronnen.
Geef in je antwoord een situatiebeschrijving, een oorzaak-gevolgrelatie en het verklarend principe.
d. Welke fossiele energiebron speelt een cruciale rol in het functioneren van het wereldsysteem?
e. Welke kaart illustreert de behoefte aan de energiebron, genoemd bij d? Licht je keuze toe.

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

2.3 De politieke en culturele dimensie van globalisering

Vrijemarkteconomie

Bij de politiek gaat het om het vermogen beslissingen te beïnvloeden. In vrije kapitalistische markteconomieën is het bijna taboe dat de overheid zich direct bemoeit met beslissingen over het proces van produceren en consumeren. Houdt die overheid dan overal de vingers vanaf? Verre van dat.

Politieke dimensie op nationale schaal

▶ Om het wereldsysteem goed te begrijpen, moet je behalve inzicht hebben in de economische samenhang tussen landen, ook weten hoe de overheid het systeem kan beïnvloeden. Het gaat daarbij om de politieke dimensie. Ondernemingen hebben immers altijd te maken met de regels van het land van vestiging. Politici en bestuurders maken bijvoorbeeld wetten over het toestaan van buitenlandse investeringen, de hoogte van de belasting, de aanleg van infrastructuur, het al dan niet heffen van invoerrechten of het belasten van winst.
▶ De aantrekkelijkheid van een land voor bedrijven hangt samen met drie politieke factoren.
● Op de eerste plaats is dat de stabiliteit van de regering. In westerse kernlanden wordt die rust bevorderd door allerlei democratische processen. De macht van gekozen bestuurders staat nauwelijks ter discussie. Als er sprake is van politieke onstabiliteit, blijven investeerders weg, zoals in de Balkanlanden in de jaren negentig van de vorige eeuw. In verschillende Aziatische landen wordt die rust nogal eens afgedwongen door dictatoriale regimes. In Afrika ontbreekt de rust vaak, zoals in Sudan (figuur 2.19). Latijns-Amerika kent pas de laatste decennia meer politieke stabiliteit.
● De tweede factor is de mate waarin de overheid zich met het bedrijfsleven bemoeit. West-Europese landen denken hier in het algemeen iets anders over dan de V.S. In veel westerse landen, zeker in Europa, neemt de directe bemoeienis wat af om het vrijemarktmechanisme meer ruimte te geven. Het privatiseren van het openbaar vervoer, de telefonie of de energievoorziening past in dat beleid. Tegelijkertijd wordt erop toegezien dat de concurrentie goed blijft werken. Volgens veel economen is een goed functionerende markteconomie de beste garantie voor hogere welvaart. Dat dit ook tot grote ongelijkheid in welvaart

Figuur 2.19 Politieke onstabiliteit in Sudan.

Figuur 2.20 Eindhoven University.

in een land kan leiden, zie je in Rusland. Een kleine groep heeft nu veel te besteden, terwijl de meerderheid het zeer moeilijk heeft na de val van het communisme.

- Ten slotte kan de overheid indirect nog invloed uitoefenen op kenmerken van het land, die het vestigingsgedrag van bedrijven beïnvloeden. Multinationals stemmen hun vestigingsgedrag af op kenmerken als ligging en inrichting, maar ook op zaken als opleidingsniveau. Zo probeert de Nederlandse overheid het vestigingsklimaat onder meer te bevorderen door zich te richten op de infrastructuur, zoals de Betuwelijn. Die is van groot belang voor de distributiefunctie van Nederland in Europa. Bovendien investeert de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven in stedelijke gebieden, zoals aan de zuidas in Amsterdam, de *brainport* Eindhoven (figuur 2.20) en de *greenport* Venlo.

In steeds meer landen in de (semi)periferie wijzen overheden voor de productie van exportgoederen zogenaamde *speciale economische zones* (SEZ) of *Export Processing Zones* (EPZ) aan. De uitvoer vanuit die zones vindt meestal plaats zonder handelsbelemmeringen. Daarnaast hebben deze gebieden een goede infrastructuur en gunstige belastingregelingen.

Internationale politieke dimensie

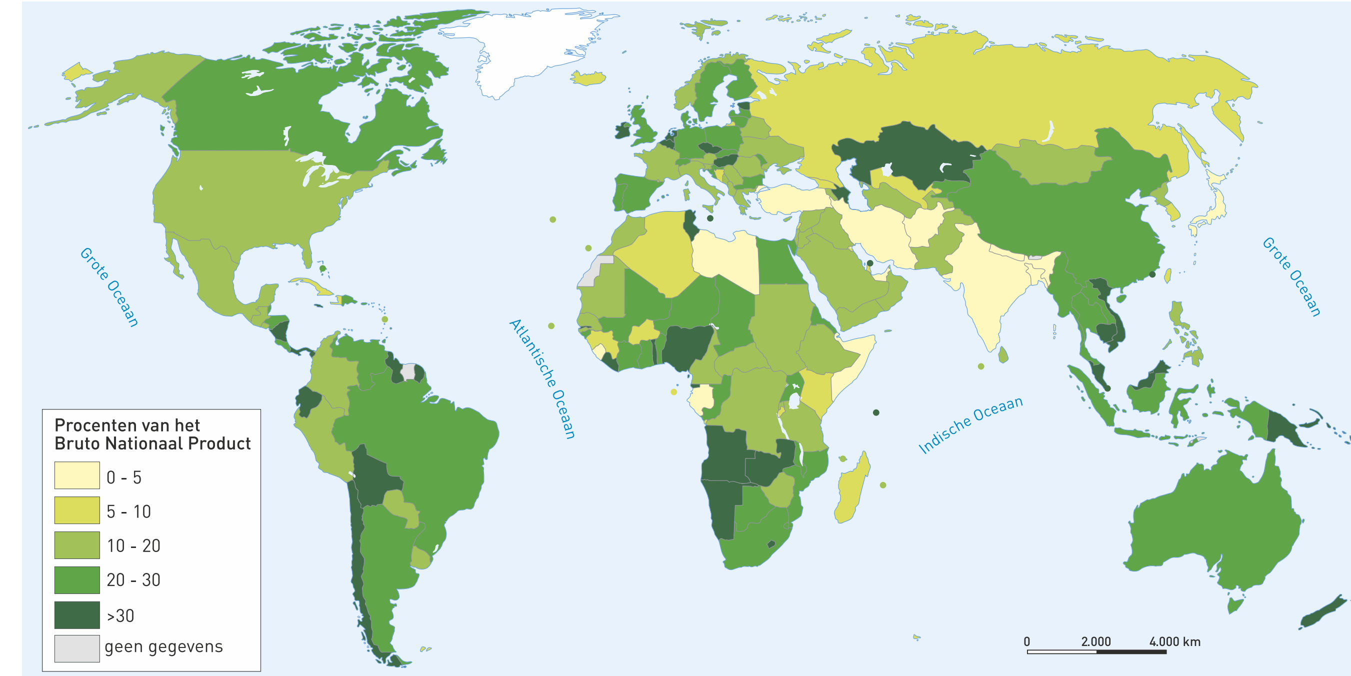
▶ Landen zoeken ook naar vormen van internationale samenwerking. Daardoor wordt het wereldsysteem behalve door de nationale politiek van landen ook sterk beïnvloed door internationale besluiten en organisaties van landen. Een van de belangrijkste instellingen op dit gebied is de Wereldhandelsorganisatie (WTO) waarvan de meeste landen lid zijn. De WTO houdt zich bezig met de spelregels van de wereldhandel. Die zijn vooral gericht op het liberaliseren van de wereldeconomie, het afschaffen van belemmeringen voor het vrijemarktmechanisme. De liberalisering heeft betrekking op drie soorten relaties:

- *Het weghalen van handelsbelemmeringen, zoals invoerrechten of exportsubsidies.* Sommige handelsblokken, zoals de EU, schermen hun interne markt sterk af door een gemeenschappelijk buitentarief vast te stellen: de invoerrechten die niet-lidstaten moeten betalen voor toegang tot de Europese markt. Dat de handelsblokken niet staan te trappelen om de buitentarieven af te schaffen, zal duidelijk zijn. Toch zal dit de komende jaren onder druk van de WTO steeds meer gaan gebeuren.
- *Het stimuleren van het vrije kapitaalverkeer* zoals investeringen (figuur 2.21). Tegenwoordig zijn deze kapitaalstromen nog niet helemaal vrij. Zo laat China maar in beperkte mate buitenlands kapitaal toe.
- Eigenlijk zou in een volledig vrije markteconomie, behalve van vrijhandel en van vrij verkeer van kapitaal, ook sprake moeten zijn van *een vrij verkeer van personen*. Dat stuit in de praktijk op veel weerstand, vooral als het gaat om migratie tussen cultuurgebieden of migratie van laag opgeleiden. Zo verricht Europa enorme inspanningen om arbeidsmigranten aan de buitengrenzen tegen te houden. De V.S. doen min of meer hetzelfde aan de zuidgrens met Mexico. Handelsstromen en kapitaalstromen zijn wel toegestaan, maar de 'tortilla curtain' vormt hier een grote hindernis voor veel latino's.

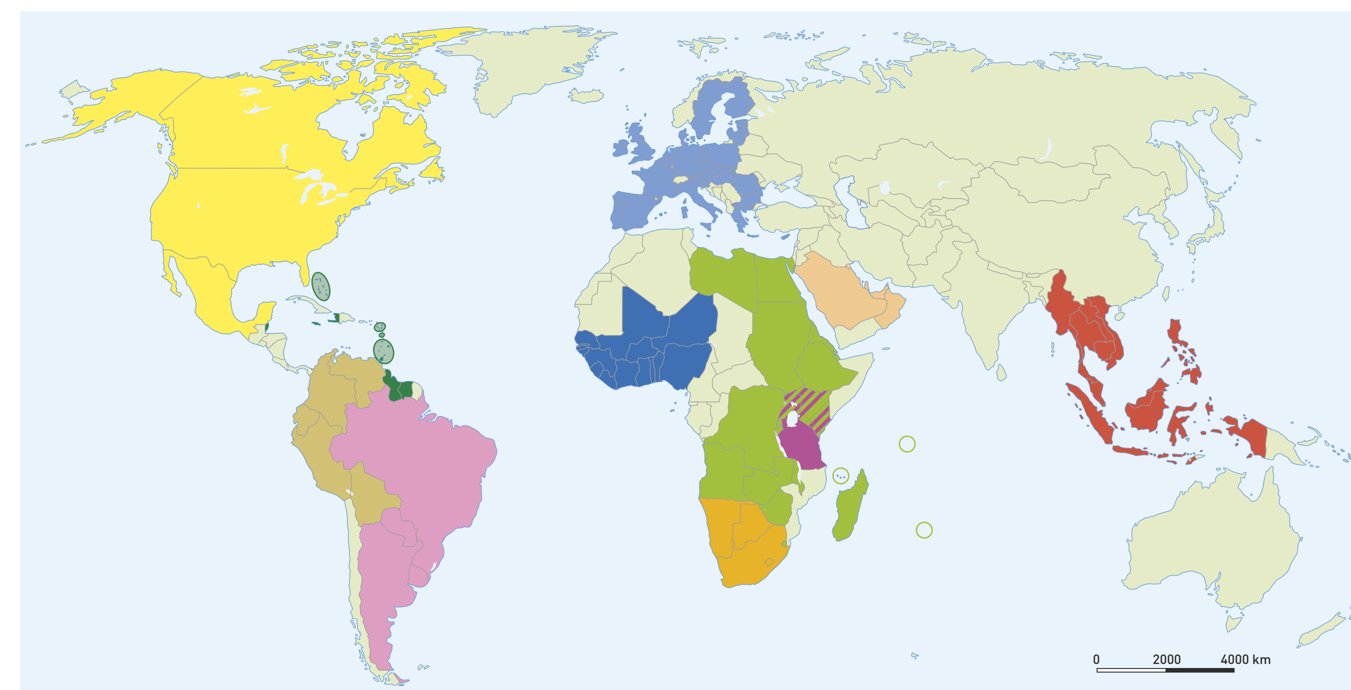
▶ Overal hebben staten zich georganiseerd in economische en/of politieke samenwerkingsvormen (figuur 2.22). De blokvorming kan de volgende vier gedaanten aannemen.

- Een *vrijhandelszone* om de onderlinge handelsbarrières af te schaffen.
- De *douane-unie* gaat een stap verder dan de vrijhandelszone, omdat er ook afspraken over een gemeenschappelijk buitentarief met de niet aan de douane-unie deelnemende landen worden gemaakt. Dat betekent bijvoorbeeld dat een land dat geen lid is van zo'n douane-unie, aan elk land dat wel lid is, dezelfde invoerrechten moet betalen.
- Bij een *gemeenschappelijke markt* is sprake van een vrij verkeer van goederen, kapitaal en arbeidskrachten. Dat is op dit

> Wereldhandelsorganisatie
> liberaliseren

Figuur 2.21 Directe buitenlandse investeringen in relatie tot het BNP.

Belangrijkste regionale organisaties

- NAFTA (Noordatlantische Vrijhandelsassociatie)
- EU (Europese Unie)
- CSN - Andes Pact (Zuidamerikaanse Gemeenschap van Staten)
- CSN - Mercosur (Zuidamerikaanse Gemeenschap van Staten)
- CARICOM (Caribische Gemeenschap en Gemeenschappelijke markt)
- ECOWAS (Economische Gemeenschap van Westafrikaanse landen)
- EAC (Oost-Afrikaanse Gemeenschap)
- SACU (Zuid-Afrikaanse douane-unie)
- COMESA (Gemeenschappelijke markt voor oost- en zuidelijk Afrika)
- GCC (Samenwerkende Golfstaten)
- ASEAN (Associatie van Zuidoost-Aziatische landen)
- EAC & COMESA
- SACU & COMESA (Swaziland)

Figuur 2.22 Belangrijkste organisaties van landen.

moment het geval in de EU, al zijn er enkele uitzonderingen voor de migratie van arbeidskrachten uit de nieuwe lidstaten.

● De meest vergaande blokvorming vindt plaats bij een *economische unie*. De samenwerking gaat zo ver, dat er sprake is van een gemeenschappelijk economisch beleid. Hier is de vervlechting tussen de nationale economieën het sterkst. Staten verliezen in dit geval voor een groot deel de mogelijkheid om hun positie in het wereldsysteem zelfstandig te verstevigen.

▶ Vooral in de centrumregio's zijn deze blokken economisch en politiek machtig. Je kunt denken aan de Noord-Atlantische Vrijhandelsassociatie (NAFTA) en natuurlijk de EU. Naar buiten toe zijn het voor een deel nog gesloten handelsblokken en komen er nog veel handelsbelemmeringen voor. Binnen de blokken worden bepaalde producenten nog flink gesubsidieerd, vooral in de landbouw. Dat gaat vaak ten koste van de perifere landen. Neem bijvoorbeeld suiker. Europese boeren ontvangen veel subsidies om suiker te produceren. Dat heeft geleid tot een grote overproductie. De te veel geproduceerde suiker wordt gedumpt buiten de EU, wat ten koste gaat van boeren in de minder welvarende landen. Zij krijgen niet de kans om hun suiker te exporteren. Landen die daar last van hebben, zijn bijvoorbeeld Mozambique, Brazilië en Thailand. Door de machtspositie van de handelsblokken kan het nog lang duren voordat de wereld helemaal is geliberaliseerd.

Global governance of lokalisering?

▶ De keuze om de economie te liberaliseren in het belang van de economische ontwikkeling, is een politiek besluit. Vanuit milieuoogpunt roept het liberaliseren echter ook weerstand op. Het leidt volgens tegenstanders tot een grote aanslag op het milieu. Een duurzame ontwikkeling komt daarmee in gevaar. Vandaar dat weleens gepleit wordt voor lokalisering: het baseren van de economie op lokale (en regionale) natuurlijke hulpbronnen. Productie, consumptie en politieke besluitvorming zouden afgestemd moeten worden op de plaatselijke of regionale behoeften en mogelijkheden. Dus ook geen global governance, waarbij de rol van de staat verandert en vervangen wordt door organisaties op wereldniveau, maar lokaal of regionaal bestuur. Zelfs tegen bestuur op continentaal schaalniveau is de weerstand al groot. Dat blijkt uit het verwerpen van voorstellen voor een Europese grondwet bij de referenda in Frankrijk en Nederland.

> lokalisering
> global governance

Enkele culturele gevolgen van globalisering

▶ Bij de ontwikkeling van het wereldsysteem gaan economische en politieke globalisering gepaard met de verspreiding van cultuur. Zo kwam het katholicisme door migratie terecht in Latijns-Amerika en het protestantisme in grote delen van Noord-Amerika. Tijdens de Europese hegemonie in de wereld ging het om Europese waarden, europeanisering. Tegenwoordig duikt de term amerikanisering op. Dit verschijnsel doet zich volgens velen voor in alle lagen van de bevolking in zowel westerse als niet-westerse landen (figuur 2.23). In sommige stromingen binnen de islamitische wereld roept de hegemoniale positie van de V.S. en de culturele overheersing verzet op. Dan worden 'kapitalistische' waarden als 'verderfelijk' gezien. Deze anti-Amerikaanse reacties in niet-westerse macroregio's geven aan dat we nog ver verwijderd zijn van een wereld waarin sprake is van global culture, een wereld met uniforme cultuurkenmerken.

Figuur 2.23 Amerikanisering.

> europeanisering
> amerikanisering
> global culture

Opdrachten 2.3

Deelvraag

6 Welke politieke en culturele aspecten kun je bij globalisering onderscheiden en welke invloed hebben ze gehad?

Opdracht 22 Invloed van de politiek op bedrijven K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 2.3 en bestudeer de figuren.

a Noteer de drie factoren die vanuit de politieke dimensie op nationale schaal een rol spelen bij economische beslissingen.

b Geef voor elke factor die je bij a genoemd hebt, een voorbeeld dat toegespitst is op Nederland. Leg kort uit hoe groot de invloed is van elk van de drie factoren.

Opdracht 23 Noord-Afrika K/I/V

a Bekijk W10. Tot welk deel van het wereldsysteem behoren de landen op deze kaart?

b Noteer twee kenmerken waarmee je het antwoord bij vraag a zou kunnen illustreren. Eén kenmerk moet betrekking hebben op de landen van W10 zelf, het andere op de relaties met andere landen. Zoek bewijzen voor die kenmerken in de GB en noteer de nummers van de gevonden kaarten.

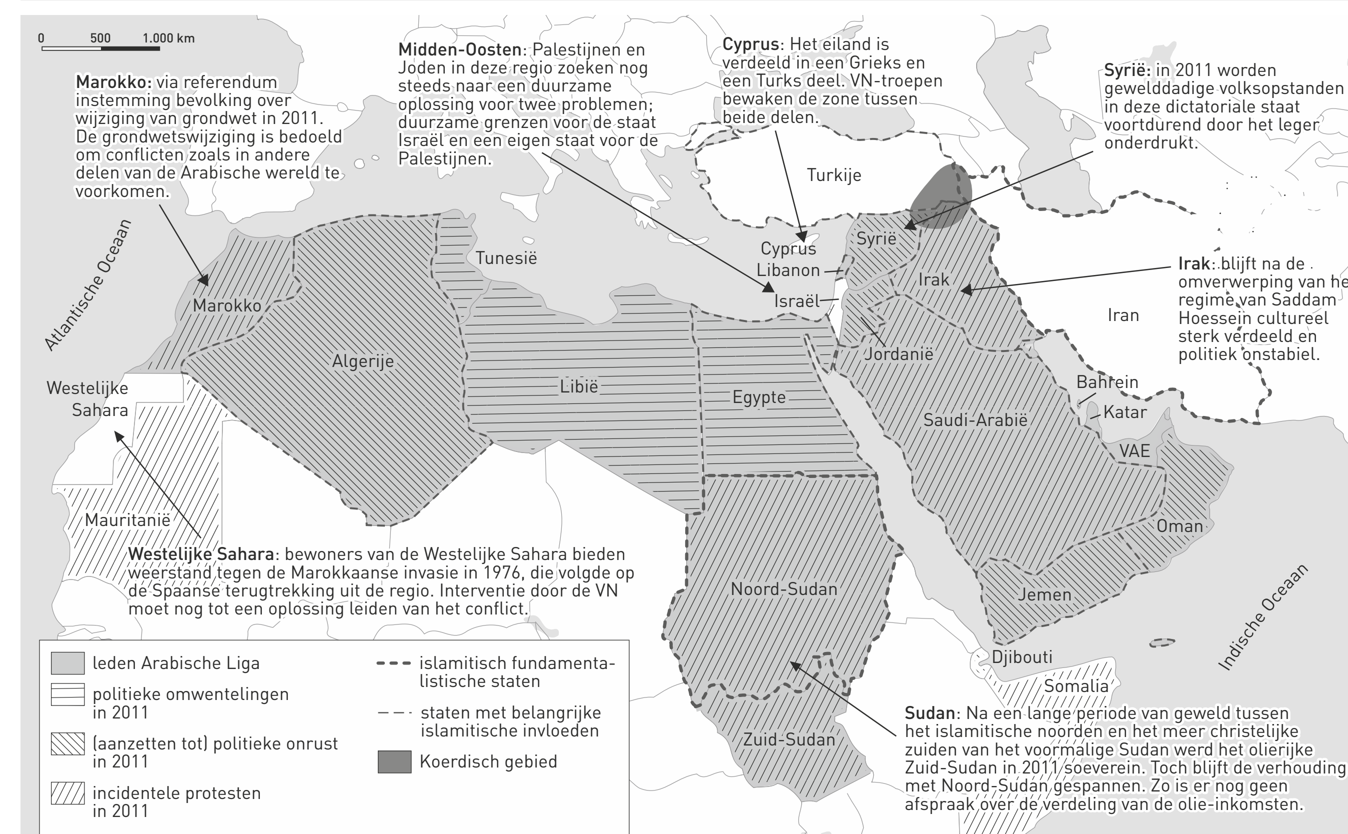
c Tot welk cultuurgebied behoort het gebied van Noord-Afrika en Zuidwest-Azië, zoals afgebeeld op W10?

d Welk land is wel islamitisch, maar heeft het Arabisch niet als officiële landstaal?

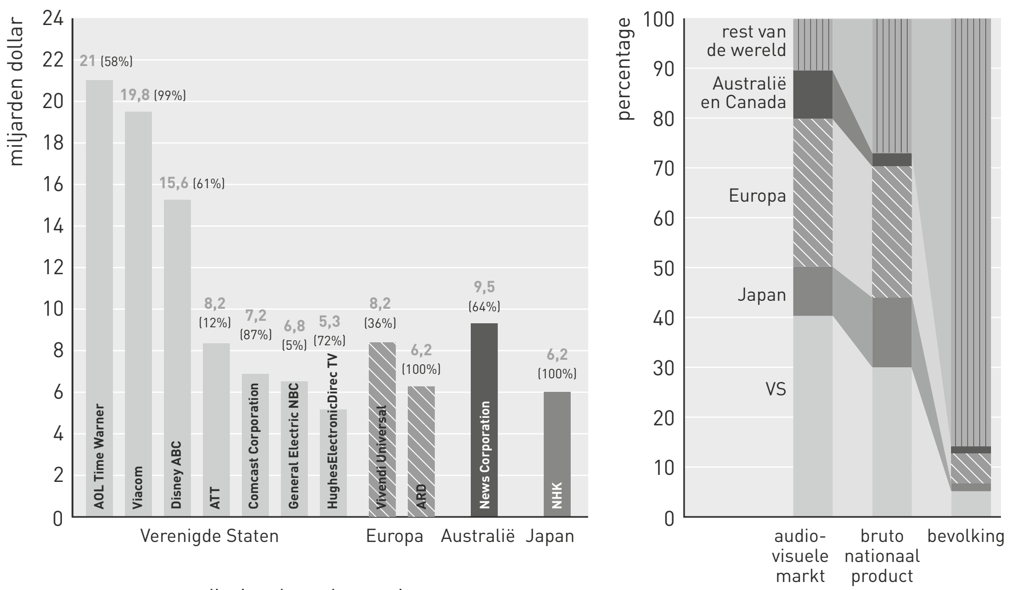
e Welke twee dimensies worden met name in W10 getoond? Licht je keuze(n) toe. Gebruik eventueel uit het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kop 4C.

f Maak aan de hand van W10 duidelijk dat de staatsgrenzen sporen van de imperialistische periode tonen.

W10 Geopolitieke problemen in Noord-Afrika en Zuidwest-Azië.

W11 Oligopolie van de grote media.

8,2 omzet audiovisuele ondernemingen
(12%) aandeel van de omzet van de onderneming in de totale omzet

W12 Mediagiganten.

Wereldwijde commerciële mediabedrijven hebben macht over een ontelbaar aantal televisiekanalen, tijdschrift- en krantentitels en radiozenders. De invloed die deze mediagiganten wereldwijd hebben, is erg groot. Ze promoten de westerse cultuur en normen en waarden als het hoogst haalbare ideaal, klagen critici. Zo dreigt de wereld één eenheidsworst te worden. De wereldburger valt ten prooi aan het westerse consumptiepatroon waar iedereen de juiste jeans en sneakers draagt en dezelfde frisdrank drinkt. Om maar niet te praten over muziek, films en toneel.

Internet en andere nieuwe media bieden echter ook een platform aan activisten die een tegengeluid willen laten horen. Activisten in ballingschap zetten de strijd voort via interactieve forums. Indymedia.org is zo'n ontmoetingsplek voor andersglobalisten, die 'onafhankelijke' informatie zoeken. En tijdens de invasie van Irak door de V.S. las de hele wereld mee met de voor- en tegenstanders die weblogs bijhielden over de oorlog die op dat moment in hun land woedde.

Opdracht 24 Invloed van de media K/I

Bekijk W11 en lees W12.

a Kernlanden hebben een dominante positie op het gebied van de media. Leg dit uit aan de hand van W11.
b Er is een dominantie van één kerngebied uit W11 te halen. Welk kerngebied is dat?
c Welk cultureel begrip past bij het beeld dat in de grafieken van W11 wordt geschetst?
d Je kunt ook vanuit de economische dimensie naar W11 kijken. Wat is dan je conclusie?
e Waarom hebben 'andersglobalisten' (W12) bezwaar tegen deze dominantie van de kernlanden?
f Op welke wijze kunnen 'andersglobalisten' de media echter ook gebruiken voor hun eigen zienswijze?

Opdracht 25 Euregio K/I

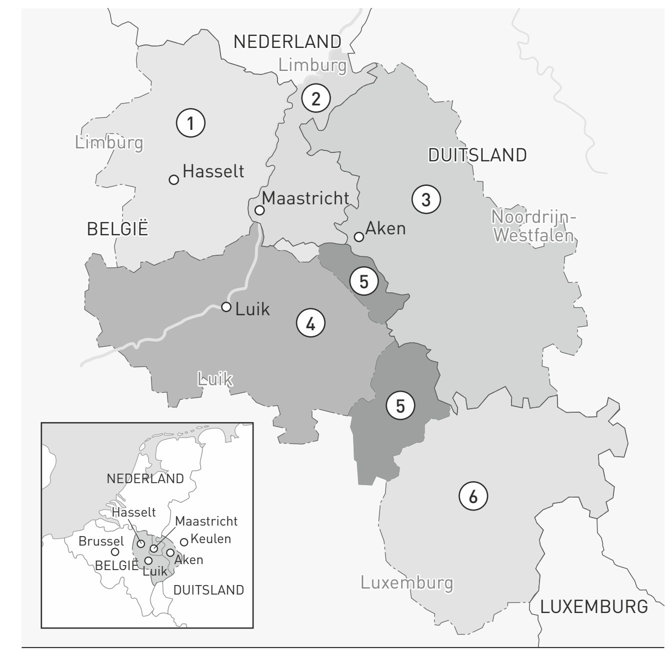
Gebruik W13.

Een belangrijke doelstelling van de Euregio is het stimuleren van de samenwerking tussen universiteiten, hogescholen en bedrijfsleven om de economische ontwikkeling te bevorderen.

a In de Europese Unie wordt in veel grensgebieden de samenwerking bevorderd. Ze worden aangeduid als Euregio's. In W13 is zo'n Euregio afgebeeld.

Noteer de cijfers 1 t/m 6 onder elkaar en schrijf een van de volgende namen van de juiste deelgebieden erachter: *regio Aken, Kreis Bitburg-Prüm en Daun, Nederlands (Zuid-) Limburg, Belgisch Limburg, provincie Luik* en *Belgisch gebied met Duitse gemeenschap*.

W13 Voorbeeld van Euregio.

b Hoe zie je op W13 dat gebied 5 een overgangsgebied is tussen landen?
c Hoeveel landen zijn hier betrokken bij de samenwerking?
d Het zijn niet alleen de EU en de landelijke overheid die in deze regio de samenwerking stimuleren. Welke lagere overheden zijn er nog meer bij betrokken?
e Waarom zullen de politieke verhoudingen binnen België de samenwerking niet gemakkelijk maken?
f Noteer een culturele factor die de samenwerking in deze regio wel eens zou kunnen bemoeilijken.

Opdracht 26 Russisch gas I

De energiebronnen gas en olie zijn de afgelopen jaren regelmatig onderwerp van geopolitieke besluiten.

a Gebruik GB 75. Van welke organisatie van landen waren de Baltische staten vóór 1989 lid? En van welke organisatie sinds 2004?
b Lees W14. Rusland verhoogde de gasprijs voor de Baltische staten. Waarom is dit niet alleen een economisch, maar ook een geopolitiek besluit?

W14 Russische geopolitiek en Baltische boosheid.

Sinds 1991 proberen de Baltische staten hun onafhankelijkheid te herstellen en zich los te maken van de Russische invloed en richten ze zich daarbij tot het Westen. Rusland probeert deze ontwikkelingen te ontmoedigen. Enkele voorbeelden.
Voor 2006 heeft Rusland het besluit genomen om de prijs van 1.000 m^3 gas voor de Baltische staten te verhogen van US$ 80 tot US$ 120. Een economisch besluit? Wit-Rusland betaalt US$ 47 voor dezelfde hoeveelheid.
In september 2005 hebben president Poetin en kanselier Schröder van Duitsland een akkoord getekend voor de aanleg van een 1.200 km lange pijpleiding via de Oostzee. Zo kan gas onder zee van Vyborg naar Greifswald geëxporteerd worden. Polen en de Baltische staten protesteerden tegen dit besluit. Zij missen vanwege deze alternatieve route inkomsten via hun faciliteiten van doorlevering. Ze zeggen dat de kosten van een nieuwe pijpleiding over land van Vyborg naar Greifswald slechts eenderde deel bedragen van de kosten van de Oostzeeroute. Rusland kan de gaslevering naar de Baltische staten nu eventueel opschorten, zonder dat daarbij de gaslevering aan West-Europa stokt.
De Baltische staten roepen op tot een gezamenlijk energiebeleid van de EU en ze bekijken de mogelijkheden voor de bouw van kerncentrales in hun landen.

c Zoek de plaatsen Vyborg en Greifswald op. Omschrijf de ligging van beide plaatsen.
d Er zou op het land een nieuwe pijpleiding aangelegd kunnen worden tussen Vyborg en Greifswald. Noteer vanaf Vyborg achtereenvolgens de landen waar deze pijpleiding doorheen zou lopen.
e Welke variant verkozen president Poetin en kanselier Schröder?
f Leg uit waarom Rusland met dit besluit aan geopolitiek doet.
g Leg uit waarom Duitsland met dit besluit aan geopolitiek doet.

Opdracht 27 Directe buitenlandse investeringen K/I

Gebruik figuur 2.21.

a Welke 'economische stromen' tussen landen staan op dit kaartje centraal?
b Leg uit wat het cijfer in de hoogste legendaklasse voorstelt.
c Veel Afrikaanse landen vallen in dezelfde klasse als Europese landen. Leg uit waarom de buitenlandse investeringen in Afrika toch veel minder groot zijn dan in Europa.
d Welk type gebieden die aangelegd zijn door overheden zijn met name aantrekkelijk voor buitenlandse investeringen? Licht je antwoord toe.
e Waar in China zullen dit soort gebieden liggen? Illustreer je antwoord met een atlaskaart.
f Verklaar de ligging van de SEZ-zones in China. *Geef in je antwoord het verklarend principe.*

Opdracht 28 Europese Unie K/I

a Hoe blijkt uit GB 87A dat het initiatief voor Europese samenwerking vanuit de politiek kwam?
b Het verst gevorderd is echter de blokvorming op economisch terrein. Van welk soort economische blokvorm is er sprake?
c Economische samenwerking in Europa heeft zich gaandeweg uitgebreid tot 27 landen. Zowel politieke als culturele factoren lijken verdere uitbreiding in de weg te staan. Noteer een politieke reden waardoor uitbreiding van de EU moeilijker wordt.
d Noteer ook een culturele factor die de verdere uitbreiding kan bemoeilijken.

Opdracht 29 Cultuurverandering K

Lees W15.

a Leg uit dat europeanisering en amerikanisering sterk zijn gekoppeld aan de hegemonie van landen tijdens het proces van globalisering.
b Geef zelf ook nog twee voorbeelden van amerikanisering.
c Is de schrijver van W15 voor of tegen de amerikanisering? Waar leid je dat uit af?
d Geef een beargumenteerde eigen mening voor of tegen amerikanisering.

Opdracht 30 Terugblik op paragraaf 2.3 K/I

Gebruik figuur 2.22.

a In welke twee macroregio's ligt de NAFTA?
b Beschrijf voor beide macroregio's een voordeel voor het bedrijfsleven van samenwerking via de NAFTA.
c Bedenk een politieke reden waarom in Afrika ten zuiden van de Sahara samenwerking moeilijker ligt dan in Europa.
d Noteer een organisatie die voorkomt in de tekst van het theoriegedeelte en in de opdrachten hierboven, maar die niet te vinden is in figuur 2.22.

W15 Hoe wij allemaal Amerikanen worden.

Ons straatbeeld wordt verziekt door schreeuwende reclame en het politieke debat is er alleen nog op uit om te scoren. Managers incasseren topsalarissen, maar voor onderwijs en sociale zorg is te weinig geld. Overal om ons heen zien we de amerikanisering toeslaan en oude Europese waarden verbrokkelen. Moeten we ons niet verzetten?

Het meest karakteristieke van dat uiterst Amerikaanse erfstuk, de hamburger, is toch wel de discrepantie tussen de sappige uitstraling en de feitelijke smaak. Druipende sauzen moeten verhullen dat het vlees werkelijk nergens naar smaakt en dat het slappe kadetje al helemaal niet eetbaar is. Iets dergelijks is vandaag de dag het lot van onze aardbeien, onze tomaten en bonbons. Ze worden groter en glanzender, maar de vroegere smaak is verloren gegaan.

Zo ver is de amerikanisering van ons leefpatroon in heel Europa doorgedrongen: de glorieuze buitenkant is veel belangrijker geworden dan de kwaliteit van een product. Overal in het land verrijzen megabioscopen, waar je met een minimum aan comfort een maximaal aantal rotfilms uit de V.S. (of naar Hollywoodrecept in Europa geproduceerd) kunt gaan zien. Op een publiek van boven de dertig wordt nauwelijks meer gemikt, maar de vroegere wijkplaatsen voor kwaliteitsfilms (in Amsterdam bijvoorbeeld Alfa, Alhambra en Desmet) zijn al gesloten.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

2.4 Globalisering vergroot ruimtelijke verschillen

Grote tegenstellingen

Het resort op de foto ligt in Marsa Alam, een plaats in Egypte aan de Rode Zee. Marsa Alam richt zich op het massatoerisme. Uit het rijke Europa worden vakantiegangers met relatief goedkope vluchten naar dit Arabische paradijs gebracht. Natuurlijk profiteert de lokale bevolking hiervan. Maar vele Egyptenaren hebben nog een moeizaam bestaan op hun kleinschalige, zelfvoorzienende landbouwbedrijfjes. Zo worden binnen Egypte de ruimtelijke verschillen groter.

Ruimtelijke verschillen

▶ In het wereldsysteem komen binnen de landen van zowel de kernregio's als de (semi)periferie grote ruimtelijke verschillen voor. En die verschillen lijken toe te nemen. Het resort Marsa Alam in Egypte (inleiding) is economisch gegroeid dankzij de betere bereikbaarheid vanaf Europese vliegvelden. Maar het is een eiland van welvaart in een relatief arm land.

▶ Regio's binnen landen reageren allemaal anders op de globalisering. De stedelijke regio's bestaan vaak uit hele netwerken van steden met flinke economische groei. Dat zie je niet alleen in kernlanden, maar ook in (semi)perifere gebieden. Daartegenover staat dan het achterblijvende platteland. Dat heeft nogal eens te lijden van zogenaamde backwasheffecten, oftewel economisch en sociaal nadelige effecten als gevolg van de ontwikkeling van een ander gebied. Dat komt doordat veel van de natuurlijke hulpbronnen, kapitaal en arbeidskrachten richting steden gaan en dus aan het platteland worden onttrokken. Gebieden die heel dicht in de buurt van de stedelijke netwerken liggen, profiteren vaak wel mee van de groei van de steden. Daar is er sprake van spreadeffecten. Maar ook binnen stedelijke gebieden zie je verschillen. Zo zijn er naast de moderne centra oude industriegebieden die in verval raken of achterstandswijken die verpauperen.

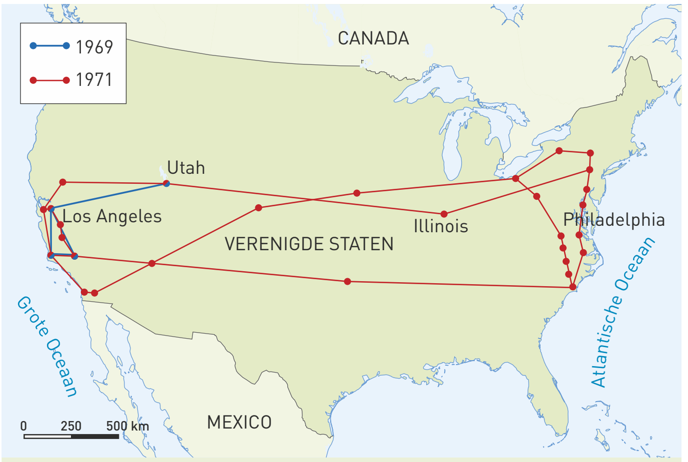
> backwasheffecten

'Fast world' en 'slow world'

▶ De achtergrond voor de toenemende contrasten heeft veel te maken met de recente technologische ontwikkelingen, vooral op het gebied van de moderne communicatietechnologie.

● Toen internet werd geïntroduceerd, was de toegankelijkheid van dit medium niet overal even groot (figuur 2.24). Dat geldt ook nu nog voor alle moderne communicatiemiddelen (figuur 2.25). Waar de toegang groot is, is sprake van een fast world. Dat zijn plaatsen of gebieden, waar het internationale bedrijfsleven zich afspeelt en waar je de moderne telecommunicatie, de materiële consumptie, het internationale nieuws en entertainment kunt vinden. De plaatsen waar internationaal bekende artiesten optreden, behoren bijvoorbeeld tot de fast world, maar

> spreadeffecten
> fast world

Internet is nu het belangrijkste medium voor de verspreiding van wetenschappelijke en andere kennis. De ruimtelijke diffusie van dit netwerk laat zien dat er vanaf het begin sprake was van gebieden met veel en gebieden met weinig aansluitingen.
De eerste aanzetten (voor militaire doeleinden) zijn te vinden in een van de kernregio's: de V.S. De mate waarin mensen en ondernemingen in regio's binnen de V.S. toegang hebben tot internet, varieert aanzienlijk.

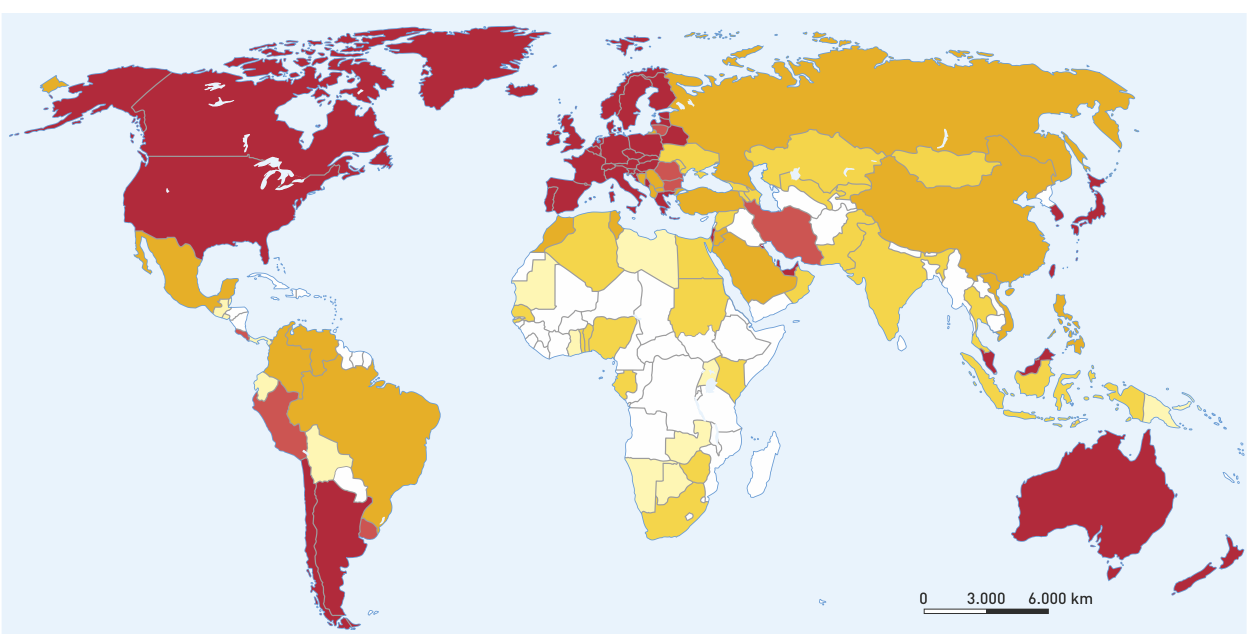
Figuur 2.24 'Geboorte' van internet in de V.S.

Figuur 2.26 Een internetcafé in São Paulo.

ook gebieden waar de economie zeer hard groeit, behoren ertoe. Daartegenover staat de slow world, waar de betrokkenheid bij de internationale productie en consumptie klein is.

● De indeling van gebieden in deze twee categorieën valt niet samen met de indeling in kernlanden, semiperifere en perifere landen. De 'fast world' en 'slow world' komen overal voor. Het resort Marsa Alam, beschreven in de inleiding, is daarvan een voorbeeld. De 'fast world' bevindt zich wel meestal in de stedelijke gebieden. Een voorbeeld daarvan is São Paulo in Brazilië.

Aandeel bevolking aangesloten op World Wide Web

< 2%	5 - 13%	25 - 35%
2 - 5%	13 - 25%	> 35%

Figuur 2.25 Wereldwijde verdeling van de toegang tot internet (2008).

> slow world

Het moderne zakencentrum en de rijke woonwijken van deze stad doen niet onder voor een grote stad in een kerngebied. De tegenstelling met de 'slow world' is groot. In de sloppenwijken, waar 20% van de stadsbevolking woont, hebben de meeste bewoners geen internet. Er zijn wel internetcafés waar dan vooral games worden gespeeld (figuur 2.26). Ook de achterstandswijken of plattelandsgebieden in de kerngebieden kunnen tot de 'slow world' gerekend worden.

'Fordisme' en 'toyotisering'

▶ Door technologische ontwikkelingen zijn zowel de productieprocessen van ondernemingen als de locatie van die productie veranderd.

● Het economische succes van de kernlanden had tot de jaren zeventig van de vorige eeuw vooral te maken met industriële massaproductie. Schaalvoordelen zorgden voor lagere kosten per eenheid product. Automatisering en robotisering versterkten het succes. Het 'fordisme', de term die gebruikt wordt voor deze vorm van massale lopendebandproductie, heeft vooral vanaf de jaren negentig plaatsgemaakt voor andere wijzen van produceren.

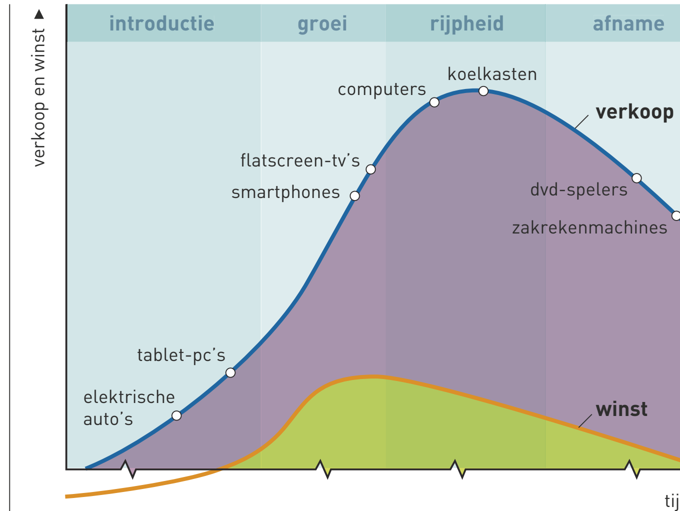
● Meer dan ooit wordt nu bij de productie rekening gehouden met de uiteenlopende behoeften van consumenten. Deze zogenoemde *customizing*, het snel afstellen van de massaproductie op datgene wat klanten wensen, is de toverformule voor succes. Nieuwe technologische ontwikkelingen maakten dat mogelijk. 'Fordisme' heeft plaatsgemaakt voor 'toyotisering'. Bij de aanschaf van een auto had je vroeger de keuze tussen slechts enkele typen. Die stonden bij wijze van spreken al klaar in de showroom. Nu gaat dat anders. Met de dealer overlegt de klant over kleur, motorvermogen, al dan niet een navigatiesysteem of allerlei andere snufjes. Die wensen worden digitaal doorgestuurd naar de autofabrikant. Die programmeert de wensen voor het productieproces. Samen met de bestellingen van al die andere klanten worden de auto's aan de lopende band geproduceerd.

▶ Toyotisering kan het beste in stedelijke gebieden plaatsvinden. Daarvoor is een aantal redenen.

● Consumenten wonen vooral in stedelijke regio's. Hier worden hun behoeften makkelijker via de vele media beïnvloed door multinationale ondernemingen. Wensen van consumenten veranderen mede daardoor voortdurend. Het gevolg is ook dat de levenscyclus van producten (figuur 2.27) steeds korter wordt.

● Kennis en innovatie zijn voor het overleven van ondernemingen van levensbelang. Doe je niet mee met allerlei nieuwe technologieën, dan verlies je de slag met de concurrent. Belangrijke innovatiecentra komen vooral in steden voor, waar wetenschappelijke instituten en instellingen via persoonlijke contacten kunnen zorgen voor de 'transfer' van nieuwe inzichten naar het bedrijfsleven.

● Steden behoren, waar ook ter wereld, bijna per definitie tot de 'fast world'. De toegang tot het 'world wide web' is er groot.

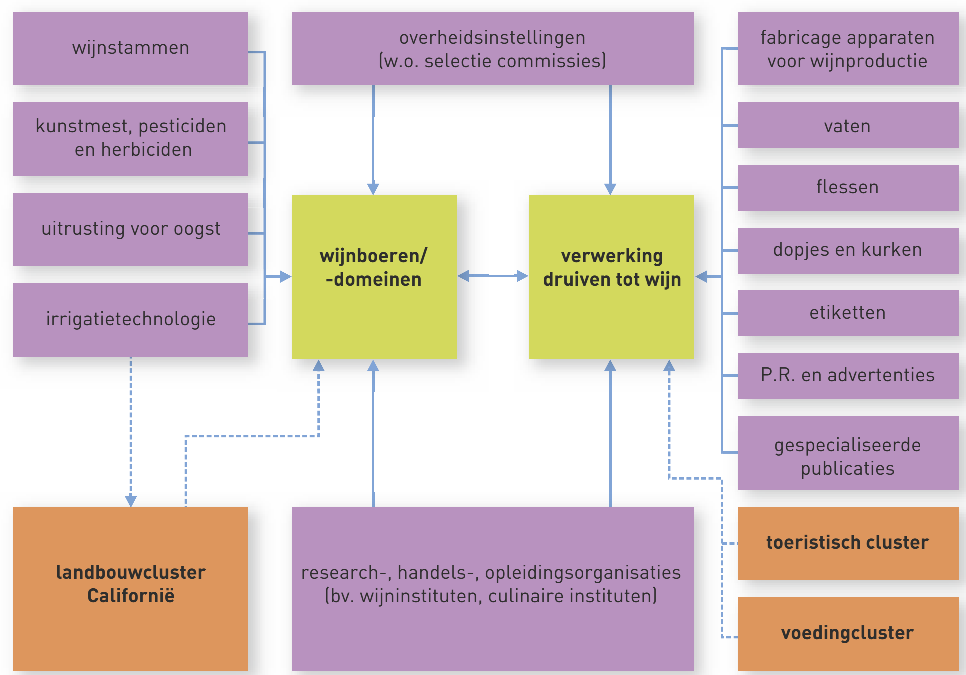
Figuur 2.27 De levenscyclus van producten.

Clustervorming

▶ Regionale en lokale overheden proberen overal het vestigingsklimaat te bevorderen. Succes is vooral verzekerd wanneer kleinschalige organisaties die met elkaar netwerken vormen, de kans krijgen zich te ontwikkelen. De toegang tot moderne informatie- en communicatietechnologie is dan uiterst belangrijk. In dat geval ontstaan clusters: dat zijn ruimtelijke concentraties van onderling verbonden ondernemingen en instellingen uit een of enkele bedrijfstakken en de overheid. Silicon Valley in het westen van de V.S. kent een enorme concentratie van ondernemingen, die gericht zijn op digitale producten. Een heel ander voorbeeld is het wijncluster, afgebeeld in figuur 2.28. Clusters zijn meestal exportgericht.

● In stedelijke gebieden is de vorming van clusters gemakkelijker. Investeringen in infrastructuur voor ICT vergen gigantisch veel geld. De grote bevolkingsdichtheid en de concentratie van bedrijven maken investeringen daar

> clusters

Figuur 2.28 Wijncluster in California.

rendabeler. De aanwezigheid van wetenschappelijke instellingen en organisaties of toeleveringsbedrijven vergroot de kans op de vorming van clusters. Het draagvlak voor gespecialiseerde vormen van dienstverlening en ondersteuning is hier groot. Stedelijke afzetmarkten zijn vaak erg dynamisch; voortdurend veranderen de behoeften van consumenten. Zo'n milieu kan prikkelen tot clustervorming.

▶ Zoals uit het voorafgaande verhaal blijkt, hangen de factoren die de economische groei in stedelijke regio's versnellen, nauw met elkaar samen. De 'fast world', de 'toyotisering' en 'clustervorming' doen concentraties van kennis- en kapitaalintensieve economische activiteiten in grotere stedelijke milieus ontstaan. Daarbij worden de ruimtelijke tegenstellingen met de meer landelijke regio's vergroot.

Figuur 2.29 Druivenoogst in California.

Opdrachten 2.4

Deelvraag

7 Op welke manieren nemen de ruimtelijke verschillen tussen gebieden toe als gevolg van globalisering en hoe kun je dat verklaren?

Opdracht 31 Toegang tot internet K/I/V

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 2.4 en bestudeer de figuren.

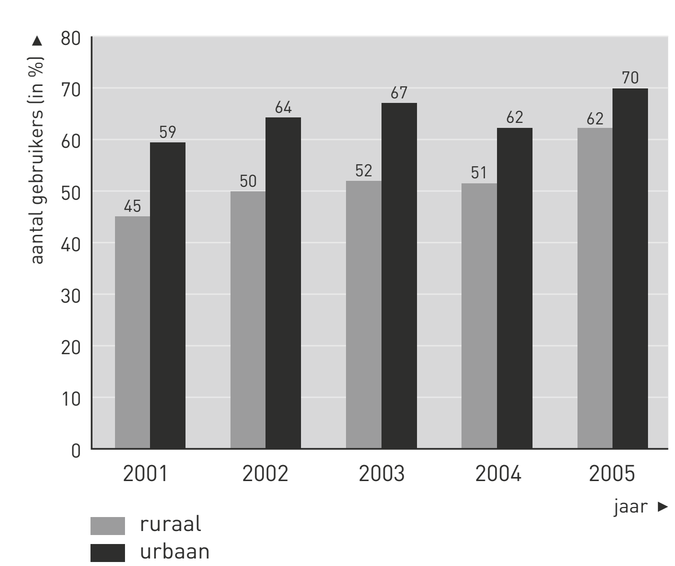
a Lees achter in dit boek in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen de tekst onder kop 2B over verklarende vragen. Verklaar de spreiding van het voorkomen van de hoogste categorie internetgebruikers in figuur 2.25. *Geef in je antwoord een situatiebeschrijving en een oorzaak-gevolgrelatie.*

b Gebruik GB 152-153. In welk deel van China zal de toegang tot internet het grootst zijn?

c Verklaar je antwoord bij b. Geef daarbij een aanwijzing die je op GB 152 en 153 kunt vinden en het bijbehorende verklarend principe.

d Het aandeel van Noord-Amerika in het aantal gebruikers van internet is kleiner dan het aandeel van de gebruikers in de Europese Unie. Leg uit hoe het kan dat het percentage van de bevolking dat toegang heeft tot het World Wide Web, even groot is.

W16 Gebruik van internet in rurale en urbane gebieden in de V.S.

e Vind je het gegeven van figuur 2.25 een goede indicator om de mate van globalisering van een land in de wereld te bepalen? Geef een argument voor en een argument tegen die je kunt aflezen uit de figuur.

Opdracht 32 Ruimtelijke verschillen in gebruik internet I

Binnen de Verenigde Staten komen grote regionale verschillen voor in de toegang tot internet. In W16 en W17 is dat deels in beeld gebracht. Het lagere percentage gebruikers van internet in de rurale delen van de V.S. kan voor een deel worden toegeschreven aan het gemiddeld lagere opleidingsniveau, vergeleken met de (sub)urbane delen van het land. Volgens onderzoekers zouden ook demografische en economische factoren een rol kunnen spelen.

a Noteer een demografische factor die verantwoordelijk zou kunnen zijn voor het verschil in het gebruik van computers tussen de stedelijke en de landelijke delen van de V.S.

b Welke economische factor zou een rol kunnen spelen bij dat ruimtelijke verschil?

W17 laat zien dat het percentage landbouwbedrijven dat van internet gebruikmaakt, grote verschillen vertoont. In staten als Mississippi, Arkansas, Alabama en South Carolina ligt dat percentage vrij laag. Het percentage internetgebruikers op het platteland ligt overigens iets hoger dan de kaart suggereert.

c Hoe komt het dat het percentage internetgebruikers op het platteland van de genoemde zuidelijke staten iets hoger ligt dan op W17 is weergegeven?

d Het hogere percentage internetgebruikers bij landbouwers in andere delen van de V.S. hangt samen met het feit dat veel landbouwbedrijven daar deel uitmaken van clusters. Waarom zorgt dit gegeven ervoor, dat het percentage internetgebruikers hoog is?

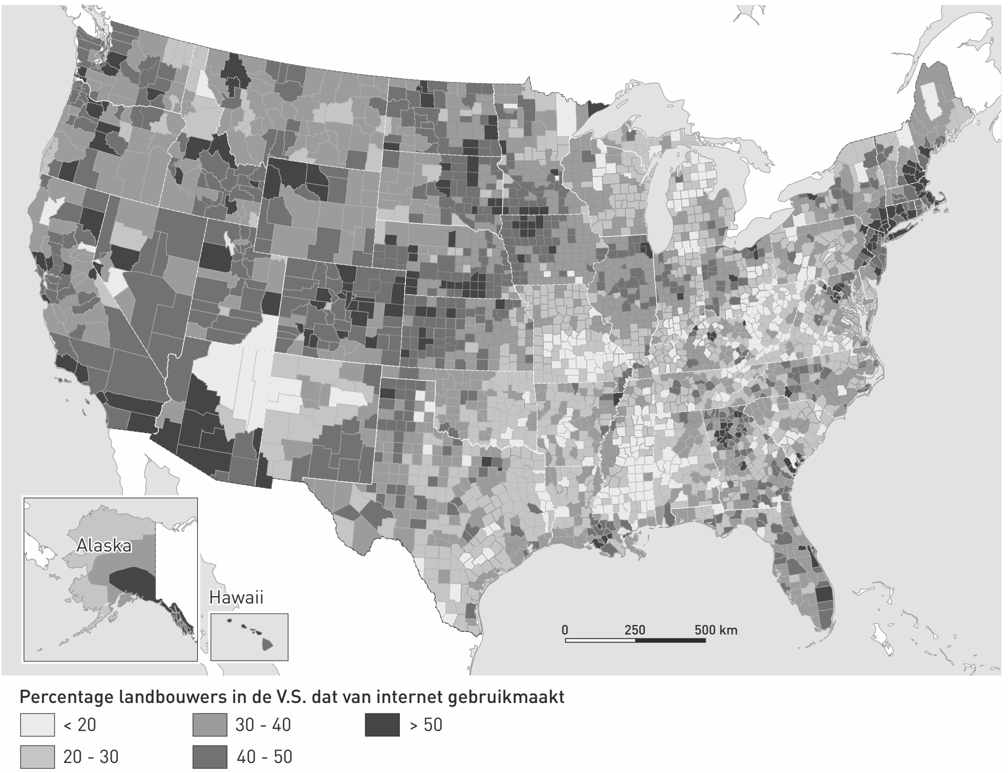
Opdracht 33 Levenscycli in steden K/I

Gebruik figuur 2.27.

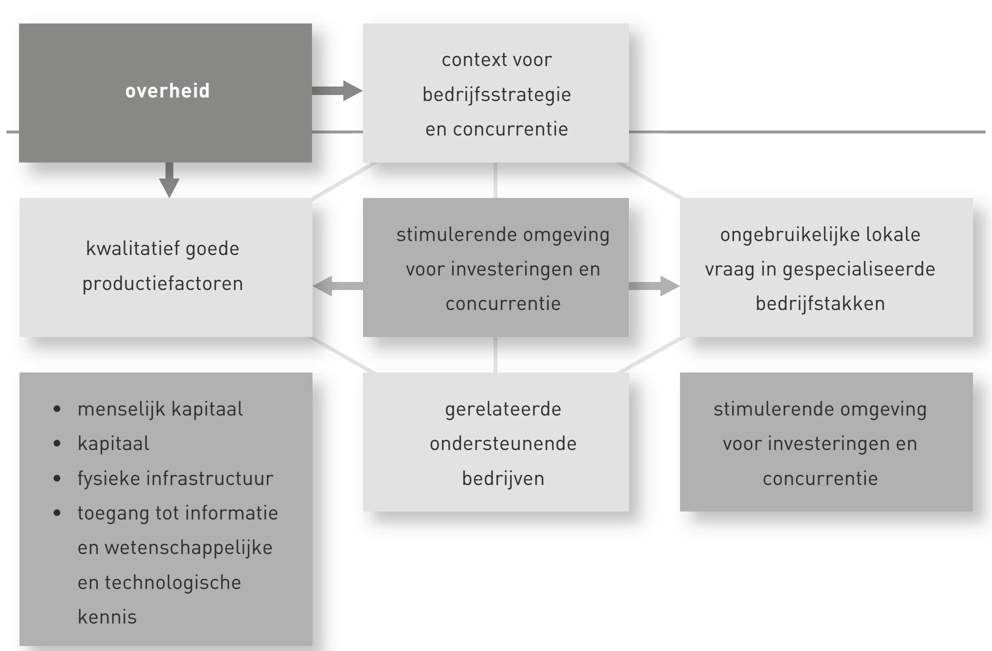
a Waarom is juist in stedelijke gebieden de levenscyclus van producten erg kort?

b Bedenk een reden waarom winkeliers in stedelijke gebieden weinig voorraden aanhouden.

W17 Percentage landbouwers in de V.S. dat van internet gebruikmaakt.

W18 Vestigingsklimaat voor kennisintensieve economische activiteiten.

c Hoe noem je het principe waardoor voorraadvorming minder noodzakelijk wordt?

Opdracht 34 Stad tegenover platteland K/I

a Noteer twee ontwikkelingen die hebben geleid tot grotere tegenstellingen tussen stad en platteland.
b Leg uit op welke wijze deze ontwikkelingen spreadeffecten of backwasheffecten kunnen hebben.

Opdracht 35 Productieprocessen K

a Leg de begrippen 'fordisme' en 'toyotisering' uit.
b Geef bij 'toyotisering' een nog niet genoemd voorbeeld.
c Past toyotisering meer bij de fast of bij de slow world?

Opdracht 36 Clustering K/I

a Bestudeer figuur 2.28. Welke beroepssectoren profiteren van deze wijncluster? Geef bij elke beroepssector twee concrete voorbeelden uit figuur 2.28.
Gebruik ook W18.
b Leg aan de hand van W18 uit waarom een universiteit zich bij voorkeur in een stad vestigt. Vul alles zo concreet mogelijk in met voorbeelden.
c Leg uit wat je antwoord bij a te maken heeft met clustering.

Opdracht 37 Terugblik op paragraaf 2.4 I

a Omcirkel in elk van de volgende rijtjes met begrippen het begrip dat daar niet thuishoort. Kies vervolgens bij elk rijtje nog een begrip dat wel bij het rijtje past.
1 just in time, fordisme, fast world, digitale communicatie.
2 internet, globalisering, stedelijk netwerk, slow world.
3 slow world, agrarisch gebied, lage werkloosheid, periferie.
4 clustervorming, toyotisme, innovatieve communicatiemiddelen, massaproductie.
b Bij welke rijtjes begrippen gaat het om backwasheffecten? En bij welke rijtjes om spreadeffecten?

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht Mondialisering revisited K/I

Gebruik GB 214 en 215.

a Noteer het kaartfragment waarop je kunt zien welke landen het sterkst gerelateerd zijn aan andere landen. Motiveer je keuze.

b Bekijk de bij a bedoelde kaart. Hoe herken je de kernlanden van het wereldsysteem?

c Op kaart GB 215D is per land het aantal bilaterale investeringsverdragen afgebeeld. Welke landen van het wereldsysteem sluiten onderling de meeste verdragen af?

d Noteer het thema van de kaarten GB 214C en D. Welke samenhang is er tussen de ruimtelijke spreiding van de verschijnselen op beide kaarten?

e Verklaar de samenhang tussen de spreidingspatronen die bedoeld zijn bij opdracht d.

Leeroverzicht

Na het bestuderen van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je de begrippen in dit hoofdstuk omschrijven en toepassen;
- ❍ kun je de opbouw en de werking van het wereldsysteem uitleggen;
- ❍ weet je hoe het wereldsysteem zich in de periode vanaf de ontdekkingsreizen ontwikkeld heeft;
- ❍ weet je op welke manier hegemoniale staten hun positie in het wereldsysteem wisten te handhaven en uit te breiden;
- ❍ ben je in staat landen onder te brengen in een van de drie categorieën landen binnen het wereldsysteem;
- ❍ weet je hoe landen konden ontsnappen uit de periferie van het systeem;
- ❍ kun je de relaties tussen politieke en economische verschijnselen in het wereldsysteem uitleggen;
- ❍ ben je in staat om uit te leggen door welke processen ruimtelijke verschillen op diverse schaalniveaus veroorzaakt worden;
- ❍ ben je in staat om uit te leggen op welke manier technologische ontwikkelingen en tijd-ruimtecompressie het proces van globalisering beïnvloed hebben;
- ❍ kun je duidelijk maken welke rol ICT en de ontwikkeling van vervoersnetwerken in het wereldsysteem spelen.

Begrippen

absolute afstand, absolute ligging, amerikanisering, backwasheffect, cluster, dekolonisatie, elektronische snelweg, europeanisering, exploitatiekolonie, fast world, fragmentarische modernisering, global culture, global governance, global shift, globalisering, hegemoniale staat, hub, hub- en spokesnetwerk, imperialisme, importsubstitutie, infrastructuur, internationale arbeidsverdeling, kernregio, kolonie, liberaliseren, lokalisering, multinational, neokolonialisme, nieuwe industrielanden, Pacific Rim, perifere regio, planeconomie, productieketen, relatieve afstand, relatieve ligging, ruimtelijke interactie, semiperifere regio, slow world, spoke, spreadeffect, staat, tijd-ruimtecompressie, transport- of vervoersnetwerk, triade, uitschuiving, vestigingskolonie, Wereldhandelsorganisatie (WTO), wereldsysteem

Extra Casus Landen vergelijken

Inleiding 1

Aardrijkskundigen vergelijken regelmatig gebieden met elkaar. In deze opdracht ga je met behulp van deze geografische werkwijze het inzicht vergroten in relaties die samenhangen met globalisering.

Werkwijze

Samen met een medeleerling onderzoek je het handelspatroon van vijf landen. De vijf landen zijn met een letter afgebeeld op het kaartje van W19. Voor het maken van de opdracht heb je ongeveer 30 minuten de tijd.

Opdracht 1

a Noteer de namen van de vijf landen, die op het kaartje van W19 zijn weergegeven met de letters A t/m E. Neem daarna de letters A t/m E uit W20 over in je schrift en vul de landen ook hier op de juiste plaats in.

b Zet de landen op grond van het BBP in volgorde van hoog naar laag ontwikkeld.

c In hoofdstuk 1 heb je de macroregio Afrika ten zuiden van de Sahara bestudeerd. Vind je het inkomen van land B representatief voor deze regio? Licht dat kort toe. En hoe zit het met land D?

Opdracht 2

a Welke positie nemen perifere landen in de internationale arbeidsverdeling in?

b Welke positie nemen semiperifere landen in de internationale arbeidsverdeling in?

c Welke twee van de vijf landen passen op grond van de gegevens in W20 over het exportpakket het beste bij de periferie?

d Beide landen van vraag c zijn sterk afhankelijk van mijnbouwproducten. Zoek voor elk land in de atlas op om welk product het gaat.

e Welk van beide landen is het meest kwetsbaar? Licht je antwoord toe.

W19 Ligging van vijf landen. **Downloaden en printen!**

W20 Exportrelaties en BBP per capita van vijf (semi)perifere landen (2010). **Overnemen in je schrift!**

	A	B	C	D	E
	...	...	...	...	...
Aandeel in export in %					
landbouwproducten	6,8	5,4	22,3	10,7	8,3
energie- en mijnbouw	15,8	86,1	71,3	34,8	5,8
industrieproducten	75,1	3,4	6,2	51,8	85,3
Top 5 exportbestemmingen (tussen haakjes: aandeel in totale export)	V.S. (80,7) EU (5,1) Canada (3,6) Colombia (1,1) Brazilië (1,1)	V.S. (27,3) EU (22,4) India (9,5) Brazilië (8) Equatoriaal Guinea (6,7)	Brazilië (32) Zuid-Korea (9) EU (9) Argentinië (8) V.S. (8)	EU (27) China (11) V.S. (9) Japan (5) Zwitserland (4)	EU (21) V.S. (18) Japan (16) Hongkong (8) China (8)
BBP per capita naar koopkracht, in euro's, 2010	9.800	1.490	3.400	7.595	2.485

Opdracht 3

a Wanneer je let op de bestemming van producten, is een van de vijf landen bijna helemaal afhankelijk van slechts één land. Welk land is dat?

b Waarom zou je kunnen stellen dat het land dat genoemd is bij vraag 3a, toch minder risico loopt dan het land dat genoemd is bij 2e ?

Opdracht 4

a Download en print W19 en geef telkens met vijf pijlen vanuit elk land uit de voorgaande vragen aan, waar de export van het betreffende land vooral naartoe gaat. Gebruik de gegevens van W20.

b Bekijk het patroon van handel tussen deze vijf landen. Hoe wordt de groep landen/gebieden genoemd waar de export voornamelijk naartoe gaat?

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl

Begrippen hoofdstuk 2

Absolute afstand 80
Afstand die (hemelsbreed) wordt gemeten in standaard afstandsmaten, zoals kilometers en mijlen.

Absolute ligging 80
Ligging van een plaats op aarde, vastgelegd in een coördinatenstelsel.

Amerikanisering 90
Overname van Amerikaanse waarden en normen, maar ook van economische elementen, in andere cultuurgebieden.

Backwasheffect 95
Economisch en sociaal nadelig effect in een gebied als gevolg van de ontwikkeling van een ander gebied.

Cluster 97
Ruimtelijke concentraties van onderling verbonden ondernemingen en instellingen uit een of enkele bedrijfstakken en de overheid.

Dekolonisatie 73
Het staatkundig soeverein worden van vroegere kolonies.

Elektronische snelweg 81
Infrastructuur voor het vervoer van digitale informatie, zoals internet, e-mail en e-commerce.

Europeanisering 90
Overname van Europese waarden en normen, maar ook van economische elementen, in andere cultuurgebieden.

Exploitatiekolonie 70
Kolonie waarin het de koloniserende landen vooral te doen was om het exploiteren van de natuurlijke hulpbronnen.

Fast world 95
Plaatsen, gebieden of groepen mensen, die economisch, sociaal en cultureel betrokken zijn bij het internationale bedrijfsleven, de moderne communicatiemogelijkheden, de materiële consumptie, het internationale nieuws en entertainment.

Fragmentarische modernisering 69
Het in hetzelfde gebied naast elkaar voorkomen van moderne en traditionele economische activiteiten.

Global culture 90
Cultuur die over de hele wereld uniforme kenmerken vertoont.

Global governance 90
Politieke activiteiten (van bijvoorbeeld internationale organisaties) om problemen op te lossen die betrekking hebben op een gebied, groter dan een staat, als de staten of lagere overheden zelf geen oplossing kunnen afdwingen.

Global shift 73
Verschuiving van het economische zwaartepunt van het ene naar het andere deel van de wereld.

Globalisering 69
Proces waarbij de ruimtelijke samenhang tussen bedrijven en instellingen over de wereld toeneemt en landsgrenzen vervagen (de wereld als 'global village'). Heet ook wel mondialisering.

Hegemoniale staat 72
Staat die met economische, financiële, politieke en militaire middelen een dominerende (overheersende en beslissende) rol speelt in het wereldsysteem.

Hub 81
Knooppunt in een hub- en spokesnetwerk, dat fungeert als verzamelen/of distributiepunt van geld-, goederen- en informatiestromen.

Hub- en spokesnetwerk 81
Geheel van hubs en spokes. Heet ook wel transport- of vervoersnetwerk.

Imperialisme 72
Proces waarbij landen hun macht in andere delen van de wereld willen uitbreiden door gebieden te veroveren en te controleren.

Importsubstitutie 74
Het door landen zelf gaan produceren van goederen die voorheen werden ingevoerd.

Infrastructuur 81
Alle materiële voorzieningen die het vervoer van mensen, goederen en informatie mogelijk maken, zoals (spoor)wegen, kanalen, pijpleidingen, aanlegsteigers, communicatieapparaten, pompstations en containerterminals.

Internationale arbeidsverdeling 74
Wijze waarop de agrarische, industriële en dienstverlenende activiteiten over de landen van het wereldsysteem verdeeld zijn.

Kernregio 68
Hoogontwikkelde, rijke regio waarin economische en politieke macht is geconcentreerd. Heet ook wel centrumland of kernland.

Kolonie 69
Een buiten een staat gelegen (meestal) overzees gebied, dat op een gewelddadige of vreedzame manier in bezit is gekomen van die staat.

Begrippen hoofdstuk 2

Liberaliseren 88
Afschaffen van belemmeringen voor het vrijemarktmechanisme, waaronder de grensbelemmeringen.

Lokalisering 90
Afstemming van de economische activiteiten op de lokale en regionale natuurlijke hulpbronnen.

Multinational 73
Onderneming met vestigingen in landen verspreid over de hele wereld.

Neokolonialisme 73
Het met economische of politieke invloed handhaven of uitbreiden van macht in voormalige kolonies en andere perifere gebieden.

Nieuwe industrielanden 74
Landen die zich in korte tijd sterk economisch ontwikkeld hebben, vooral door de productie van exportgoederen voor de kernlanden. Ook wel NIC-landen oftewel Newly Industrializing Countries genoemd.

Pacific Rim 73
De regio's of landen gelegen rondom de Grote Oceaan.

Perifere regio 69
Regio waar de economische activiteiten sterk zijn afgestemd op de belangen van kernlanden. Wordt gekenmerkt door een lage productiviteit en inkomen per inwoner, een eenzijdige economische structuur en een fragmentarische ontwikkeling.

Planeconomie 73
Economisch systeem waarbij het marktmechanisme vrijwel volledig is uitgeschakeld en de productie en/of consumptie door een centraal orgaan wordt aangestuurd.

Productieketen 82
Alle schakels in het productieproces, vanaf het winnen van de delfstoffen of het voortbrengen van de landbouwproducten tot aan de verkoop van de eindproducten.

Relatieve afstand 80
Afstand die uitgedrukt wordt in tijd, moeite of kosten.

Relatieve ligging 80
Ligging ten opzichte van andere locaties uit het oogpunt van bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Ruimtelijke interactie 68
Uitwisseling of verplaatsing van mensen, goederen en informatie tussen gebieden.

Semiperifere regio 69
Regio die qua economische en politieke macht een middenpositie inneemt tussen kernregio's en periferie. Wordt gekenmerkt door een behoorlijke industrialisatiegraad en een behoorlijke afzet van de productie in kernregio's van het wereldsysteem.

Slow world 96
Plaatsen, gebieden of groepen mensen, die economisch, sociaal en cultureel afgesloten zijn van het internationale bedrijfsleven, moderne communicatiemogelijkheden, materiële consumptie, internationaal nieuws en entertainment.

Spoke 81
Transportlijn in een vervoersysteem.

Spreadeffect 95
Positief sociaal en/of economisch effect op een gebied als gevolg van de ontwikkeling van een nabijgelegen regio.

Staat 69
Begrensd gebied (territorium), waar de bewoners soeverein zijn en dat bestuurd wordt door een gezaghebbend orgaan.

Tijd-ruimtecompressie 80
Proces van afnemende relatieve afstanden, vooral als gevolg van technologische ontwikkeling en nieuwe vormen van infrastructuur.

Transport- of vervoersnetwerk 81
Hub- en spokessysteem.

Triade 74
Driedeling van het wereldsysteem, waarbij de delen aangestuurd worden vanuit Noord-Amerika, Europa en Japan.

Uitschuiving 74
Verplaatsing van economische activiteiten vanuit een economisch verder ontwikkeld gebied naar gebieden met lagere lonen.

Vestigingskolonie 70
Kolonie waar mensen naartoe migreerden om een nieuw bestaan op te bouwen.

Wereldhandelsorganisatie (WTO) 88
Organisatie die gericht is op het liberaliseren van de wereldeconomie.

Wereldsysteem 68
Samenhangend geheel van landen met hun onderlinge politieke, culturele en economische relaties, bestaande uit kernlanden, perifere en semiperifere gebieden.

3 Inzoomen op Midden-Europa, Brazilië en Egypte CE

Tsjechië Protesten tegen regeringsbeleid

In mei 2011 protesteerden 40.000 Tsjechen tegen de hervormingen in de gezondheidszorg en het fiscale en sociale beleid van de centrumrechtse regering. Die hervormingen moeten de openbare financiën saneren en vermijden dat het land verder wegzakt door de buitenlandse schulden. Tsjechië is het laatste decennium sterk veranderd. Dit blijkt uit het interview met de heer Josef Zednik, directeur van de kunstacademie in Most.

'Je hebt gelijk: sinds de val van het IJzeren Gordijn in 1989 is ons land er economisch gezien echt op vooruitgegaan. Het nationaal inkomen is gegroeid. Er is meer geld voor wegenaanleg en de toeristen stromen Tsjechië binnen. Maar er zijn ook veel dingen waar we ons zorgen over maken. Veel jongeren zitten zonder werk. De overheid bezuinigt om de buitenlandse schulden te verminderen. De kosten van levensonderhoud zijn enorm gestegen en heel veel ouderen maken zich zorgen over hun pensioen. De tegenstelling tussen arm en rijk wordt groter. Ik vind dat de regering veel te veel aandacht en geld in de regio Praag steekt, terwijl de randgebieden aan hun lot worden overgelaten.'

Oriëntatie

Inleiding
Dit hoofdstuk vormt een regionale toepassing van de twee vorige. Allereerst wordt er een verband gelegd tussen welvaart en sociaaleconomische ontwikkeling in drie voorbeeldlanden. Vervolgens wordt gekeken naar de relatie tussen globalisering en sociale en ruimtelijke ongelijkheid. Tsjechië dient als voorbeeld van een Midden-Europees transitieland dat kan doorstoten tot centrumland (paragraaf 3.1). Duitsland is een voorbeeld van zo'n centrumland, waarmee Tsjechië economisch nauw verbonden is (paragraaf 3.2). Brazilië is een voorbeeld van een transitieland dat zich vanuit de periferie heeft opgewerkt tot semiperifeer land (paragraaf 3.3) en Egypte als land in de periferie (paragraaf 3.4).

Hoofdvraag
Welke relatie is er tussen de globalisering en de economische ontwikkeling van een land en de maatschappelijke en ruimtelijke ongelijkheid binnen een land?

Deelvragen
1. Wat is het verband tussen globalisering en sociale ongelijkheid binnen een land?
2. Hoe ontwikkelt het transitieland Tsjechië zich binnen Europa?
3. Hoe kan de regionale ongelijkheid in Tsjechië worden verkleind?
4. Welke demografische en economische ontwikkelingen hebben zich met name de laatste decennia in de verschillende regio's van Duitsland voorgedaan?
5. Waardoor konden de regionale verschillen in welvaart ontstaan?
6. Op welke wijze probeert men de regionale ongelijkheid te verkleinen?
7. Wat zijn de sociaal-ruimtelijke kenmerken van Brazilië en hoe zijn deze ontstaan?
8. Welke positie neemt Brazilië in als semiperifeer land in de wereldeconomie?
9. Hoe is de sociaaleconomische en regionale ongelijkheid ontstaan en waardoor neemt deze af?
10. Welke kenmerken verklaren waarom Egypte een perifeer land is?
11. Hoe verliep de modernisering van het land?
12. Waardoor neemt de sociale en ruimtelijke ongelijkheid toe?
13. Wat zijn de problemen van de primate city Cairo?

Opdracht 1 Visie op Tsjechië K/I

Om een eerste indruk te krijgen van dit hoofdstuk, bekijk je in het theoriegedeelte de paragraaftitels en tussenkopjes en de figuren met bijschriften. Lees daarna de inleiding van het hoofdstuk.

a In het interview komen meerdere aspecten en invalshoeken aan bod. Neem W1 over en noteer achter elk aspect een of meer kernwoorden uit de tekst.
b Welke dimensie staat centraal in de inleiding?
c Welke kaart op GB 87 illustreert de tweede zin in de hoofdstukinleiding?
d Geef de verklaring voor deze ontwikkeling met behulp van drie andere kaarten op GB 87. Verwijs in je verklaring naar de desbetreffende kaart.

W1 Ontwikkelingen in Tsjechië. **Overnemen in je schrift!**

Politieke dimensie	...
Sociale ongelijkheid	...
Regionale ongelijkheid	...

Opdracht 2 Tsjechië als natie K

Gebruik GB 82 en 83.

a Bij welke staat hoorde het tegenwoordige Tsjechië in 1876?
b Noteer met behulp van de atlaskaarten twee grote historische cultuurinvloeden die Tsjechië gedurende de afgelopen 700 jaar onderging.

Opdracht 3 Het nederzettingenpatroon in Brazilië K/I

Gebruik GB 186.

a Hoeveel steden met meer dan 1 miljoen inwoners telt Brazilië?
b Beschrijf in grote lijnen het spreidingspatroon van de stedelijke nederzettingen in Brazilië.

In 1500 eiste de Portugese zeevaarder Cabral de Braziliaanse kusten op voor de Portugese kroon. Vanaf 1530 kwam de kolonisatie op gang en werden de eerste suikerplantages gesticht. De nieuwe kolonie droeg sterk bij aan de welvaart van het toenmalige Portugal.

c Geef een historische verklaring voor het stedelijke spreidingspatroon in Brazilië.

Opdracht 4 Waar de mensen wonen I

De spreiding van de bevolking en de bevolkingsdichtheid worden mede bepaald door de natuurlijke mogelijkheden van een gebied.

a Bekijk GB 80A, neem W2 over en noteer ten minste drie fysische factoren die een lage bevolkingsdichtheid verklaren.
b Noteer in W2 achter elke factor een regionaal voorbeeld.

W2 Natuur en bevolkingsdichtheid. **Overnemen in je schrift!**

Fysische factor	Regionaal voorbeeld
...	...

Opdracht 5 De secundaire sector als indicator voor ontwikkeling I

De benaming 'industrielanden' veronderstelt dat een hoog percentage mensen dat werkzaam is in de secundaire sector, altijd samengaat met een hoge graad van ontwikkeling. Toch kun je vraagtekens zetten bij het gebruik van de beroepsbevolking die werkzaam is in de secundaire sector als indicator voor de ontwikkeling van een land. Geef daarvoor twee redenen.

3.1 Modernisering in transitieland Tsjechië

Echte globalisering

Als het WK voetbal losbarst, zitten duizend Thaise fabrieksarbeidsters gekluisterd aan de buis. Zo'n half miljoen wedstrijdballen hebben de vrouwen voor de Duitse multinational Adidas geproduceerd. De rubberen binnenbal en het ventiel komen uit India, het katoenen karkas uit Vietnam, het kunstleer uit Korea, de foam uit Japan en de latex uit Thailand. Dat is allemaal in Thailand in elkaar geplakt in een fabriek van een Japans bedrijf. In opdracht van een Duitse sportgigant. Als dat geen globalisering is.

Kernregio's, groeilanden en achterblijvers

▶ Alle landen in de wereld zijn – in meerdere of mindere mate – economisch, cultureel en politiek met elkaar verbonden. Zoals je in de vorige hoofdstukken hebt gelezen, laten gebieden in economisch opzicht een grote verscheidenheid aan ontwikkeling zien. Noord-Amerika, Europa en Japan zijn de centrumregio's die de wereldeconomie aanvoeren. In de negentiende eeuw namen West-Europa en Noord-Amerika het voortouw. Japan, Taiwan, Singapore, Zuid-Korea en Oost-Europa volgden in de twintigste eeuw. Tegenwoordig maakt een aantal nieuw opkomende economische regio's in vooral Azië en Latijns-Amerika de sprong naar de moderne industriële samenleving. China, India en Brazilië zijn de huidige gangmakers. De beroepsbevolking in deze zogenaamde transitielanden groeit vooral hard in de industriële sector. Zo is Brazilië uitgegroeid tot de achtste economie ter wereld (figuur 3.1).

● Het grootste deel van Afrika volgt deze economische ontwikkeling op afstand. De beroepsbevolking is nog sterk vertegenwoordigd in de landbouw. De mijnbouw in Afrika ontwikkelt zich snel, vooral doordat de industrielanden bijzonder geïnteresseerd zijn in de grote voorraden delfstoffen die in dit werelddeel voorkomen. Landen met maar weinig natuurlijke hulpbronnen en een sterk groeiende bevolking, zoals Egypte, raken op achterstand en blijven hangen in de periferie.

● Het grote concurrentievoordeel van de opkomende economieën ligt in de lage productiekosten. In India zijn deze ongeveer 8% van die in West-Europa. In China is dat 10%, in Brazilië 16% en in Oost-Europa 64%. Hun kracht om te concurreren met de welvarende landen groeit, doordat de infrastructuur zoals wegen, havens en onderwijs snel verbetert en de arbeidsmarkt goed inzetbare mensen levert tegen lage lonen. Vergeleken met de producten en diensten uit bijvoorbeeld Duitsland, is buurland Tsjechië dus goedkoper. De toenemende concurrentie verhoogt de druk op het Duitse bedrijfsleven om de arbeidskosten zo laag mogelijk te houden. De traditionele kernlanden zullen het vooral moeten zoeken in innovatie in industrie en diensten en in de toepassing van duurzame productieprocessen.

Kenmerk →	Productie	Welvaart	Werk	Geld
Criterium →	BNP/hoofd *(volgens de officiële wisselkoers)*	BNP/hoofd als besteedbaar inkomen *(in koopkrachtpariteit, PPP)*	Aandeel van de beroepsbevolking	Bijdrage agrarische sector aan BNP
Uitgedrukt als →	US$/hoofd	Koopkracht in US$/hoofd	% werkzaam in landbouw	% van BNP
Egypte	2.665	6.200	32	14
Brazilië	10.450	10.800	20	5,8
Tsjechië	18.843	25.600	3,1	2,4
Duitsland	40.737	35.700	2,4	0,9
Nederland	46.625	40.300	2,0	2,6

Alle gegevens volgens CIA World Factbook 2010

Figuur 3.1 De welvaart vergeleken.

Globalisering en ongelijkheid

▶ Globalisering leidt enerzijds tot integratie van landen en culturen. Anderzijds valt op dat de economische verschillen en de concurrentie tussen gebieden en groepen mensen juist toenemen. Dit heeft te maken met de ongelijke verdeling van macht, hulpbronnen en voorzieningen. Daarbij kun je onderscheid maken in sociale en regionale ongelijkheid.

● Sociale ongelijkheid is de ongelijke verdeling van macht, status, invloed en geld over verschillende bevolkingsgroepen. Hierna volgt een aantal voorbeelden.

– Een uiterst belangrijke groep voor de ontwikkeling van een land zijn de ondernemers of 'entrepreneurs'. Dankzij hun ondernemingszin en andere verworvenheden kan deze groep tot grote welstand komen, waarbij het overige deel van de samenleving achterblijft.
– De groep die beschikt over sociale, politieke en economische netwerken, onderscheidt zich van de rest. De mensen met de juiste connecties sturen hun kinderen naar de goede scholen, weten de betere banen te vinden en de geschikte kennissen.
– Door vrouwen geleide huishoudens hebben overal ter wereld een inkomensachterstand. In de derde wereld is hun toegang tot drinkwater en irrigatiewater geringer, zijn hun medische en sanitaire voorzieningen slechter en kunnen ze minder goed gebruikmaken van overheidsvoorzieningen.
– Sociale ongelijkheid kan godsdienstige of etnische redenen hebben. In Peru bijvoorbeeld, zijn de armen vooral te vinden onder de oorspronkelijke indiaanse bevolking.

● Bij regionale ongelijkheid is er sprake van een onevenwichtige spreiding van schaarse maatschappelijke goederen over een gebied. Vaak leidt deze ongelijke verdeling tot grote stromen van migranten, goederen en diensten.

– In veel gevallen trekt de bevolking vanuit de achterop geraakte periferie weg naar het kerngebied. Migratie geeft de mensen een kans om mee te delen in de gewenste maatschappelijke goederen zoals werk, onderwijsvoorzieningen en politieke invloed.
– Een tegenovergestelde beweging is dat maatschappelijke goederen en diensten worden verplaatst vanuit een kerngebied naar een perifeer gebied. Meestal gebeurt dit door overplaatsing van overheidsbedrijven. Een voorbeeld is de spreiding van allerlei rijksdiensten in Nederland in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Zo kwam het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in Heerlen terecht en werd de IB-Groep (studiefinanciering) naar Groningen verplaatst. Industrieën zijn in de regel moeilijker over te halen om te verhuizen naar een randgebied.

● Om de regionale ongelijkheid te verminderen, worden soms de regeringsfuncties naar een nieuwe hoofdstad verplaatst. Zo werd Ankara in 1923 de hoofdstad van Turkije in plaats van Istanbul. In Brazilië werd midden in dit grote land na 1950 de nieuwe hoofdstad Brasilia uit de grond gestampt; ver weg van de oude hoofdstad Rio de Janeiro. Een belangrijk doel was de stimulering van de economische ontwikkeling van het Braziliaanse binnenland.

● Een veelvoorkomend gevolg van regionale en sociale ongelijkheid is de tweedeling tussen verstedelijkt gebied en platteland. Vooral de verschillen in inkomen zijn opvallend groot.

■ Op het platteland van Afrika, Azië en Latijns-Amerika woont naar verhouding verreweg het grootste deel van de armen. De kloof wordt nog breder doordat in de rurale gebieden de lonen vele malen lager liggen dan in de grote steden (waar de kosten van levensonderhoud trouwens ook hoger zijn!). Ook de ruraal-

> sociale ongelijkheid
> regionale ongelijkheid

urbane verschillen in onderwijs zijn groot. Beter opgeleide werknemers, vooral in de stad te vinden, verdienen meer. De economische en sociale ongelijkheid hebben hier dus duidelijk een ruimtelijke dimensie.

▶ In dit hoofdstuk worden de gevolgen van globalisering in vier landen nader bekeken. Als kernland is Duitsland genomen. Twee transitielanden zijn het oude industrieland Tsjechië en het opkomende semiperifere land Brazilië. In de laatste paragraaf wordt aandacht besteed aan Egypte, een perifeer land dat zich bevindt in de maalstroom van politieke en economische veranderingen. Alle vier de landen dienen bovendien als voorbeeld van de theorie in de hoofdstukken 1 en 2.

Tsjechië in Europa

▶ In 1918 ontstond de onafhankelijke republiek Tsjecho-Slowakije als samenvoeging van de gebieden Bohemen, Moravië en Slowakije. Na de Tweede Wereldoorlog maakte het Midden-Europese land tot de Fluwelen Revolutie in 1989 deel uit van het Oostblok onder leiding van de toenmalige Sovjetunie. Een erfenis van dit communistische verleden is de grote bureaucratie en corruptie bij de overheid.
In 1993 maakte Slowakije zich los en vormde een eigen natiestaat met Bratislava als hoofdstad. Praag bleef de hoofdstad van Tsjechië. Beide landen traden in 2004 toe tot de EU.

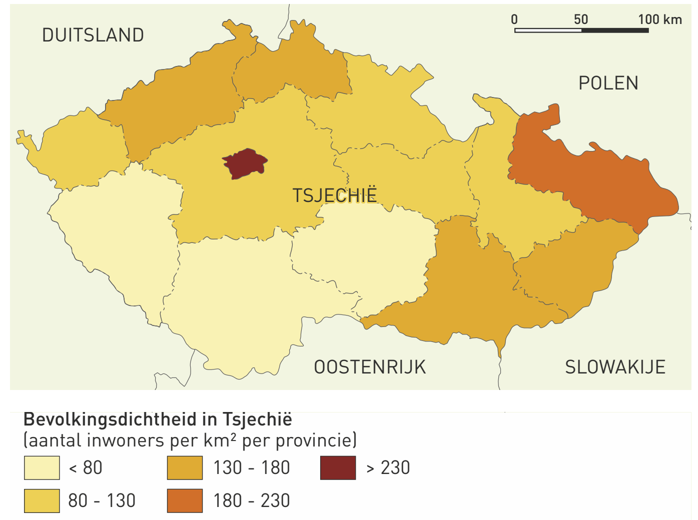
● Om lid te kunnen worden van de EU, moest het vroegere Oostblokland voldoen aan strenge eisen, onder andere met betrekking tot democratie en mensenrechten. Het land is sinds 1999 ook lid van de NAVO. Modernisering komt in Tsjechië neer op democratisering en de acceptatie van de vrijemarkteconomie.

Een stagnerende bevolkingsgroei

▶ Tsjechië telt ruim tien miljoen inwoners, die betrekkelijk gelijkmatig over het land verdeeld zijn (figuur 3.2). Een kwart woont in dorpen en stadjes tot 5.000 inwoners, terwijl ongeveer 40% leeft in de vier grootste stedelijke agglomeraties.

● De regio Centraal-Bohemen, waarin de hoofdstad Praag ligt, is met een bevolking van 2.300.000 het dichtst bevolkt. Praag is een primate city en trekt vele arbeidskrachten, studenten en toeristen aan. Dankzij agglomeratievoordelen, een rijk cultureel erfgoed en de centrale ligging in Midden-Europa, is de Tsjechische hoofdstad de economische motor van het land (figuur 3.3).

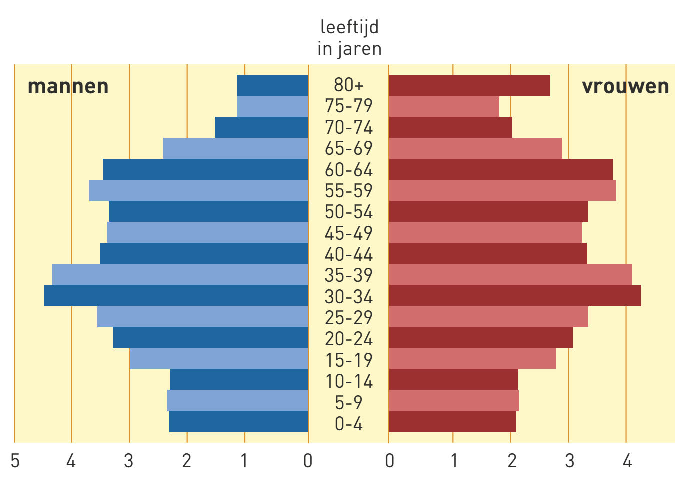
> primate city
> vruchtbaarheidscijfer

Figuur 3.2 Bevolkingsdichtheid in Tsjechië.

Figuur 3.3 Het regeringscentrum in Praag.

Figuur 3.4 Leeftijdsdiagram van Tsjechië, 2011.

● Tsjechië kent een laag vruchtbaarheidscijfer. Een moeder in Tsjechië krijgt gemiddeld maar 1,3 kinderen en dat is veel te weinig om de nu levende bevolking te vervangen, ondanks de lage kindersterfte (3,7‰ in 2010). Het sterftecijfer kruipt omhoog door de sterke vergrijzing. Al met al is de bevolkingsgroei negatief, met ruim 0,1‰ in de min. Veel jonge mensen blijven het krijgen van kinderen maar uitstellen en dus zal de neergaande trend doorgaan (figuur 3.4). De grijze druk zal toenemen en op de arbeidsmarkt zal een ernstig tekort aan werknemers ontstaan.

Een land van mijnbouw en industrie

▶ Tsjechië is een landlocked staat, met de rivier de Elbe als de enige waterweg naar zee (figuur 3.5).

● Vooral het westelijke deel van het voormalige Tsjecho-Slowakije had al voor het uitbreken van de Tweede Wereld-oorlog een sterke industrie die gespecialiseerd was in de metaalnijverheid. Deze sector was nauw verbonden met de mijnbouw in het noordwestelijke Ertsgebergte. Wapens, voertuigen en vliegtuigen waren toen belangrijke exportproducten. Tijdens de Koude Oorlog vervulde Tsjechië als industrieland een belangrijke rol binnen het Oostblok. Nog steeds werkt ongeveer 38% van de beroepsbevolking in de secundaire sector.

Een land in overgang

▶ Je kunt Tsjechië met recht een transitieland noemen. Het land maakt de overgang door vanuit een economie en een cultuurpatroon die tientallen jaren zijn beïnvloed door het communisme naar een westerse vrijemarkteconomie. In de tijd van de planeconomie bepaalde de staat waar en wat er moest worden geproduceerd. Het noordwestelijke deel van het land was – naast Praag – de economische spil van het land. Na de val van het IJzeren Gordijn veranderde er veel in Tsjechië (inleiding van dit hoofdstuk). Het land heeft binnen Europa een gunstige geografische ligging en als erfenis van zijn industriële traditie veel technisch geschoolde arbeidskrachten. De loonkosten liggen laag vergeleken met de West-Europese landen.

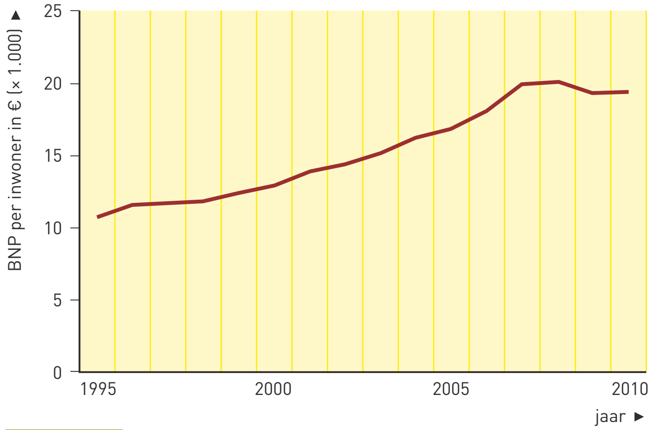
● In de jaren negentig van de vorige eeuw werden de staatsbedrijven geprivatiseerd en sindsdien trekt het land veel directe buitenlandse investeringen (DBI's) aan. Vooral Duitse multinationals namen oude ondernemingen over of stichtten nieuwe productievestigingen. Zo nam Volkswagen de Skodafabrieken over. De auto-industrie in Tsjechië is een van de belangrijkste industriële werkgevers. 80% van de autoproductie wordt uitgevoerd.

● Sinds kort zijn ook Taiwan en China actief in Tsjechië. Chinese makers van consumentenelektronica investeren vaker in fabrieken in Oost-Europa om dichter bij de Europese markt te

Figuur 3.5 Het sluizencomplex bij Usti nad Labem, tot waar de Elbe (Labe) bevaarbaar is voor grotere rivierschepen.

> kindersterfte

Figuur 3.6 Ontwikkeling van het BNP per inwoner van Tsjechië.

zitten. De grootste Chinese fabriek in Europa staat in het Tsjechische Pardubice, ten oosten van Praag. Ongeveer vijfduizend werknemers van deze firma uit Taiwan zetten computers en andere apparaten in elkaar voor merken als HP en Apple. In Plzen maakt Tatung uit Taiwan jaarlijks ruim een half miljoen flatscreen-tv's.

- De exportgerichte productie maakt het land kwetsbaar voor economische veranderingen bij de handelspartners, waarvan Duitsland de belangrijkste is. Tijdens de recessie van 2008 schoten de industriële productie en de export pijlsnel omlaag. Het BNP daalde en de werkloosheid nam onrustbarend toe (figuur 3.6).

Verschuivingen binnen Tsjechië

▶ In Tsjechië vind je een aantal voorbeelden van veranderende verhoudingen tussen centrum en periferie op regionaal schaalniveau.

- Door de afscheiding van Slowakije in 1993 veranderde de relatieve ligging van de steden Brno en Ostrava. Toen beide staten nog een geheel vormden, lagen deze plaatsen centraal in het land. Nu liggen ze in de Tsjechische periferie (figuur 3.2).
- In het noordwesten van Tsjechië ligt het Ertsgebergte met de steden Most en Chomutov (figuur 3.2). Ze worden omgeven door een brede zone bruinkoolafzettingen. De winning van deze kolenvoorraden leverde veel werk op en bracht de regio tot grote welvaart in de communistische periode. De bruinkool diende als brandstof voor thermische elektriciteitscentrales en als grondstof voor de chemische industrie bij Most en Litvinov. De bruinkolenmijnbouw vond plaats in dagbouw. Deze winningsmethode veroorzaakte enorme gaten in het landschap, waarbij bossen, dorpen en kastelen moesten verdwijnen. Het oude centrum van Most werd in 1964 volledig opgeblazen om de mijnbouw mogelijk te maken. Alleen de laatgotische kerk kon worden gespaard door haar bijna een kilometer te verplaatsen (figuur 3.7).

Om de groeves droog te houden, werd het grondwater diep weggepompt, waardoor de natuur leed onder verdroging. De luchtvervuiling door de chemische industrie was enorm. Door zure regen stierf een groot deel van de bossen in de omgeving af.

- De meeste kolenmijnen in Noordwest-Bohemen zijn inmiddels gesloten, omdat ze voor een groot deel zijn uitgeput en de productiekosten daardoor steeds hoger worden. Een aantal mijncomplexen is met steun van de EU omgezet in natuurterrein of recreatiegebied. De stank en de bossterfte zijn verleden tijd, maar veel werk is verdwenen. De regio heeft als woongebied nog steeds een slechte naam (figuur 3.8 en 3.9). Het gebied kampt met een groot vertrekoverschot. De lonen liggen onder het landelijk gemiddelde, het sterftecijfer en het werkloosheidscijfer liggen daar ver boven. De regio Most is van centrumgebied afgezakt tot een perifere regio, terwijl de centrumregio Praag zijn positie heeft versterkt.

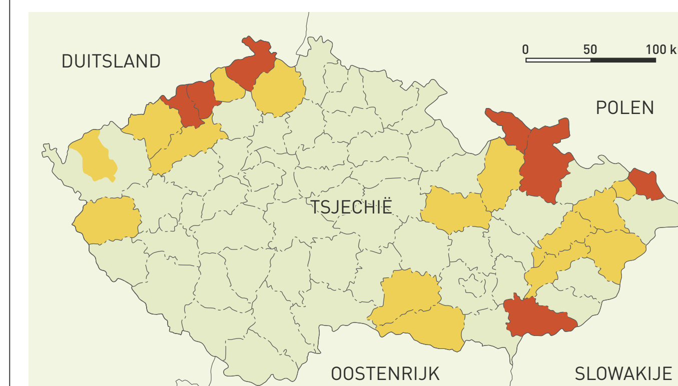
▶ De Tsjechische overheid en de EU proberen de groeiende regionale ongelijkheid in het land te verkleinen. In de zeven economische zones met de hoogste werkloosheid (rood aangegeven in figuur 3.10) gelden zeer aantrekkelijke belastingmaatregelen voor de buitenlandse ondernemer. Naast € 2.000 subsidie voor elke geschapen arbeidsplaats, mogen bedrijven onderdelen en halffabricaten vrij van invoerrechten importeren. Dit alles onder voorwaarde dat die bedrijven ten minste 2 miljoen euro investeren.

Figuur 3.7 Landschapsherstel in het bruinkoolgebied van Noordwest-Bohemen.

> 'De scholen in Most in Noordwest-Bohemen verliezen jaar op jaar leerlingen. Een aantal basisscholen moest sluiten en de middenstand heeft het moeilijk. Veel huizen zijn vervallen en fabrieken staan leeg. De mensen trekken weg, je kunt het ze niet kwalijk nemen. De meeste gaan naar de hoofdstad die werkt als een magneet en kansen biedt op de arbeidsmarkt met prima onderwijs en andere voorzieningen. Wij blijven hier achter en de bevolking vergrijst. De verouderde zware chemische industrie is gesloten, het landschap vernield door de bruinkoolwinning en dat terwijl deze regio vroeger de geldmachine van Tsjechië was ...'
> (Uit een interview met de heer Josef Zednik, directeur van de kunstacademie in Most.)

Figuur 3.8 Toenemende regionale ongelijkheid.

Speciale economische zones in Tsjechië (2011)
- minimuminvestering 2 miljoen euro, waarvan de helft in machines
- minimuminvestering 2,2 miljoen euro, waarvan de helft in machines

Figuur 3.10 Speciale economische zones in Tsjechië (2011).

Figuur 3.9 Verwaarlozing en verval in Noordwest-Bohemen na de sluiting van veel zware industrie en de kolenmijnbouw.

Opdrachten 3.1

Deelvragen
1 Wat is het verband tussen globalisering en sociale ongelijkheid binnen een land?
2 Hoe ontwikkelt het transitieland Tsjechië zich binnen Europa?
3 Hoe kan de regionale ongelijkheid in Tsjechië worden verkleind?

Opdracht 6 Protest tegen beleid K

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 3.1 en lees de hoofdstukinleiding nog eens.
De foto bij het interviewfragment is genomen in Praag waar tienduizenden betogers op het Wenceslasplein protesteerden tegen het bezuinigingsbeleid van de regering.

a Er zijn meer aanleidingen voor de bewoners van Tsjechië om te gaan protesteren. Noteer met behulp van GB 207 drie andere mogelijke redenen voor protest. Noteer daarbij de betreffende kaart.

De hervormingen van de Tsjechische overheid moeten de openbare financiën saneren en vermijden dat het land verder wegzakt door de buitenlandse schulden.

b Welke (verouderde) kaart op GB 208 wijst op het bestaan van een buitenlandse schuld van Tsjechië? Licht je antwoord toe.

W3 Buitenlandse migratie van Tsjechië, 2009.

Immigratie Uit:	Aantal personen	Emigratie Naar:	Aantal personen
Duitsland	1.975	Slowakije	4.167
Verenigde Staten	2.464	Polen	1.974
Oekraïne	8.084	Duitsland	1.802
Vietnam	2.306	Oostenrijk	370
Slowakije	5.609	Nederland	183
Moldavië	1.338	Bulgarije	131
Polen	858	Verenigd Koninkrijk	124
Rusland	4.115	Italië	101
Kazachstan	780		
China	592		
Bulgarije	571		
overige landen	11.281	overige landen	2.277
totaal immigratie	**39.973**	**totaal emigratie**	**11.129**

Opdracht 7 Centrum en periferie K

Gebruik figuur 3.1.

a Tsjechië en Brazilië kun je beide een transitieland noemen. Toch nemen de twee landen binnen het centrum-periferie-model een verschillende positie in. Maak die verschillende positie van beide landen duidelijk.

b Tsjechië neemt in de wereldrangorde zoals die in de tweede kolom van figuur 3.1 staat vermeld, een lagere plaats in dan Egypte. Verklaar dit.

c Een aspect van modernisering is de mate van de arbeids-productiviteit in de landbouw. In welk van de vijf landen in figuur 3.1 is deze het hoogst? Licht je antwoord toe.

d Kan de gemiddelde Tsjechische boer concurreren met zijn Duitse collega? Licht je antwoord toe.

e In welke twee sectoren moest Tsjechië het in 2006 wat betreft concurrentiekracht (GB 216) afleggen tegen Duitsland?

Opdracht 8 Demografie in twee krimpgebieden K/I

Gebruik figuur 3.2 en figuur 3.4.

a Welke fysische verklaring kun je geven voor de betrekkelijk hoge bevolkingsdichtheid in Noord-Tsjechië en de regio Ostrava?

b De leeftijdsopbouw van Noord-Bohemen en de regio Ostrava verschilt van die van Tsjechië als geheel. Beschrijf dit verschil en geef hiervoor een demografische verklaring.

Opdracht 9 Agglomeratievoordeel I

Gebruik figuur 3.3. Maak duidelijk op welke manier de aanwezigheid van de landelijke regering een agglomeratievoordeel biedt voor bedrijven en instellingen (zoals financiële instellingen, zakelijke diensten en allerlei organisaties) in de primate city Praag.

Opdracht 10 Buitenlandse migratie V/I

a Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek het gedeelte over kaarttypen. Bekijk W3, download en print W4 en teken vervolgens met groene pijlen van gelijke dikte de immigratiestromen naar Tsjechië vanuit elk land dat op W4 is aangegeven. Doe vervolgens hetzelfde met rode pijlen voor de emigratie.

Downloaden en printen!

W4 Buitenlandse migratie naar en uit Tsjechië.

b Noteer naast de pijlen de aantallen buitenlandse migranten.

c Noteer welk kaarttype je hebt gemaakt en beschrijf hoe je de omvang van de migratiestromen cartografisch beter kunt weergeven dan met getallen. Illustreer je antwoord met een voorbeeld uit de atlas.

W5 TEN en PPP.

De EU tracht de infrastructuur tussen de lidstaten te verbeteren, bijvoorbeeld door de aanleg en verbetering van trans-Europese Netwerken (TEN). Tussen 2007 en 2013 draagt de EU bijna € 27 miljard bij aan de regionale ontwikkeling in Tsjechië. Daarvan komt tweederde uit de structurele fondsen en eenderde uit het cohesiefonds. Een groot deel van deze enorme bedragen gaat naar de uit-breiding en verbetering van de fysieke infrastructuur. Alle infrastructurele projecten worden uitgevoerd in samen-werkingsverbanden tussen overheid en particuliere onder-nemingen (Public Private Partnership).

d Uit welke groep landen komen de meeste immigranten naar Tsjechië? Geef hiervoor de belangrijkste pushfactor.

e Geef een verklaring voor de grote buitenlandse migratie tussen Slowakije en Tsjechië. Gebruik eventueel ook GB 75A.

Opdracht 11 Tsjechië in Europa K

Gebruik GB 87 en 90.

a In welk jaar werd Tsjechië lid van de EU?

b Welk effect had de toetreding tot de EU op de werkgelegen-heid in Tsjechië?

W6 Het principe van de cumulatieve causatie. **Downloaden en printen!**

c Welke kaarten (GB 90) laten zien dat Tsjechië in ontwikkeling nog achterloopt op de landen in West-Europa?

Opdracht 12 Bereikbaarheid als vestigingsfactor I

Bekijk figuur 3.5 en de figuren 3.7 tot en met 3.10. Gebruik ook W5 en GB 108.

a Download en print W6. Teken er in W6 een vakje bij waarin de financiële 'bijdrage uit fondsen EU' het beste past.

b Beschrijf de hoofdrelatie tussen de aanleg van infrastructuur en de regionale ontwikkeling door de betreffende pijlen tussen de tekstvakjes in W6 in rood te accentueren en van pijlpunten te voorzien.

c In Tsjechië bestaat slechts 12% van het totale wegennet uit autosnelwegen. Noteer drie autosnelwegverbindingen die prioriteit zouden moeten hebben bij de aanleg en geef steeds de argumenten waarom jij juist voor dit tracé kiest.

d Een van de infrastructurele projecten die op de tekentafels staan, is de verbetering van de bevaarbaarheid van de Labe (Elbe). De kosten hiervan zijn hoog. Noteer drie argumenten om geld vrij te maken voor dit project die de Tsjechische belastingbetaler kunnen overtuigen van het belang ervan.

Opdracht 13 Structuurfondsen en regionale ongelijkheid K

Gebruik GB 60 en GB 82B. Lees W7.

a Om welke reden voert de EU een cohesiebeleid?

W7 Cohesiebeleid in de EU.

De Europese Commissie heeft zich, in de vorm van zogenaamd cohesiebeleid, ten doel gesteld om de regionale verschillen tussen en binnen lidstaten te verkleinen. Om dit cohesiebeleid uit te voeren, zijn de Structuurfondsen in het leven geroepen van waaruit geldbedragen aan regio's binnen de Unie worden toegekend.

W8 Aansluiting bij de EU. **Overnemen in je schrift!**

Kenmerken die de aansluiting van Tsjechië bij de Europese Unie:

vergemakkelijken

...

bemoeilijken

...

b Noteer drie maatregelen die een nationale overheid kan nemen om de groeiende regionale ongelijkheid in het land te beperken.

c Het cohesiebeleid staat op gespannen voet met een ander uitgangspunt van de EU, dat deze deelt met de WTO. Welk uitgangspunt is dit (paragraaf 2.3)? Licht je antwoord toe.

Opdracht 14 Aansluiting bij Europa I VERDIEPING

Het is voor Tsjechië als betrekkelijk jonge lidstaat erg belangrijk om aansluiting te blijven houden bij de Europese Unie. Sommige kenmerken van Tsjechië maken deze aansluiting gemakkelijker, andere kenmerken maken aansluiting moeilijker.

a Kies uit GB 83, 85 en 86 de zes kaarten die een kenmerk weergeven dat de aansluiting van Tsjechië bij de EU vergemakkelijkt. Neem W8 over en noteer de kaart en de titel van de kaart. Doe vervolgens hetzelfde met de twee kaarten die een belemmerend kenmerk weergeven.

b De voormalige deelstaten van de eerdere volksrepubliek Joegoslavië zijn nog niet toe aan een kandidaatstelling. Lees W9 en ontleen aan GB 82 t/m 86 drie argumenten waarom niet.

W9 De spelregels van de EU.

Een land dat wil meedoen aan de Europese Unie, moet voldoen aan een aantal voorwaarden, de zogenoemde Kopenhagen-criteria. Een kandidaat-lidstaat wordt toegelaten als die:

1. een stabiele democratie is die minderheden beschermt en mensenrechten eerbiedigt;
2. een concurrerende markteconomie is;
3. bestuur en administratie op orde heeft, zodat het alle EU-regels kan uitvoeren en handhaven.

Opdracht 15 Terugblik op paragraaf 3.1 K

Schrijf de nummers 1 t/m 3 van de deelvragen van deze paragraaf onder elkaar en noteer waar je het antwoord kunt vinden op de deelvragen.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

3.2 Welvaart, modernisering en ongelijkheid in Duitsland

Leven van de wind

Aan de Duitse Waddenkust waait het altijd. Ingenieur Aloys Wobben begreep dat je van de wind kunt leven en bouwde in 1984 een aantal proefmolens langs de Ostfriese zeedijk. Zijn project groeide uit tot multinational Enercon, dat in het stadje Aurich in Ostfriesland neerstreek. In Magdeburg, Portugal en Brazilië werden vervolgens nieuwe productievestigingen opgezet. Dankzij de inzet op innovatie en duurzaamheid ontstonden duizenden arbeidsplaatsen. De toestromende belastinginkomsten geven de perifeer gelegen krimpregio Aurich een nieuwe toekomst.

Welvaart en modernisering in kernland Duitsland

▶ Duitsland heeft de grootste bevolking van de landen van de EU. In dit kernland woonden in 2011 ongeveer 81,5 miljoen mensen. Vergeleken met veel andere landen in de EU is het een dichtbevolkt land.

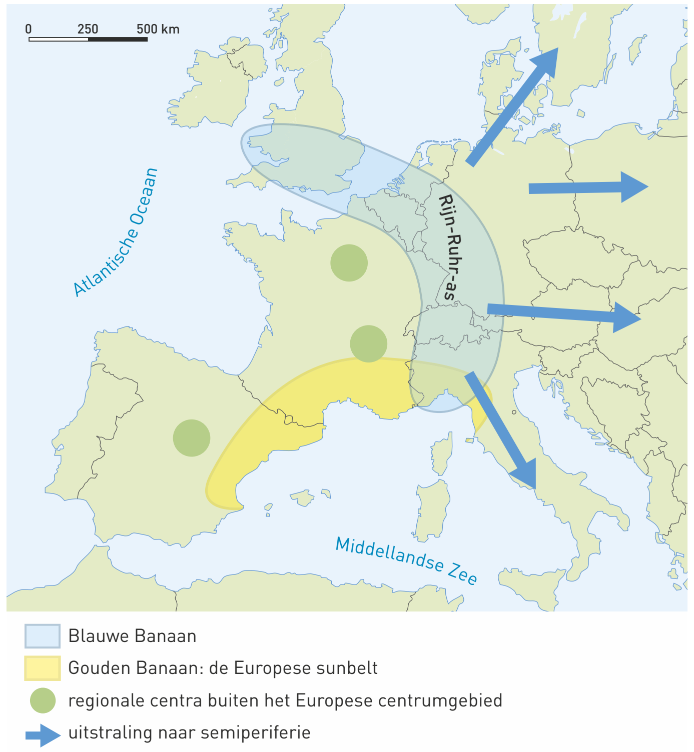
● De ruimtelijke spreiding van de bevolking is uiteraard niet gelijkmatig. Er zijn – evenals in Nederland – sterk verstedelijkte en dichtbevolkte gebieden, maar ook relatief lege, landelijke streken. De meeste gebieden in het voormalige Oost-Duitsland laten zelfs een afnemende bevolkingsdichtheid zien. Na de eenwording in 1989 trokken velen weg uit het oosten van Duitsland en het geboortecijfer ligt er laag.

● Duitsland is een land van steden. Meer dan de helft van de bevolking woont in stedelijke agglomeraties en maar 13% in het landelijke gebied. De grootste bevolkingsconcentratie bevindt zich in het Ruhrgebied. De steden Duisburg, Oberhausen, Essen en Dortmund vormen samen een reusachtige agglomeratie, waarin de nederzettingen zo dicht bij elkaar liggen dat ze zonder duidelijke grens in elkaar overlopen. Ook de andere dichtbevolkte regio's liggen rond grote steden en (voormalige) industriegebieden, zoals bij het Rijn-Maingebied, met de steden Frankfurt-Wiesbaden-Mainz, en de gebieden rond München en Stuttgart. Ze maken onderdeel uit van de zogenaamde Blauwe Banaan (figuur 3.11). In het meer landelijke Oost-Duitsland vormen Dresden, Berlijn-Potsdam en Leipzig belangrijke bevolkingsconcentraties.

▶ Duitsland is zowel binnen Europa als in de wereld een economische grootmacht. Gerekend naar de omvang van het BNP staat Duitsland op de zesde plaats in de wereldrangorde (figuur 3.1). Het inkomen per hoofd behoort tot de hoogste ter wereld. Na China en de V.S. neemt Duitsland in de wereldhandel de derde plaats in. Het is de grootste economie binnen de EU en daarom heeft Duitsland ook veel invloed in belangrijke internationale organisaties.

● Duitsland behoort al meer dan een eeuw tot de leidende industrielanden, wat bijvoorbeeld blijkt uit de verdeling van de beroepsbevolking. Bijna één van de drie werkers verdient de kost in de secundaire sector, wat boven het EU-gemiddelde van

> ruimtelijke spreiding

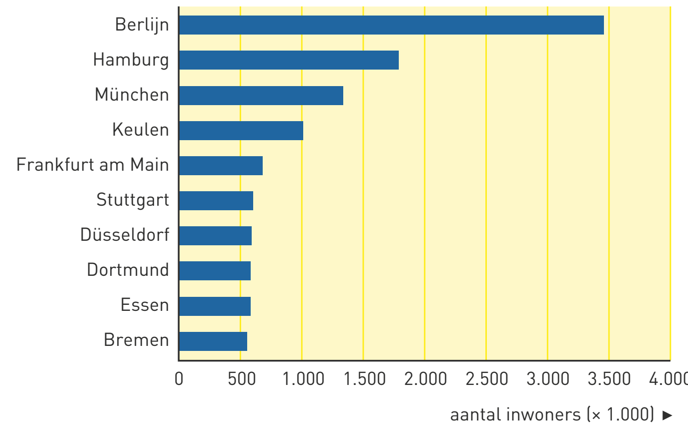
Figuur 3.11 De Blauwe Banaan en de Gouden Banaan: centrumgebieden in een aantal kernlanden.

ongeveer 27% ligt.
Hoewel het land na de Tweede Wereldoorlog in puin lag, maakte de Duitse economie na 1948 een periode van ongekende groei door, mede dankzij de Marshallhulp die de V.S. aan een groot aantal Europese landen verleende.

Naar een industriële urbane samenleving

▶ De modernisering ging in Duitsland van start in 1835 toen de eerste spoorweg werd aangelegd tussen Neurenberg en Fürth. In 1850 lag er al meer dan 5.000 km rails. Het ontstaan van een goede infrastructuur gaf een grote impuls aan de economie. De Duitse eenwording in 1870 zorgde voor het juiste politieke klimaat en voor een Duits afzetgebied zonder grens-belemmeringen. In het Ruhrgebied, in Sachsen en rondom Berlijn ontstonden industriegebieden met talrijke fabriekscomplexen. De bevolking groeide explosief, van 49 miljoen in 1890 naar 67 miljoen in 1914. Honderdduizenden trokken van het platteland naar de steden. De tien grootste steden van Duitsland staan in figuur 3.12.

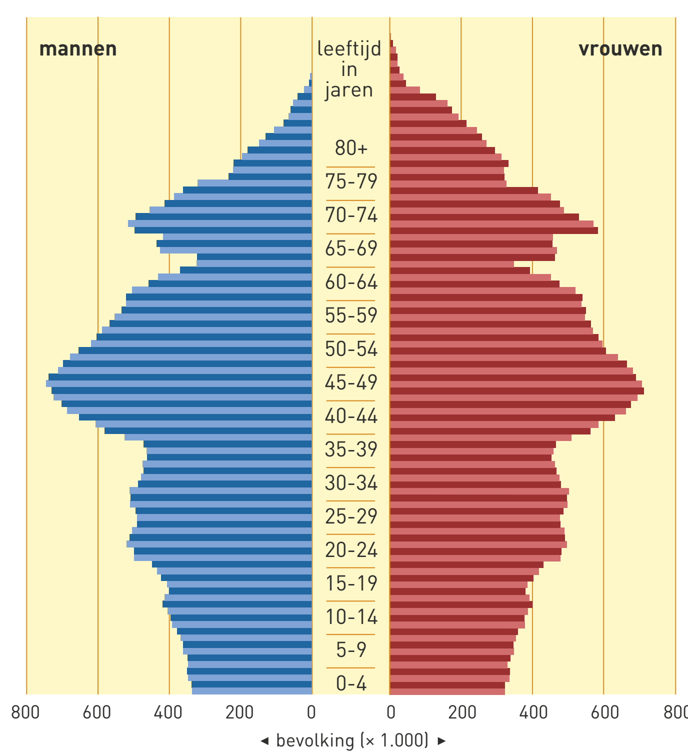
> modernisering

Figuur 3.12 De grootste tien Duitse steden, 2010.

Een sombere demografische toekomst

▶ Het vruchtbaarheidscijfer in Duitsland nam van 2,54 in 1960 af tot 1,4 in 2010. Dit cijfer ligt iets hoger dan in Tsjechië. De daling werd vooral veroorzaakt door het gebruik van de anticonceptiepil en de veranderende moraal ten opzichte van seks en het krijgen van kinderen. De prognose is dat het vruchtbaarheidscijfer in 2050 nog steeds ongeveer 1,4 zal bedragen. Dit betekent dat er steeds minder Duitse kinderen ter wereld zullen komen. De vorm van het leeftijdsdiagram in

Figuur 3.13 Leeftijdsdiagram van Duitsland, 2010 (x 1.000 inwoners).

Jaar	Aandeel 60+ t.o.v. 20- tot 60-jarigen (= 100)	Aandeel niet-actieven
1999	39,8%	24%
2010	45,8%	27%
2050	74,7%	38%

Figuur 3.14 Het aandeel 60-plussers ten opzichte van de 20- tot 60-jarigen (= 100) en het aandeel niet-actieven in Duitsland. Het cijfer voor 2050 is een schatting.

figuur 3.13 voorspelt wat betreft de toename van de grijze druk weinig goeds. Veel Duitsers vragen zich af of er over een aantal jaren voldoende arbeidskrachten zullen zijn om het hoge welvaartspeil en het goede voorzieningenniveau in stand te houden.
● Vergrijzing lijkt een welvaartsziekte. Terwijl het nationaal inkomen bleef stijgen, daalde in Duitsland het geboortecijfer gedurende de laatste vijftig jaar vrijwel constant. Dit leidde tot een toename van de gemiddelde leeftijd van de Duitse bevolking. Ook hier dringt zich de vergelijking met Tsjechië op. Bovendien leven de inwoners – zoals in vrijwel alle westerse landen – steeds langer. Een kwart van de Duitsers is nu al ouder dan 60 jaar en in 2025 is een op de twee Duitsers ouder dan 47 jaar. Het aantal 80-plussers is tegen die tijd met 70% gestegen. In 2050 zullen ouderen een groter deel van de Duitse bevolking uitmaken dan ooit tevoren. Als gevolg van deze vergrijzing zal het Duitse bevolkingsaantal naar schatting afnemen tot 75 miljoen inwoners in 2050, 7 miljoen minder dan nu. De economische en sociale gevolgen voor de Duitse samenleving zijn aanzienlijk. Enkele jaren geleden werd de pensioenleeftijd bijvoorbeeld verhoogd van 65 naar 67 jaar. In figuur 3.14 is onder andere het aandeel 60-plussers weergegeven ten opzichte van de 20- tot 60-jarigen (= 100).

Ongelijkheid in Duitsland

▶ In het Duitsland van de negentiende eeuw groeide het Ruhrgebied uit tot het economische zwaartepunt van het land (figuur 3.15). Ook in havensteden als Hamburg, Bremen en Bremerhaven bevond zich veel traditionele industrie.
● Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw groeide de economie van de Bondsrepubliek (het voormalige West-Duitsland) in de zuidelijke deelstaten harder dan in het noorden. Er is sprake van een verschuiving van het economische zwaartepunt in de richting van Italië. Dit wordt de *Nord-Süd Gefälle* genoemd. Nog steeds scoren de deelstaten Beieren en Baden-Württemberg het best als het gaat om de economische vooruitzichten in Duitsland,

Figuur 3.15 Het Ruhrgebied kon zich ontwikkelen dankzij enorme steenkolenvoorraden en een uitstekende bereikbaarheid via de Rijn.

met de omgeving van München en Frankfurt am Main als topregio's. Ze vormen het financiële centrum. Dankzij het spreadeffect wordt hun omgeving meegetrokken in de economische ontwikkeling.

● In de noordelijke concentratiegebieden, onder andere in het Ruhrgebied, nam de economische groei af. Een hogere werkloosheid leidde tot vertrek van goed opgeleiden en leegstand. De afnemende koopkracht in het noordelijke gebied is zichtbaar in de verwaarlozing van winkels en woningen en in de openbare ruimte. De overheid doet zijn best om de backwasheffecten te beperken. Zo is de achteruitgang van Bremerhaven gekeerd door de bouw van drie musea van nationale betekenis, waaronder het Emigratiecentrum en het Klimaathuis. Het Ruhrgebied onderging een volledige metamorfose. Ondanks de relatieve achteruitgang blijft deze regio een belangrijke schakel in de economische as die langs de Rijn naar München loopt (figuur 3.11).

Kolen- en staalcrisis biedt nieuwe kansen

▶ De mijnbouw, hoogovens en staalfabrieken in het Ruhrgebied en in Saarland maakten deze gebieden tot de meest welvarende in Duitsland. Na 1970 stortten de invoer van goedkope steenkool en de wereldwijde concurrentie op de staalmarkt de oude industriegebieden in een diepe crisis. Mijnsluitingen, werkloosheid, vervuiling en verval werden beeldbepalend.

● Het Ruhrgebied heeft een manier gevonden om het industriële erfgoed in te zetten voor verbetering van dit negatieve imago. Op de ontsierende stortbergen zijn groene landschapsparken aangelegd, met sportterreinen, fietspaden en vijvers. Lege gebouwen en terreinen worden nu gebruikt voor musea, pretparken en dienstverlening. Stilgelegde hoogovens bieden ruimte aan exposities en theatervoorstellingen (figuur 3.16). In 2010 was Essen, in het hart van de voormalige mijnstreek, de culturele hoofdstad van Europa.

Figuur 3.16 Vanaf de toren op de liftschacht (zie inzet) hebben toeristen uitzicht op de voormalige kolenmijn Zeche Zollern in Essen, nu werelderfgoed.

Neemt de regionale ongelijkheid toe?

▶ In West-Duitsland lagen tot 'die Wende' in 1989 de echte probleemgebieden aan de randen (de periferie). Vooral in de vroegere grensstreken langs de DDR en Tsjecho-Slowakije liep de economie stroef omdat de handel met de Oostbloklanden vrijwel onmogelijk was. Maar pas na het neerhalen van het IJzeren Gordijn merkte het nieuwe Duitsland goed wat regionale ongelijkheid inhoudt (figuur 3.17).

● Al direct na de val van de Muur trokken veel Oost-Duitsers naar de westelijke deelstaten. Vooral economische redenen spelen hierbij een rol. Er is sprake van een *Ost-West Gefälle*, die onder andere te zien is aan het percentage lage inkomens en de koopkrachtverdeling, het aantal internetaansluitingen, de hoogte van de criminaliteit en het negatieve migratiesaldo. Vooral jonge vrouwen trekken massaal weg uit hun geboortestreek en laten een overschot aan slecht opgeleide, werkloze mannen achter. De deelstaten Mecklenburg-Vorpommern en Thüringen kampen met een mannenoverschot van 25%. Het grote vertreksaldo heeft op de langere duur een sterke vergrijzing tot gevolg en een toename van het aandeel armeren.

■ Veel wijken in Oost-Duitse steden lijden aan toenemende leegstand. Honderdduizenden woningen zijn onbewoond. In de zogenaamde Plattenbau, de flatwijken die tijdens de DDR-periode uit de grond gestampt zijn, staat een op de vier appartementen leeg (figuur 3.18).

Vijftien jaar na de val van de Muur gaat de uittocht naar het Westen nog steeds door. Meer dan 150.000 mensen verwisselen nog elk jaar de nieuwe voor de oude deelstaten. Meer dan twee miljoen Oost-Duitsers hebben sinds 1991 de voormalige DDR de rug toegekeerd. Het zijn vooral de jongeren en degenen die iets in hun mars hebben, die wegtrekken: meer dan de helft is tussen de 18 en 30 jaar oud en een kwart tussen de 30 en 50. Ze hopen in het Westen op werk. Of op een hoogwaardige opleiding die in Oost-Duitsland moeilijk te krijgen is. Elk jaar verhuizen duizenden jongeren vaak zonder hun ouders, omdat het Oosten hun geen kans kan geven om te beginnen aan hun beroepsmatige toekomst.

Figuur 3.17 Exodus?

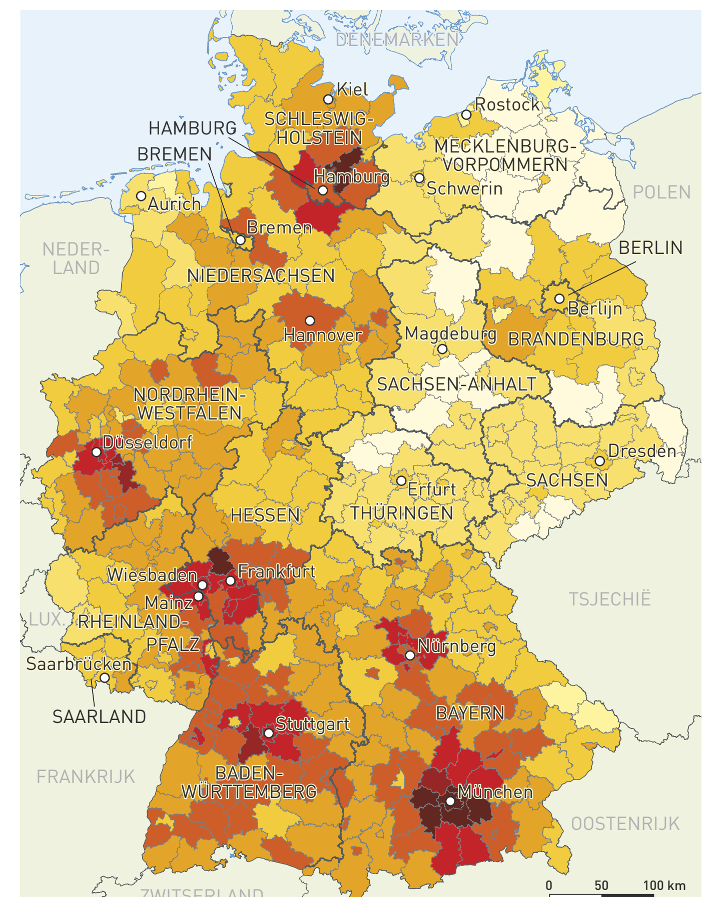

Figuur 3.18 Door het grote vertrekoverschot in Oost-Duitse steden zie je er veel vergrijzing, leegstand en verwaarlozing.

● Hoewel het verschil tussen oost en west qua natuurlijke bevolkingsgroei en levensverwachting kleiner wordt, is de kloof wat betreft de sociale bevolkingsgroei zorgwekkend. Dat geldt ook voor de afstand tussen de regio's op economisch en technologisch gebied (figuur 3.19 en 3.20.)

■ De vertrekmigratie van vooral de jonge en goed opgeleide mensen komt neer op een *brain drain*, een backwasheffect dat een flinke aderlating voor de economie van het oosten van Duitsland betekent.

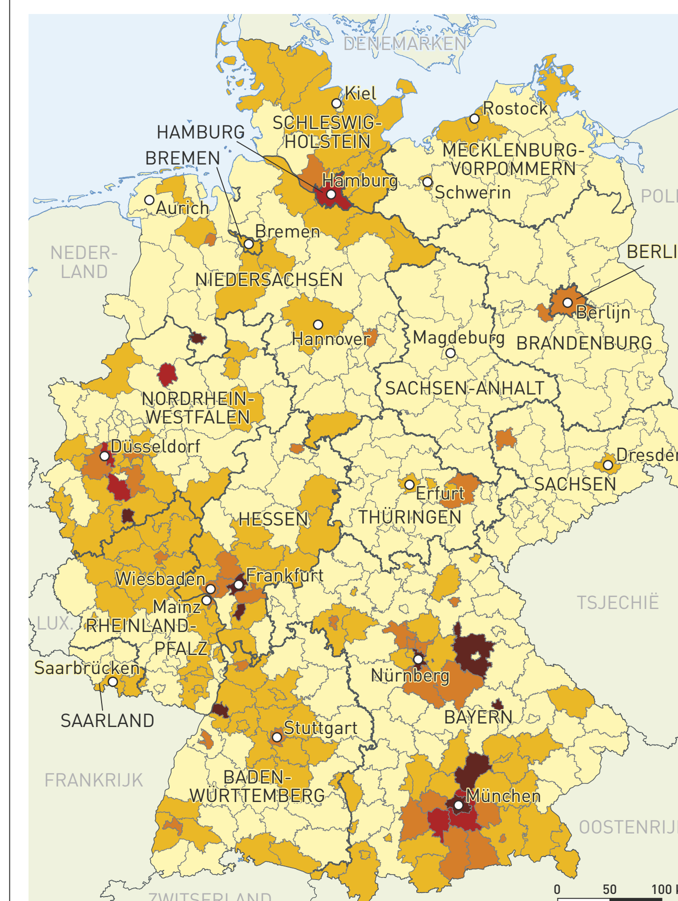
● Dit alles neemt niet weg dat Oost-Duitsland een indrukwekkende economische groei heeft doorgemaakt, sneller dan in de westelijke deelstaten en in de Oost-Europese buurlanden, zoals Tsjechië en Polen.

Koopkrachtindex per inwoner (per Kreis, 2010)
(Duitsland = 100)

< 72
72 - 80
80 - 88
88 - 96
96 - 104
104 - 112
112 - 120
120 - t128
> 128

Figuur 3.19 Koopkrachtverdeling per Kreis ten opzichte van het gemiddelde in Duitsland.

Aantal internetaansluitingen per 1.000 inwoners
(per Kreis, 2009)

35 - 60
60 -120
120 -180
180 - 240
240 - 300
300 - 480

Figuur 3.20 Aantal internetaansluitingen per 1.000 inwoners, 2010, per Kreis.

Figuur 3.21 Met behulp van veel geld uit West-Duitsland werden wegen, hotels en bedrijventerreinen in het vroegere Oost-Duitsland aangelegd of opgeknapt.

● Na de Wende in 1989 pompte de Duitse regering honderden miljarden in de nieuwe oostelijke deelstaten, met name in aanleg van infrastructuur. Vooral het West-Duitse bedrijfsleven profiteerde van deze geldstroom. Het gevolg was dat het BBP in de nieuwe Bundesländer kunstmatig steeg en deels van tijdelijke aard was. De echte spreadeffecten vielen tegen. Na de eeuwwisseling loopt het oosten in vrijwel alle opzichten achterop bij het westen.

■ In 1989 bestond er maar één spoorwegverbinding tussen de Bondsrepubliek en de DDR. Ook wat betreft autosnelwegen, het watertransport en de telecommunicatie waren er maar weinig verbindingen tussen de twee landen. In de DDR en de Bondsrepubliek was de infrastructuur vooral gericht op noord-zuidverbindingen; in de oost-westverbindingen werd minder geld geïnvesteerd. Handel en verkeer tussen de BRD en de DDR was immers vrijwel onmogelijk.

■ Elfduizend kilometer nieuwe snelwegen, nieuwe spoorwegtrajecten en een waterwegverbinding brachten verandering in deze situatie. Een aantal van deze Verkehrsprojekte Deutsche Einheit was omstreden. De *Ostsee-Autobahn* via Rostock zou de uitstroom van inwoners immers ook kunnen versterken! De Bondsregering stelde zich echter op het standpunt dat deze belangrijke verkeersas richting Oost-Europa zal zorgen voor een economische opleving van de regio. In haar visie moet een stelsel van hoofdwegen (spokes) de belangrijkste Duitse en Midden-Europese steden (hubs) met elkaar verbinden om de onderlinge uitwisseling van personen en goederen te garanderen.

● De Europese Unie droeg een behoorlijk steentje bij door middel van het regionaal structuurbeleid (ook wel cohesiebeleid genoemd). Dankzij de structuurfondsen ontvingen ondernemingen investeringssubsidies en kregen gemeenten geld voor het ontsluiten van industrieterreinen.

Opdrachten 3.2

Deelvragen

4 Welke demografische en economische ontwikkelingen hebben zich met name de laatste decennia in de verschillende regio's in Duitsland voorgedaan?

5 Waardoor konden de regionale verschillen in welvaart ontstaan?

6 Op welke wijze probeert men de regionale ongelijkheid te verkleinen?

Opdracht 16 Duitsland in kaart V/I

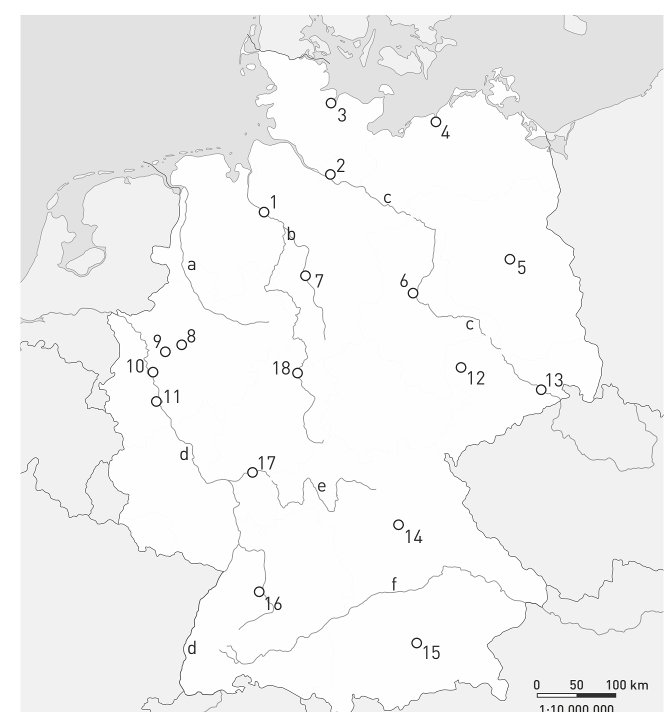
Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 3.2.

a Gebruik GB 13 en lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek het gedeelte over kaarten als geografisch hulpmiddel.
Tot welke kaartsoort behoren de vier kaarten in deze paragraaf?

b Welk kaarttype is GB 104B? Noteer twee argumenten waarom hier juist dit kaarttype is toegepast.

c Vergelijk figuur 3.20 met GB 104B. Noteer een voordeel van het schaalniveau waarop het verschijnsel is weergegeven in figuur 3.20.

W10 Steden en rivieren in Duitsland.

W11 Steden en rivieren in Duitsland. **Overnemen in je schrift!**

1 ...	10 ...	a ...
2 ...	11 ...	b ...
3 ...	12 ...	c ...
4 ...	13 ...	d ...
5 ...	14 ...	e ...
6 ...	15 ...	f ...
7 ...	16 ...	
8 ...	17 ...	
9 ...	18 ...	

Opdracht 17 Steden en rivieren K

Gebruik figuur 3.12, W10, W11 en GB 102.

a Neem de cijfers en letters van W11 over in je schrift. Bekijk W10 en noteer in W11 de namen van de steden (1 t/m 18) en de rivieren (a t/m f). Accentueer in W11 de namen van de tien grootste steden.

b Duitsland heeft – in tegenstelling tot Tsjechië – geen primate city, maar juist wel een groot aantal forse steden. Geef hiervoor een historische verklaring.

Opdracht 18 Drie grote Duitse steden I

Gebruik figuur 3.19, W12 en GB 104.

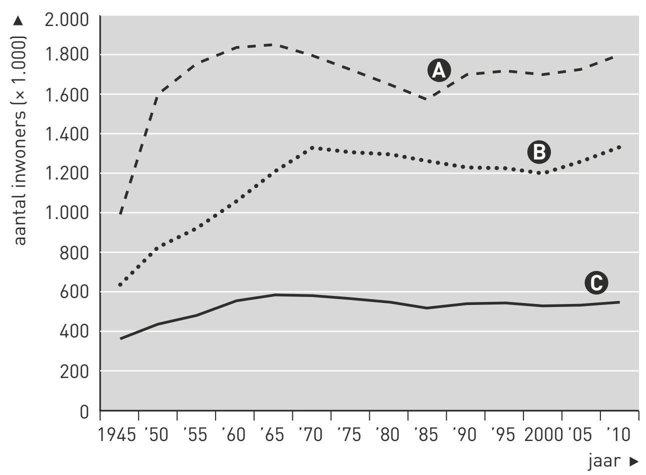
a Neem de letters A, B en C uit W12 over en noteer daarachter de naam van de juiste stad.

b Ontleen aan GB 104 een pushfactor die een reden is voor de bevolkingsontwikkeling van Bremen/Bremerhaven tussen 1990 en 2010.

c Noteer een oorzaak van de economische terugval van de vroeger zo rijke Hanzestad Bremen.

d Welke kaarten op GB 104 wijzen op een sterke economische groei van de agglomeratie München? Noteer wat elke kaart laat zien.

W12 Bevolkingsontwikkeling in de stadsdeelstaten Hamburg en Bremen en in de stad München, 1945-2010.

Opdracht 19 Welvaart en bevolking in twee oude Hanzesteden I

Gebruik figuur 3.19, W12 en GB 104.

a Bij vergelijking van de demografische en economische situatie tussen Hamburg en Bremen zie je dat de economische situatie in Hamburg de afgelopen twintig jaar is verbeterd. Geef hiervoor een politieke verklaring en betrek daarbij het begrip ligging.

b Zowel in Hamburg als in Bremen is de koopkracht in de Kreise rond de stadsgemeenten groter dan in de stad zelf. Op welk proces duidt dit verschil in welvaart tussen centrale stad en het omliggende gebied? Licht je antwoord toe.

Opdracht 20 Ligging in de Blauwe Banaan en regionale ontwikkeling I

Gebruik figuur 3.11, W13 en GB 104 en 105.

a De term 'Banaan' wordt gebruikt om de geografische vorm van het economische kerngebied aan te duiden. De toevoeging 'Blauw' slaat op de wateren die verbonden worden door het kerngebied. Welke wateren zijn dit?

b Noteer drie kaarten op GB 104 en 105 die een aanwijzing geven dat het Ruhrgebied een ingrijpende herstructurering heeft ondergaan. Noteer het kaartnummer en geef een toelichting.

c Welke twee kaarten op GB 104 en 105 geven een aanwijzing dat de herstructurering het voormalige kerngebied Regionalverband Ruhrgebiet (R.V.R.) nog niet heeft teruggebracht naar de hoge economische status als kerngebied van vroeger? Noteer de kaartgegevens en geef hierbij een toelichting.

W13 Investeringen in de nieuwe deelstaten.

Positief is dat het BBP in de oostelijke Duitse deelstaten hoger is dan in de nieuwe Oost-Europese lidstaten van de EU. Het kernprobleem van de Oost-Duitse economie is echter dat er geen werkelijk grote ondernemingen en onderzoekscentra zijn. Na de Wende is er meer dan € 1.000 miljard aan overheidsgelden en privaat kapitaal naar de nieuwe oostelijke deelstaten gestroomd.

De herstructurering van het Ruhrgebied was behoorlijk succesvol. De herstructurering van de oude industriegebieden in Sachsen en Sachsen-Anhalt kost meer geld en moeite en vraagt om een grotere inbreng van de overheid.

d Beredeneer waarom de economische herstructurering van de nieuwe deelstaten meer geld en tijd kost dan die van het Ruhrgebied.

Opdracht 21 Demografisch transitiemodel K/I

Gebruik figuur 3.13.

a Duitsland en Tsjechië bevonden zich in 2011 in de laatste fase van het demografisch overgangsmodel. Maak aan de hand van de kenmerken van die fase duidelijk waarom deze landen in die fase passen.

b Geef een verklaring voor de insnoering in de leeftijdsgroepen tussen 60 en 70 jaar.

Opdracht 22 Migratie en voorzieningenniveau K/I

Gebruik figuur 3.17, W14 en GB 104.

Plattelandsgebieden hebben over het algemeen moeite met het in stand houden van het bestaande voorzieningenniveau. De groei van de plattelandsbevolking loopt niet in de pas met de eisen van economische schaalvergroting. In de krimpgebieden is de achteruitgang van het voorzieningenniveau vaak dramatisch.

a Beschrijf het demografische probleem van Oost-Duitsland.

b Leg uit waarom dit demografische probleem het in stand houden van het voorzieningenniveau vooral op het platteland moeilijk maakt.

c Met welke maatregel probeerde de voormalige DDR-regering het geboortecijfer enigszins op peil te houden? Leg het te verwachten effect van de maatregel uit.

W14 Een nieuwe onderlaag.

Sinds de val van de Muur is meer dan 10% van de Oost-Duitsers naar het Westen vertrokken. De laatste jaren zijn het vooral jonge, goed opgeleide vrouwen tussen de 18 en de 30 jaar die weggaan. De mannen die achterblijven, zijn niet of slecht opgeleid, hebben geen baan en geen partner. Zij hebben nauwelijks perspectief op een betere situatie en nemen eigenlijk niet meer deel aan de samenleving. Ze vormen een nieuwe onderlaag.
Inmiddels maakt één op de vijf jonge Oost-Duitse mannen daar deel van uit. Uit sociologisch onderzoek blijkt dat deze groep bijzonder ontvankelijk is voor het rechts-radicale gedachtegoed. Extreemrechtse partijen doen het goed in deze regio's, waar de vreemdelingenhaat groeit.

W15 De oplossing!

Opdracht 23 Demografie en arbeidsmarkt I

Gebruik figuur 3.13 en W15.

Wat wil de tekenaar van de cartoon (W15) met deze tekening zeggen?

Opdracht 24 Een digitale kloof I

Gebruik figuur 3.19 en 3.20.

a Welke drie patronen komen naar voren uit de spreiding van de internetaansluitingen in figuur 3.20?

b Welke samenhang lijkt er te zijn tussen het verschijnsel in figuur 3.20 en dat in figuur 3.19?

Opdracht 25 Hulp aan het oosten K/I

a Waaraan besteedde de Bondsregering het meeste geld om de oostelijke deelstaten meer bij de Duitse economie en samenleving te betrekken?

b Noteer een economisch argument waarom juist aan het project dat bedoeld wordt in vraag a het meeste overheidsgeld werd besteed.

c Noteer een politiek argument voor de hulp aan de oostelijke deelstaten.

Online opdracht

Opdracht 26 Mecklenburg-Vorpommern K/I VERDIEPING

Ga op internet naar www.duitslandweb.nl en klik op 'Naslagwerk', op 'Geografie', en daarna op 'Regio's en globalisering'. Klik op de regio 'Mecklenburg Vorpommern' en lees de tekst door.

a Welke informatie geeft de tekst over de demografische en economische situatie in deze deelstaat?

b Welk perspectief biedt de globalisering voor de toekomst van deze krimpregio?

c Noteer aan de hand van de tekst op de site een aantal kenmerken van de deelstaat die aantrekkelijk zijn voor toeristen.

Opdracht 27 Terugblik op paragraaf 3.2 K

Gebruik figuur 3.19.

In de inleiding van deze paragraaf wordt Ostfriesland genoemd als perifeer gelegen gebied.

a Waar liggen de districten in West-Duitsland met de laagste koopkracht?

b Hoewel de bevolking volgens GB 104C in en rondom Berlijn afnam, ligt de koopkracht in deze regio boven het Oost-Duitse gemiddelde. Geef hiervoor twee redenen.

c Beeldvorming speelt in het migratieproces een belangrijke rol. Vergelijk het beeld dat je hebt gekregen van Noord-Duitsland inclusief Noordrijn-Westfalen, met het beeld van Zuid-Duitsland. Welke atlaskaart past niet in dit plaatje?

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

3.3 Booming BRIC-land Brazilië

Gekraakt landgoed

Zes jaar terug heeft de Braziliaanse beweging van landloze boeren dit uitgestrekte landgoed gekraakt. Ze staat volgens de grondwet in haar recht. Het land was jarenlang door de grootgrondbezitter verwaarloosd. Toch werden we geregeld door zijn knokploeg in elkaar geslagen. Maar we hielden vol. Voorheen landloze families hebben nu een huisje op eigen grond. We willen de graansilo afbouwen en de watermolen opknappen. De molen moet de elektriciteit leveren voor onze huizen en voor de bakkerij. Maar voorlopig hebben we geen geld.
(Naar: *Arm door Geld* door Henk van Arkel en Camilo Ramada, Strohalm, Utrecht, 2001)

Brazilië in het wereldsysteem

▶ Brazilië werd al in 1825 onafhankelijk. Daarna wisselden dictatuur en democratie elkaar af. Sinds 1984 wordt de federale republiek democratisch geregeerd. Brazilië is een land van grote tegenstellingen. Naast regio's met een sterke economische groei zijn er veel gebieden met schrijnende armoede. Binnen dit enorme land met ongeveer 191 miljoen inwoners zijn centrum en periferie duidelijk te onderscheiden, zowel op regionaal als op lokaal schaalniveau. In Latijns-Amerika heeft de Portugeessprekende natie een politiek leidende rol. Op wereldschaal heeft Brazilië de status van perifeer ontwikkelingsland verlaten en kan het worden gerekend tot de semiperifere transitielanden. Het wordt een BRIC-land genoemd, samen met de opkomende landen Rusland, India en China. Onder invloed van de economische ontwikkeling en de globalisering lijken de regionale tegenstellingen versterkt te worden en de welvaartsverschillen binnen de bevolking te groeien. Ook in cultureel opzicht zijn de contrasten groot. Dit kan een bedreiging vormen voor de democratische orde.

Smeltkroes Brazilië

▶ De oorspronkelijke indiaanse cultuur van Latijns-Amerika is sterk veranderd door invloeden van buitenaf. Figuur 3.22 geeft de regionale samenstelling van de Braziliaanse bevolking weer.
● Vooral de koloniale tijd heeft zijn sporen achtergelaten op de godsdienst, de taal, het rechtssysteem en het grondbezit. De officiële taal is Portugees, dat vermengd is met indiaanse woorden en elementen uit de talen van de slaven en die van latere migranten. De Portugese invloeden in de architectuur zijn duidelijk zichtbaar.

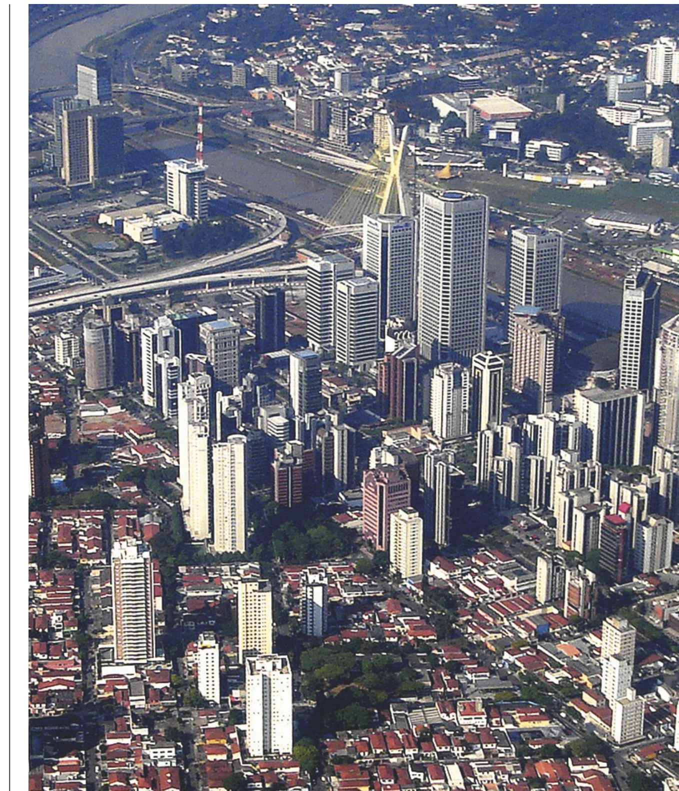
Regio	Europees	Afrikaans	Indiaans
noord	68,8%	10,5%	18,5%
noordoost	60,1%	29,3%	8,9%
zuidoost	74,2%	17,3%	7,3%
zuid	79,5%	10,3%	9,4%

Figuur 3.22 Verdeling van de bevolking naar etnische herkomst over Brazilië.

● Voor het zware werk op de suikerrietplantages in het noordoosten van Brazilië werden slaven uit Afrika gehaald. De Afrikaanse culturen drukten hun stempel op de samenleving, een voorbeeld van ruimtelijke diffusie via relocatie, namelijk gedwongen migratie. Zo is de bekende Braziliaanse dans de samba voortgekomen uit de Afrikaanse ritmes. Ook in bepaalde geloofsgemeenschappen en in de Braziliaanse keuken is een duidelijk Afro-Braziliaanse cultuur herkenbaar.
● In de zuidelijke staten vestigden zich vooral immigranten uit Europa: Italianen en Duitsers. Velen van hen begonnen een landbouwbedrijf, waaronder ook groepen Nederlanders. In Brazilië wonen ook 1,2 miljoen Japanners, de grootste Japanse gemeenschap buiten Japan zelf. Na de contractarbeid op de koffieplantages begon een groot aantal voor zichzelf als katoenboer, kippenhouder of rijstteler, vooral in de deelstaten São Paulo en Paraná.
▶ Al deze culturele en etnische verschillen leiden in Brazilië nauwelijks tot maatschappelijke conflicten. Officieel kent Brazilië geen rassenongelijkheid, maar de lagere sociale klassen zijn vaak donkerder van kleur dan de hogere. Discriminatie als erfenis van de koloniale slavenmaatschappij bestaat wel degelijk. Anderzijds mengen de verschillende bevolkingsgroepen zich gemakkelijker dan je zou verwachten. De sociaaleconomische status telt in Brazilië namelijk veel zwaarder dan de etnische herkomst. Voor de oorspronkelijke bewoners van het land, de indianen, gaat deze regel minder op.
■ Brazilianen zijn gek op voetbal. Het land heeft verschillende legendarische voetbaltalenten voortgebracht en het maatschappelijke leven ligt stil als Brazil speelt. Het in 2014 te houden WK en de Olympische Spelen (2016) in Brazilië betekenen een geweldige economische opsteker, waarbij nationale trots alle inwoners samenbindt en de klassenverschillen vervagen.

Naar een verstedelijkte industriële samenleving

▶ Verreweg de meeste Brazilianen wonen in stedelijke gebieden. De urbanisatiegraad is met 87% hoog. Het stedelijke spreidingspatroon is echter erg ongelijk. Bijna alle grotere steden liggen dicht bij of aan de kust. De agglomeratie São Paulo is met meer dan 18 miljoen inwoners de primate city van Brazilië, op afstand gevolgd door de voormalige hoofdstad Rio de Janeiro (6,3 mln), Salvador (2,7 mln) en Belo Horizonte (2,4 mln).
● Het nederzettingspatroon hangt samen met het koloniale verleden. De kustplaatsen waren de schakel bij de export van delfstoffen en (sub)tropische landbouwproducten uit de nieuwe exploitatiekolonie. Het hele vervoerssysteem werd afgestemd op de uitvoer naar moederland Portugal. De verbindingen tussen steden in het binnenland ontbraken grotendeels, net als de verbindingen tussen havensteden onderling.
● São Paulo is het economische centrum van Brazilië (figuur 3.23 en 3.24). Uit die stad komt 40% van de Braziliaanse industriële productie. São Paulo is de hoofdstad van de gelijknamige staat, die het kloppende hart van de Braziliaanse economie is. De groei van de stad is een voorbeeld van de manier waarop Braziliaanse steden zich ontwikkelden. Al in het begin van de negentiende eeuw werd de stad groot dankzij de handel in koffie die bestemd was voor Europa en Noord-Amerika. Na de afschaffing van de

Figuur 3.23 Het zakencentrum van São Paulo aan de rivier de Tietê.

Na Los Angeles heeft São Paulo de meeste helikopters in bedrijf. Het is immers sneller en vooral veiliger om je er door de lucht te verplaatsen. Rijke mensen nemen de helikopter naar het strand, 80 km verderop, of gaan ermee naar de shoppingmall. Ook banken maken veelvuldig gebruik van dit vervoermiddel bij geldtransport. De politie gebruikt ze voor de patrouilles.

Figuur 3.24 Voor wie geld en macht heeft.

slavernij in 1888 kwamen honderdduizenden Europese immigranten via de nabijgelegen havenstad Santos binnen om te werken in de industrie en op de koffieplantages in de omgeving. De urbanisatie werd versterkt door de instroom van vele ex-slaven, die op zoek waren naar werk.

Speler in de wereldeconomie

▶ Het gemiddelde jaarinkomen van Brazilië bedroeg in 2010 ongeveer € 8.200/inwoner (figuur 3.1). In vergelijking met Nederland, meer dan € 30.000/inwoner per jaar, is dat laag. De productiviteit in de naar verhouding grote primaire sector is nog betrekkelijk laag (figuur 3.25). Een belangrijk deel van de landbouw en de mijnbouw is exportgericht. De industrie en de dienstensector geven werk aan een groeiend aandeel van de beroepsbevolking (figuur 3.26).

● Tot begin jaren zeventig van de vorige eeuw was de uitvoer van koffie bijna het enige wat de klok sloeg. Dat maakte het land erg kwetsbaar. De koffieprijzen op de wereldmarkt schommelden sterk en daalden steeds verder door overproductie.

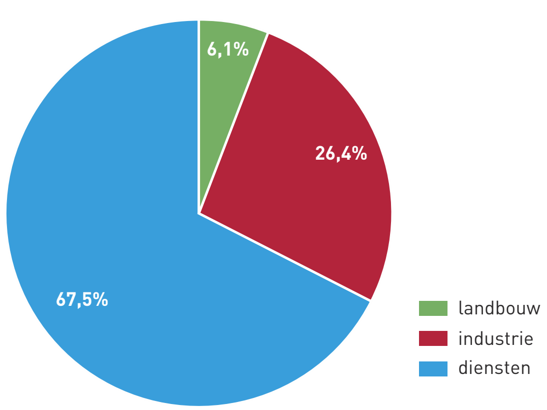
● Om de jonge industrie te beschermen, paste Brazilië vanaf de zeventiger jaren van de vorige eeuw importsubstitutie toe. Door de industriegoederen die tot dan toe werden ingevoerd zelf te gaan produceren, konden deviezen worden bespaard. De bescherming van de eigen productie ging echter ten koste van de kwaliteit van de industriegoederen. Vanwege het gebrek aan concurrentie waren de producten veel te duur om te kunnen verkopen in het buitenland. De nationale schuld en de inflatie liepen torenhoog op. Er moest iets gebeuren.

● Na 1990 schakelde het land van protectie over op liberalisering en richtte zich op de exportproductie van industriegoederen, zoals textiel, schoenen en auto-onderdelen. De enorme investeringen die hiervoor nodig waren, kwamen van buitenlandse multinationale ondernemingen die werden aangetrokken door belastingvoordelen en de lage arbeidskosten.

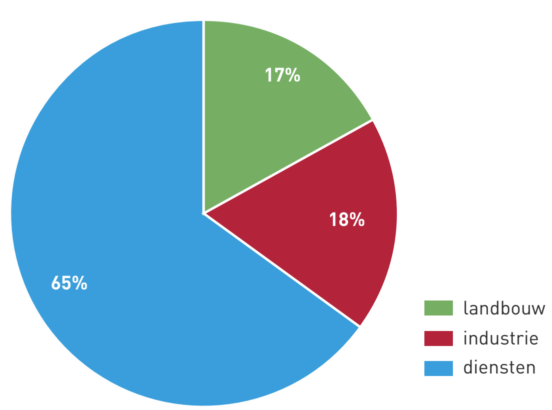
● Brazilië profiteert sinds 1995 sterk van de Mercosur. Dit vrijhandelsverdrag was een reactie op het NAFTA-verdrag tussen de Verenigde Staten, Mexico en Canada. De Mercosur hanteert een gemeenschappelijk buitentarief, terwijl bijna alle onderlinge handel vrij is van invoerrechten. De deelnemende landen worden langzaam de voornaamste handelspartners van elkaar en er wordt over en weer fors geïnvesteerd.

Sterk uit de crisis

● Brazilië kwam sterk terug na de economische crisis van 2008 en is weer een geliefd doel voor directe buitenlandse investeringen (DBI). Brazilië is economisch gezien een zwaargewicht in Zuid-Amerika en zijn rol in de wereldhandel neemt toe. Het land heeft een divers exportpakket en drijft handel met een groot aantal landen over de hele wereld (figuur 3.27). Het BNP groeide de laatste jaren met 7 à 8%. Dat is heel wat meer dan in Nederland (ongeveer 1,5%) of de V.S. (2,0%). De uitvoer verviervoudigde in de tien jaar tussen 2000 en 2010. Het uitgestrekte land biedt ook kansen voor Nederlandse bedrijven die gespecialiseerd zijn in aardolie en aardgas, in de binnenvaart, de aanleg van havenwerken en de bouw van luchthavens. De enorme nationale schuld is teruggebracht tot aanvaardbare proporties en het land bouwt dankzij het exportoverschot meer financiële reserves op. Dat heeft tot gevolg dat de rentelast die als een molensteen op het land drukte, gaandeweg afneemt.

Figuur 3.25 Bijdrage van de economische sectoren van Brazilië aan het BNP, 2010.

Figuur 3.26 Verdeling van de beroepsbevolking in Brazilië over de drie economische sectoren, 2010.

Export	Voornaamste uitvoerproducten	Vooral naar
€ 150 miljard	transportmiddelen, ijzererts, sojabonen, schoeisel, koffie, auto's, vlees en fruit	China (12,5%) V.S. (10,5%) Argentinië (8,4%) Nederland (5,4%) Duitsland (4,1%)
Import	**Voornaamste invoerproducten**	**Vooral uit**
€ 141 miljard	machines, elektrische apparaten en transportmiddelen, chemische producten, olie, auto-onderdelen en elektronica	V.S. (16,1%) China (12,6%) Argentinië (8,8%) Duitsland (7,7%) Japan (4,3%)

Figuur 3.27 Buitenlandse handel van Brazilië.

Ruimtelijke en sociale ongelijkheid

▶ Zoals in veel van de minder welvarende delen van het wereldsysteem nemen de regionale en sociale tegenstellingen ook in Brazilië toe. Het achterblijven van de economie in het ene gebied heeft vaak te maken met de groei in de economisch sterkere regio's. Dat kan verduidelijkt worden aan de hand van twee begrippen, de backwasheffecten en de spreadeffecten.

● Backwasheffecten gaan vaak samen met de economische groei in de grote steden en een selectieve migratie vanuit de rurale probleemgebieden. Ook in Brazilië trekken vooral de jongere en initiatiefrijke mensen weg naar de stad. Op het platteland blijft een ongeschoolde, arme en vergrijzende bevolking achter. De houtwinning en de extensieve veeteelt in het Amazonebekken en de productie van soja in Mato Grosso en Pará zijn vooral in handen van plaatselijke bestuurders en van nationale ondernemingen in de kuststeden. De steden zuigen bijna alle investeringen naar zich toe en profiteren van de toestroom van de goedkope arbeidskrachten. De winsten uit de primaire sector worden vooral in de steden uitgegeven. Voor het platteland blijft een primaire bewerking van de grondstoffen en laagbetaald handwerk over. De landelijke periferie komt daardoor al snel in een negatieve economische spiraal terecht. De kloof tussen stad en platteland wordt zo groter.

Figuur 3.28 Een omheinde en beschermde woonwijk, gated community, in een grote Braziliaanse stad.

Figuur 3.29 De informele sector in een favela in São Paulo.

● Wanneer vanuit de economische groeicentra kennis, investeringen of infrastructuur uitwaaieren over de omgeving, noemt men dit spreadeffecten. Met name rondom Rio de Janeiro, Porto Alegre, Salvador en São Paulo is de stedelijke uitstraling al van ver waarneembaar.

▶ Behalve de regionale verschillen is de ruimtelijke ongelijkheid op lokaal schaalniveau opvallend. Rijke buurten met hun ommuurde woonerven (figuur 3.28) en de zaken- en winkelcentra van de formele economie liggen vaak vlak bij de uitgestrekte favela's, krottenwijken waar miljoen mensen moeten overleven onder slechte omstandigheden. Velen werken hier in de informele sector (figuur 3.29). De sociale ongelijkheid is groot. Goed opgeleide mensen met sleutelposities in de globaliserende economie verdienen een prima boterham. Hun sociale en zakelijke netwerk is wijder dan de eigen stad en men is sterk gericht op soortgelijke groepen in andere global cities. Hun uitgavenpatroon en de keuze van kleding, auto's, meubels en vakanties komt overeen met dat van vergelijkbare groepen in de rijke landen. Met een Gini-coëfficient (Lorenzcurve) van 56,7 voor inkomensongelijkheid verdienen de hogere inkomens gemiddeld 25 keer meer dan de lage inkomensgroep (Nederland had in 2011 een Gini-coëfficient van 30,9).

Regionale winnaars en verliezers

▶ Door de bovengenoemde tegenstellingen spelen niet alle regio's een even grote rol in de wereldeconomie. Brazilië kan worden ingedeeld in vier soorten gebieden (figuur 3.30).

● *Sterk verstedelijkte kerngebieden*. De deelstaat São Paulo is hiervan een duidelijk voorbeeld. De globalisering heeft daar tot een sterke industriële ontwikkeling en een zeer moderne dienstensector geleid. Je vindt er de regionale hoofdkantoren van multinationale ondernemingen en er worden belangrijke beslissingen genomen over investeringen, internationale geldstromen en de goederenhandel. De wereldstad en de omliggende regio zijn verbonden met allerlei wereldwijde netwerken.

● *Marktgerichte primaire productiegebieden*. De hier geproduceerde (sub)tropische landbouw- en mijnbouwproducten worden al sinds de negentiende eeuw uitgevoerd naar de hoogontwikkelde kernlanden. De exportlandbouw vindt plaats op plantages en latifundia. Plantages zijn door de kolonisten aangelegd en produceren van oudsher voor de export. Ze zijn tegenwoordig veelal in handen van multinationals. Latifundia zijn landbouwbedrijven van vaak duizenden hectaren groot. Een probleem is dat op veel latifundia de grond vooral gebruikt wordt voor de extensieve teelt van schapen en koeien voor de slacht, terwijl dit soort bedrijven veel productiever zouden kunnen zijn. De verdiensten per hectare zijn daarom relatief laag op deze grootgrondbezittingen en de arbeidsomstandigheden van de landarbeiders zijn soms ronduit slecht.

● *Rurale probleemgebieden*. De infrastructuur is hier slecht, onder andere doordat de gebieden veel minder op de export gericht zijn. Een groot deel van de boerenbevolking leeft van de eigen opbrengsten en is dus min of meer zelfvoorzienend. De bedrijven zijn klein en de keuterboeren missen de kennis om met moderne technieken hun bedrijfje overeind te houden. De kloof tussen de ongeschoolde keuterboeren en de rijke grootgrondbezitters van de latifundia – die overigens meestal in de stad verblijven – is groot. De rurale probleemgebieden bevinden zich vooral in de periferie van Brazilië.

Figuur 3.30 De regionale economische geleding van Latijns-Amerika.

● *'Resource frontiers'*. Deze streken zijn aantrekkelijk vanwege de grote hoeveelheden natuurlijke hulpbronnen, zoals hout, ijzererts, aardolie en gas. Op een enkele plaats in dit 'frontiergebied' dringt de modernere stedelijke ontwikkeling door. In Manaus, het hart van de deelstaat Amazonas, is in het tropische regenwoud een exportzone aangelegd. Deze vrijhandelszone is zo goed en zo kwaad als het gaat per auto bereikbaar via de deels onverharde (!) Transamazonicaweg, maar de beste verbinding met de buitenwereld is die per vliegtuig of per boot over de Amazone.

Opdrachten 3.3

Deelvragen

7 Wat zijn de sociaal-ruimtelijke kenmerken van Brazilië en hoe zijn deze ontstaan?

8 Welke positie neemt Brazilië in als semiperifeer land in de wereldeconomie?

9 Hoe is de sociaaleconomische en regionale ongelijkheid ontstaan en waardoor neemt deze af?

Opdracht 28 Ligging en spreiding K/I

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 3.3.

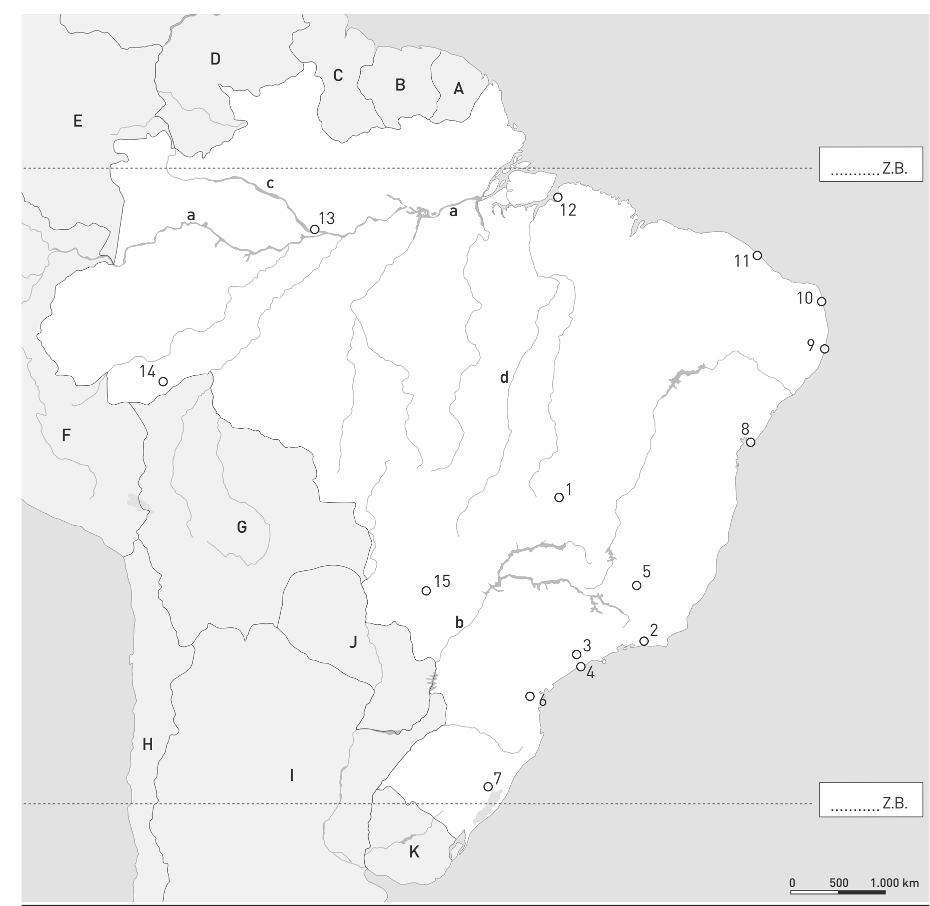
a Bekijk W16 en neem de cijfers en letters van W17 over in je schrift. Noteer met behulp van de atlas de namen van steden en rivieren in W17. Vul de breedtegraden ook in.

b De basis van het urbane spreidingspatroon is gelegd in de periode van het kolonialisme. Maak duidelijk op welke manier de toenmalige positie van Brazilië in het wereldsysteem leidde tot het spreidingspatroon van steden en mensen in het land.

W17 Steden en rivieren in Brazilië. **Overnemen in je schrift!**

1	...	8	...	15	..
2	...	9	...	a	...
3	...	10	...	b	...
4	...	11	...	c	...
5	...	12	...	d	...
6	...	13	...	Z.B.	...
7	...	14	...		

W16

c Bekijk GB 186C en 184. De exploitatie van de waterkracht in de rivier de Paraná heeft nog niet geleid tot een sterke stedelijke groei rond de hydro-elektrische centrales die toch stroom kunnen leveren voor miljoenen mensen. Noteer twee argumenten waarom dit niet het geval is en zal zijn. Noem een economisch argument en een fysisch argument.

W18 Globalisering in grondaankopen.

De lidstaten van de Mercosur – Argentinië, Brazilië en Uruguay – willen de buitenlandse honger naar hun uitgestrekte landbouwpercelen intomen. Door de stijgende internationale voedselprijzen en door het gebrek aan alternatieven voor financiële investeringen wordt de laatste jaren steeds meer landbouwgrond gekocht door landen die hun eigen voedselvoorziening willen verzekeren en door investeerders die willen speculeren met grond, ethanolfabrieken en stuwmeren.

W19 ThyssenKrupp actief in Brazilië.

In 2010 werd de nieuwe staalfabriek van ThyssenKrupp CSA Siderúrgica do Atlântico in Brazilië opgeleverd. Het halffabricaat is voor een groot deel bestemd voor een fabriek in Alabama (V.S.). Een ander deel wordt geleverd aan Europa. Het was de grootste industriële investering in Brazilië in de afgelopen tien jaar. De moderne installatie voldoet zelfs aan de strenge Europese milieueisen. De belangrijkste keuze voor de locatie in de Baia de Sepetiba waren de kostenvoordelen door directe toegang tot de Atlantische Oceaan en de spoorlijn die op het terrein eindigt. Het spoor maakt het transport van ijzererts uit de mijnen in de regio Minas Gerais mogelijk.

W20 Buitenlandse handel.

Het BNP van Brazilië bedroeg in 2010 bijna € 1,6 biljoen, ongeveer evenveel als het Verenigd Koninkrijk. In het jaar 2000 verdienden alle Brazilianen samen nog ongeveer € 0,5 biljoen. Nederland exporteerde voor ruim € 395 miljard aan goederen en diensten.
De invoer kwam uit op bijna € 354 miljard. Dit is gelijk aan ruim 7% van het Bruto Binnenlands Product.

Opdracht 29 Uitverkoop van hulpbronnen I

Gebruik W18.

a Noteer twee argumenten waarom de drie landen de uitverkoop van hun hulpbronnen willen afremmen.
b De lidstaten van de Mercosur hebben de uitverkoop van hun hulpbronnen heel ver laten komen. Pas nu grijpen ze in. Noteer twee redenen waarom de verkoop van bijvoorbeeld grond aan het buitenland voor een land aantrekkelijk kan zijn.

Opdracht 30 Buitenlandse investeringen I

Gebruik GB 186C en W19.

a Waar ligt de Baia de Sepetiba? Licht je keuze toe.
De Baia de Sepetiba ligt in de omgeving van
A de havenstad São Luis.
B Rio de Janeiro.
C de diepe baai van Porto Alegre.
D Belém, aan de monding van de Tocantinsrivier.
b Beredeneer met een terugblik op de vorige paragraaf waarom juist een Duits bedrijf investeert in Brazilië.

Opdracht 31 Stromen van geld en goederen K

Gebruik figuur 3.27, GB 215 en W20.

a Hoe groot was het saldo op de Nederlandse handelsbalans in 2010? Was dit een positief of een negatief saldo? En hoe zat dit met Brazilië?
b De exportquote is een maat om de externe gerichtheid van de economie uit te drukken. Het is de exportwaarde van goederen en diensten in procenten van het BNP. De exportquote van Nederland bedroeg in 2010 ongeveer 45%. Bereken de exportquote van Brazilië.
c Welke atlaskaart illustreert dit verschil in waarde van de exportquote?
d Verklaar het grote verschil tussen beide landen.

Opdracht 32 Brazilië en FDI I

Gebruik W21 en W22.
Brazilië is de lieveling van buitenlandse investeerders.
De teller van de Directe Buitenlandse Investeringen door Brazilië in het buitenland stond in 2010 op ongeveer € 100 miljard. Andersom bedroegen de buitenlandse investeringen in Brazilië € 265 miljard.
Noteer drie argumenten voor buitenlandse beleggers om geld in de Braziliaanse economie te investeren.

Opdracht 33 De regionale ongelijkheid neemt af I

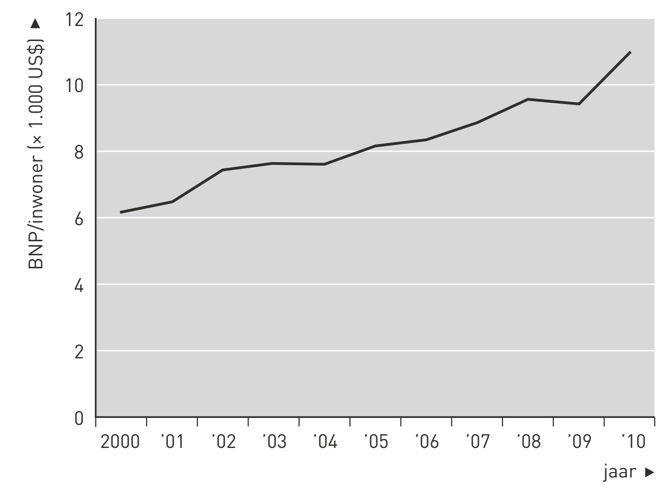
Gebruik figuur 3.30, W23 en W24. Maak ook gebruik van GB 186.

a Tot welke twee typen regio's wordt het noordoosten van Brazilië gerekend volgens de regionale geleding in figuur 3.30? Noteer welke delfstoffen in deze regio worden gewonnen.
b Het droge noordoosten ligt duizenden kilometers van het economische centrum van Brazilië. Noteer een geografisch argument waarom Europese en Amerikaanse bedrijven zich toch graag vestigen in deze perifeer gelegen regio.
c Noteer drie andere vestigingsvoordelen waardoor bedrijven tot perifere gebieden zoals het noordoosten worden aangetrokken.

W21 Een groeiende middenklasse.

De totale koopkracht in Brazilië is de laatste jaren spectaculair gestegen, vooral omdat heel veel mensen tot de middenklasse konden toetreden door een grote toename van het aantal banen. Bijna de helft van de bevolking (47,1%) behoort nu tot de middenklasse van Brazilië. In 1993 was dat nog niet eens eenderde deel van de bevolking. De Gini-coëfficient bedroeg toen bijna 62%.

W22 BNP/inwoner (naar koopkracht) in Brazilië van 2000 tot 2010.

Brasilia is omstreeks 1960 uit de grond gestampt, ter vervanging van de hoofdstad Rio de Janeiro. Belangrijke doelen waren de economische ontwikkeling van het Braziliaanse achterland, het verminderen van de migratiestroom naar de zuidoostelijke kuststrook en het verlichten van de stedelijke problematiek.

d Noteer twee redenen waarom de Braziliaanse overheid zoveel belang hecht aan de ontwikkeling van het noordoosten en het noorden van het land.

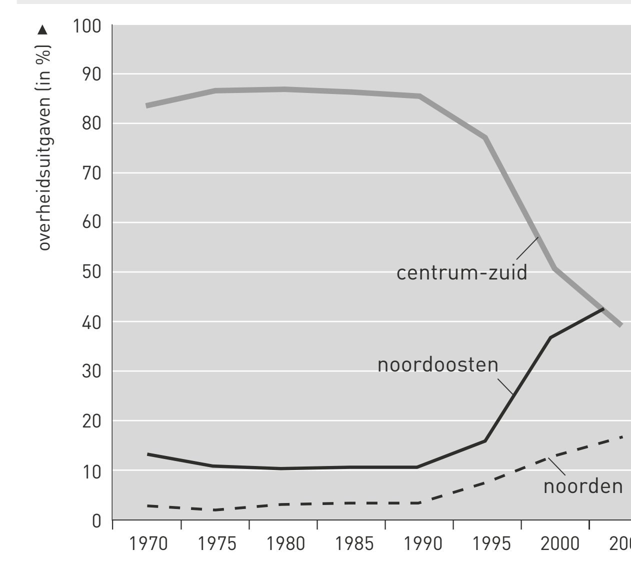
W23 Braziliës noordoosten haalt achterstand snel in.

Het noorden van Brazilië is nog steeds de armste regio van het land. Er woont 28% van de bevolking, maar deze moet het doen met 14% van het BBP. Sinds kort is het noordoosten echter de toppresteerder in de Braziliaanse economie. De economische groei ligt al enkele jaren behoorlijk boven het landelijke gemiddelde. De staat Pernambuco noteerde een groei van 9,3%, evenveel als China.

W24 Economische groei.

Het armoedebestrijdingsprogramma Bolsa Família van president Lula da Silva heeft effect gehad. Toch hebben andere overheidsmaatregelen meer geholpen de welvaart te vergroten. Driekwart van de inkomensgroei in Brazilië was te danken aan loon door werk, niet aan overheidssubsidies. In tien jaar tijd verdubbelde het minimumloon en juist in het arme noordoosten kwam dit heel veel mensen ten goede.
De groeiende koopkracht trekt talloze bedrijven aan, zoals multinational Kraft Foods, die een chocoladefabriek opende in de regio. Het overheidsagentschap voor regionale ontwikkeling hielp tientallen winkelcentra in het noordoosten op te starten. 'Het noordoosten is één grote bouwput,' zegt minister van regionale ontwikkeling Coelho. 'De regering investeert zwaar in openbare werken, zoals de Atlantische Kustweg en een nieuwe spoorlijn naar het binnenland. De haven bij Suape is toegankelijk gemaakt voor zeeschepen. Het omliggende industriecomplex barst nu al uit zijn voegen, met een petrochemisch bedrijf, een enorme scheepswerf, een raffinaderij van Petrobrás en een FIAT autofabriek.'
De bedrijven worden aangetrokken door belastingvoordelen en de nieuwe verbindingen over land. De spoorlijn vanaf de ijzermijnen bij Carajás is verdubbeld, zodat er een onafgebroken stroom erts naar de kust kan worden vervoerd.

W25 De regionale verdeling van de centrale Braziliaanse overheidsuitgaven (1970-2006).

W26 Het stroomgebied van de Amazone.

De laatste vijf jaar is het BBP in het Amazonegebied met 50% gestegen, wat wijst op een grote economische groei in dit perifeer gelegen gebied. De vrijhandelszone van Manaus (Zona Franca de Manaus - ZFM) is de belangrijkste bron van inkomsten. In 2010 ging 82% van de producten naar São Paulo en de rest werd geëxporteerd (63% naar Argentinië en 26% naar Venezuela). Meer dan de helft van de grondstoffen is afkomstig uit Azië, waarvan 96% per zeeschip naar Manaus wordt getransporteerd. In deze vrijhandelszone zijn vooral de elektronicaproductie en de assemblage van motoren, scooters en bromfietsen geclusterd.

Opdracht 34 Regionale ontwikkeling K

Gebruik nogmaals W24, W25 en W26.

a Verschillende overheidsmaatregelen hebben naar verhouding veel effect gehad in het noordoosten. Maak duidelijk waarom dat juist daar het geval was.
b Noteer een uitspraak uit W24 die wijst op de werking van spreadeffecten in het noordoosten van Brazilië.
c Noteer twee overheidsmaatregelen die de sterke economische groei in de regio Amazonas verklaren.

Opdracht 35 Landbezettingen K

Gebruik W27 en W28. Bekijk ook nogmaals figuur 3.30.

a Wat is het verschil tussen een latifundium (Portugees: latifúndio) en een plantage?
b De 25 grootste latifundia in Brazilië bezitten gezamenlijk 25 miljoen ha grond. Het land Brazilië heeft een oppervlak van 8.500.000 km^2, Nederland 41.500 km^2. Hoe groot is het oppervlak van de 25 grootste latifundia in verhouding tot de oppervlakte van Nederland en tot de oppervlakte van Brazilië? Geef de berekening erbij.
c Wat is de doelstelling van de Movemento Sem Terra?
d In welke van de vier regio's (figuur 3.30) zal de MST de meeste bezette stukken grond hebben?
e Wat zegt de strijd van de arme boeren over de bestaande machtsverhoudingen in Brazilië? Welk kaartblad in de atlas kan dit illustreren?

W27 Movemento Sem Terra.

Brazilië heeft al sinds de koloniale periode te kampen met een zeer grote rurale ongelijkheid. Er bestaan enorme verschillen tussen de enorme latifundia en de landloze boeren. Deze ongelijkheid veroorzaakt veel geweld en conflicten tussen de rijke grootgrondbezitters enerzijds en de landarbeiders en kleine boeren anderzijds.
De landloze boerenbeweging (MST) werd in 1984 door landloze boeren opgericht. De organisatie probeert al jaren de nationale landhervormingswet ook echt uit te laten voeren. Met behulp van landbezettingen, waarbij honderden families maanden tot jaren in kampementen op niet-productief land bivakkeren, probeert de beweging de uitvoering van de landhervormingswet af te dwingen en de grond te herverdelen. De landeigenaren ontvangen daarbij een vergoeding voor het afstaan van de grond die ze nooit productief hebben ingezet. Meer dan 160.000 families hebben via landhervormingsprojecten 20 à 30 ha land gekregen met de hulp van de MST.

W28 Kampement Chico Mendes.

Het kampement Chico Mendes ligt in de frontierstaat Mato Grosso, vlak bij de hoofdstad Cuiabá. De landbezetting vond in 2004 met de hulp van de MST plaats.
Sinds augustus 2005 is er vooruitgang geboekt in het kampement. Er kwam elektriciteit, waardoor de barakken konden worden uitgerust met koelkasten, radio's en betere verlichting. Op een nabijgelegen stuk land werden gewassen verbouwd. Toen de legalisering zo goed als zeker was, besloot het landhervormingsinstituut onverwacht anders. Ongeveer 150 families werden na bijna twee jaar door de militaire politie van het land verjaagd. De MST heeft in reactie hierop het gebouw van het landhervormingsinstituut bezet en ging in onderhandeling over een ander stuk land. De daarop volgende bezetting was wel succesvol. Vanaf 2010 is men nu bezig de vrijgekomen grond te verdelen onder 75 landloze gezinnen.

Opdracht 36 Het Amazonegebied in het wereldsysteem K/I VERDIEPING

Gebruik figuur 3.30 en GB 219/221.

a Tot welk type regio volgens de regionale economische geleding wordt het noorden van Brazilië gerekend?

b Welk type bodemaantasting komt het meest voor in Brazilië? Wat is hiervan de menselijke oorzaak?
c Licht de volgende uitspraak toe: *De intensieve veehouderij in Nederland werkt de ontbossing in Brazilië in de hand.*
d In alle drie voorbeelden van ontbossing op GB 221 heeft de Braziliaanse overheid een rol gespeeld. Waaruit bestond deze rol?
e Noteer drie belangen die de overheid heeft bij het bevorderen van de ontginning van het regenwoud.
f GB 221 geeft twee aanwijzingen waaruit blijkt dat de strijd om de positie van de indianen te verbeteren en het regenwoud te beschermen enig effect heeft. Welke twee aanwijzingen zijn dit?

Opdracht 37 Wat is de toekomst? V/I VERDIEPING

Gebruik W29 en W30 en GB 221.

a Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek onder 2 het gedeelte over voorspellende vragen. Uit welke drie onderdelen bestaat een voorspellende vraag?
b Een voorspellende (onderzoeks)vraag met betrekking tot het ontbossingsvraagstuk in Noord-Brazilië kan als volgt luiden: Verwacht je een verdere afname van de oppervlakte regenwoud in het Amazonegebied of juist herstel?
Noteer kort een aantal gegevens die in een situatiebeschrijving zouden moeten worden opgenomen.
c Op basis van de situatiebeschrijving kun je een verwachting uitspreken en een voorspellend principe formuleren. Formuleer een verwachting en het bijbehorende voorspellende principe met betrekking tot de onderzoeksvraag.

Opdracht 38 Terugblik op paragraaf 3.3 K

Inventariseer met behulp van GB 202, 203, 207, 209 en 214 welke positie Brazilië inneemt in het wereldsysteem. Neem W31 over in je schrift, noteer de gevonden kaartnummers en noteer je slotconclusie.
NB: Bedenk uit welk jaar de cijfers in de atlas zijn.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

W29 Satellietbeelden tonen kaalslag Amazonewoud.

Op satellietbeelden is te zien dat de ontbossing van het Amazonewoud is gestegen van 103 km^2 in de periode maart-april 2010 tot 593 km^2 in dezelfde periode dit jaar.
De toenemende vraag naar soja en vee maakt het interessant voor de boeren om meer land geschikt te maken voor productie. Een tweede reden is het afzwakken van beschermingsmaatregelen van de Braziliaanse bossen om meer economische ontwikkeling mogelijk te maken. De boswet uit 1934 bepaalt namelijk per regio hoeveel bos onaangeroerd moet blijven. In het Amazonegebied bijvoorbeeld, mag 80% niet worden gekapt.

W30 Land voor arme stedelingen.

De Braziliaanse overheid jaagt illegale houtkap aan onder het mom van armoedebestrijding. Dat concludeert Greenpeace in een rapport over de praktijken van het Braziliaanse instituut voor landhervorming (INCRA). De regering ziet het toekennen van landbouwgrond aan honderdduizenden arme Brazilianen als een van haar speerpunten. De INCRA, de instelling die het land toewijst, blijkt echter vaak geen landbouwgrond te verdelen, maar stukken ongerept regenwoud – soms zelfs gelegen in beschermde nationale parken. Het instituut vestigde bij Santarém 97 nederzettingen in commercieel zeer waardevolle bossen. De totale oppervlakte van deze nederzettingen bedroeg maar liefst 2,2 miljoen hectare, een gebied groter dan de helft van Nederland. In veel gevallen kwamen de nederzettingen in handen van arme Brazilianen uit de stad die geen ervaring hadden met het duurzame beheer van bosgebied.

W31 Brazilië in het wereldsysteem.

	Centrumland	Semiperifeer	Perifeer
Demografisch	...	...	...
Politiek	...	...	...
Sociaal-cultureel	...	...	...
Economisch	...	...	...

3.4 Egypte, modernisering of stagnatie?

Globalisering maakt Egyptenaren onzeker

Onrust in Egypte. Meer dan 10.000 arbeiders leggen hun werk in de textielfabriek Samanoud neer. De lonen zijn laag, de werkomstandigheden slecht. Brood, rijst en bakolie worden steeds duurder. De concurrentie vanuit China is moordend. Een andere fabriek werd door arbeiders bezet na geruchten dat een Indiase onderneming het bedrijf zal overnemen. De arbeiders zijn doodsbang hun baan te verliezen. In industriesteden staken betogers gebouwen in brand en werden winkels geplunderd als protest tegen werkloosheid en lage beloning.

Blijft Egypte steken in onderontwikkeling?

▶ Niet in alle landen is er sprake van het bereiken van een hogere sport op de economische ladder. Er zijn ook landen in de periferie waar de groei bijna stilstaat. En dat roept grote spanningen op, zoals in Egypte.

● In Egypte neemt het BNP weliswaar toe, maar stijgt het inkomen per hoofd nauwelijks. Dat heeft twee redenen.

1. De bevolking groeit snel.
2. De koopkracht daalt als gevolg van de hoge inflatie. De prijzen voor levensmiddelen stijgen sneller dan de lonen, ondanks de overheidssubsidie op basisproducten zoals voedsel, volkshuisvesting en brandstof.

● De verslechterende levensomstandigheden dreven in 2011 veel mensen tot protest tegen het autoritaire regime. President Moebarak moest het veld ruimen en sindsdien is het onzeker of Egypte zal terugvallen in een nieuwe vorm van dictatuur of dat het zal uitgroeien tot een stabiele democratie waar de rechten van de minderheden worden gerespecteerd.

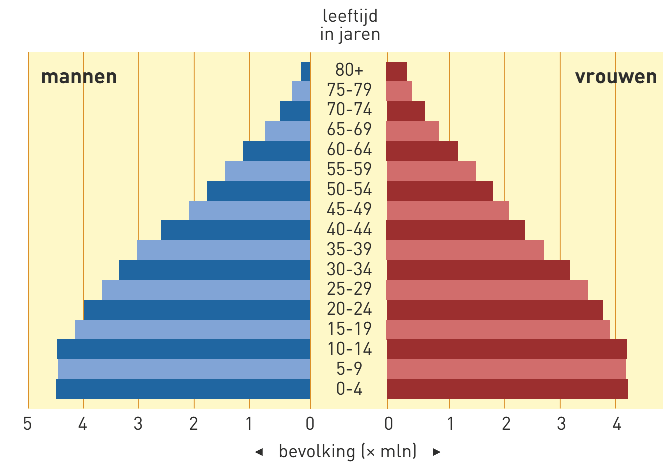
De demografische tijdbom

▶ Egypte telt meer dan 82 miljoen inwoners, tien maal zoveel als een eeuw geleden. 95% van hen woont in het Nijldal en de Nijldelta. De landelijke bevolkingsdichtheid is 82 inwoners/km², maar langs de oevers van de Nijl en in de Nijldelta is dat 1.630 inwoners/km².

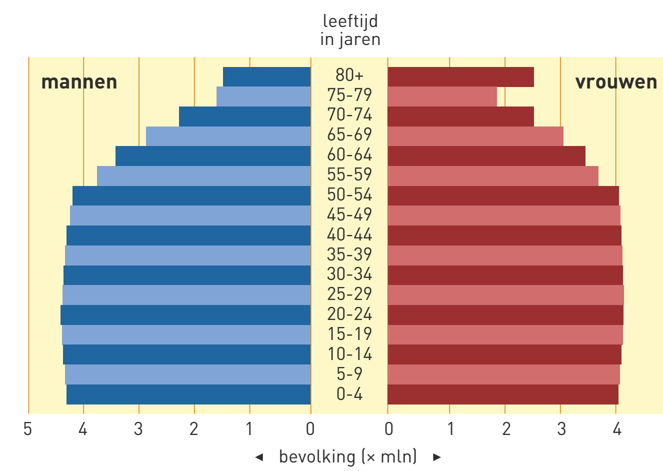
● Eenderde van de bevolking is jonger dan 15 jaar. Er moeten dus enorme demografische investeringen worden gedaan in het aanbod van scholing en werk. Het kindersterftecijfer daalde van 39 in 2002 naar 25 in 2011. In dat jaar was het geboortecijfer 24,6. Bij een sterftecijfer van 4,82 bedroeg de natuurlijke groei bijna 2% (figuur 3.31). Het zal nog vele jaren duren voordat er

Jaar	Natuurlijke bevolkingsgroei in %/jaar
1973	2,8
1983	2,8
1993	2,3
2003	1,9
2011	2,0

Figuur 3.31 Groei van de bevolking in Egypte.

Figuur 3.32 Leeftijdsdiagram van Egypte in 2010: 81 mln inwoners.

Figuur 3.33 Leeftijdsdiagram van Egypte in 2050, prognose: 100 mln inwoners.

sprake is van een min of meer stagnerende bevolkingstoename (figuur 3.32 en 3.33).

Trage modernisering in het land van de farao's

▶ Egypte staat bekend als het land van de Nijl, de piramides en de farao's. Al sinds de verre oudheid zorgen de jaarlijkse overstromingen voor vruchtbare grond in de rivieroase en in de delta. De regio werd strategisch van groot belang door de aanleg van het Suezkanaal in 1869, wat de Britse mede-eigenaars een reden gaf om het land in 1882 te bezetten. Ze ontwikkelden de katoenteelt en een uitgebreid irrigatienetwerk. Na de Tweede Wereldoorlog werd Egypte zelfstandig. De nationale trots was de bouw van de grote Aswandam in 1997, stroomopwaarts in het Nijldal, waardoor het reusachtige Nassermeer ontstond. Sindsdien bleven de overstromingen uit en was de wateraanvoer gereguleerd.

● De vroegere president Nasser bestuurde Egypte in de vijftiger en zestiger jaren van de vorige eeuw volgens het idee van een centraal geleide, socialistische planeconomie, naar het voorbeeld van de Sovjetunie. Zijn opvolgers Sadat en Moebarak pasten een beleid van economische liberalisering toe, maar onder een autoritair regime. Met behulp van leger, politie en een omvangrijke geheime dienst hielden ze in een schijndemocratie de touwtjes strak in handen.

● Het stelsel van normen en waarden in Egypte hangt sterk samen met de meest aangehangen religie, de soennitische stroming van de islam, die de wettelijke staatsgodsdienst is. Officieel was er vrijheid van godsdienstoefening, meningsuiting en onderwijs, maar in werkelijkheid waren de burgerlijke vrijheden beperkt. Zo verbood de beruchte 'Wet op de Schande' het om artikelen te publiceren of boeken te schrijven die 'het imago van Egypte' aantasten. Het cultuurpatroon werd gekenmerkt door censuur, corruptie en vriendjespolitiek.

De grenzen gaan open

▶ Door middel van economische hervormingen en grote investeringen in verbindingen en infrastructuur wilde de regering de snel toenemende bevolking een perspectief op de toekomst bieden. Om werkgelegenheid buiten de landbouw te scheppen, koos de overheid in 2004 voor globalisering van de economie. Er werden speciale economische zones ingesteld, waar bedrijven geen heffingen betalen om producten uit te voeren of grondstoffen te importeren.

● De buitenlandse investeringen en de exportgerichte koers zorgden voor een jaarlijkse groei van het BNP met 7%. De wereldwijde crisis van 2008 gooide roet in het eten. De export zakte in en de inkomsten uit het toerisme en uit het Suezkanaal daalden scherp. Langzamerhand krabbelt het land weer op uit het dal. Maar de toekomst is onzeker na de opstanden begin 2011.

■ De Verenigde Staten en Italië zijn de grootste handelspartners van Egypte. De handelsbalans tussen de V.S. en Egypte is onevenwichtig, doordat de V.S. jaarlijks vier maal zoveel in Egypte verkopen als andersom. De Egyptische regering dringt al jaren aan op een bilateraal vrijhandelsverdrag om die situatie recht te trekken. Vooral de Egyptische textielindustrie zou van het wegvallen van de handelsbeperkingen die de V.S. hanteren, kunnen profiteren.

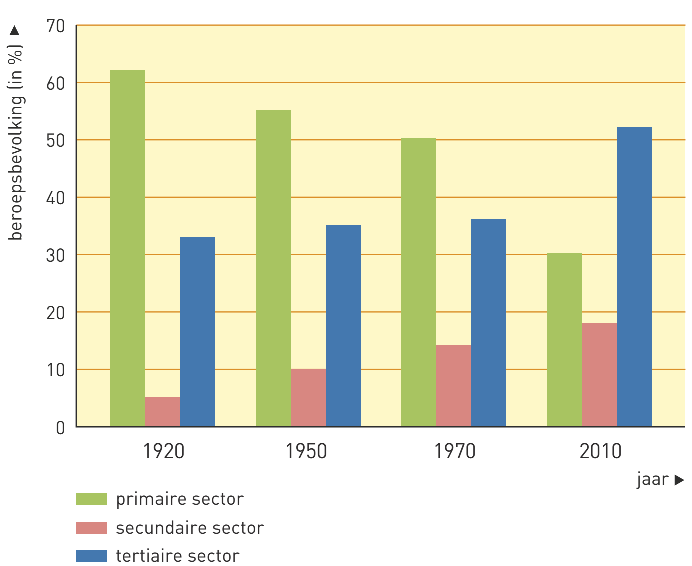
> cultuurpatroon

■ Voor China is Egypte als een van de grootste economieën in Afrika een interessante handelspartner. Het snel groeiende China dreigt als investeerder de leidende rol van de Amerikanen in Egypte over te nemen. Zeker duizend Chinese bedrijven vestigden zich al in Port Said, Egyptes belangrijkste haven aan het Suezkanaal. In 2018 moeten 40.000 Egyptenaren werk vinden in meer dan honderd Chinese bedrijven aan de Golf van Suez. De twee handelspartners willen daar een nieuwe vrijhandelszone ontwikkelen. Vanuit Egypte liggen de markten in Europa en aan de Amerikaanse oostkust veel dichterbij dan vanuit China. Een extra voordeel is dat de Egyptische arbeider tegenwoordig eenderde goedkoper is dan werknemers in de welvarende kustregio's in China. Waarschijnlijk zal dat loonkostenvoordeel toenemen.

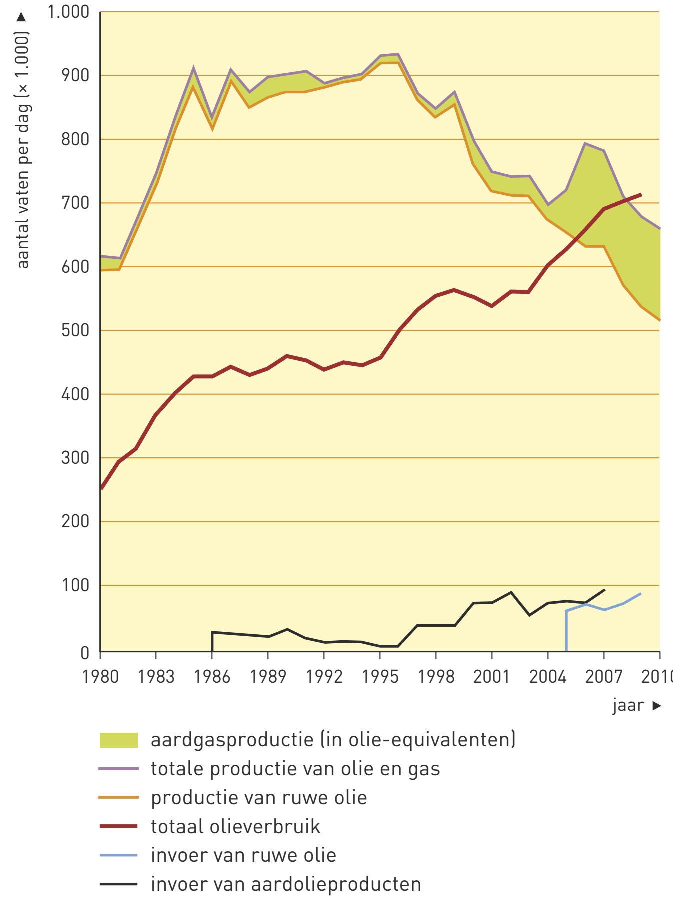
● Het aantal mensen dat in de dienstensector werkt, groeit snel (figuur 3.34). Een flink deel daarvan werkt in de toeristensector, een van de belangrijke pijlers van de economie. Behalve in de formele sector werken ook vele mensen in de informele sector met een geschat aandeel van maar liefst 30% in de totale economische activiteiten.

● Terwijl een op de drie mensen de kost verdient op het land (figuur 3.34), is het aandeel van de landbouwsector in het BNP nauwelijks 14%. Dit geld wordt overigens verdiend op maar 3% van het landoppervlak, met name in de Nijldelta. De landbouw is zo intensief dat je het beste van tuinbouw kunt spreken.

■ Tot de jaren zestig van de twintigste eeuw verbouwde Egypte zijn eigen voedsel. De voedselimporten daarna werden betaald met de exportinkomsten uit de oliewinning. De olievoorraden raken echter op (figuur 3.35). De staatsschuld werd groter dan ooit en dus moest de regering wel snijden in de voedselsubsidies voor de armen.

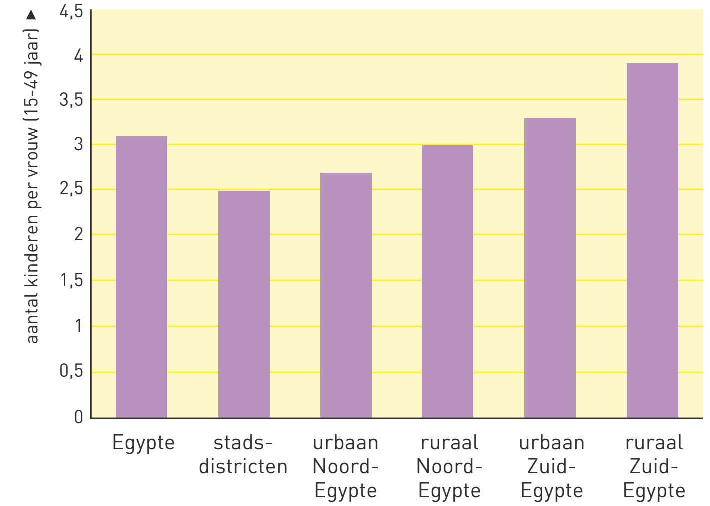
Figuur 3.34 Verdeling van de beroepsbevolking in Egypte.

Figuur 3.35 De olie in Egypte raakt op, het verbruik groeit.

Armoede langs de Nijl

▶ In Egypte moeten ongeveer 11 miljoen mensen rondkomen van minder dan € 2 per dag. Tweederde van hen leeft op het platteland en daarvan wonen weer de meesten in het zuidelijke deel van Egypte. De armoede treft daar vooral de kleine pachtboeren, landarbeidersgezinnen, vrouwen en kinderen. Het gemiddelde inkomen in de landbouw ligt laag. De landbouwbedrijfjes zijn te klein om van te leven en de afzetmarkt voor de agrarische producten is te ver weg. In het droge klimaat hebben de boeren vaak te maken met watertekorten. Veel keuterboeren hebben zich diep in de schulden gestoken en gaan gebukt onder zware financiële lasten. Er is een schrijnend tekort aan landbouwgrond, en werk buiten de landbouw is er niet. Er is dus sprake van economische overbevolking.

Figuur 3.36 Regionale vruchtbaarheidscijfers in Egypte.

● De overheid verminderde in het kader van de economische liberaliseringsmaatregelen de steun aan kleine boeren, laagbetaalde arbeiders en stedelijke paupers. De regering rekende erop dat de toenemende welvaart op de lange duur ook wel zou doordruppelen naar de onderste sociale lagen. Dit 'trickle-downeffect' verloopt echter traag.

● Het gevolg is dat mensen nog langer gaan werken en dat het hele gezin wordt ingeschakeld in het arbeidsproces. Velen zien zich gedwongen om persoonlijke spullen te verkopen om de toenemende schulden terug te kunnen betalen, anderen zoeken hun toevlucht in bedelarij of prostitutie. Men probeert de kosten van levensonderhoud te drukken door de woonruimte te delen met meer mensen, familie meestal, en te bezuinigen op levensmiddelen, kleding, onderwijs en gezondheidszorg. Deze toestanden leidden tot sociale onvrede en politiek en religieus activisme in de periferie van de samenleving.

▶ De regionale ongelijkheid blijkt ook uit de verschillen in vruchtbaarheidcijfers tussen stad en platteland en Noord- en Zuid-Egypte (figuur 3.36). Analfabetisme, ondervoeding en minder toegang tot veilig drinkwater en hygiënische voorzieningen gaan hand in hand met een hoge kindersterfte. In het traditionele cultuurpatroon op het platteland is het geboortecijfer hoog. Bijna alle meisjes worden al voor hun tiende verjaardag van school gehaald om op het land te gaan werken. De bevolkingsexplosie in het zuidelijke Nijldal en de perifere ligging remmen de sociaal-economische ontwikkeling van deze regio af.

Overleven in primate city Cairo

▶ De gemeente Cairo telt ongeveer 9 miljoen inwoners. In Groot-Cairo leeft misschien wel het dubbele aantal mensen. In sommige woonwijken in Cairo (de grootste stad op het Afrikaanse continent) en Alexandrië komen bevolkingsdichtheden voor van 140.000 mensen. Eén op de zes Egyptenaren woont in Groot-Cairo. Het is een typische primate city.

Figuur 3.37 De grote steden kunnen het hoge urbanisatietempo niet verwerken. Uitgestrekte krottenwijken ontstaan vaak langs wegen en spoorlijnen.

De overige steden halen het niet bij de hoofdstad, maar zijn toch indrukwekkende bevolkingsconcentraties.

● Tweederde van het BNP wordt in dit gebied verdiend. De belangrijkste industrieën zijn de textielindustrie, de voedingsmiddelenindustrie, ijzer en staal en chemische producten. Hoewel het inkomen per hoofd gestaag toenam, mede dankzij de uitvoering van economische programma's opgesteld door het Internationaal Monetair Fonds (IMF), nam de inkomensongelijkheid toe. Nog steeds wordt meer dan de helft van de bevolking in Groot-Cairo aangemerkt als arm.

● Elke dag opnieuw stromen mensen vanuit het hele land toe om zich in de metropool te vestigen. Vele miljoenen mensen worden volledig in beslag genomen door een wanhopige zoektocht naar werk, onderdak en voedsel. Om het betalen van de (vaak hoge) huur te vermijden, strijken de migranten neer op elk leeg plekje dat ze maar kunnen vinden, van spoorwegbermen tot begraafplaatsen aan toe (figuur 3.37). Officieel is het werkloosheidscijfer ongeveer 10%, maar de verborgen werkloosheid is veel groter. Er melden zich elk jaar vele honderdduizenden mensen op de arbeidsmarkt. Het gaat niet alleen om laaggeschoolden: meer dan driekwart van alle werklozen zijn jongeren en van hen is een kwart afgestudeerd aan de universiteit of heeft hoger onderwijs gevolgd. Voor velen van hen is er geen uitzicht op werk en daardoor in de Egyptische cultuur ook niet op een huwelijk en kinderen. De meesten van hen proberen zich in leven te houden in de informele sector.

● De infrastructuur van de agglomeratie kan de razendsnelle uitbreiding van het bebouwde oppervlak absoluut niet bijhouden. De overheid werkt hard aan de uitbouw van het metronet en de aanleg van tunnels en viaducten. Anderzijds functioneren het openbaarvervoersysteem en de drinkwater- en elektriciteitsvoorziening in de metropool heel behoorlijk.

■ De stadsplanologen staan voor de bijna onmogelijke opgave om het voorzieningenniveau in de pas te laten lopen met de stedelijke uitbreiding. Een extra struikelblok voor de stedenbouwkundigen vormen de uitgestrekte industriegebieden rond de oude stad, die de planning van woonwijken op niet al te grote afstand van de binnenstad in de weg staan.

■ Om de enorme bevolkingsdruk in het Nijldal wat te verlichten, bouwt de regering nieuwe steden in de woestijn, bij de westelijke oases en in de Suezkanaalzone (zie figuur 3.38).

Figuur 3.38 Egypte bouwt nieuwe steden in de woestijn.

Opdrachten 3.4

Deelvragen

10 Welke kenmerken verklaren waarom Egypte een perifeer land is?
11 Hoe verliep de modernisering van het land?
12 Waardoor neemt de sociale en ruimtelijke ongelijkheid toe?
13 Wat zijn de problemen van de primate city Cairo?

Opdracht 39 Een cultureel beeld van Egypte K

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 3.4.

a Tot welk cultuurgebied wordt Egypte gerekend volgens Huntington (figuur 1.11)? Wat is de officiële landstaal volgens de GB?
b Wat is de lingua franca in Egypte en op welke manier kwam dit gemeenschappelijke communicatiemiddel in gebruik in dit land?
c Waarom speelt de lingua franca zo'n belangrijke rol in het moderniseringsproces in Noord-Afrika?
d Welke kaart in de GB geeft veel informatie over de meest voorkomende religie in Egypte? Wat is de overheersende stroming binnen die godsdienst in Egypte?

Opdracht 40 Demografie K/I/V

Gebruik figuur 3.31 t/m figuur 3.33 en figuur 3.4.

a Vergelijk de leeftijdsdiagrammen van Egypte en Tsjechië (figuur 3.4) met elkaar. In welk van deze twee landen is de demografische druk het grootst?
b Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 2B over verklarende vragen. Verklaar je antwoord bij a. Geef daarbij eerst een situatiebeschrijving en formuleer daarna het verklarend principe.
c Neem W32 over en noteer met behulp van het theoriegedeelte en GB Statistiek de demografische gegevens van de vier landen die in dit hoofdstuk zijn besproken. Geef ook aan in welke demografische fase (1, 2, 3 of 4) elk land zich bevindt.
d Op welk uitgangspunt is de prognose voor 2050 (figuur 3.33) gebaseerd?
e Wat zou het demografisch effect kunnen zijn wanneer Egypte zich blijvend zou ontwikkelen in de richting van religieus fundamentalisme?

W33 Kaart van Egypte. **Downloaden en printen!**

1 ....
2 ....
3 ....
4 ....
5 ....
6 ....
7 ....
8 ....

W32 Demografische gegevens van de vier voorbeeldlanden. **Overnemen in je schrift!**

Land	Geboortecijfer	Sterftecijfer	Berekende natuurlijke groei	Verdubbeltijd volgens de GB	Fase in de demografische transitie
Tsjechië (GB, 2006)	...	...	...	...	...
Duitsland (GB, 2006)	...	...	...	...	...
Brazilië (GB, 2006)	...	...	...	...	...
Egypte (SB, 2011)	...	...	...	...	...

Opdracht 41 Steden en spreiding K

Gebruik GB 164 t/m 166 en GB 142/143 en figuur 3.37.

a Download en print W33. Noteer met behulp van de atlas de namen van de steden onder het kaartje.

b In de westelijke woestijn is een aantal gebieden getekend, waarvan sommige voorzien zijn van een stip. Wat is de Egyptische regering van plan met deze gebieden te doen? Geef ook aan waarom.

Opdracht 42 Concurrentiekracht I

Bij deze opdracht gebruik je verschillende bronnen die informatie geven over de economische positie van Egypte in de wereld. Bekijk figuur 3.1 en gebruik W34 en W35 en GB 208C, 215 en 216C.

a Hoe lang moet een arbeider in Egypte ongeveer werken om hetzelfde te kunnen kopen als een Nederlandse werknemer die 1 uur werkt? Wat betekent dit voor de hoogte van de loonkosten in Egypte?

b In 2009 stond Egypte op de zeventigste plaats in de rangorde van landen naar concurrentiekracht. Op welke plaats stond Egypte in 2011?

c In W36 worden vijf fasen in de economische ontwikkeling van landen onderscheiden. Ze lopen in elkaar over. In welke fase bevindt Egypte zich?

De concurrentiekracht van een land uit zich vooral in de aantrekkelijkheid voor buitenlandse investeringen en de exportmogelijkheden.

d Neem W37 over en noteer aan de hand van W35 en W36 de naar verhouding sterke punten en zwakke punten van Egypte in de internationale concurrentiestrijd. Gebruik ook het theoriegedeelte en GB 215.

W34 The Global Competitiveness Index 2010-2011.

Land	Score in concurrentie-kracht	Rangorde wereldschaal
Zwitserland	5,63	1
Zweden	5,48	2
Singapore	5,48	3
Verenigde Staten	5,43	4
Duitsland	5,39	5
Japan	5,37	6
Finland	5,37	7
Nederland	5,33	8
Tsjechië	4,57	36
Brazilië	4,28	58
Egypte	4,00	81

Opdracht 43 Een kwetsbare economie I

Gebruik figuur 3.34, W38 en W39 en GB 212D en 205.

a Hoe ontwikkelde de werkgelegenheid in de Egyptische dienstensector zich na 1920?

Uitspraak: *Van de drie economische sectoren is de secundaire sector het meest productief.*

b Geef aan of deze uitspraak juist of onjuist is en licht je mening toe.

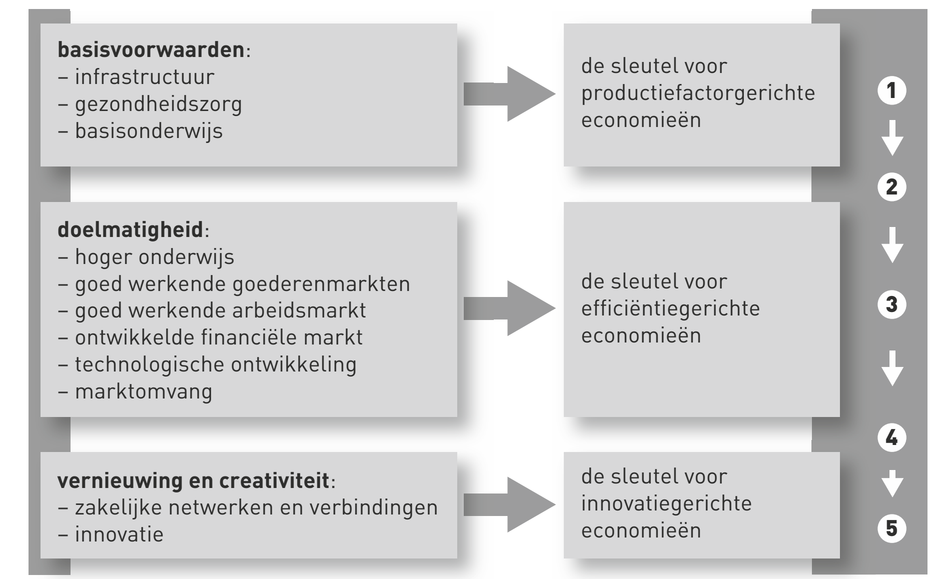
c Egypte is kwetsbaar voor veranderingen in de wereld-economie. Noteer aan de hand van GB 212D en W39 twee argumenten die deze uitspraak ondersteunen.

d Welke kaart op GB 205 geeft de kwetsbaarheid van het toerisme onder invloed van een bepaalde omstandigheid aan? Licht je antwoord toe.

W35 Het World Economic Forum over de concurrentiekracht van Egypte.

Egypte zakte in 2011 af in de rangorde van landen naar concurrentiekracht. Het land bezit volgens het World Economic Forum een aantal sterke punten. Daarmee bedoelt het forum dat Egypte hier hoger op scoort dan zijn plaats op de wereldranglijst. Een daarvan zijn de tamelijk goed ontwikkelde private organisaties die behoorlijk bestuur mogelijk maken. Voor een ontwikkelingsland als Egypte is de vervoersinfrastructuur ook heel acceptabel.
Daarentegen zijn er ook vele uitdagingen. Daarbij gaat het om scores die soms veel lager liggen dan de plaats die Egypte gemiddeld op de wereldranglijst inneemt. De arbeidsmarkt wordt omgeven door een woud van beperkende regels, waardoor het niet lukt om de 'juiste man op de juiste plaats' te krijgen. Vooral onder jonge mensen is de werkloosheid hoog. Egypte presteert heel slecht als het gaat om het benutten van menselijk talent en op het gebied van innovatie. Zowel het hoger onderwijs als het basisonderwijs scoren beneden de maat, wat ook geldt voor de gezondheidszorg. De deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt is vergeleken met andere landen laag.
Positief is dat de Egyptische staatsschuld nog steeds daalt, maar vervelend is dat de inflatie toeneemt. Daarnaast is de kredietwaardigheid voor buitenlandse investeerders nog steeds aan de lage kant.

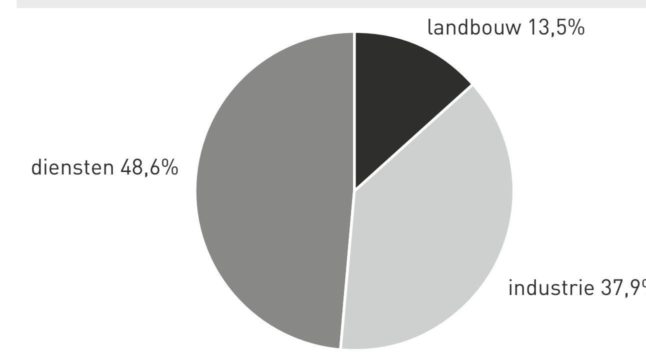
W36 Waardoor wordt de concurrentiekracht van landen bepaald?

W37 De concurrentiepositie van Egypte. Overnemen in je schrift!

Sterke punten	Zwakke punten
...	...

W38 Bijdrage van de drie economische sectoren aan het BNP van Egypte, 2010.

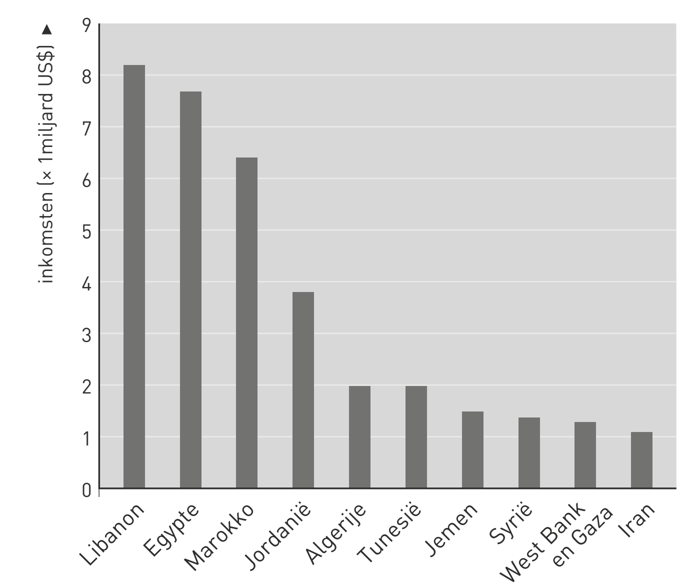
Opdracht 44 De dienstensector in Egypte I

Gebruik W40.

a Vergelijk het aandeel werkenden in de dienstensector in de Noord-Afrikaanse landen met dat van de westerse landen en de EU. Noteer je conclusie.

Uitspraak: *Het aandeel werkenden in de dienstensector in de Noord-Afrikaanse landen is vrij hoog gezien de verdiensten in deze sector.*

W39 Top 10 van landen naar inkomsten uit gastarbeid (remittances), 2010.

b Onderbouw de uitspraak met het noemen van twee aspecten van de dienstensector in deze landen. Ga daarbij uit van de politieke situatie zoals die was vóór 2010.

c De dienstensector in Egypte telt meer mensen dan figuur 3.34 laat zien. In welk onderdeel van de dienstensector werken deze mensen? Zal dit onderdeel na de politieke onrust en onzekerheid die is ontstaan na de volksopstand in 2011, toenemen of afnemen? Licht je antwoord toe.

W40 Aandeel van de beroepsbevolking dat in de dienstensector werkt.

Land	Percentage	Land	Percentage
Algerije	62,2	Duitsland	67,8
Egypte	51,0	Europese Unie	66,7
Libië	59,0	Frankrijk	73,2
Marokko	51,4	Japan	69,8
Syrië	67,0	Nederland	80,0
Tunesië	49,8	Verenigd Koninkrijk	80,4
Turkije	45,8	Zweden	70,7

Opdracht 45 Regionale ongelijkheid K/I

Gebruik figuur 3.36.

a In welk deel van Egypte is de demografische vruchtbaarheid het hoogst? Geef hiervoor drie redenen: een vanuit de culturele dimensie, een vanuit de demografische dimensie en een vanuit de economische dimensie.

b Er is een sterke samenhang tussen de demografische vruchtbaarheid en de kindersterfte op het zuidelijke platteland. Verklaar deze nauwe relatie.

Opdracht 46 Regionale ongelijkheid en gezondheid I

Gebruik W41 en figuur 3.38. Er is een duidelijk verband tussen de gezondheidszorg en de verstedelijking in ontwikkelingslanden als Egypte.

a Beschrijf het verband dat blijkt uit W41.

b Toch wijkt het staafdiagram af van het patroon dat je zou mogen verwachten op basis van je kennis over de regionale ongelijkheid in Egypte. Welke afwijking is dit?

c Verklaar waarom de stadsgewesten veel beter scoren dan de stadsgemeenten (urbane gebieden).

Opdracht 47 Energie in Egypte I

Gebruik figuur 3.35 en W42.

Het energieverbruik in een land is een belangrijke indicator voor ontwikkeling.

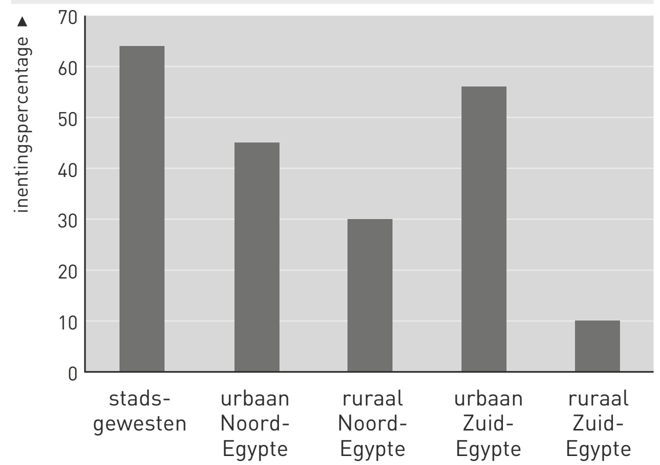
a Hoeveel is het totale olieverbruik in Egypte toegenomen van 1980 tot 2010?

b Waarop wijst deze toename?

c Beredeneer vanuit de economische dimensie waarom de gasexporten bijzonder goed passen in de energiehuishouding van Egypte.

d De energiehuishouding in Egypte zou veel duurzamer kunnen worden. In welke richting zou het land het moeten zoeken, gelet op GB 196?

W41 Inentingspercentages van kinderen tussen de 12 en 23 maanden per regio in Egypte.

W42 Egypte brengt aardgas naar het buitenland.

Egypte beschikte in 2011 over een bewezen voorraad aardgas die bijna even groot was als die van Nederland in dat jaar. Geen wonder dat Egypte zich ontwikkelt als gasexporteur.

Egypte voorziet in ongeveer 40% van de vraag naar aardgas van Israël. In 2011 werd een pijpleiding geopend naar Jordanië, en er wordt gewerkt aan twee terminals voor de export van Liquid Natural Gas naar Europa (met name Italië, Frankrijk en Spanje). De gasexport zal naar verwachting sterk toenemen.

Opdracht 48 Terugblik op paragraaf 3.4 K

Download en print W43. Het maken van de puzzel zal je weinig moeite kosten wanneer je de teksten goed bestudeerd hebt en de opdrachten hebt gemaakt. Succes!

Horizontaal

1 Energiebron die in toenemende mate wordt uitgevoerd.
3 Volgeling van de overheersende stroming in de islam in Egypte.
5 Door teruglopende olie-inkomsten moest hierop worden bezuinigd.
12 Lingua franca in Egypte.
13 Industrietak waarin veel Egyptenaren hun brood verdienen.
14 Plaats van Cairo in het stedelijke patroon in Egypte.
16 Opkomende Aziatische handelspartner van Egypte.
17 Dichtstbevolkte deel van Egypte.
18 Volksopstand in Egypte in 2011.

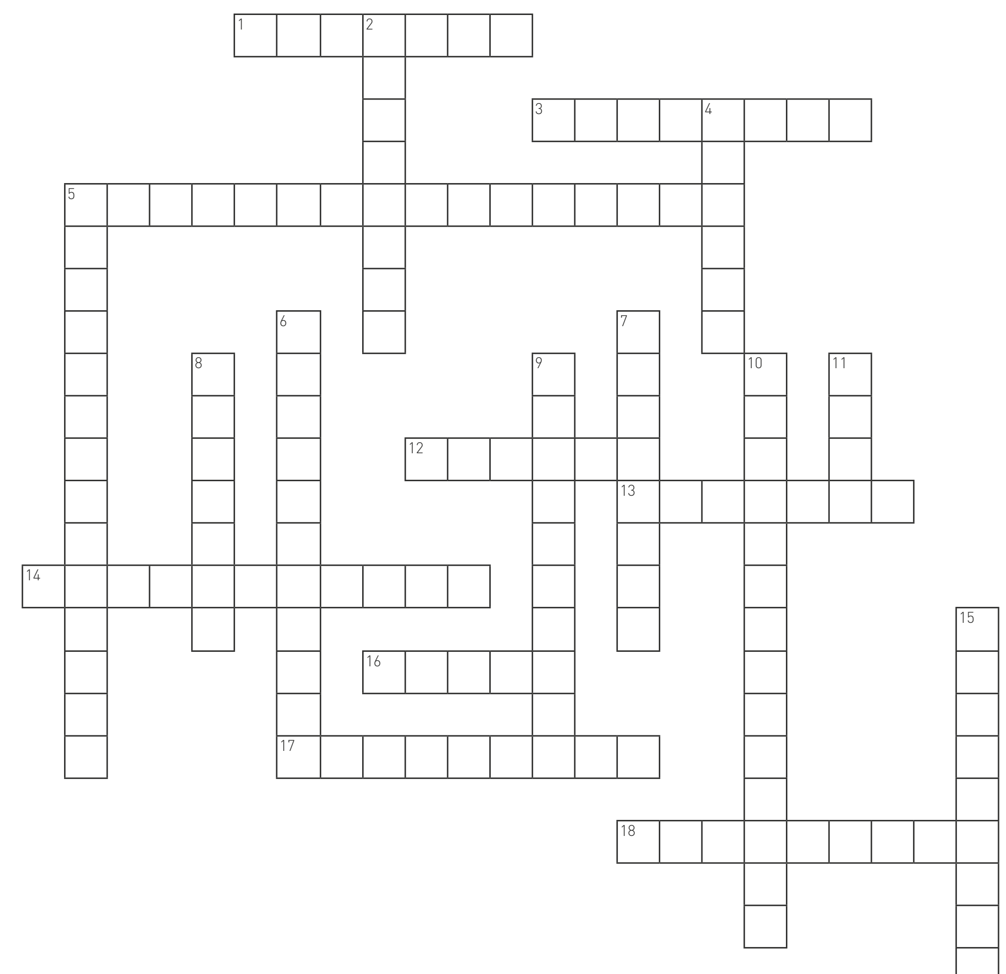
Verticaal

2 In deze sector werkt het grootste deel van de beroepsbevolking.
4 Vroegere president naar wie een stuwmeer is genoemd.
5 Het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt.
6 Proces waarbij de groeiende welvaart doorsijpelt naar de onderste sociale lagen.
7 Verreweg het grootste deel van Egypte.
8 Afgezette president.
9 Vaarweg die zorgt voor een groot deel van de inkomsten van Egypte.
10 Samenhangend geheel van cultuurelementen.
11 Natuurlijk kenmerk van de locaties waar nieuwe steden worden gebouwd.
15 De positie van Egypte in het wereldsysteem.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

W43 **Downloaden en printen!**

Afsluiting

Slotopdracht

De vier landen die in dit hoofdstuk zijn behandeld, zijn bekeken vanuit hun positie in het wereldsysteem en vanuit het probleem van regionale ongelijkheid.

a Neem de letters A t/m D uit W44 over en noteer de naam van het bijpassende land erachter. Zet daarachter welke positie dit land inneemt in het wereldsysteem.

b Maak met behulp van W44 duidelijk waarom land D gezien het exportpakket geen kernland in het wereldsysteem is.

c Neem W45 over en noteer hoe de bevolking reageert op sociale ongelijkheid en op welke manier elk land de bestaande sociaal-ruimtelijke ongelijkheid probeert op te lossen.

W44 Enkele gegevens van vier landen in het wereldsysteem.

Land	BBP in US$ per hoofd en rangorde in lijst van totaal aantal landen in 2010	Belangrijkste exportproducten, 2011	Belangrijkste drie exportbestemmingen	VN-ontwikkelingsindex (gezondheid, opleiding, inkomen) en rangorde in lijst van totaal aantal landen in 2010
A	25.600 (54)	machines en vervoermiddelen, grondstoffen, brandstoffen en chemische producten	Duitsland 31,7% Slowakije 8,7% Polen 6,2%	0,841 (28)
B	6.200 (138)	aardgas en chemicaliën, katoen, textiel, metaalwaren, voedingsmiddelen	Spanje 6,8% Italië 6,7% V.S. 6,3%	0,620 (101)
C	35.700 (33)	machines, voertuigen, chemische producten, metalen en eindproducten, levensmiddelen en textiel	Frankrijk 10,1% V.S. 6,7% V.K. 6,6%	0,885 (10)
D	10.800 (103)	vervoermiddelen, machines, vliegtuigen, ijzererts, sojabonen, schoeisel, koffie, suiker	China 12,5% V.S. 10,5% Argentinië 8,4%	0,699 (73)

W45 Reactie op en aanpak van de ruimtelijke ongelijkheid. **Overnemen in je schrift!**

Land	Reactie van de bevolking op sociale ongelijkheid	Reactie van de overheid op regionale ongelijkheid
Duitsland	...	...
Tsjechië	...	...
Brazilië	...	...
Egypte	...	...

Leeroverzicht

Na het bestuderen van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je de begrippen die van belang zijn bij het beantwoorden van de hoofdvraag en de deelvragen omschrijven en toepassen;
- ❍ kun je bepalen welke positie een land inneemt in het wereldsysteem;
- ❍ kun je het globaliseringsproces in vier landen (perifeer, semiperifeer en centrum) beschrijven vanuit vier dimensies;
- ❍ kun je de effecten van en de reactie op de globalisering in verschillende typen landen beschrijven en onderling vergelijken;
- ❍ kun je relaties leggen tussen het algemene globaliseringsproces en de bijzondere situaties in verschillende typen landen;
- ❍ kun je van een viertal landen de bestaande regionale ongelijkheid schetsen, gezien vanuit verschillende dimensies;
- ❍ kun je verklaren hoe economische ontwikkeling vaak leidt tot een groeiende sociaaleconomische en ruimtelijke ongelijkheid in een samenleving;
- ❍ weet je welke maatregelen getroffen worden om de groeiende ongelijkheid te verminderen;
- ❍ kun je de twee primate cities Cairo en Praag met elkaar vergelijken op economisch en demografisch gebied en op het gebied van voorzieningen.

Begrippen

cultuurpatroon, kindersterfte, modernisering, primate city, sociale ongelijkheid, regionale ongelijkheid, ruimtelijke spreiding, vruchtbaarheidscijfer

Extra Casus
Kaarten: belangrijke geografische informatiebronnen

Inleiding V/I
Een van de belangrijkste hulpmiddelen in de geografie is de kaart. Je moet de juiste kaart weten te vinden bij het oplossen van een probleem of de juiste kaartselectie kunnen maken bij de presentatie van een onderzoeksverslag. Om tot een verantwoorde kaartkeuze te komen, is het nodig om rekening te houden met zaken als projectie en het te gebruiken soort en type kaart.
Je leert in deze casus meer over kaartsoorten, kaarttypen en kaartprojecties.
Je kunt het beste alleen werken aan deze casus, die je ongeveer een uur tijd zal kosten.

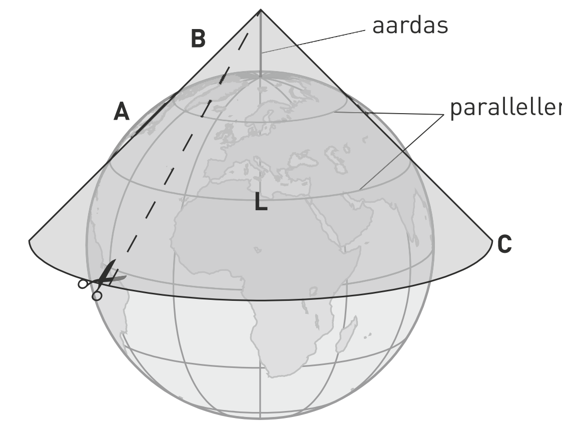
Een kaart is een afbeelding van de aardbol of een gedeelte hiervan op een plat vlak. Ten gevolge hiervan is elke afbeelding in een bepaalde mate vertekend ten opzichte van de werkelijkheid. Er bestaan verschillende soorten projectiemethoden. Een kaartprojectie is feitelijk een berekeningsmethode waarmee het wiskundige verband tussen punten op het aardoppervlak en in de kaart is vastgelegd. Dit klinkt ingewikkeld, maar het idee achter een kaartprojectie is eenvoudig.

W46 laat het principe van een kaartprojectie zien. Stel je voor dat in het midden van de aarde een lamp L brandt. Met behulp van het lichtschijnsel worden de cirkelvormige lijnen op de aardbol die als parallellen en meridianen zijn getekend, geprojecteerd op het kegelvormige hoedje van doorzichtig papier dat om de bol is gevouwen. Wanneer je de geprojecteerde lijnen overtekent en het hoedje vervolgens openvouwt, beschik je over een (weliswaar erg simpele) projectie van het noordelijk halfrond.

Opdracht 1 Projectie van een bol
Lees eerst in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 3 over geografische hulpmiddelen.
- a Welke projectie op GB 12 benadert W46 het meest?
- b Maak een schetsje van de kaart die is ontstaan door de projectie op het hoedje en teken daarop de twee aangegeven parallellen.

Opdracht 2 Het principe van de kaartprojectie
Wanneer je een kaart van een gebied wilt maken, is het van belang om de juiste kaartprojectie te gebruiken. Het lastigst is het om de hele wereld op een kaart af te beelden, omdat je dan de beide helften van de aardbol op een plat vlak moet tekenen. Het is logisch dat dit tot grote vervormingen leidt. Kijk maar op GB 12A ('Mercatorprojectie'), waar het stipje dat de Noordpool vormt, is uitgerekt tot een afstand met de lengte van de evenaar! Kaartvervormingen nemen meestal in de richting van de rand van de kaart toe. Naarmate het te karteren gebied kleiner wordt, is het gemakkelijker om de vervorming ten gevolge van de projectie te verminderen. Aan de andere kant verwacht je van een grootschalige topografische kaart met een schaal van 1:25.000 dat de gemeten afstand op de kaart ook precies overeenkomt met de afstand in werkelijkheid. Dit lukt nooit helemaal. Het hangt van de gebruikte kaartprojectie af hoe erg de vervorming zal zijn en het hangt van het doel van de kaart af welke vervorming acceptabel is.
- a Waar op W46 is de vervorming het kleinst: bij A, B of C? Waarom denk je dat?
- b Gebruik GB 12. Bedenk een manier om met behulp van een globe en een vel papier aan iemand uit te leggen hoe de Mercatorprojectie tot stand komt. Doe vervolgens hetzelfde met de orthografische projectie.
- c Niet alle projecties op GB 12 zijn geschikt om de hele wereld op één kaart af te beelden. Welke projecties zijn dat wel?

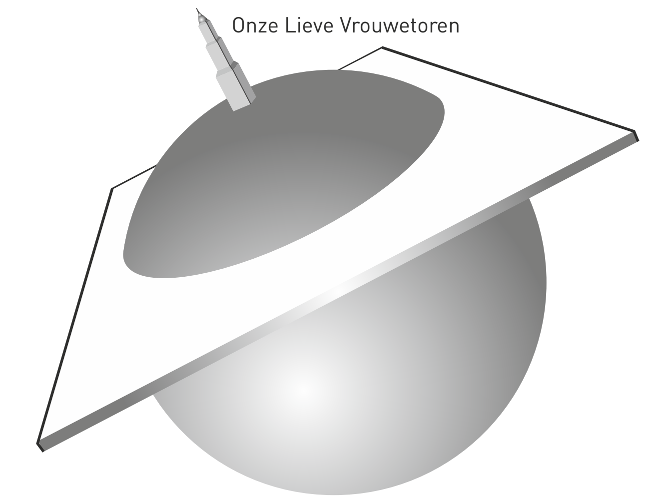
W46 Het principe van de kaartprojectie.

Opdracht 3 Het een of het ander
- a Kaartprojecties kunnen of oppervlaktegetrouw zijn, of hoekgetrouw of vormgetrouw, maar nooit alle drie tegelijkertijd. Welke kaart op GB 12 vormt een compromis?
- b Welke kaartprojectie of kaartprojecties op GB 12 zijn oppervlaktegetrouw en welke hoekgetrouw?

De huidige topografische kaart van Nederland berust op luchtfotografie in een zogenoemde stereografische projectie. Het projectievlak moet je je voorstellen als een plat vlak dat de aarde snijdt met als centraal punt de Onze-Lieve-Vrouwetoren in Amersfoort. Het principe is te zien op tekening W47. De stereografische projectie heeft als belangrijke eigenschap dat op aarde gemeten hoeken in de kaart onvervormd worden weergegeven. De maximale afwijking is maar klein, namelijk 9,2 mm op 100 m.
- c Welke twee eigenschappen mist de topografische kaart van Nederland?
- d Noteer twee redenen waarom deze stereografische hoekgetrouwe projectie niet toepasbaar is voor het maken van een wereldkaart.

W47 Principe van de stereografische projectie met Amersfoort als middelpunt.

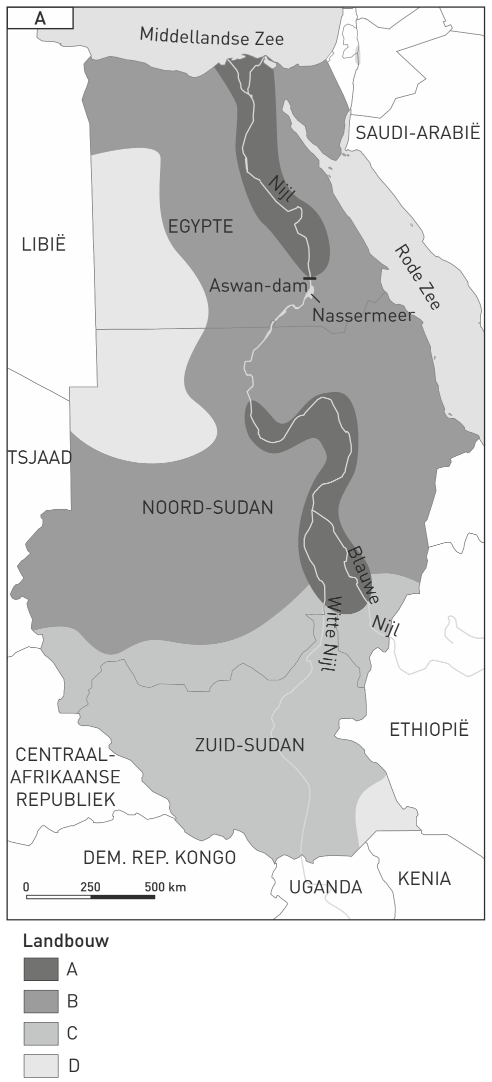

Opdracht 4 Kaartsoorten
- a Welke drie kaartsoorten worden over het algemeen onderscheiden?
- b Beschrijf het verschil tussen een oriëntatiekaart (GB 14C) en een overzichtskaart (GB 15E).
- c Op GB 15 wordt behoorlijk veel aandacht besteed aan het verduidelijken van het begrip generalisatie. Maak de volgende regel af: 'Naarmate de schaal van een kaart kleiner is, ...'
- d Op kleinschaligere kaarten worden sommige kaartelementen vaak sterk overdreven. Zou je bijvoorbeeld op GB 189 de breedte van de rivier de Nijl (0,5 mm) met behulp van het schaalgetal uitrekenen, dan blijkt deze stroom wel wat breed uit te vallen. Hoe breed zou hij zijn?

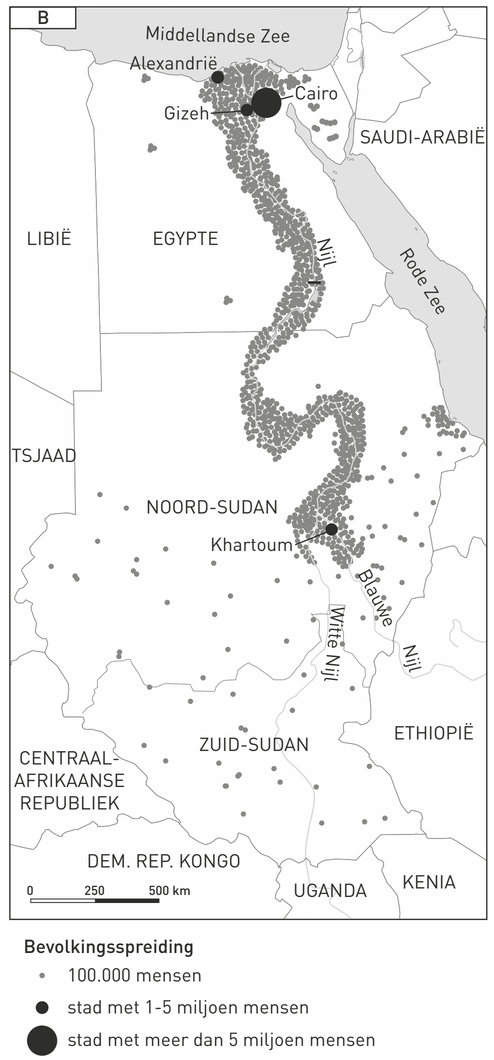
Op een kaart worden niet alleen zaken vereenvoudigd of weggelaten. Men kan ook allerlei informatie, namen en symbolen toevoegen.
- e Welke relevante informatie is toegevoegd aan de kleuren in GB 35 om het onderwerp reliëf zo duidelijk mogelijk naar voren te brengen?
- f Welke specifieke soort kaart is GB 35?

Downloaden en printen!

W48 Landbouw in Egypte en Sudan.

W49 Bevolkingsspreiding in Egypte en Sudan.

Opdracht 5 Kaarttypen

De kaarttypen staan als afbeeldingsmethoden weergegeven op GB 13. In het theoriegedeelte van hoofdstuk 3 zijn drie verschillende typen gebruikt, namelijk een isolijnenkaart/isopletenkaart, een choropletenkaart en een choro-chromatische kaart.

a Noteer de figuurnummers achter elk van deze typen.

b Zoek met behulp van GB 13 uit welk kaarttype de volgende kaarten in de atlas vertegenwoordigen:
- A GB 216B: 'De wereld, mondialisering en global shift, aandeel in de wereldhandel 1977'.
- B GB 115D: 'Zuidwest-Tirol, toerisme: zomer- en winter-toerisme'.
- C GB 199: 'De aarde, voedingsgewassen en handel'.
- D GB 222C: 'Zuidoost-Azië, gevolgen van El Niño'.
- E GB 49B: 'Nederland, waterstaatkundige werken, samenhang Rijnkanalisatie, Zuiderzee en Deltawerken'.

c Geef voor kaart A aan op welke manier (ander kaarttype) dit thema ook afgebeeld had kunnen worden. Waarom zal men gekozen hebben voor de afgebeelde manier?

Opdracht 6 Kaarttype en schaalniveau

Bij deze opdracht werk je met verschillende kaarttypen en schaalniveaus.

a Kaart W48 laat de verschillende vormen van landbouw in de middenloop en de benedenloop van de rivier de Nijl zien. Om welk kaarttype gaat het bij deze kaart?

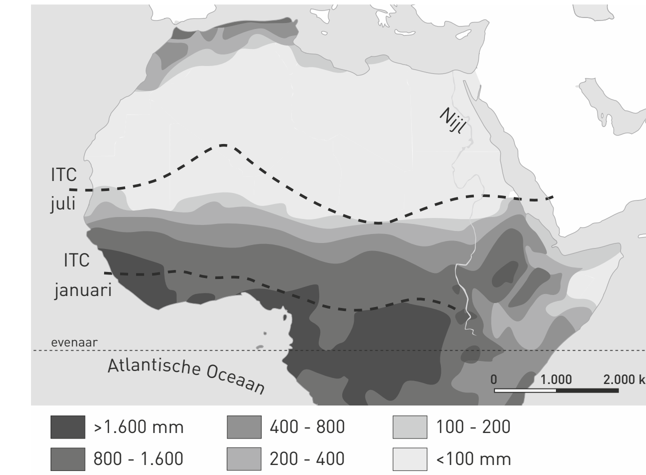
b Welk kaarttype is kaart W49, die de bevolkingsspreiding in Egypte laat zien?

c Welk kaarttype wordt vertegenwoordigd door W50?

d Door de drie kaarten naast elkaar te leggen, moet het mogelijk zijn om de legenda bij kaart W48 compleet te maken. Wat betreft de landbouw kun je vier typeringen kiezen uit de volgende vormen van agrarisch bodemgebruik:
- tropisch regenwoud met zelfvoorzienende akkerbouw,
- mediterrane landbouw,
- intensieve melkveehouderij,
- nomadische extensieve veeteelt,
- intensieve vleesveehouderij (bio-industrie),
- extensieve graanteelt,
- improductief,
- niet-geïrrigeerde akkerbouw,
- irrigatielandbouw.

Download en print W48 en noteer de juiste vormen van agrarisch bodemgebruik in de legenda.

W50 Jaarlijkse neerslag in noordelijk Afrika.

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl

Begrippen hoofdstuk 3

Cultuurpatroon 139
Samenhangend geheel van een groot aantal cultuurelementen die kenmerkend zijn voor een samenleving.

Kindersterfte 113
Het aantal kinderen dat vóór hun vijfde verjaardag is overleden (definitie CBS).

Modernisering 120
Proces waarbij een samenleving zich onderdelen van het westerse cultuurpatroon eigenmaakt.

Primate city 112
Een stad die qua bevolkingsaantal en op financieel, politiek en economisch gebied alle andere steden in het land verreweg overtreft.

Sociale ongelijkheid (maatschappelijke ongelijkheid) 111
Ongelijkmatige verdeling van inkomens en bezittingen en de toegang tot maatschappelijke voorzieningen (zoals onderwijs en gezondheidszorg) over de bevolking.

Regionale ongelijkheid 111
Ongelijke verdeling van macht en middelen over gebieden binnen een land, een continent of de wereld.

Ruimtelijke spreiding 119
De verdeling van een kenmerk of hulpbron over een gebied.

Vruchtbaarheidscijfer (fertiliteit) 112
De werkelijk gerealiseerde voortbrenging van kinderen door individuen, (echt)paren, bepaalde groepen of de gehele bevolking (definitie CBS).

4 Drie global cities in de Verenigde Staten

CE

Verenigde Staten Los Angeles, New York en Washington

Hollywood combineer je al gauw met Los Angeles, Wall Street met New York en het Witte Huis met Washington. De symbolen van filmindustrie, financiële wereld en politieke macht hebben een mondiale uitstraling. De uitreiking van de Oscars in Los Angeles trekt jaarlijks belangstelling uit alle uithoeken van de wereld. Miljoenen mensen volgen dit mediaspektakel rechtstreeks. Wall Street is een van de drie financiële beurzen in de wereld die fungeren als dagelijkse graadmeter voor de wereldeconomie. Het Witte Huis, de residentie van de Amerikaanse president, komt in beeld zodra zich ergens een gebeurtenis voordoet die voor de wereldbevolking van politieke betekenis is.
In dit hoofdstuk kijk je naar de drie wereldsteden in de Verenigde Staten. Hun positie en rol in het wereldsysteem worden toegelicht. De wereldwijde aantrekkingskracht van de drie heeft invloed op de inrichting en de opbouw van de drie steden, en zorgt daar ook voor een gemêleerde bevolking.

Oriëntatie

Inleiding
De V.S. zijn een wereldmacht. Niet alleen op economisch en politiek gebied is het een toonaangevend land, maar ook cultureel gezien drukt het een stempel op de wereld. Je leest in het theoriegedeelte van paragraaf 4.1 hoe de internationale knooppunten Washington, New York en Los Angeles hierin een sleutelrol vervullen. Hun aantrekkingskracht op mensen is groot. In paragraaf 4.2 komt de migratie aan bod. Veel nieuwe migranten belanden in een stad waar de tweedeling tussen kansarmen en kansrijken groeit. De ruimtelijke geleding van Amerikaanse steden en die van de drie steden in het bijzonder en de gevolgen daarvan voor de bewoners worden in paragraaf 4.3 behandeld.

Hoofdvraag
Hoe heeft de globalisering de ontwikkeling van de steden New York, Washington en Los Angeles beïnvloed?

Deelvragen
1. Wat zijn de kenmerken van stedelijke knooppunten?
2. Welke positie en welke functies nemen New York, Los Angeles en Washington als mondiale knooppunten in?
3. Welke invloed heeft de internationale en nationale migratie op deze drie steden in de V.S. gehad?
4. Welke invloed heeft de globalisering op de ruimtelijke opbouw van deze drie Amerikaanse steden gehad?
5. Welke gevolgen heeft de bewoningsgeschiedenis in deze drie steden voor de verschillende culturele groeperingen, en hoe kun je die verklaren?

Opdracht 1 Overzicht hoofdstuk 4
Om een algemene indruk van dit hoofdstuk te krijgen, bekijk je in het theoriegedeelte:
- de indeling aan de hand van de paragraaftitels en de tussenkopjes;
- de inleiding van het hoofdstuk;
- de figuren met de bijschriften.

Overnemen in je schrift!

W1 Washington, New York en Los Angeles.

		Dimensie
New York	...	...
Los Angeles	...	...
Washington	...	...

Opdracht 2 Kennismaking K
a Neem W1 over en schrijf achter de steden in drie woorden waaraan je bij deze steden denkt.
b Vergelijk je antwoorden in W1 met die van een medeleerling. Bepaal samen bij welke dimensie de meeste kenmerken van elke stad horen. Vul de dimensie in en geef hiervoor een verklaring.
c Op 11 september 2001 waren New York en Washington het doelwit van een terroristische aanslag. In 2005 bleek dat in Los Angeles een aanslag verijdeld was. Waarom waren juist deze drie steden het doelwit van aanslagen?
d In welke van de drie steden zou jij het liefste wonen? Je móét een keuze maken.
Beargumenteer je keuze en geef daarbij ook aan waarom de andere twee steden niet in aanmerking komen.

Opdracht 3 Urbanisatie K/I
De macroregio Noord-Amerika heeft een hoog ontwikkelingspeil. Je hebt in hoofdstuk 1 geleerd dat er een relatie bestaat tussen het ontwikkelingspeil, de urbanisatiegraad en het urbanisatietempo.
a Noteer de algemene relatie tussen het ontwikkelingspeil en de urbanisatiegraad.
b Welke relatie bestaat er tussen de urbanisatiegraad en het urbanisatietempo?

Opdracht 4 Kenmerken K
Geef voor de volgende kenmerken aan bij welke van de drie steden ze horen: *Los Angeles*, *New York* of *Washington DC*. Gebruik eventueel de atlas.
a Deze stad ligt aan de rivier de Potomac.
b In deze stad woonde van de drie steden in 2004 relatief het kleinste aandeel van de zwarte bevolking.
c In deze stad hield Martin Luther King in 1963 zijn beroemde toespraak: I have a dream.
d De wijk de Bronx in deze stad staat bekend als de geboorteplaats van de rap- en hiphopcultuur.
e Deze stad heeft een Cs-klimaat.
f Deze stad heeft een directe waterverbinding met de Grote Meren.
g Deze stad ligt als enige van de drie niet aan zee.
h Deze stad is genoemd naar de eerste president van de V.S.
i Het Central Park in deze stad is met 25 miljoen mensen het drukst bezochte park van de V.S.
j In deze stad werd John Lennon (van The Beatles) vermoord.
k Van de drie steden werd deze stad niet getroffen door de aanslagen op 11 september 2001.
l Bij deze stad liggen aardolievelden in de buurt.

4.1 Knooppunten in mondiale netwerken

Washington DC

Miljoenensteden komen zowel in rijke als in arme landen voor. Meestal liggen ze aan de kust of aan een belangrijke vaarroute. Het zijn economische, politieke en culturele centra van een land. Washington DC met het Witte Huis is geen miljoenenstad. Toch vind je hier het politieke centrum met een leidende rol in de wereld. Het inwonertal van een stad zegt dus niet alles over de positie op het wereldtoneel.

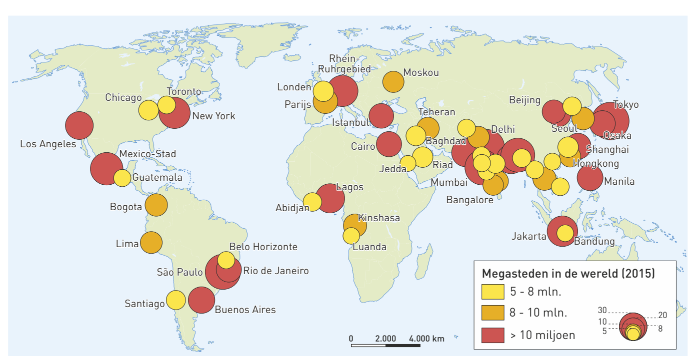
Typen steden

▶ Steden spelen een grote rol in het economische, politieke en culturele leven. Meer dan de helft van de wereldbevolking woont en werkt inmiddels in stedelijke gebieden. Een aantal steden is uitgegroeid tot een wereldstad of een metropool. Ze vervullen belangrijke functies voor een groot gebied of een land en zijn belangrijke schakels met de global cities, bijvoorbeeld op het gebied van handel, bestuur, onderwijs of industrie. Heeft een stad een inwoneraantal van meer dan vijf miljoen, dan wordt het een megastad genoemd (sommige geografen leggen de grens echter bij acht tot tien miljoen inwoners). Washington DC (met ruim 600.000 inwoners) voldoet dus niet aan dit criterium. De agglomeratie van deze stad telt wel ruim vijf miljoen inwoners. New York met acht miljoen inwoners en Los Angeles zijn veel groter. Wanneer een metropool een leidende positie heeft in het wereldsysteem, noem je zo'n stad een global city. Zo is New York door zijn financiële en economische leidersrol in de wereld een global city. Een global city hoeft niet per se groot te zijn. Washington DC is bijvoorbeeld relatief klein, maar speelt als hoofdstad van de V.S. op het politieke wereldtoneel wel een doorslaggevende rol in de wereld. Los Angeles mag je een global city noemen door zijn toonaangevende rol op cultureel gebied.

● Megasteden kunnen overal in de wereld voorkomen. Opvallend is de groei van het aantal megasteden in de afgelopen tien jaar in de (semi)perifere gebieden (figuur 4.1).

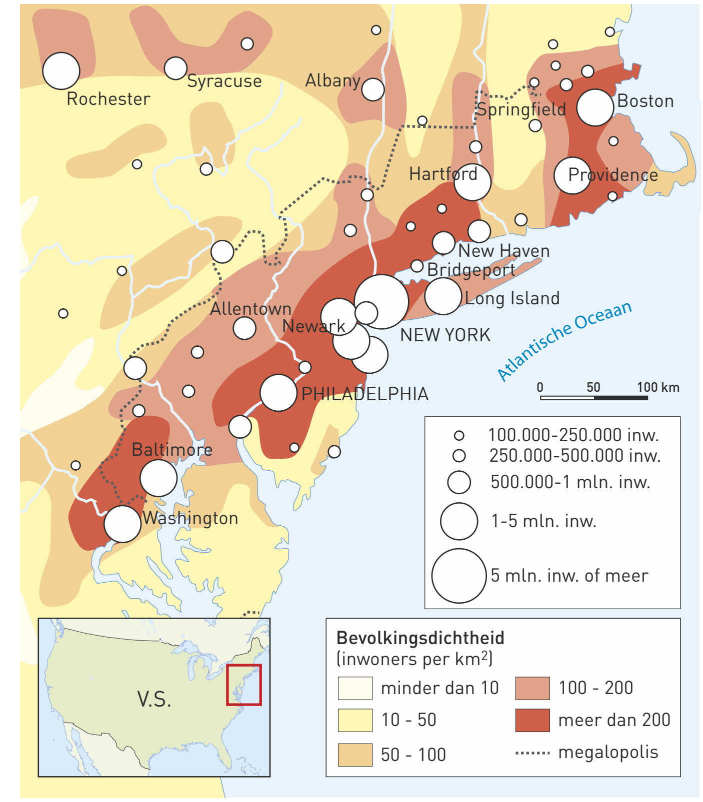
▶ Telt New York acht miljoen bewoners, de agglomeratie – dat wil zeggen New York plus de eraan vastgegroeide stedelijke gemeenten – heeft inmiddels al ruim negentien miljoen inwoners. In het noordoosten van de V.S. liggen naast New York nog een aantal metropolen en agglomeraties. Ze vormen een min of meer aaneengegroeid netwerk van steden. Van noord naar zuid zijn dat Boston, New York, Philadelphia en Washington, met vele kleinere steden ertussen. Samen heet deze sterk verstedelijkte zone of megalopolis: BosWash (figuur 4.2). De steden zijn sterk onderling verbonden, maar hebben wel hun eigen specialisatie als bijvoorbeeld industriestad, havenstad of universiteitsstad.

> wereldstad
> metropool
> megastad

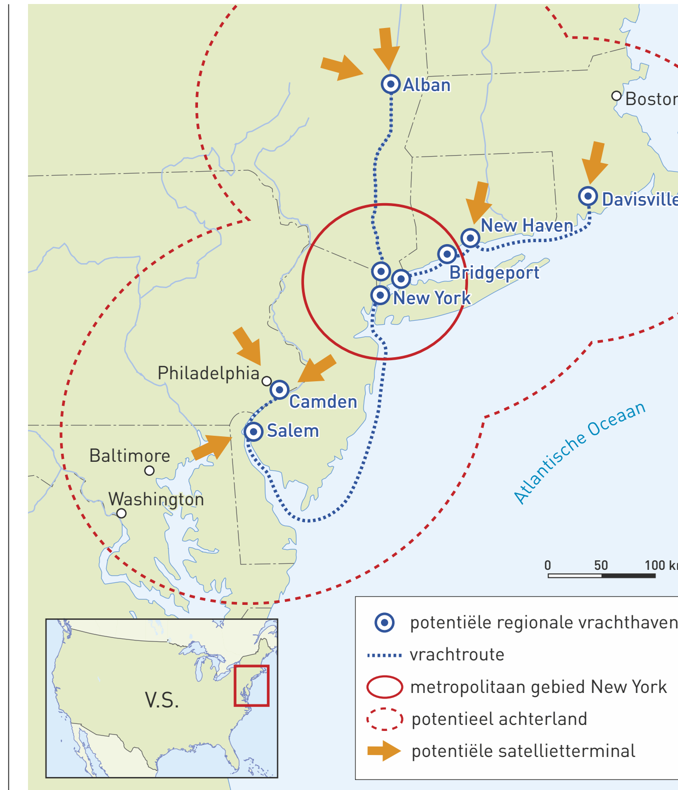

Figuur 4.1 Megasteden in de wereld (2015).

> global city

Figuur 4.2 BosWashgebied: megalopolis in het noordoosten van de V.S.

Figuur 4.3 Ligging van New York met het netwerk van containerterminals.

New York, ligging en positie als global city

▶ De relatieve ligging van New York speelde een grote rol in de ontwikkeling van de stad. Door die ligging aan een natuurlijke haven is New York gegroeid tot een internationaal economisch stedelijk knooppunt.

● De Hollanders stichtten de stad in 1626 aan de monding van de Hudson (figuur 4.3). De steden in de vestigingskolonies aan de oostkust van de V.S. concurreerden met elkaar om de beste verbinding met de westelijker gelegen gebieden. De vaargeul van de Hudson is vrij diep en ijsvrij. Met de aanleg van het Eriekanaal (rond 1820) en het Barge Canal (1905) kreeg New York een economische voorsprong op de andere steden aan de oostkust. Het Barge Canal vormt namelijk een belangrijke verbinding tussen de Hudson en de Grote Meren. Schepen kunnen ver landinwaarts komen en hebben daarmee toegang tot een belangrijk achterland, waar veel industrie gevestigd is.

● Inmiddels is het achterland uitgegroeid tot een mainportregio (figuur 3.4 en 4.4). Wanneer je in de atlas kijkt naar de mondiale in- en uitvoer van grondstoffen, zie je dat veel goederenstromen gericht zijn op New York. De prijs van deze grondstoffen is vaak een stuk lager dan de waarde van de uitvoer van de eindproducten, die voor een groot deel in het achterland van
New York worden vervaardigd. Bovendien worden tal van industrieproducten via New York ingevoerd voor de consumenten in de V.S. en uitgevoerd naar de vele afzetmarkten in het buitenland. De stad heeft een duidelijke functie als hub in het distributie- en verzamelnetwerk van goederen vanuit

> megalopolis

> achterland
> mainportregio

Europa over de Atlantische Oceaan naar en van het binnenland. Zo'n mainportregio kun je op grond van die samenhang zien als één geheel, oftewel als een functionele regio.

▶ Natuurlijk is de mainportfunctie van New York erg belangrijk, maar de betekenis als hoofdzetel van de mondiale financiële markten reikt misschien nog wel verder. Ruim 75% van de beroepsbevolking werkt in de handel en de zakelijke dienstverlening. Het CBD van New York vormt een belangrijk centrum waar zich behalve de grootste beurs ter wereld, grote banken en andere financiële instellingen en tal van multinationals bevinden. De New York Stock Exchange bevindt zich op Wall Street (foto inleiding hoofdstuk) en de Dow-Jonesindex is een continue graadmeter voor de wereldeconomie. Dankzij de ICT-infrastructuur in dit digitale tijdperk is deze functie sterk uitgebouwd. Kortom, New York is een global city van formaat.

Figuur 4.4 Mainport New York.

Washington DC, zetel van de wereldmacht

▶ Washington DC werd na de Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) het regeringscentrum. De stad ligt op een plek met een gelijke afstand tussen de noordelijkste staat New Hampshire en de zuidelijkste staat Georgia in die tijd. Het grondgebied van het kleinere Washington DC, gelegen tussen Maryland en Virginia, valt bestuurlijk rechtsreeks onder het federale gezag en behoort dus niet tot één van de vijftig staten. De stad is strategisch gelegen aan de rivier de Potomac.

▶ Ook Washington is een global city, maar dan vooral als politiek en militair machtscentrum in de wereld.

● In Washington DC zijn veel overheidsinstellingen en internationale organisaties gevestigd, voor een groot deel in de buurt

> functionele regio

> mondiale financiële markten

Figuur 4.5 Washington, Pentagon.

van het Witte Huis, de ambtswoning van de president. Hier bevindt zich de uitvoerende macht van de V.S. Veel besluiten die daar genomen worden, hebben invloed op andere delen van de wereld. Andere belangrijke gebouwen zijn het Capitool, de zetel van de wetgevende macht, en het hooggerechtshof. Bovendien is de Wereldbank er gezeteld. Bij de regeringsgebouwen bevinden zich de invloedrijke persinstellingen.

● Het stedelijke gebied rondom Washington strekt zich inmiddels uit over aangrenzende staten. Sommige overheidsgebouwen zijn vanuit het centrum verhuisd naar een andere plek. Deze decentralisatie van diensten heeft mede geleid tot het ontstaan van Arlington in Virginia, een stad op zichzelf, buiten Washington DC. Zo bevindt zich daar het Pentagon (figuur 4.5) waar de militaire macht is gevestigd. Met een oppervlakte van 67 km² is het één van de kleinste gemeenten van de V.S. Van het grondgebied is ongeveer 12 km² in handen van de federale overheid.

Los Angeles, een cultureel knooppunt

▶ Los Angeles werd aan de zuidwestkust door de Spanjaarden gesticht als missiepost aan de Los Angeles River. Toen eind negentiende eeuw de relatieve ligging van de stad verbeterde met de aansluiting op het spoorlijnnetwerk, breidde Los Angeles zich snel uit.

▶ Los Angeles is vooral bekend vanwege Hollywood (figuur 4.6). De filmindustrie, één van de grootste werkgevers in het gebied, is toonaangevend in de wereld. Er wonen veel mensen uit verschillende culturen in de stad. Hierdoor is Los Angeles, net als New York, een stad met een kosmopolitisch karakter.

> kosmopolitisch

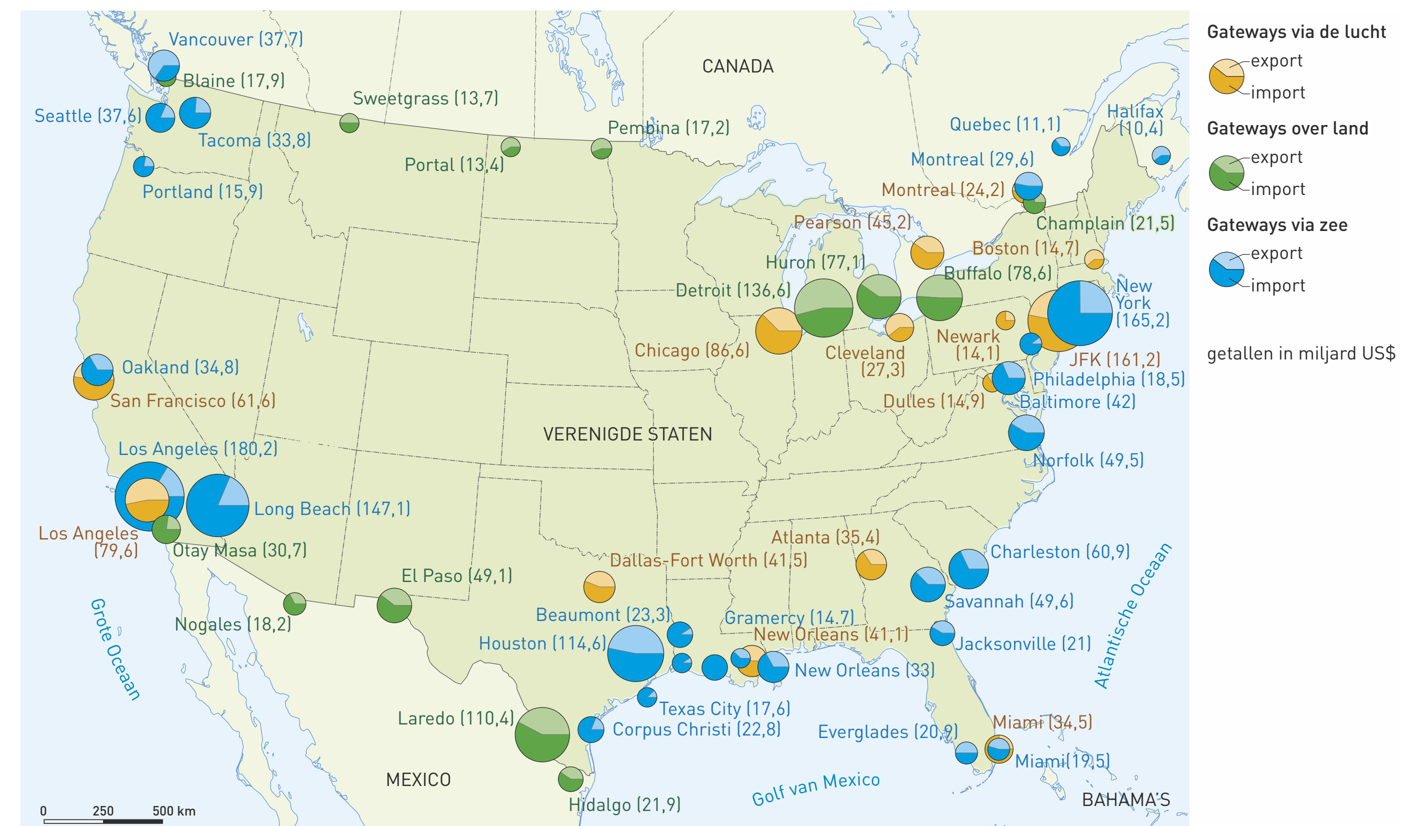

Figuur 4.6 Los Angeles, Hollywood.

● De filmbranche van Los Angeles behoort tot de zogenoemde culturele industrie. In deze tak van industrie is de symbolische waarde van de goederen of diensten minstens zo belangrijk als de functionele waarde. Van een aantal sectoren in de economie is duidelijk aan te geven dat deze behoren tot dit deel van de creatieve sector. Denk daarbij aan bedrijven op het gebied van architectuur, mode, reclame, entertainment of de vervaardiging van designproducten. Naar dit soort producten is vooral vraag door stedelingen met een hoog inkomen.

● De creatieve klasse speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van nieuwe producten. Ze werken voor innovatieve bedrijven, die vaak geclusterd zijn in de grote steden. Ze maken gebruik van elkaars diensten, maar zijn tegelijkertijd elkaars concurrenten. Deze groep mensen vormt de motor van de culturele industrie en is niet toevallig goed vertegenwoordigd in de global cities van Noord-Amerika. Daar bevindt zich de fast world, en veel inwoners hebben een kosmopolitisch karakter.

● Behalve de concentratie van de invloedrijke culturele sector heeft Los Angeles net als New York een mainportfunctie. Binnen deze regio is de infrastructuur van (spoor)wegen minder belangrijk; luchthavens en zeehavens vormen belangrijkere gateways tot het achterland (figuur 4.7).

Figuur 4.7 Gateways V.S.

> innovatieve bedrijven

> gateways

Opdrachten 4.1

Deelvragen
1. Wat zijn de kenmerken van stedelijke knooppunten?
2. Welke positie en welke functies nemen New York, Los Angeles en Washington als mondiale knooppunten in?

Opdracht 5 Spreiding megasteden K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 4.1 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Bestudeer figuur 4.1. Uit het spreidingspatroon van de afgebeelde steden zou je kunnen afleiden dat het op de kaart om megasteden gaat en niet om global cities. Hoe zou het spreidingspatroon er hebben uitgezien als er global cities zouden zijn afgebeeld?

b Hoeveel megasteden liggen er in de kernregio's van de wereld? Noteer per kernregio het aantal en de namen van de steden.

c Liggen er buiten de kernregio's meer of minder steden?

Opdracht 6 Global cities in de V.S. K/I

a Gebruik W2. Noteer een opvallend kenmerk van het spreidingspatroon van global cities op mondiaal schaalniveau.

b Bekijk de V.S. Noteer een kenmerk van het spreidingspatroon van global cities op dit nationale schaalniveau.

c Wat wil het zeggen als een global city op W2 indexcijfer 4 heeft?

d Welk van de drie in paragraaf 4.1 besproken steden heeft de sterkste positie in het wereldsysteem?

e Welke Europese steden zijn vergelijkbaar met de in d bedoelde stad?

f Welke stad in de V.S. wordt niet in paragraaf 4.1 besproken, maar heeft een vergelijkbare positie als Los Angeles?

g Vergelijk W3 met W2. Binnen Noord-Amerika geven de opkomende global cities een opvallende verschuiving weer in het verspreidingspatroon. Welke verschuiving wordt bedoeld?

h Bedenk op grond van een van beide kaartjes een reden, waarom grote evenementen (WK voetbal, Olympische Spelen) in opkomende global cities gehouden worden.

W2 Classificatie en spreiding van global cities (2006).

W3 Steden die zich beginnen te ontwikkelen tot global cities (2006).

Opdracht 7 Mainportregio K

a Noteer drie specifieke voordelen van een mainportregio.

b Bestudeer figuur 4.3. Noteer welk havens een grote rol spelen in het containervervoer per schip.

c Tot welke functionele regio behoort dit gebied? Welke figuur in het theoriegedeelte illustreert je antwoord?

Opdracht 8 Netwerk van containerhavens K/I

a Gebruik figuur 4.3. Naar welke haven zal een containerschip dat afkomstig is uit Rotterdam varen, als een deel van de containers bestemd is voor bedrijven en consumenten in Chicago?

b Waarom worden de containers die afkomstig zijn uit Rotterdam, in de bij a bedoelde stad overgeladen?

c Hoe noem je het gedeelte van het mondiale vervoersysteem tussen Rotterdam en de bij opdracht a bedoelde stad?

d Noteer de vaarroute vanaf de bedoelde stad in opdracht a naar Chicago.

e Bedenk twee redenen waarom containerschepen die afkomstig zijn uit New York, niet verder varen dan Albany.

Opdracht 9 Tarweproductie en knooppunten K/I

Gebruik W2 uit paragraaf 2.1 en de GB.

Deze kaartjes laten de uitbreiding zien van de gebieden waar tarwe geproduceerd wordt. Bij die uitbreiding speelde de ontsluiting en kolonisatie van het achterland van steden aan de oostkust van de V.S. een grote rol.

a In welke eeuw vond er een sterke uitbreiding van de productie van tarwe plaats?

b Bij de ontsluiting van het achterland was de aanleg van infrastructuur enorm belangrijk. Om welke infrastructuur gaat het? Noteer het kaartnummer in de atlas, waarmee je dit kunt aantonen.

c Welke stad in het achterland van New York werd het grootste knooppunt van de in vraag b bedoelde infrastructuur? Bedenk daarvoor een reden.

d Lees de volgende stelling en maak met een argument duidelijk of je het daarmee eens bent.
Landbouwproducten als tarwe maakten de groei van de steden in het oosten mogelijk.

e Maak duidelijk dat de infrastructuur ook een rol speelde bij het vervoer in westelijke richting.

Opdracht 10 De ligging van Washington K/I

Gebruik GB 179D en GB 173.

a Het grondgebied van het stedelijke gebied van Washington is voor een groot deel over meerdere staten verspreid. Dat geldt niet voor Washington DC. Maak dat aan de hand van GB 179D duidelijk.

b Waarom was het moeilijker voor steden als Washington en Baltimore om vóór de tijd van spoorwegen en snelwegen een groot achterland te ontwikkelen?

Opdracht 11 Gateways I

a Bekijk figuur 4.7. Welke drie soorten gateways worden op de kaart onderscheiden?
b Welke van de drie global cities die behandeld worden in paragraaf 4.1, ontbreekt op de kaart?
c Verklaar waarom de stad die bedoeld wordt bij vraag b, niet op deze kaart staat.
d In welk deel van de V.S. liggen de meeste gateways?
e Geef twee oorzaken voor deze concentratie van gateways.
f Welke invloed zal de verschuiving van het economische zwaartepunt in de wereld (global shift) hebben op de in- en uitvoer van de V.S. via zeehavens?

Online opdracht

Opdracht 12 Politiek K VERDIEPING

a Ga naar de officiële website van het witte huis: www.whitehouse.gov. Klik op 'Learn more'. Ga met je muis naar het tabblad 'Issues'. Je krijgt een overzicht van een groot aantal thema's te zien. Kies voor het thema 'Foreign Policy' (buitenlands beleid).
Ga na waarmee het Witte Huis buiten de V.S. en dus elders in de wereld bezig is. Noteer drie aangelegenheden in het buitenlands beleid, die de aandacht hebben van het Witte Huis.
b Ga naar de website van het Capitool (www.visitthecapitol.gov). Welke macht zetelt hier? Klik vervolgens op 'About Congress'. Welke activiteiten onderneemt het congress nog meer?
c Maak in PowerPoint enkele dia's over respectievelijk de locatie van de uitvoerende en de wetgevende macht in de V.S. Verwerk in je presentatie enkele historische gegevens over de ontwikkeling van het Witte Huis en het Capitool.

Opdracht 13 Terugblik op paragraaf 4.1 K

Geef voor elk van de volgende stellingen aan of ze goed of fout zijn.

1 New York, Los Angeles en Washington zijn de enige global cities in de V.S.
2 Alle global cities zijn knooppunten in het wereldsysteem.
3 Alle global cities hebben meer dan vijf miljoen inwoners.
4 Van de drie steden die besproken zijn in paragraaf 4.1, is New York de oudste.
5 Noord-Amerika is een van de macroregio's, waar het aantal megasteden enorm sterk groeit.
6 De relatieve ligging van New York is beïnvloed door zowel menselijke als natuurlijke factoren.
7 Autosnelwegen en spoorlijnen zijn 'landbridges'. Via deze infrastructuur kunnen goederen van de oost- naar de westkust verplaatst worden.
De landbridges zorgen ervoor dat het gehele grondgebied van de V.S. tot zowel het achterland van New York als tot dat van Los Angeles gerekend zou kunnen worden.
8 Los Angeles is op mondiale schaal niet alleen van belang vanwege zijn culturele functie, maar deels ook vanwege de mainportfunctie.
9 Fysisch-geografische gebiedskenmerken hebben geen rol gespeeld in de positie van New York als mainport van de V.S.
10 Voor het wereldwijd uitoefenen van politieke macht is het erg belangrijk dat Washington een knooppunt is van ICT-infrastructuur.

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

4.2 New York, Washington, Los Angeles en de migratie

Migratie

Veel Aziatische migranten hebben zich in de China town van Los Angeles gevestigd, waar hun eigen cultuur in het straatbeeld naar voren komt. Wereldsteden werken als een magneet op mensen. Per dag komen naar schatting 70.000 buitenlanders de V.S. binnen. Het merendeel hiervan, 62.000, zijn toeristen, zakenlieden en studenten. Van het restant zijn er 3.000 immigrant of vluchteling en proberen er 5.000 illegaal binnen te komen.

De V.S., een immigratieland

▶ De V.S. zijn al eeuwenlang, net als Canada, Australië en Nieuw Zeeland, een echt immigratieland. Het land, waar vrijheid hoog in het vaandel staat, lokte mensen van over de hele wereld. Het aandeel van de oorspronkelijke bevolking, de indianen, nam zienderogen af. Zij zijn nu nog maar een kleine minderheid.
● Voor meer dan twaalf miljoen migranten uit Europa was Ellis Island in New York de eerste kennismaking met de Nieuwe Wereld (figuur 4.8). De push- en pullfactoren moet je zoeken bij de armoede en de ellende in Europese steden, landhonger, gebrek aan religieuze vrijheid en avontuur. Daarnaast speelden de ontwikkeling van stoomschepen en het beleid van de Amerikaanse overheid om de V.S. zo snel mogelijk in westelijke richting uit te breiden, een rol in de toenemende migratie. Alhoewel een deel van de migranten aan de oostkust bleef wonen, trokken ook veel mensen verder naar het westen. Daar waren de economische mogelijkheden in onder andere de landbouw erg groot.
● Opvallend is de verandering in de samenstelling van de migranten in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Rond 1890 was er niet alleen een piek in het aantal migranten, maar ook de samenstelling veranderde in die tijd drastisch (figuur 4.9). Het aantal immigranten uit Zuid- en Oost-Europese landen nam toe, terwijl het aandeel van Noord- en West-Europese landen afnam. Vanaf het einde van de negentiende eeuw zochten noodgedwongen veel meer immigranten een bestaansmogelijkheid in de stedelijke gebieden, die zich door industrialisatie sterk uitbreidden.
● Het zuiden van de V.S. had vooral in de achttiende eeuw met gedwongen immigratie te maken. Negers werden vanuit Afrika

Figuur 4.8 Aankomst op Ellis Island.

vervoerd naar Noord- en Zuid-Amerika. Vooral vanaf 1940 trokken veel van hun nakomelingen, de Afro-Amerikanen, vanuit de verarmde zuidelijke staten naar de stedelijke gebieden in het noordoosten om in de industrie te werken. De immigratiegolf vanuit Europa was tot stilstand gekomen en de vraag naar industrieproducten was groot.

● Na de Tweede Wereldoorlog nam de immigratie vooral vanuit de derde wereld toe (figuur 4.9). De (deels illegale) migranten vanuit Latijns-Amerika vestigen zich vooral in de zuidelijke staten. De V.S. proberen deze toestroom tegen te houden door onder andere de bouw van een grote barrière, het 'tortilla curtain' tussen de V.S. en Mexico. Aan de westkust vestigden zich vooral Aziaten.

▶ Tegenwoordig laten de V.S. elk jaar een bepaald aantal immigranten toe, dat afhankelijk is van het land van herkomst. De eisen zijn sinds de aanslag op het World Trade Centrum aangescherpt. In zijn algemeenheid is migratie makkelijker voor mensen met een hoge opleiding en met familieleden in de V.S. Vanwege de lange migratiegeschiedenis heeft bijna iedere inwoner van de V.S. direct of via familiebanden te maken met migratie. De stempel van de immigratie op de Amerikaanse samenleving is groot, met name in de steden.

New York en de internationale migratie

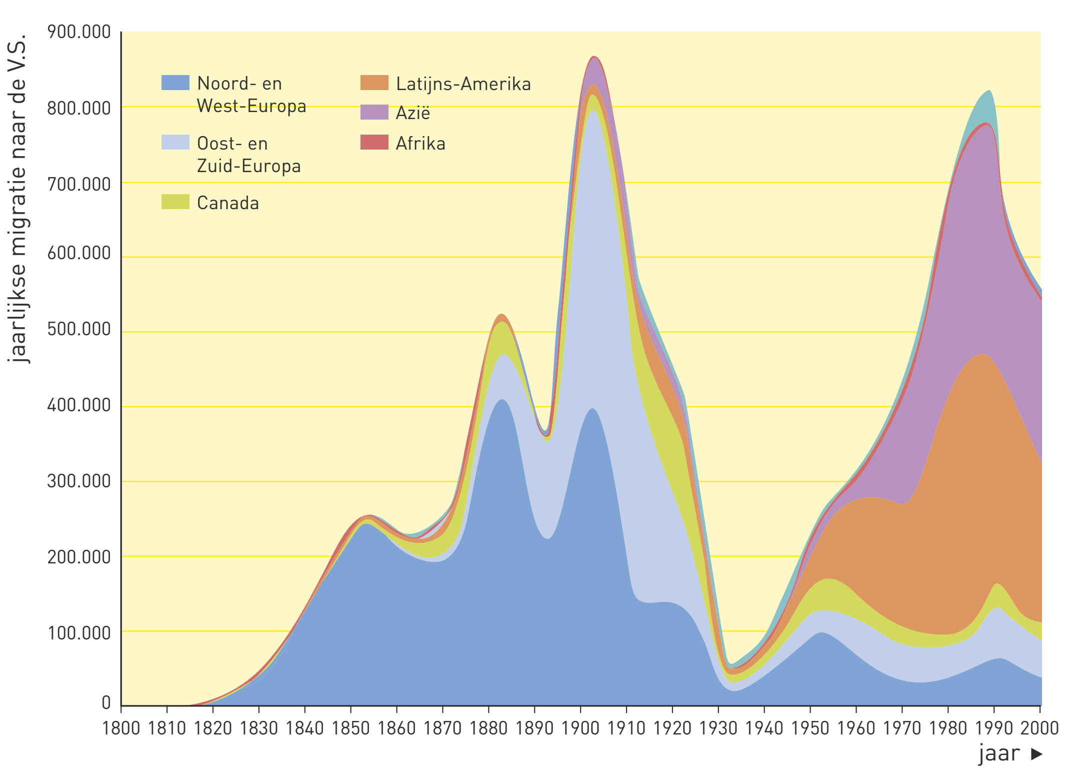
▶ Door zijn relatieve ligging was New York niet alleen een economisch knooppunt, maar ook de toegangspoort voor immigranten. De stad fungeerde als gateway naar het Noord-Amerikaanse continent, hoewel veel migranten ook in de stad zelf bleven.

● De samenstelling van de bevolking in de wijken van New York weerspiegelt de immigratiegeschiedenis van de V.S. Er ontstonden vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw typische migrantenwijken waar de wijkbewoners zich lange tijd alleen nog onderscheidden op basis van culturele kenmerken als taal en religie. Vooral vanaf de veertiger jaren van de twintigste eeuw kwam daar de huidskleur bij door de binnenlandse migratie van Afro-Amerikanen uit het zuiden van de V.S. en Puerto Rico. Ze zochten met name werk in de industrie. Het aandeel Afro-Amerikanen is in New York hoger dan het landelijke gemiddelde (figuur 4.10).

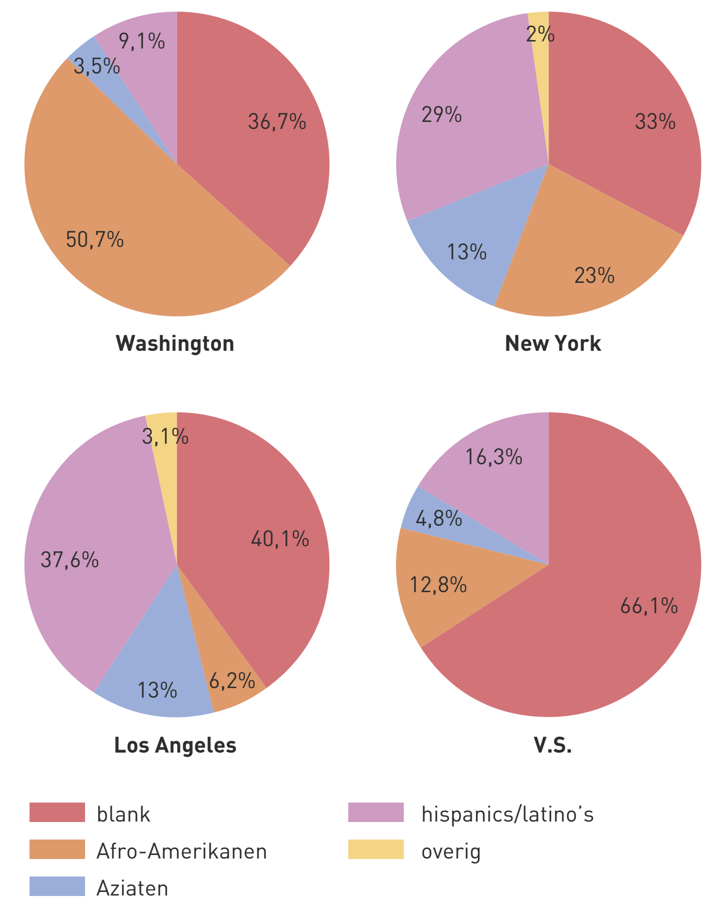
● In veel wijken deed zich het proces van *invasie en successie* voor. In eerste instantie wonen migranten uit hetzelfde herkomstgebied bij elkaar in één wijk (invasie). Sommige oorspronkelijke bewoners voelen zich niet meer op hun gemak in de wijk en verhuizen. Zo komen steeds meer huizen vrij voor nieuwe groepen migranten (successie). Dit proces kan zich verschillende malen herhalen. De Lower East Side tussen East River en Broadway werd in 1880 bijvoorbeeld nog bewoond door enkele honderdduizenden Duitse immigranten. Dertig jaar later woonden er meer dan een miljoen joodse immigranten. Nu wonen er ruim een half miljoen Chinezen en is het aantal joden teruggelopen naar ongeveer tienduizend.

● New York wordt officieel ingedeeld in vijf stadsdelen: de Bronx, Brooklyn, Manhattan, Queensland en Staten Island. Geografisch gezien zou je de stad echter veel beter kunnen zien als een mozaïek van kleinere ruimtelijke eenheden, waartussen grote etnische en/of culturele verschillen bestaan.

▶ Het zou onjuist zijn om in verband met immigratie alleen te kijken naar armere en lageropgeleide minderheidsgroepen. Door zijn belangrijke economische positie als global city trekt een stad als New York – ook al is dat soms slechts voor kortere tijd – hoogopgeleide topmanagers aan, die werkzaam zijn bij grote multinationals, banken en verzekeringsmaatschappijen.

Figuur 4.9 Jaarlijkse immigratie V.S. (1800-2000).

Figuur 4.10 Bevolkingssamenstelling van New York, Los Angeles, Washington en de V.S. in procenten in 2010.

Migratie naar Washington

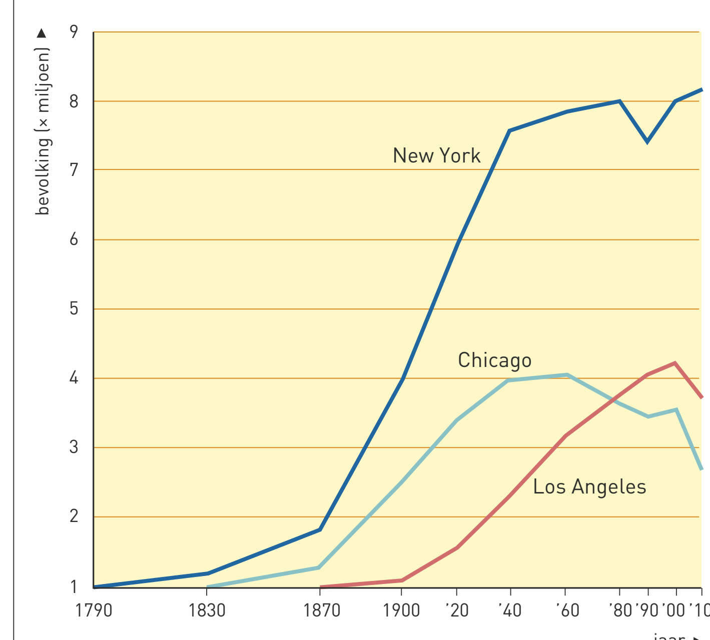
▶ Opvallend is altijd al het grote aandeel Afro-Amerikanen in Washington DC (figuur 4.10). Na de afschaffing van de slavernij vestigden veel bevrijde slaven zich in Washington. Het beleid van de overheid was er namelijk op gericht een flink deel van deze bevolkingsgroep in de hoofdstad op te nemen als voorbeeld voor de hele natie. Door de relatief hoge natuurlijke bevolkingsgroei ten opzichte van andere etnische groepen en door *kettingmigratie* groeide het aandeel van de Afro-Amerikanen nog eens extra.

● De agglomeratie van Washington trekt, in verband met zijn politieke en militaire status, ook veel hogeropgeleiden aan uit het buitenland. Denk maar eens aan diplomaten die op de vele ambassades werken. De tegenstellingen tussen de bevolkingsgroepen in Washington worden mede daardoor groter.

Los Angeles, magneet in het westen

▶ De verdrievoudiging van de bevolking van Los Angeles tussen 1900 en 1930 (figuur 4.11) was vooral toe te schrijven aan de binnenlandse migratie van met name blanken. Tussen 1940 en 1960 verzesvoudigde het aantal Afro-Amerikanen in de county Los Angeles.

● De buitenlandse migratie is voor Los Angeles pas in de tweede helft van de twintigste eeuw belangrijker geworden. Vooral immigranten uit Mexico (hispanics) en latino's (uit het

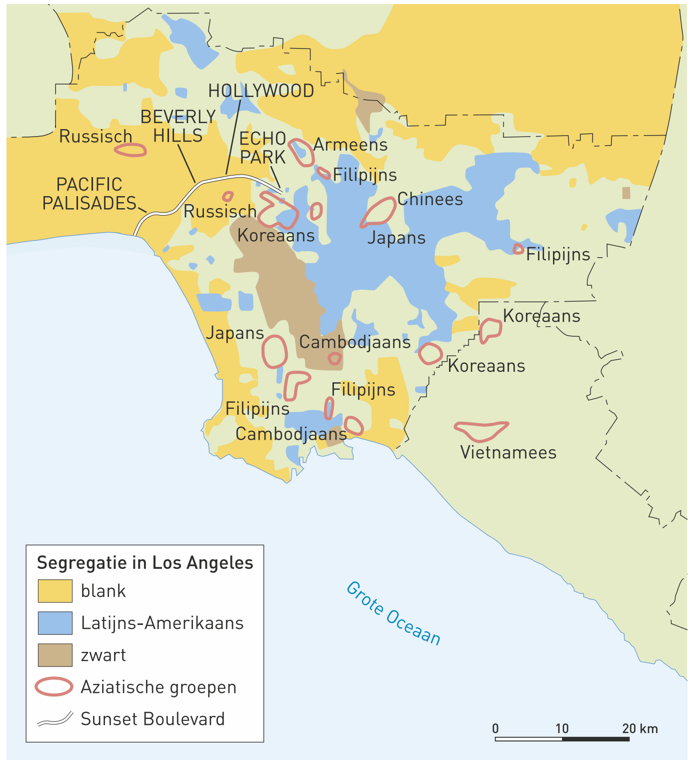

Figuur 4.11 Groei van New York, Chicago en Los Angeles.

overige deel van Latijns-Amerika) trokken naar de metropool. Bij deze migranten is nogal eens sprake van volgmigratie: door positieve berichtgeving naar het thuisfront vestigen kennissen of familieleden zich hier ook. Deze volgmigratie kan de vorm aannemen van gezinshereniging.

- Veel Aziaten hebben zich vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw aan de westkust van de V.S. gevestigd. Hun aandeel in de bevolking van Los Angeles is dan ook groot (figuur 4.10). Deze migratiestroom laat zich natuurlijk verklaren door de ligging. Aanvankelijk kwamen de meeste migranten uit China en Japan, maar later werden ook de Filipijnen, India, Vietnam en Zuid-Korea belangrijke herkomstlanden. Ook hier vindt veel volgmigratie plaats en is er sprake van gezinsvorming. Dat laatste zie je bij de Vietnamese echtgenotes van Amerikaanse soldaten uit de Vietnamoorlog.
- Sommige etnische groepen zijn sterk verspreid over het uitgestrekte stedelijke gebied van Los Angeles (zoals de Mexicanen), terwijl anderen zich wat meer geconcentreerd hebben gevestigd (figuur 4.12). Echo Park is van oudsher een arbeiders- en migrantenwijk. Aziaten zoeken elkaar wat meer op, zowel in de stadsdelen dicht bij het centrum als in de suburbane delen. Pacific Palisades en Beverly Hills zijn wijken voor de extreem rijke, blanke bevolking.

> volgmigratie
> gezinshereniging
> gezinsvorming

Figuur 4.12 Bevolkingsgroepen in Los Angeles.

Opdrachten 4.2

Deelvraag
3 Welke invloed heeft de internationale en nationale migratie op deze drie steden in de V.S. gehad?

Opdracht 14 Europese migranten K
Lees het theoriegedeelte van paragraaf 4.2 en bekijk de bijbehorende figuren.
a Gebruik figuur 4.9. Welke verschuiving zie je in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw in de samenstelling van de Europese migranten naar de V.S.?
b Welke van de drie steden zal vooral met deze verschuiving te maken hebben gehad?
c Uit de tekst van paragraaf 4.2 blijkt dat de verschuiving in de samenstelling, die genoemd wordt bij a, grote gevolgen had voor de integratie van de immigranten. Wat veranderde er aan de integratie van nieuwkomers?
d Hoe kun je aan de grafiek van figuur 4.9 zien dat de problemen die bedoeld worden in vraag c, geleid hebben tot beperking van de migratiestroom door immigratiewetgeving? Noteer ook de periode, waarin de migratiewetten blijkbaar groot effect hadden.

Opdracht 15 Immigratie na de Tweede Wereldoorlog K/I/V
a Gebruik nogmaals figuur 4.9. Uit welke twee delen van de wereld komen de migranten vooral na de Tweede Wereldoorlog?
b Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder kop 2B over verklarende vragen. Geef een economische verklaring voor de vermindering van de immigratie vanuit Europa.
Gebruik in je antwoord een oorzaak-gevolgrelatie.
c Verklaar de migratie vanuit de twee bij vraag a bedoelde gebieden.
Geef daarbij een situatiebeschrijving en het verklarend principe.

Opdracht 16 Bevolkingsgroepen in New York en Washington K
a Bekijk figuur 4.10. Geef een historisch-geografische verklaring voor het hoge percentage blanken in New York.
b Geef een sociaal-culturele verklaring voor het aandeel Afro-Amerikanen in de stad Washington.
c Noteer een politieke reden voor het relatief grote aandeel Afro-Amerikanen in de stad Washington.

Opdracht 17 Groeiverschillen New York, Los Angeles en Chicago I/K
a Gebruik figuur 4.11. Noteer twee verschillen tussen Los Angeles, Chicago en New York, die uit de grafiek zijn af te leiden.
b Noteer voor elk van die verschillen een verklaring.
c De groei van Chicago begon weliswaar later dan die van New York, maar het groeitempo verschilt niet veel. Geef daar een mogelijke verklaring voor.

Opdracht 18 Migratie en economie K/I
a De langdurige immigratie vanuit Europa had een gunstige uitwerking op de ontwikkeling van de industrie in de steden in het noordoosten van de V.S. Welk voordeel had de arbeidsmarkt voor het bedrijfsleven in de grote steden van de V.S.?
b De vermindering van de immigratie vanaf de jaren twintig dreigde het voordeel dat bedoeld wordt bij vraag a, weer teniet te doen. Dat werd min of meer veroorzaakt door een binnenlandse migratiestroom. Welke binnenlandse migratiestroom wordt hier bedoeld?
c Lange tijd was immigratie een belangrijke factor in de groei van de stedelijke economie. In global cities ontbreekt het tegenwoordig echter vaak aan vast werk voor laagopgeleide migranten.
Noteer twee redenen voor het kleinere perspectief op een vaste baan voor laagopgeleide migranten in global cities.

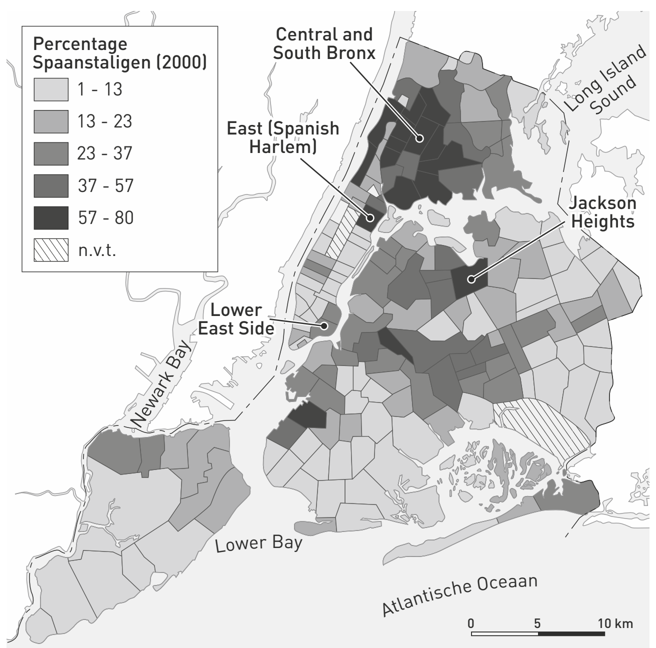
Opdracht 19 Spaanstaligen in New York City I
Bekijk W4. Tussen 1990 en 2000 nam het aantal Spaanstaligen in New York City met maar liefst 16,9% toe. Opvallend is dat het percentage in sommige wijken in korte tijd snel toeneemt. In Chinatown Sunset Park (W4) vestigden zich bijvoorbeeld veel Mexicanen.
a Vergelijk W4 met GB 179A. In welke andere wijk van New York vind je ook relatief veel Spaanstaligen?

b GB 179B geeft een ander beeld van de wijken met de hoogste percentages Spaanssprekenden in New York dan W4. Dit heeft te maken met het schaalniveau. Licht dit toe.
c Hoe heet de vorm van migratie waarbij migranten zich vestigen in gebieden waar al familieleden of kennissen wonen?
d Hoe noem je het verschijnsel, waarbij in een wijk of buurt in hoog tempo de ene etnische groep vervangen wordt door een andere?
e In de situatie zoals beschreven bij vraag d spelen familiebanden in eerste instantie dus geen rol. Noteer twee factoren die dan wel een rol spelen bij de vestiging van de nieuwe immigranten.

Opdracht 20 Terugblik op paragraaf 4.2 K

a Neem W5 over in je schrift. Schrijf achter de letters A t/m C de namen van de regio's waarop de letters betrekking hebben. Kies uit *Azië*, *Europa* en *Midden-Amerika*.
b Noteer voor elke regio A t/m C in welke van de drie steden het hoogste percentage te vinden is uit die regio.

W4 Percentage Spaanstaligen in New York City.

Overnemen in je schrift!

W5 Inwoners van de V.S. die in het buitenland geboren zijn, naar regio van herkomst.

Regio van herkomst	In procenten van de totale bevolking
A ...	15,3
B ...	25,5
C ...	34,5
Caribisch Gebied	9,9
Zuid-Amerika	6,6
Rest van de wereld	8,1

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

4.3 De ruimtelijke geleding van New York, Washington en Los Angeles

Skyline

De skyline van Amerikaanse steden is totaal anders dan die in Europese steden. In sommige Nederlandse plaatsen wordt de bouw van wolkenkrabbers nabij binnensteden tegengehouden om het historische silhouet van kerken en kloosters te behouden. In New York vormen de vele wolkenkrabbers een statussymbool voor de economische en politieke macht, zoals de nieuwbouw op Ground Zero.

Stedelijke geleding

▶ Vergeleken met Europese steden zijn de Amerikaanse tamelijk jong. Een historische binnenstad, zoals die in Europese steden te vinden is, ontbreekt. De Noord-Amerikaanse steden hebben wel een kenmerkende opbouw of ruimtelijke geleding (figuur 4.13). Door sloop, nieuwbouw en stadsuitbreiding, maar ook doordat gebouwen andere functies krijgen, zie je dat die opbouw langzaam verandert.

● In het hart van de stad bevindt zich het *central business district*, kortweg CBD. Het CBD heeft in de V.S. een herkenbare skyline van wolkenkrabbers. In New York is bijvoorbeeld een aantal gebouwen geclusterd in het CBD op Manhattan (figuur 4.14). Bekend is het Empire State Building, waarin kantoren, winkelvoorzieningen en appartementen gevestigd zijn. In het CBD van global cities zijn clusters van hoofdkantoren van multinationale ondernemingen en financiële, maatschappelijke en culturele instellingen ruim vertegenwoordigd. Het hoofdkantoor van de Verenigde Naties in New York is hiervan een voorbeeld. Deze maatschappelijke instelling, waarvan meer dan 190 landen lid zijn, heeft wereldwijd veel invloed.

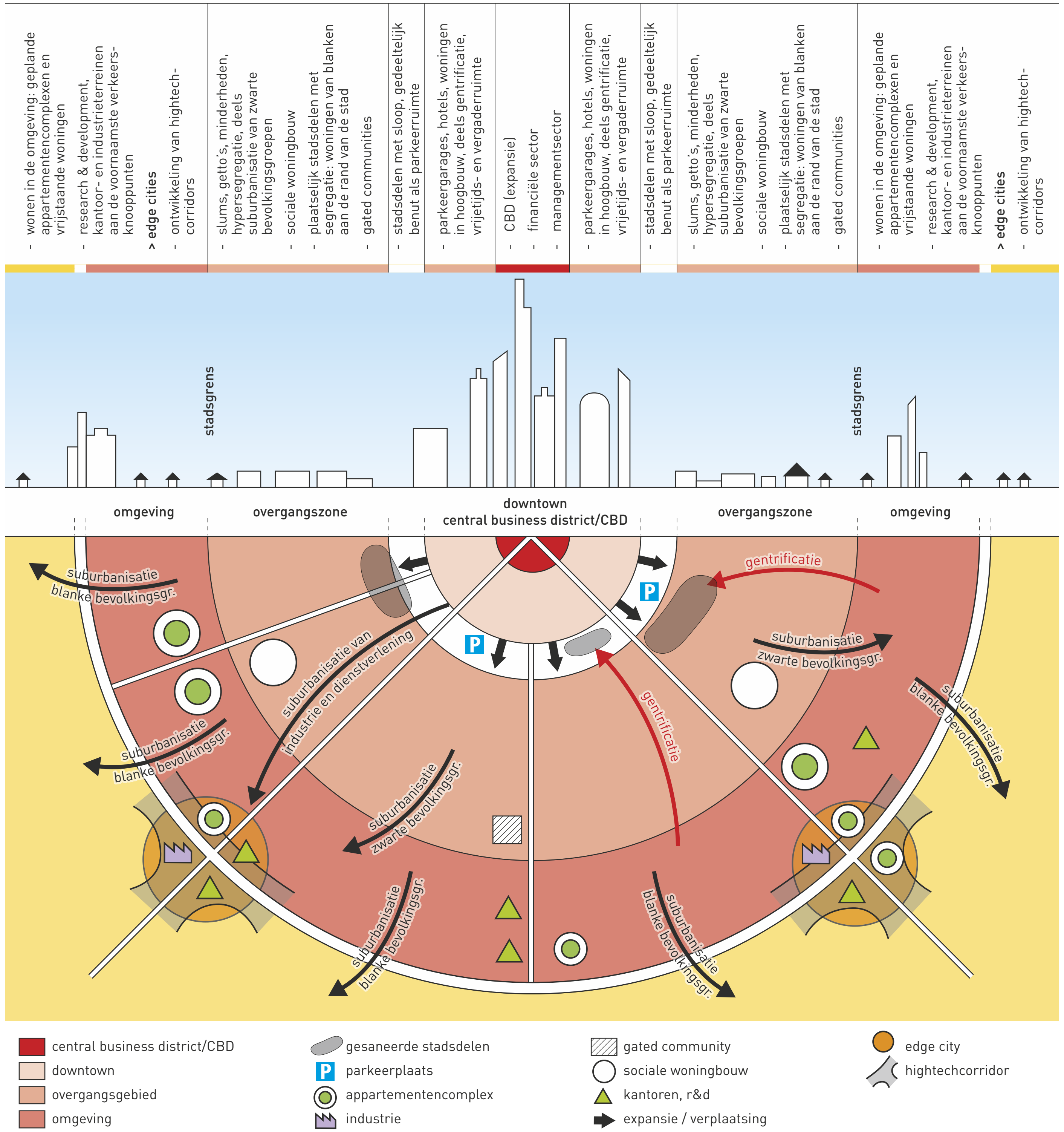
● Buiten het CBD bevindt zich een brede overgangszone tot aan de stadsgrens. Het is een zone met oude woon- en industriewijken, vooral in de directe nabijheid van het CBD. Hier wonen veel mensen uit de lagere inkomensgroepen en minderheden.

● De mensen met de midden- en hogere inkomens trokken al begin vorige eeuw weg uit de stad en vestigden zich in de ruim opgezette buitenwijken. Doordat ze meestal in de stad bleven werken, zorgde deze suburbanisatie voor vervoersstromen naar het centrum. Het woon-werkverkeer is sinds de uitbreiding van het stedelijke gebied alleen maar toegenomen, met dagelijks terugkerende files tot gevolg.

▶ Een ander verschijnsel dat zich voordoet in grootstedelijke gebieden, is de edge city. Edge cities zijn ontstaan door de suburbanisatie van werkgelegenheid, winkelvoorzieningen en uitgaansgelegenheden. Ze functioneren vrijwel los van de centrale stad (figuur 4.13), maar liggen wel binnen de stedelijke invloedssfeer van een metropool.

> CBD

> edge city

Figuur 4.13 Ruimtelijke geleding van een Amerikaanse stad.

Figuur 4.14 Het CBD in Manhattan.

● Om een edge city te zijn, moet een stad aan de volgende criteria voldoen:

- Het is een nieuw ontwikkelde stad, die na 1960 is ontstaan.
- De bevolking heeft het gevoel in een stad te wonen. Hierbij wordt vooral gekeken naar het voorzieningenniveau.
- De totale kantooroppervlakte bestrijkt ten minste 465.000 m². Dit is vergelijkbaar met het CBD van een middelgrote stad.
- De detailhandel omvat ten minste 56.000 m² aan grondoppervlakte.
- De woningdichtheid is lager dan de kantoordichtheid. Dit betekent dat het aantal mensen dat in een edge city werkt, groter is dan het aantal inwoners. Hierdoor zijn dagelijks veel vervoersstromen vanuit de omgeving gericht op de stad.
- De stad is omgeven door een omvangrijk snelwegennet, omdat dit type stad vrijwel volledig gericht is op autoverkeer. In tegenstelling tot het CBD in veel steden zijn er in edge cities nauwelijks andere transportmogelijkheden.

Ruimtelijke geleding van New York, Washington en Los Angeles

▶ Natuurlijk is de ruimtelijke geleding van de drie Amerikaanse steden niet precies hetzelfde, omdat ze ieder hun eigen ontwikkeling doormaakten. In New York zijn de meeste elementen van het model in figuur 4.13 het beste herkenbaar. De stad Arlington, genoemd in paragraaf 4.1, is een duidelijk voorbeeld van een edge city bij Washington.

● Los Angeles heeft de meest afwijkende opbouw van de drie steden. De stad heeft zich in tegenstelling tot New York vooral 'horizontaal' uitgebreid. Geografen spreken in dit verband over een *urban sprawl*. Hoogbouw werd zo veel mogelijk vermeden. Achtereenvolgens maakten de paardentram, de spoorwegen en het autoverkeer de gigantische ruimtelijke uitbreiding mogelijk. Los Angeles is de stad met de geringste woningdichtheid in de Verenigde Staten. Lange tijd (tot de jaren zeventig van de vorige eeuw) telde het CBD slechts vijf wolkenkrabbers. Het stedelijke gebied heeft meerdere centra, waardoor men spreekt over een polycentrische stad. Door het ontstaan van edge cities zoals

Figuur 4.15 Edge city in Los Angeles.

Century City (figuur 4.15) herbergt het CBD van Los Angeles een relatief gering aantal hoofdkantoren van multinationale ondernemingen.

Bedrijven verhuizen

▶ De locatie van stedelijke functies verandert voortdurend. Dit komt onder andere door het vestigingsgedrag van kantoren en fabrieken binnen stedelijke gebieden. Veel banen zijn de laatste decennia verdwenen uit het CBD of uit de oude stadswijken. De steden in het noordoostelijke deel van de V.S., de zogenaamde *snow belt*, verloren na de Tweede Wereldoorlog steeds meer werkgelegenheid aan de steden in de *sun belt*. In een latere fase werden veel industrieën verplaatst naar lagelonenlanden. Hier speelt het proces van globalisering dus een belangrijke rol.

● De verplaatsing van industrieel werk wordt niet alleen veroorzaakt door globalisering, maar ook doordat een deel van de industrieën suburbaniseerde. Deze decentralisatie hangt samen met de hogere grondprijzen, de minder goede bereikbaarheid en het gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden in de centrale delen van de steden. In de kantoorsector verdwenen vooral de *back offices*; dat zijn alle diensten binnen een onderneming, waarbij het contact met klanten minder belangrijk is, zoals administratieve banen. Bij de *front offices* zijn de contacten met de klanten of de gespecialiseerde vormen van externe dienstverlening erg belangrijk. Dat varieert van juridische en financiële diensten tot ontwerpers. Vandaar dat front offices zich concentreren in de centrale stadsdelen.

● De enorme wereldwijde toename van vervoer heeft er ook toe geleid dat oudere haventerreinen in de buurt van de centrale stadsdelen minder geschikt werden voor de overslag van goederen. Ver buiten de steden en dichter bij de zee werden nieuwe havens aangelegd voor grotere schepen.

Stedelijke migratie en gevolgen

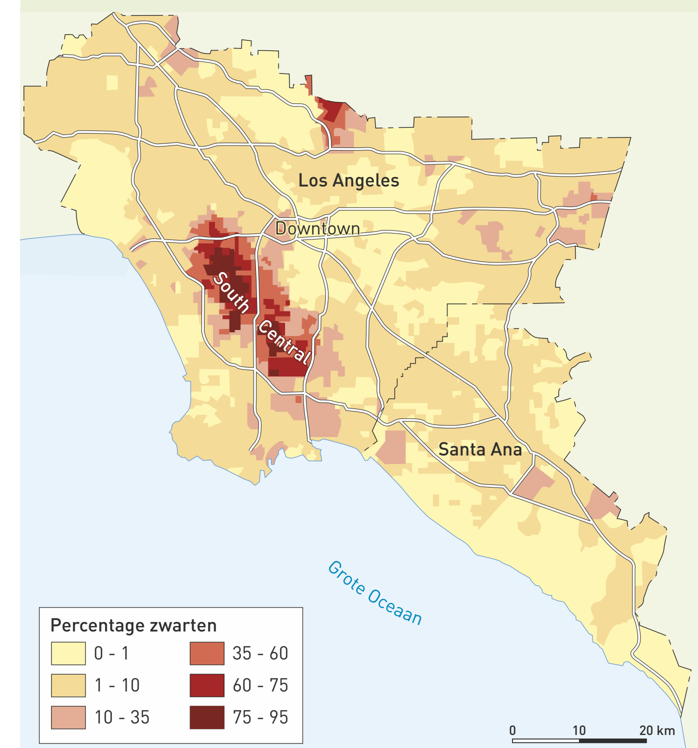
▶ Al in het begin van de twintigste eeuw verhuisden blanke mensen met een midden- of hoog inkomen vanuit de stad naar omliggende counties of naar ruimer opgezette buitenwijken. Het toenemende autobezit was hiervoor van grote betekenis. Ook gemeenten buiten de grote steden werkten deze *selectieve migratie* in de hand door bijvoorbeeld alleen mensen toe te laten die een groot stuk grond konden aankopen.

● In de stadswijken direct buiten het CBD nam de concentratie van arme minderheidsgroepen toe. In New York waren dat voor een deel arme migranten, die vanaf het einde van de negentiende eeuw naar de V.S. migreerden. Voor een ander deel ging het om negers die afkomstig waren uit het destijds straatarme zuiden van de V.S.

● Inmiddels zijn veel van de vroegere suburbane gebieden minder aantrekkelijk geworden voor blanken en rijkeren door de *verstening* van hun omgeving. Daarom verhuizen rijke blanken naar nog verder van de centrale stad gelegen plaatsen, waaronder de edge cities. In veel steden is een opvallende migratie op gang gekomen van een deel van de zwarte bevolkingsgroepen naar de directe omgeving van de steden (figuur 4.13). Het voorzieningenniveau, bijvoorbeeld op het gebied van onderwijs, daalt in de armere wijken. Voor de bevolkingsgroepen in de getto's en slums nemen de kansen op succes op de arbeidsmarkt sterk af.

▶ Al deze vormen van migraties leiden tot een ruimtelijke scheiding van etnische groepen in een stad of gebied. Dit verschijnsel wordt ruimtelijke segregatie genoemd. Figuur 4.12 in paragraaf 4.2 laat zien hoe de verschillende bevolkingsgroepen over Los Angeles verdeeld zijn. Wanneer je inzoomt op de wijk South Central (figuur 4.16), zie je dat er meer aan de hand is dan alleen een scheiding tussen woongebieden. In dit stadsdeel vind je getto's. De wijkbewoners in deze getto's zijn grotendeels laagopgeleiden die (deels) in de informele sector werken. Ze hebben nauwelijks contacten buiten de buurt. Er is sprake van een afgezonderde cultuur, waarbij de ongeschreven regels door de wijkbewoners en niet door de overheid worden bepaald.

South Central is een voorbeeld van een zwart getto. De grens tussen de woongebieden van de zwarte bevolking en de overige bevolkingsgroepen is in één oogopslag duidelijk. South Central strekt zich van noord naar zuid over 25 km uit.

Figuur 4.16 De wijk South Central in Los Angeles.

> ruimtelijke segregatie
> getto's

● Een verschijnsel dat is ontstaan als reactie op gettovorming, is de gated community. Dit is een afgesloten woongebied waar vooral mensen met hogere inkomens wonen. In deze luxe wijken zijn openbare ruimten en functies voor een groot deel geprivatiseerd. Door middel van beveiliging en grote hekken willen de mensen criminaliteit buitensluiten en een gevoel van veiligheid creëren.

● De tegenstellingen tussen de bevolkingsgroepen in de Amerikaanse steden nemen toe. Bevolkingsgroepen met verschillende achtergronden komen daardoor tegenover elkaar te staan. Deze ontwikkeling noem je sociale polarisatie. Dit is een probleem dat zich in veel Amerikaanse steden voordoet. Soms leidt dit tot explosieve conflictsituaties.

Maatregelen

▶ Stadsbesturen van Amerikaanse steden doen er tegenwoordig alles aan om de steden weer aantrekkelijk te maken. Het wegtrekken van bedrijven en dus werkgelegenheid naar de edge cities is bedreigend voor de centrale stad.

● Een eerste manier is het verbeteren van de bereikbaarheid en het vergroten van de parkeergelegenheid nabij het CBD. Dat gaat wel gedeeltelijk ten koste van ruimte in het overgangsgebied.

● Bovendien worden de oude stadswijken opgeknapt. Vervallen haven- en industrieterreinen die door het proces van globalisering niet meer gebruikt werden, krijgen in diverse steden een facelift. Langs het *waterfront* worden luxe appartementencomplexen gebouwd met uitgaansgelegenheden, winkelcentra en promenades richting CBD. Zo werd de Lower East Side in New York – in de jaren tachtig nog een verpauperde wijk op Manhattan – gerenoveerd (figuur 4.17). Veel gebouwen zijn opgeknapt. Ook is de criminaliteit in veel buurten afgenomen en is de leefbaarheid verbeterd.

● Het proces waarbij een opwaardering van de wijk plaatsvindt, noem je gentrification. Gentrification wordt door enkele factoren in de hand gewerkt:

– Economische factor: voor jonge alleenstaanden of jonge stellen, die bezig zijn met een kansrijke beroepscarrière, is

> gated community
> sociale polarisatie
> gentrification

Figuur 4.17 Renovatie op Manhattan, Lower East Side (New York).

het goedkoper om een woning nabij het CBD te huren of te kopen, dan in het suburbane gebied rondom de stad. Bovendien wonen ze dan relatief dicht bij hun werk.

– Sociaal-culturele factor: jonge mensen maken deel uit van de fast world. Wonen in de nabijheid van een bruisend stadscentrum is voor *yuppies* (young urban professionals) of *dinkies* (double income no kids) zeer aantrekkelijk.

Formele en informele economie

▶ De verschillen tussen stadsdelen of tussen bewoners worden groter. Globalisering speelt daarbij een grote rol. De groeiende tegenstelling tussen enerzijds de Bronx en anderzijds het zuidelijke deel van Manhattan in New York is daarvan een goed voorbeeld. Het onderscheid tussen beide delen van Manhattan valt samen met een etnisch onderscheid.

● In de Bronx woont een hoog percentage Afro-Amerikanen met lage inkomens. Kansarmen concentreren zich daar steeds meer en er is veel armoede en criminaliteit. Door globalisering nam de werkgelegenheid in de secundaire sector de laatste decennia enorm af.

● In het zuidelijke deel van Manhattan nam de werkgelegenheid in de tertiaire sector voor mensen met gekwalificeerde banen in bijvoorbeeld het bank- en verzekeringswezen of in de media- en reclamebranche juist toe. Door gentrification werden de kansarme bevolkingsgroepen uit hun woningen verdrongen en steeg het gemiddelde inkomen. Behalve de banen in de formele sector tref je hier in toenemende mate echter ook flexibele arbeidskrachten aan, die werken in de informele sector. Een aantal komt uit de Bronx. Denk daarbij bijvoorbeeld aan schoonmakers of werknemers in de bewaking of de horeca en keukenhulpen. Deze schaduweconomie levert weliswaar banen op, maar is ook kwetsbaar. Bij een kleine economische teruggang komen zij vaak als eersten op straat staan. Dat is op lokale schaal een negatief effect van globalisering.

Opdrachten 4.3

Deelvragen

4 Welke invloed heeft de globalisering op de ruimtelijke opbouw van deze drie Amerikaanse steden gehad?

5 Welke gevolgen heeft de bewoningsgeschiedenis in deze drie steden voor de verschillende culturele groeperingen, en hoe kun je die verklaren?

Opdracht 21 Skyline Amerikaanse steden K/I

Gebruik figuur 4.13.
De dwarsdoorsnede van een Amerikaanse stad geeft een beeld van de skyline.

a Welk verschil is er tussen de skyline van Nederlandse steden en die in de V.S.?
b In welke twee delen van de Amerikaanse stedelijke gebieden is de bebouwingsdichtheid het grootst?
c Noteer twee activiteiten die je in de hoogbouw van het CBD aantreft en die kenmerkend zijn voor global cities.
d Waarom komt er in het CBD hoogbouw voor?
Je antwoord moet een oorzaak-gevolgrelatie bevatten.
e Verklaar de ligging van veel van dezelfde soort instellingen en bedrijven in het CBD.
Welk begrip is hierop van toepassing?

Opdracht 22 Migratiestromen K/I

a Gebruik figuur 4.13. Welke twee migratiestromen van blanken zie je in de stedelijke gebieden?
b Verklaar deze beide stromen.
c In welk deel van het stedelijke gebied vind je de ontwikkeling van hightechcorridors?
d In welk deel van het stedelijke gebied vind je de getto's? En de gated communities?

Opdracht 23 Empire State Building K/I

Na de terreuraanslag op het World Trade Centre in New York is het 102 verdiepingen tellende Empire State Building weer het hoogste gebouw van de stad. Er werken ruim 20.000 mensen.

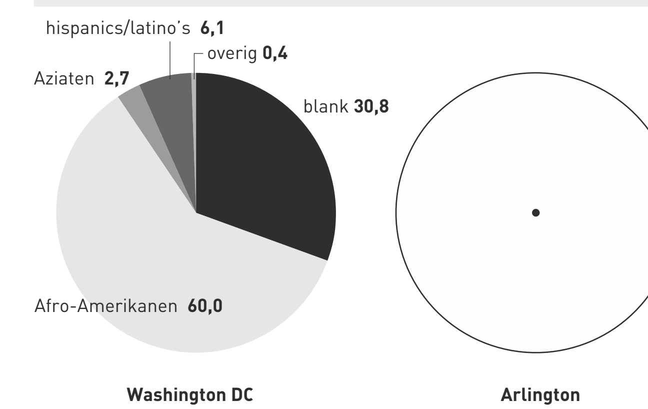
a Bedenk een voordeel op lokale schaal van de concentratie van werkgelegenheid in het Empire State Building.
b Bedenk een nadeel op regionale schaal van de concentratie van werkgelegenheid in dit gebouw.
c Waarom zal de stedelijke overheid parkeergelegenheid aan de rand van het CBD bevorderen (ten koste van de overgangszone)?

Opdracht 24 Washington DC en Arlington vergeleken K/I

a Download en print W6. In W6 zie je de bevolkingssamenstelling van Washington DC. In tabel W7 vind je de bevolkingsgegevens van Arlington, een edge city in de periferie van Washington. Maak in W6 een cirkeldiagram voor Arlington en vergelijk deze met het cirkeldiagram van Washington. Wat valt je op?
b Geef een verklaring voor je antwoord op vraag a.

Downloaden en printen!

W6 Bevolkingssamenstelling van Washington DC en Arlington in procenten.

W7 Bevolkingssamenstelling van Arlington in procenten.

Bevolkingsgroep	Percentage
blanken	68,9
Afro-Amerikanen	9,4
Aziaten	8,6
hispanics/latino's	12,7
overige	0,4

Opdracht 25 Edge cities rondom New York K

a Bekijk GB 179A. Welke deelgemeenten horen bij New York City?
b Tot welke zone(s) uit figuur 4.13 kun je de deelgemeenten rekenen? Kies uit *CBD*, *overgangszone* en *stedelijke omgeving*.
c Noteer de naam van de edge cities in Westchester County, Nassau County, Bergen County en Morris County.
d Hoe groot is hemelsbreed de afstand tussen de edge city in Bergen County en Manhattan? (Meet vanuit het centrum van beide stadsdelen).
e Is de volgende stelling goed of fout? Licht je antwoord toe aan de hand van de atlaskaart.
In de edge cities bij de stad New York wonen overwegend blanken.

Opdracht 26 Gentrification in Los Angeles K

a Lees de tekst van W8. Wat is gentrification?
b Gebruik GB 178A en C. Waar bevindt het CBD van Los Angeles zich ten opzichte van Koreatown?
c In welk gebied van de stedelijke geleding bevindt Koreatown zich? Gebruik eventueel figuur 4.13.
d Bekijk de grafiek van GB 178C. Waaruit blijkt dat deze stadswijk de laatste jaren sterk is vernieuwd?
e Gentrification valt hier samen met etnische verschillen. Maak dat duidelijk.

Opdracht 27 Tysons Corner K/I

a Bekijk GB 179E. Geef twee argumenten waarom je weinig industriegebieden in deze edge city ziet.
b Lees in het theoriegedeelte nog eens na aan welke eisen een edge city moet voldoen. Aan welke eisen voldoet Tysons Corner, voor zover je dat kunt zien op GB 179E?

Opdracht 28 Gettovorming in Los Angeles K/I

a Bekijk figuur 4.16. Welk begrip dat niet genoemd wordt in de tekst bij de figuur, is van toepassing op deze figuur? Licht toe.
b Leg uit hoe gettovorming sociale polarisatie tot gevolg kan hebben.
c Waarom kan de informele sector vaak een grotere rol spelen bij de opvang van migranten dan de formele sector?

W8 Koreatown.

Tussen het CBD en een van de edge cities van Los Angeles ligt Koreatown. Na 2000 is er flinke stadsvernieuwing geweest, die heeft geleid tot een instroom van nieuwe bevolkingsgroepen. Amerikanen met een Koreaanse achtergrond vormen niet de meerderheid in de wijk (22%), maar velen van hen zijn eigenaren van de vele winkels en horecagelegenheden.
Koreatown is onder andere bekend om zijn bruisende nachtleven. Het personeel heeft vaak een Latijns-Amerikaanse achtergrond. Voor een belangrijk deel wordt dat gerekruteerd uit omliggende stadswijken.

Opdracht 29 Migratie een zegen? I/V

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 2D over waarderende vragen. Immigratie heeft grote gevolgen voor de economische ontwikkeling van steden, maar ook voor de sociale samenhang. Bespreek deze aspecten van immigratie op basis van de kennis die je in paragraaf 4.3 hebt opgedaan over de migratie naar en de stedelijke ontwikkeling in de V.S. Neem vervolgens een standpunt in over de vraag: Is migratie maatschappelijk gunstig of niet?

Opdracht 30 Nieuwe en oude economie K/I VERDIEPING

De economie in de wereld verandert. Steeds vaker valt de term 'nieuwe economie'. Deze economie heeft op alle fronten andere kenmerken dan de oude economie. Je vindt ze in W9 voor de algemene karakteristieken, organisatie, arbeidskrachten en rol van de overheid.

a Bekijk in W9 de schema's A t/m D. Niet alle kenmerken zijn al ingevuld. Neem de cijfers 1 t/m 14 uit W9 over en vul de letters a t/m n van de juiste kenmerken in.
Kies uit *a. digitalisering*, *b. hiërarchisch*, *c. hoog*, *d. innovatie/kennis*, *e. kapitaal/arbeid*, *f. laag*, *g. marktgericht met risico*, *h. mechanisatie*, *i. nationaal*, *j. netwerk*, *k. overheid schrijft voor*, *l. overheid stimuleert innovatie en groei*, *m. vast* en *n. wereldwijd*.
b Licht je keuze bij de ingevulde kenmerken bij 7, 8, 11 en 12 toe.
c Bekijk W10. Welke staat scoort het hoogste op deze lijst in 2001 en 2010? Welke belangrijke stad ligt in deze staat?

W9 Kenmerken van de oude en de nieuwe economie. **Overnemen in je schrift!**

A Algemene karakteristieken

Aspect	Oude economie	Nieuwe economie
markten	stabiel	dynamisch
schaal concurrentie	1. ...	2. ...
organisatievorm	3. ...	4. ...
potentiële geografische mobiliteit	5. ...	6. ...
competitie tussen regio's	laag	hoog

B Organisatie bedrijven

Aspect	Oude economie	Nieuwe economie
productiewijze	massaproductie	flexibele massaproductie
sleutelfactor	7. ...	8. ...
technologie	9. ...	10. ...
bron competitief voordeel	schaalvoordelen	innovatiekwaliteit/tijdig bereiken markt
belang research en innovatie	laag	hoog
relatie met andere ondernemingen	beperkt	zeer groot

C Arbeidskracht

Aspect	Oude economie	Nieuwe economie
doel	volledig werk	inkomen en hoger loon
vaardigheden	één vaardigheid	levenslange educatie
relatie arbeid-manager	tegengesteld	samenwerking
aard werk	11. ...	12. ...

D Rol overheid

Aspect	Oude economie	Nieuwe economie
relatie onderneming-overheid	13. ...	14. ...
regulering	voorschriften en controle	marktconforme en flexibele regels

d Verklaar waarom New York, een global city, niet de hoogste score in de nieuwe economie heeft in deze lijst en de stad genoemd bij c wel.
e Welke conclusie kun je trekken over de ligging van de staten met de hoogste rangorde in de nieuwe economie in 2010?
f Welke conclusie kun je trekken over de ligging van de staten met de laagste rangorde in de nieuwe economie in 2010?
g Verklaar je antwoord bij f. Gebruik in je antwoord ook ten minste twee kenmerken van de nieuwe economie uit W9.

W10 De positie van de tien sterkste en de tien zwakste Amerikaanse staten in de nieuwe economie 2010.

Rang	Staat	Score
1	Massachusetts	92,6
2	Washington	77,5
3	Maryland	76,9
4	New Jersey	76,9
5	Connecticut	76,6
6	Delaware	75,0
7	California	74,3
8	Virginia	73,7
9	Colorado	72,8
10	New York	71,3
11-40	-----	----
41	Tennessee	48,5
42	Oklahoma	47,2
43	Louisiana	46,0
44	Kentucky	46,0
45	South Dakota	45,1
46	Wyoming	45,0
47	Alabama	43,5
48	Arkansas	40,1
49	West Virginia	38,1
50	Mississippi	35,3

NB De score geeft een indicatie van de verschillen tussen de staten. Hoe hoger de score, des te sterker de positie van die staat in de nieuwe economie. In staten met een hoge score zijn dus meer ondernemingen gevestigd die kenmerken van de nieuwe economie vertonen.

Opdracht 31 Terugblik op paragraaf 4.3 K/I

a Neem W11 over en vul in de tabel achter elke zone de juiste letter van de volgende kenmerken a t/m f in.
Kies uit *a. gentrificatie*, *b. congestie*, *c. gated community*, *d. edge city*, *e. vestiging door suburbanisatie* en *f. hoogste grondprijzen*.
b Door globalisering verandert de ruimtelijke opbouw van steden in de V.S. en de sociale polarisatie. Geef van beide elk twee voorbeelden.

W11 Kenmerken stadsdelen. **Overnemen in je schrift!**

Stadsdeel	Kenmerken
CBD	...
overgangsgebied	...
stedelijke omgeving	...

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht
Deze opdracht maak je samen met een medeleerling.
a In W12 staat een lijst met begrippen. In W13 zijn van een aantal begrippen combinaties gemaakt. Schrijf voor alle combinaties in W13 de bijbehorende begrippen op.
b In elk rijtje staat een begrip dat er niet in thuishoort. Welk begrip is dat? Geef ook aan waarom.
c Welk begrip uit W12 past wel in de rijtjes van de overgebleven twee begrippen?
d Bespreek je antwoorden met een medeleerling.

W12 Begrippenlijst.

1 achterland
2 CBD
3 clustering
4 edge city
5 functionele regio
6 gated communities
7 gentrification
8 getto
9 gezinshereniging
10 gezinsvorming
11 hub- en spokesnetwerk
12 innovatie
13 knooppunt
14 kosmopolitisme
15 mainportregio
16 megalopolis
17 megastad
18 metropool
19 mondiale financiële markten
20 ruimtelijke segregatie
21 sociale polarisatie
22 stedelijk netwerk
23 wereldstad

W13 Combinaties van begrippen.

A	3-20-21	C	4-18-22	E	5-15-20
B	16-17-23	D	6-12-14		

Leeroverzicht
Na het bestuderen van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:
- ❍ ken je de geografische begrippen die betrekking hebben op grote steden en op grootstedelijke gebieden die in de begrippenlijst staan en kun je de begrippen uit hoofdstuk 4 toepassen op deze drie steden;
- ❍ ken je de onderscheidende functies vanuit verschillende dimensies van New York, Washington en Los Angeles binnen de context van het wereldsysteem;
- ❍ ken je de betekenis van de relatieve ligging voor het ontstaan van knooppunten in het wereldsysteem;
- ❍ ken je de kenmerken en het functioneren van mainports in het globale hub- en spokessysteem;
- ❍ kun je de betekenis van de internationale en nationale migratie voor New York, Washington en Los Angeles beschrijven en verklaren;
- ❍ kun je de ruimtelijke opbouw (geleding) van Amerikaanse steden beschrijven;
- ❍ kun je de verandering in de ruimtelijke geleding van Amerikaanse steden beschrijven en verklaren;
- ❍ kun je de begrippen uit hoofdstuk 4 toepassen op deze drie steden;
- ❍ kun je aangeven waarom bevolkingsgroepen in de stad gescheiden van elkaar wonen;
- ❍ kun je aangeven wat de gevolgen van gescheiden woongebieden zijn voor onder andere het gedrag van etnische en sociale groepen;
- ❍ kun je de rol van de informele sector in de opvang van migranten in de grote steden beschrijven.

Begrippen
achterland, CBD, edge city, functionele regio, gated community, gateway, gentrification, getto, gezinshereniging, gezinsvorming, global city, innovatieve bedrijven, kosmopolitisch, mainportregio, megalopolis, megastad, metropool, mondiale financiële markten, ruimtelijke segregatie, sociale polarisatie, volgmigratie, wereldstad

Extra Casus Metropolen

Werkwijze K/I
Deze casus maak je met zijn tweeën in ongeveer 30 minuten. Vergelijk jullie antwoorden vervolgens met die van twee medeleerlingen en/of bespreek de antwoorden klassikaal met je vakdocent(e).

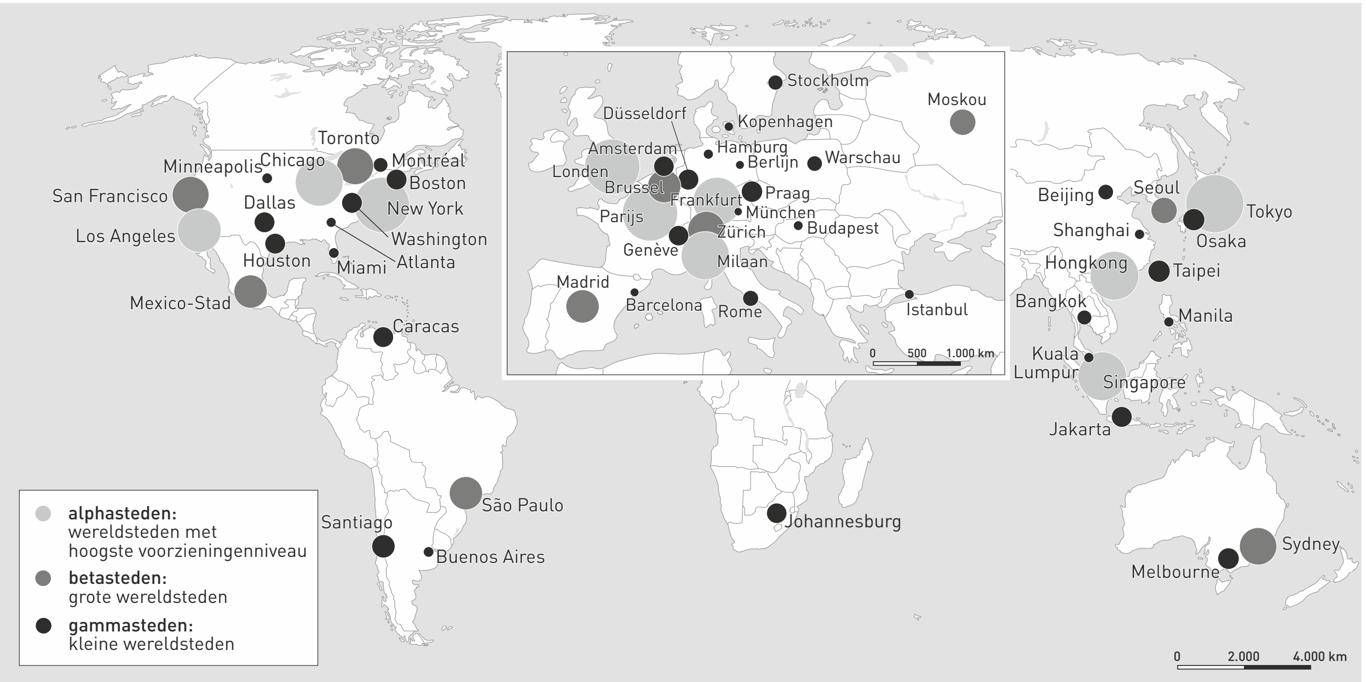
Opdracht 1

a In W14 zie je een tabel met een ranglijst van steden op basis van zeven criteria. Bekijk eerst de genoemde steden in de tabel. Van welke steden weet je niet waar ze liggen of tot welk land ze behoren? Zoek die op in de atlas.

W14 Metropolen ingedeeld op basis van zeven verschillende criteria. Overnemen in je schrift!

Rang	A ...	B ...	C ...	D ...	E ...	F ...	G ...
1	Shanghai	Tokyo	Miami	Tokyo	Tokyo	Atlanta	Moskou
2	Mumbai	Mexico-Stad	Toronto	Osaka	Moskou	Chicago	New York
3	Karachi	New York	Los Angeles	Londen	Seoul	Londen	Londen
4	Buenos Aires	Mumbai	Vancouver	Moskou	Mexico-Stad	Tokyo	Genève
5	Delhi	São Paulo	New York	Seoul	New York	Los Angeles	Los Angeles
6	Manila	Delhi	Singapore	Genève	Parijs	Dallas	Hongkong
7	Moskou	Kolkata	Sydney	Zürich	Londen	Parijs	San Francisco
8	Seoul	Buenos Aires	Abidjan	Kopenhagen	Osaka	Frankfurt	Parijs
9	São Paulo	Jakarta	Londen	Hongkong	Hongkong	Las Vegas	Tokyo
10	Istanbul	Shanghai	Parijs	Oslo	St. Petersburg	Amsterdam	Chicago

W15 Steden volgens het global-cityconcept.

b Bij de criteria A t/m G horen de volgende koppen 1 t/m 7 te staan:
1 aantal miljardairs
2 bevolkingsaantal in het metropoolgebied
3 bevolkingsaantal in de stad
4 kosten van levensonderhoud
5 metrosysteem, gebaseerd op het aantal mensen dat daar jaarlijks gebruik van maakt
6 vliegvelden, gebaseerd op het jaarlijkse aantal passagiers
7 percentage vreemdelingen
Neem de letters A t/m G over en noteer het cijfer van het juiste criterium erachter.

c Welk criterium of welke criteria van W14 vind jij van belang om te bepalen of een stad een metropool is? Licht je keuze toe.

d Welk criterium of welke criteria van W14 vind je van minder of geen belang om te bepalen of een stad een metropool is? Licht je keuze toe.

e Noteer nog twee andere criteria waarvan jij vindt dat ze van belang zijn om te bepalen of een stad een metropool is. Geef bij elk criterium ook aan op welke wijze je dit criterium zou kunnen meten.

Opdracht 2

a Bekijk W15 met de indeling van steden volgens het global-cityconcept. Een heel belangrijk criterium is de aard van dienstverlening. Welke vier steden hebben de hoogste score?

b In welk type gebieden liggen deze steden in het economische wereldsysteem?

c Lees W16. Welke categorie binnen de dienstverlening zal, gezien deze vier steden, zwaar meetellen?

d Tot welke klasse behoren de steden Amsterdam, Beijing en Chicago?

e Vergelijk deze indeling met W14. Welke steden uit die tabel komen niet voor op de kaart?

f Verklaar waarom die steden niet in de indeling van het global-cityconcept voorkomen.

g Welke conclusie kun je nu trekken over het bepalen van rangordes bij metropolen?

W16 Indeling van steden volgens het global-cityconcept.

Steden die ingedeeld zijn volgens het global-cityconcept, hebben onder meer de volgende kenmerken:
- hoge bevolkingsdichtheid;
- een belangrijk financieel centrum;
- hoofdkantoren van multinationals;
- hoofdkantoren van internationale instellingen;
- veel werkgelegenheid in de internationale dienstverlening;
- een belangrijk productiecentrum;
- belangrijk transportknooppunt.

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl

Proefexamen

Het proefexamen over dit katern vind je op www.degeo-online.nl

Begrippen hoofdstuk 4

Achterland 159
Gebied dat een belangrijke functie heeft voor een knooppunt of mainport als het gaat om de aan- en afvoer van goederen.

CBD 171
Het centrale zakencentrum in een stad met (financiële) bedrijven, kantoren, maatschappelijke instellingen en winkelvoorzieningen. Is de afkorting van central business district.

Edge city 171
Stad die in zijn functioneren nauwelijks meer afhankelijk is van de centrale grote stad.

Functionele regio 160
Regio die bestaat uit een kern en een daarop georiënteerd omringend gebied, die samen een eenheid vormen op economisch en/of sociaal gebied.

Gated community 175
Wijk of gebouwencomplex voor mensen met een hoog inkomen, die bijvoorbeeld door beveiligde hekwerken afgeschermd is van de buitenwereld.

Gateway 161
Toegangspunt of toegangsroute op een continent voor migranten of goederen.

Gentrification 175
Het verschijnsel dat groepen mensen met een hoge opleiding en een hoog inkomen zich na de verbetering van een wijk met een lage status in deze wijk vestigen.

Getto 175
Wijk/buurt waar etnische minderheden (gedwongen) bij elkaar wonen en informele groepjes vaak maatschappelijke macht bezitten.

Gezinshereniging 168
Het door migranten laten overkomen van een of meerdere familieleden uit het land van herkomst.

Gezinsvorming 168
Het door migranten laten overkomen van een huwelijkspartner uit het land van herkomst.

Global city 158
Stad die binnen het wereldsysteem een belangrijke functie vervult. Global cities vormen een netwerk dat gericht is op de politieke en economische organisatie van de wereld.

Innovatieve bedrijven 161
Bedrijven die zich bezighouden met de ontwikkeling van nieuwe ideeën, goederen en diensten.

Kosmopolitisch 160
Verschijnsel waarbij mensen hun identiteit niet meer ontlenen aan hun vaderland, maar aan het wereldburgerschap.

Mainportregio 159
De functionele regio, waarvoor de mainport de belangrijkste hub vormt.

Megalopolis 159
Aaneengegroeid, stedelijk gebied met een groot aantal sterk met elkaar verbonden steden, metropolen en agglomeraties.

Megastad 158
Stad met minimaal vijf miljoen inwoners.

Metropool 158
Wereldstad waarin alle stedelijke functies vertegenwoordigd zijn en die een belangrijke functie vervult voor een uitgestrekt gebied of land.

Mondiale financiële markten 160
Financiële markten die van groot belang zijn in de wereldeconomie.

Ruimtelijke segregatie 175
Ruimtelijke scheiding van kansarme en kansrijke (etnische) groepen in een stad of gebied.

Sociale polarisatie 175
Toename van de sociaaleconomische tegenstellingen tussen groepen mensen met verschillende sociaaleconomische achtergronden.

Volgmigratie 168
Immigratie waarbij een immigrant zich bij binnenkomst vestigt op een adres waar al een familielid (ouder, echtgenoot, kind, oom of tante, neef of nicht) woont.

Wereldstad 158
Zeer dichtbevolkte stad waarin alle stedelijke functies aanwezig zijn.

Overzicht vaardigheden en werkwijzen

Bij aardrijkskunde (geografie) gaat het niet alleen om weten en begrijpen. Je oefent ook 'geografische vaardigheden en werkwijzen', door het maken van opdrachten. Hiermee kun je zelf een goed aardrijkskundig beeld van de wereld opbouwen. Je kunt die vaardigheden zien als een soort gereedschap. En de werkwijzen helpen je om dat gereedschap op de juiste manier te hanteren.
In dit overzicht krijg je eerst een toelichting op datgene waar het bij aardrijkskunde om gaat: het vormen van een geografisch beeld van (delen van) de wereld. Daarna komen de vaardigheden en werkwijzen aan bod. De opbouw van dit overzicht is als volgt:

1. Een geografisch beeld vormen
2. Aardrijkskundige vragen stellen
3. Geografische hulpmiddelen
4. Aardrijkskundige werkwijzen
5. Stappenplan geografisch onderzoek

1 Een geografisch beeld vormen

▶ Geografen zijn erg geïnteresseerd in gebieden. Ze letten speciaal op de overeenkomsten en de verschillen tussen gebieden. Deze ruimtelijke overeenkomsten en verschillen doen zich voor bij zowel menselijke als natuurlijke verschijnselen. Denk bij menselijke verschijnselen bijvoorbeeld aan de spreiding en groei van de bevolking, de economische ontwikkeling of aan culturen. Voorbeelden van natuurlijke verschijnselen zijn klimaten, vulkanisme of vegetatievormen.
● Menselijke en natuurlijke verschijnselen beïnvloeden elkaar sterk. Een voorbeeld is de samenhang tussen de spreiding van de bevolking en de bodemvruchtbaarheid. Verandering van het ene verschijnsel zorgt voor verandering bij het andere.

▶ Een geografisch beeld van een gebied bevat een beschrijving van vier soorten kenmerken: de ligging, de gebiedskenmerken, de bevolkingskenmerken en de interne en externe relaties.

A De ligging
● De plaats binnen een coördinatensysteem van meridianen en parallellen noem je de *absolute ligging*. Een voorbeeld: Amsterdam ligt op 52° 22' N. en 4° 53' O. Deze absolute ligging verandert nooit. Wat wél kan veranderen is de *relatieve ligging*, dat wil zeggen de positie ten opzichte van andere plaatsen of verschijnselen op het aardoppervlak. De relatieve ligging wordt vaak uitgedrukt in tijd, kosten of moeite om andere plaatsen te bereiken. De bouw van de tunnel onder de Westerschelde veranderde de relatieve ligging van Zeeuws Vlaanderen, omdat de tijd en de moeite om dit deel van Nederland te bereiken kleiner werden.

B Gebiedskenmerken
● Dit zijn de (voor een groot deel zichtbare) eigenschappen van een gebied. Denk hierbij aan:
– Kenmerken van de natuurlijke omgeving (fysisch milieu), zoals bodem, grondsoort, water, reliëf, klimaat, zeestromen of delfstoffen.
– De inrichting, zoals bodemgebruik, verkaveling, infrastructuur, nederzettingen of stedelijke bebouwing.

C Bevolkingskenmerken
● Er zijn vier bevolkingskenmerken. Allereerst de *culturele* kenmerken. Het gaat dan over aangeleerd gedrag en uitingen van menselijke groepen, zoals taal, godsdienst, geschiedenis of heersende normen en waarden. Tot de *demografische* kenmerken reken je omvang, groei en (verandering in de) samenstelling van de bevolking.
De *economische* kenmerken zoals werkloosheid, inkomen, in- en uitvoer of de bestaansmiddelen (landbouw, industrie en diensten) vormen de derde groep.
Ten slotte de *politieke* kenmerken. Ze hebben te maken met het uitoefenen en de verdeling van macht. Zo worden in Nederland veel politieke besluiten genomen in Den Haag. In België daarentegen is de macht verdeeld over drie gewesten: het Vlaamse, het hoofdstedelijke en het Waalse gewest.

D Interne en externe relaties
● Bedrijven, instellingen en organisaties hebben onderling contacten. Voor zover deze plaatsvinden binnen de bestudeerde regio spreek je over *interne relaties*. Gebruikmaken van wijkvoorzieningen behoort tot de interne relaties van steden. Contacten met andere regio's noem je *externe relaties*. Forensisme is een externe relatie van een stad: namelijk tussen bewoners van gebieden rondom de stad met bedrijven in de stad zelf.

▶ De opbouw van geografische kennis kan twee vormen aannemen: regionale en thematische geografie.

● De *regionale geografie* concentreert zich op de studie van één gebied (regio). Het gaat hierbij om de samenhang tussen verschijnselen binnen dat gebied en de relaties met andere gebieden. Regionaal geografen benadrukken het unieke karakter van dat gebied ten opzichte van andere gebieden. Dat unieke karakter wordt vaak in enkele woorden tot uitdrukking gebracht. Bijvoorbeeld met 'Nederland distributieland' of 'China: de reus ontwaakt'.

● In de *thematische geografie* proberen geografen een goed beeld te krijgen van één of enkele verschijnselen. Daarvan wordt dan het spreidingspatroon onderzocht en de samenhang met andere verschijnselen. Bijvoorbeeld de spreiding van de bevolking in samenhang met klimaten.

▶ Geografische kennis wordt onder andere gebruikt bij het oplossen van ruimtelijke vraagstukken. Een ruimtelijk vraagstuk is bijvoorbeeld het probleem rondom de leefbaarheid van stedelijke gebieden, wateroverlast in Nederland of de verdroging in Afrika.

▶ Geografische informatie wordt nooit kant-en-klaar afgeleverd. Integendeel. Boeken, films, websites of kaarten bevatten veel gegevens, maar het is dan de kunst om hieruit de juiste informatie te halen en die te combineren. Aardrijkskundige vragen helpen daarbij.

2 Aardrijkskundige vragen stellen

Soorten aardrijkskundige vragen

▶ Iedereen stelt zich bij het plannen van een vakantie wel eens een vraag over de ligging, natuurlijke omgeving en inrichting van het vakantiegebied, de cultuur die er voorkomt of de bereikbaarheid. Denk maar eens aan de volgende vragen:

- Waar ligt het vakantiegebied? (Hoe ver moet ik reizen?)
- Hoe ziet het landschap eruit? (Welke schoenen neem ik mee?)
- Welke weersomstandigheden overheersen er? (Veel zon? Genoeg sneeuw?)
- Welke taal wordt er gesproken? (En spreken ze ook Engels?)
- Op welke manier moet ik naar dat gebied reizen? (Auto, vliegtuig, trein?)

Dit zijn allemaal geografische vragen. Je bent zo, misschien wel onbewust, bezig met aardrijkskunde. Ze gaan immers over een gebied en de verschijnselen die zich daar voordoen. De vragen hebben nog iets anders gemeenschappelijk. Bij de beantwoording ontstaat een beschrijving van een (vakantie)gebied. Vragen die een beschrijving opleveren, noem je daarom beschrijvende vragen. Elk vak, dus ook aardrijkskunde, begint met het stellen van beschrijvende vragen. Maar eigenlijk zijn de vragen naar het 'waarom' en 'waartoe' interessanter. In het volgende overzicht tref je ook dat soort vragen aan. Er worden daar ook voorbeelden gegeven.

A Beschrijvende vragen

● Deze vragen beginnen met woorden als 'waar', 'hoe', of 'wat'. Antwoorden op beschrijvende vragen gaan dus over zaken als de ligging of de spreiding en de kenmerken van verschijnselen. Soms gaat het om de weergave van een ruimtelijk vraagstuk.

B Verklarende vragen

● Deze vragen beginnen met woorden als 'waarom', 'waardoor', 'hoe komt het'. Het gaat dus om oorzaken. Een goede verklaring bestaat uit de volgende onderdelen:

- *Situatiebeschrijving.* Je noemt de geografische omstandigheden waarin een verschijnsel zich voordoet. Het gaat om aspecten van de ligging, de gebiedskenmerken, de bevolkingskenmerken of de relaties die kunnen helpen bij de verklaring.
- *Oorzaak.* Welke gebeurtenis zorgt ervoor dat het te verklaren verschijnsel zich voordoet?
- *Gevolg.* Dit is het te verklaren verschijnsel.
- *Verklarend principe.* Dit is een algemene regel waarin is vastgelegd waarom de oorzaak leidt tot het gevolg.

Meestal spelen meerdere oorzaken of factoren tegelijkertijd een rol. Voor veel verschijnselen zijn zowel menselijke als natuurlijke factoren verantwoordelijk. Zo wordt bodemerosie niet alleen veroorzaakt door ontbossing (een menselijke factor), maar ook door een toename van de intensiteit van de neerslag (een natuurlijke of fysische factor).

C Voorspellende vragen

● Voorspellende vragen zijn toekomstgericht. Het zijn vragen naar het voorkomen (of wegblijven) van verschijnselen in een gebied in de komende jaren of decennia. Het gaat om een verwachting op grond van de beschikbare informatie.
Een goede voorspellende vraag bevat minstens drie onderdelen:

- *Situatiebeschrijving.* De huidige (regionale) omstandigheden, met aandacht voor de ruimtelijke context.
- *Verwachting.* De voorspelde toekomst.
- *Voorspellend principe.* Dit is een algemene regel die het verband beschrijft tussen de huidige omstandigheden en de verwachting voor de toekomst.

Soorten vragen	Voorbeelden van vragen met daaronder (beknopte) antwoorden
A Beschrijvende vragen	1 Wat is 'toerisme'? 2 Waar liggen toeristische bestemmingsgebieden in Spanje? 3 Hoe reizen toeristen naar vakantiebestemmingen in Spanje? 4 Welk soort toerisme tref je in de genoemde gebieden aan? 5 Voor welke plaatselijke problemen zorgt het toerisme?
	1 Vorm van recreatie, gericht op reizen en verblijf buiten eigen woongebied. 2 Aan de kusten van de Middellandse Zee: de costa's. 3 Per vliegtuig, bus of auto. 4 Massatoerisme, strandvakanties. 5 Overlast, verstening, problemen met watervoorziening, enzovoort.
B Verklarende vraag	Waardoor nam het massatoerisme naar de Spaanse costa's vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw zo sterk toe?
	Situatiebeschrijving De aanwezigheid van landschappelijk mooie kuststreken, mooie stranden en warme, hete zomers en zachte winters. **Oorzaak** Toename welvaart en vrije tijd en betere infrastructuur (autosnelwegen). **Gevolg** Stijging van het aantal toeristen. **Verklarend principe** Het aantal toeristen stijgt, wanneer de relatieve afstand naar een (potentiële) toeristische bestemming afneemt en de welvaart en vrije tijd in het herkomstgebied van toeristen toenemen.
C Voorspellende vraag	Verwacht je een groei of een daling van het aantal toeristen aan de Spaanse costa's?
	Situatiebeschrijving Het aantal toeristen in Spaanse kustgebieden daalde. Het aanbod van alternatieve bestemmingen neemt toe en 'lowbudget'-maatschappijen concurreren met nieuwe plaatsen van vertrek en meer bestemmingen binnen Europa. **Verwachting** Verdere daling van toeristenstroom naar Spanje. **Voorspellend principe** Naarmate de toerist kan kiezen uit meerdere, gelijkwaardige bestemmingen qua relatieve afstand (prijs, afstand, reistijd) en kwaliteit (comfort, service, landschappelijke attractiviteit), neemt de kans af dat hij steeds weer kiest voor die ene bestemming.
D Waarderende vraag	Vind je de afname van de toeristenstroom gunstig of ongunstig voor de Spaanse kustgebieden?
	Situatiebeschrijving Verminderde inkomsten voor de horeca aan de Spaanse kust, de toename van de werkloosheid, de verslechtering van de dienstenbalans tussen Spanje en het buitenland, maar ook een kleinere aanslag op watervoorraden, minder aantasting van het milieu, enzovoort. **Oordeel** Een afweging tussen enerzijds de economische belangen en anderzijds de bescherming van natuurwaarden. Hecht je grotere waarde aan de natuurbelangen, dan zul je de afname van de toeristenstroom positief waarderen. Een en ander onderbouw je met argumenten door bijvoorbeeld in te gaan op de effecten van minder toeristen op de watervoorraden in de regio.
E Probleemoplossende vraag	Welk advies zou je geven om te voorkomen dat de inkomsten uit toerisme afnemen en dat de werkloosheid toeneemt?
	Situatiebeschrijving Zie eerder bij waarderende vraag. **Voorstel van maatregelen** Investeren in duurzaam toerisme. **Criteria** Precieze beschrijving van de toename van watervoorraden, vermindering van energieverbruik en milieuvervuiling. **Oplossing** Duurzamere samenleving met een verbetering van het milieu en minder werkloosheid en hogere inkomsten.

D Waarderende vragen

● Waarderen betekent dat je een uitspraak doet over de wenselijkheid van een situatie of proces. Daar horen ook argumenten bij: waarom is iets wenselijk?
Waarderende vragen beginnen bijvoorbeeld met 'Is het een goede zaak, dat ....(?)', of 'Waarom vind je het wenselijk, dat ....(?)'
Waarderen heeft alles te maken met opvattingen over 'goed' en 'slecht' en dus met waarden en normen. Die waarden en normen moet je noemen bij waarderende vragen. Daarnaast moet je ook argumenten geven.
Voor waarderende vragen kun je het 'Stappenplan eigen mening' gebruiken:
- Wat is het probleem?
- Wie zijn erbij betrokken?
- Wat is hun mening over het probleem en welke argumenten hebben ze?
- Wat is je eigen mening en welke argumenten heb jij zelf?

E Probleemoplossende vragen

● Bij dit soort vragen wordt je gevraagd een probleem op te lossen. Alle eerder genoemde vragen moet je daarvoor al beantwoord hebben. Immers, zonder een verschijnsel eerst te kennen en te kunnen verklaren, kun je geen probleem oplossen. Het antwoord op een probleemoplossende vraag is vaak een voorstel, een advies of een plan.
Bij de antwoorden zullen de volgende elementen moeten terugkomen:
- *Situatiebeschrijving*. De huidige ongewenste situatie/ ontwikkeling.
- *Voorstel van maatregelen.* waaruit je zou kunnen kiezen. Niet elke maatregel zal even goed uitpakken. Anders gezegd: maatregelen kunnen tot verschillende *scenario's* leiden.
- *Criteria* waaraan een oplossing moet voldoen.
- *Oplossing*. Dit is de maatregel die volgens jou tot de meest gewenste ontwikkeling leidt. Je moet ook duidelijk maken waarom je juist deze maatregel kiest.

Hoofdvragen en deelvragen

▶ Wanneer je een verschijnsel of gebied gaat bestuderen, maak je één centrale vraag (de hoofdvraag) en enkele deelvragen. Hoofdstukken in het boek zijn ook opgebouwd aan de hand van zo'n combinatie van hoofd- en deelvragen.
▶ Een goede hoofdvraag voldoet aan de volgende eisen:
● De hoofdvraag moet natuurlijk een aardrijkskundige vraag zijn en dus betrekking hebben op zowel een verschijnsel als een gebied.

Voorbeeld van hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag

Wat is de beste oplossing om te voorkomen dat veranderingen in de waterafvoer van de grote rivieren de komende dertig jaren een probleem gaan vormen voor de bewoners van het rivierengebied? (probleemoplossende / waarderende vraag)

Deelvragen

1 Waar ligt het rivierengebied en welke delen van Nederland horen erbij? (beschrijvende vraag)
2 Hoe is de waterafvoer de laatste decennia in het rivierengebied veranderd? (beschrijvende vraag)
3 Welke problemen bracht die verandering met zich mee? (beschrijvende vraag)
4 Waardoor werd de verandering van de waterafvoer veroorzaakt? (verklarende vraag)
5 Welke veranderingen treden hier de komende dertig jaar op in de waterafvoer van de grote rivieren en waar precies? (voorspellende vraag)
6 Welke problemen voor de bevolking doen zich door die veranderingen in de waterafvoer voor? (voorspellende vraag)
7 Welke oplossingen kun je bedenken om de problemen te voorkomen? (probleemoplossende vraag)
8 Welke oplossing is de beste? (waarderende vraag)

● Uit de hoofdvraag moet duidelijk tot uiting komen welke informatie je nodig hebt. De hoofdvraag is dus niet te globaal. Zorg voor het volgende:
- Omschrijf duidelijk het onderwerp ('wat').
- Baken de periode waarin het onderwerp onderzocht moet worden duidelijk af ('wanneer').
- Geef zo precies mogelijk aan welk(e) gebied(en) onderzocht worden ('waar' en 'begrenzing').

▶ De antwoorden op de deelvragen lossen een stukje van de hoofdvraag op. Goede deelvragen voldoen aan de volgende eisen:
● Deelvragen ondersteunen de hoofdvraag.
● Het aantal deelvragen is niet te groot. Voeg daartoe eventueel deelvragen samen of streep wat minder belangrijke vragen weg.
● Deelvragen staan in een logische volgorde. Je kunt denken aan de volgende twee manieren:
1 Eerst beschrijvende, vervolgens verklarende, daarna waarderende of probleemoplossende vragen en ten slotte de voorspellende vragen. Zorg er in ieder geval voor dat er naast beschrijvende deelvragen minstens één ander type vraag gesteld wordt.

2 Het antwoord op de eerste deelvraag is nodig om de tweede te beantwoorden, enzovoort. Elke deelvraag helpt je dus verder op weg om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

3 Geografische hulpmiddelen

Kaarten: belangrijke geografische informatiebronnen.

▶ Om (geografische) vragen te kunnen beantwoorden, heb je bronnen nodig, waaruit je informatie haalt. Geografische informatie kun je verkrijgen door zelf onderzoek te verrichten. Dit 'veldwerk' is echter niet altijd mogelijk. De bronnen zijn meestal teksten, kaarten, beelden en cijfers of grafieken in (vak) literatuur, (massa)media, film, (interactieve) animaties, (lucht) foto's en cartoons. Van al deze mogelijkheden vormen kaarten misschien wel de belangrijkste informatiebron.
▶ Aardrijkskunde zonder kaarten is bijna onmogelijk. Juist op kaarten worden ruimtelijke verschillen afgebeeld en daar draait het bij aardrijkskunde om. De cartograaf (kaartmaker) brengt op kaarten niet alleen de ligging, gebieds- en bevolkingskenmerken in beeld, maar ook relaties Een voorbeeld van een kaart met (ruimtelijke) relaties is GB 78A.

Kaartsoorten

▶ Bij *kaartsoorten* let je op het gebruik van de kaart. Dat gebruik kan sterk variëren. Raadpleeg hiervoor maar eens GB 14. Drie soorten kaarten komen veel voor:
● *Landkaarten.* Ze geven op schaal een algemeen beeld van het aardoppervlak met daarop wegen, rivieren, het nederzettingenpatroon, grenzen, de vegetatie, reliëf, enzovoort. Als de schaal van een landkaart 1:10.000, 1:25.000 of 1:50.000 is, spreek je over *topografische kaarten* (Voorbeeld: GB 21A,C). Vanaf 1:100.000 zijn het *overzichtskaarten* (Voorbeeld: GB 40-41). De topografische kaarten beelden een klein gebied af met veel details. De overzichtskaarten hebben minder details en betreffen een groter gebied.
● *Navigatie-* of *oriëntatiekaarten* worden gebruikt voor het uitzetten of volgen van een bepaalde route. Denk aan *stadsplattegronden* (GB 26A), *wegenkaarten*, *zeekaarten* en *luchtvaartkaarten*.
● *Thematische kaarten* gebruik je als de spreiding van een verschijnsel of thema centraal staat. Dat kan een gebiedskenmerk zijn, zoals grondsoort, klimaat of nederzettingen, of een bevolkingskenmerk (bijvoorbeeld inkomen, werkgelegenheid, godsdienst) of relaties (bijvoorbeeld handel, forensisme, enzovoort). Op sommige thematische kaarten worden bij elkaar passende kenmerken gecombineerd afgebeeld. Zie bijvoorbeeld GB 55A.
▶ Cartografen benadrukken op de kaarten altijd bepaalde kenmerken van gebieden. Behalve de *titel*, *kaartsymbolen* en de *schaal* gebruiken zij nog andere manieren om de aandacht op bepaalde verschijnselen te richten. Dat is van belang bij het selecteren van een kaart in de atlas. Je moet dan die kaart kiezen die het best past bij de gestelde vraag. Waar moet je dan, behalve op symbolen, titel of de schaal van de kaart nog meer op letten?
● De *projectie*. Het bolvormig aardoppervlak kan op verschillende manieren op een plat vlak, een kaart dus, afgebeeld worden (GB 12). Er zijn projecties die de vorm van gebieden/landen goed weergeven, maar geen goed beeld geven van de grootte van het oppervlak. Soms is een kaart zo getekend, dat alleen de richtingen goed weergegeven worden. Vooral bij het afbeelden van grote gebieden, werelddelen of de hele wereld, is het goed om te kijken welke projectie toegepast is. Dat kun je goed zien aan de richting van meridianen en parallellen.
● Cartografen geven soms verschijnselen op een overdreven manier weer, bijvoorbeeld de breedte van rivieren. Ook het omgekeerde komt voor: minder belangrijke zaken worden gewoon weggelaten of minder benadrukt.

Kaarttypen

▶ *Kaarttypen* onderscheiden zich van elkaar door de vormgeving (GB 13). Verwar *kaarttypen* (onderscheid in vormgeving) niet met *kaartsoorten* (onderscheid in gebruik).
● Op *chorochromatische* kaarten (ook wel *mozaïekkaarten*) is per deelgebied een eigenschap (ook wel een 'kwaliteit') weergegeven. Een voorbeeld: volgens GB 13A heeft stadsdeel Zuidoost in Amsterdam een eigen bestuur en is opgedeeld in zeven buurten. Dat is een politieke eigenschap. Een ander voorbeeld is een kaart waarop van deelgebieden de overheersende godsdienst is afgebeeld.
● *Choropletenkaarten* hebben betrekking op een kwantitatief kenmerk of verschijnsel. Denk aan een hoeveelheid of de intensiteit van een verschijnsel. GB 13C is een voorbeeld: de bevolkingsdichtheid. Elk deelgebied heeft een andere kleur.
● *Isolijnenkaarten* zijn een ander kaarttype om cijfermatige gegevens ('kwantiteiten') weer te geven. Isolijnen (iso = gelijk) verbinden punten die eenzelfde waarde hebben. Hoogtelijnen zijn het beste voorbeeld ervan: elk punt op zo'n lijn heeft dezelfde hoogte (bijvoorbeeld 250 m boven de zeespiegel). Ruimtes tussen 'isolijnen' kunnen verschillende kleuren krijgen.
■ De arcering of kleuren worden zowel op choropletenkaarten

als op isolijnenkaarten intensiever of feller naarmate de waarde hoger is (GB 13D).

- Op *anamorfosekaarten* worden gebieden op een wat vreemde manier getekend. Het oppervlak van een land, een provincie of deel van de wereld wordt niet in verhouding getekend tot het werkelijke oppervlak in (bijvoorbeeld) km². De grootte is getekend in verhouding tot de omvang van een verschijnsel. Om bijvoorbeeld goed tot uiting te brengen dat het inkomen per inwoner in de (semi)perifere landen erg laag ligt ten opzichte van de kernlanden, teken je op een anamorfosekaart landen groter naarmate het inkomen er hoger is. Het oppervlak van Nederland zou dan op zo'n kaart ruim vier keer zo groot worden afgebeeld als dat van Mexico. Het inkomen van dat laatste land is immers bijna vier keer zo klein. Op GB 216 staan enkele voorbeelden van dit kaarttype.
- Op *diagramkaarten* staan cirkeldiagrammen, staafdiagrammen of blokdiagrammen (GB 13G).
- *Stippenkaarten* gebruiken puntsymbolen om de spreiding van een verschijnsel in beeld te brengen. Elk symbool stelt dan een bepaalde waarde voor, bijvoorbeeld 1.000 personen (GB 13B).
- *Stroomdiagrammen* gaan over verplaatsing van goederen, mensen of informatie tussen punten op het aardoppervlak. Stroomdiagrammen zijn heel geschikt voor het verhelderen van relaties tussen gebieden of plaatsen. Voorbeelden: vluchtelingenstromen in Oost-Afrika of migratie (GB 165E).

Remote sensing

▶ *Remote-sensingbeelden* lijken op kaarten (GB 16-19). Scanners in satellieten en vliegtuigen tasten de aarde voortdurend in kleine stukjes af ('remote' = 'vanaf een afstand' en 'sensing' = 'aftasten'). Ze meten allerlei soorten straling op (zoals licht of warmte). Met een computer kun je van deze gemeten straling een op een kaart lijkende figuur maken. Voor iedere hoeveelheid straling kiest men een bepaalde kleur. De kleuren kunnen overeenkomen met de echte kleuren; dan spreek je over *'true colour'*. Is dat niet het geval dan zijn de remote-sensingbeelden weergegeven in *'false colour'*.

▶ Remote sensing heeft enkele belangrijke voordelen:

- Een groot voordeel van remote sensing is dat het onzichtbare zichtbaar gemaakt kan worden. Het gat in de ozonlaag is niet te zien met het menselijk oog, maar het kan wel gescand en (het rode, blauwe, groene en het infrarode licht) ingekleurd worden.
- Een tweede pluspunt is dat gelijktijdig over grote gebieden dezelfde gegevens kunnen worden verzameld. Als je deze totaaloverzichten een aantal jaren maakt, kun je de ontwikkelingen in de tijd volgen. Voorbeelden hiervan zijn de verdroging van het Aralmeer vanaf de tweede helft van de vorige eeuw en de ontbossing in het Amazonegebied.

Kaartvaardigheden

▶ Bij het gebruiken van kaarten komen een aantal vaardigheden kijken. Die oefen je bij de vele opdrachten.
Een overzicht daarvan:

- *Kaartlezen* is een zaak van goed naar de kaart kijken met behulp van de legenda die bij de kaart hoort. Deze vaardigheid komt vooral van pas bij het beantwoorden van beschrijvende vragen. Bijvoorbeeld: waar liggen overal nederzettingen?
- *Kaartanalyse*. Analyse gaat verder dan kaartlezen. Daarbij gaat het vooral om de afzonderlijke elementen in een gebied. In het voorbeeld van de nederzettingen zou je op de volgende twee manieren een analyse kunnen maken:
  - Zijn het nederzettingen die op een bepaalde hoogte liggen? Om erachter te komen of dat zo is, moeten de nederzettingen geordend worden. Je maakt bijvoorbeeld een groep van alle nederzettingen die boven en alle nederzettingen die onder 1.500 m hoogte liggen. Dit heet classificeren. Bij deze analyse ga je eigenlijk op zoek naar regelmatigheden of spreidingspatronen.
  - Is er een verband tussen het klimaat en het bodemgebruik? Met een of meerdere kaarten probeer je op zoek te gaan naar verbanden tussen deze verschijnselen.
- *Kaartinterpretatie* is misschien wel de moeilijkste vaardigheid. Een voorbeeld. Stel dat je ontdekt dat er een verband is tussen commerciële akkerbouw en het voorkomen daarvan in de gematigde luchtstreek. Je probeert dan vanuit je kennis over landbouw en klimaten verklaringen te bedenken.

4 Aardrijkskundige werkwijzen

▶ Je weet nu waar het in de aardrijkskunde om gaat (zie: 1. Geografisch beeld) en welk gereedschap je gebruikt (zie: 3. Geografische hulpmiddelen) om de geografische informatie te verkrijgen, waarmee je aardrijkskundige vragen (zie: 2. Aardrijkskundige vragen) moet gaan beantwoorden. Maar hoe moet je nu aan de slag met dat gereedschap? Ofwel: welke geografische werkwijzen zijn er, om met het gereedschap een goed geografisch beeld op te bouwen? De zes werkwijzen hierna kun je zowel gebruiken bij het bedenken als het beantwoorden van geografische vragen. Die werkwijzen worden kort toegelicht. Het verwerven van een geografisch beeld van het toerisme in Spanje wordt weer als voorbeeld gebruikt in het kader (op de volgende bladzijde).

Aardrijkskundige werkwijzen	Voorbeeld: toerisme in Spanje
A Vergelijken van verschijnselen	
Twee gebieden als uitgangspunt	Vergelijken van Costa Brava en Costa del Sol op het gebied van toerisme. Bijvoorbeeld: welke verschillen zijn er tussen de beide costa's als je let op de vormen van toerisme (bijvoorbeeld massatoerisme of elitair toerisme, strandtoerisme of toerisme gericht op cultuur), de herkomst en samenstelling van de toeristenstromen, het soort verblijf, enzovoort?
Het verschijnsel zelf centraal stellen	Welke vormen van toerisme ken je en hoe zijn deze vormen over het Spaanse grondgebied verspreid? Hoe heeft het toerisme zich in Spanje ontwikkeld en was die ontwikkeling overal hetzelfde? Heeft het toerisme een seizoensmatig karakter en geldt dat voor alle toeristische bestemmingen in Spanje?
B Relaties leggen tussen verschijnselen of gebieden	
Interne factoren	Het toerisme hangt binnen Spanje samen met factoren als klimaat, landschap, prijsniveau, toeristische faciliteiten, maar ook met processen als ontbossing, verdroging, verstedelijking of vervuiling.
Externe factoren	Toerisme hangt ook samen met factoren buiten Spanje. Denk aan concurrentie van nieuwe, met de Spaanse costa's vergelijkbare vakantiebestemmingen, zoals de Turkse rivièra. Het kan ook worden toegeschreven aan verschijnselen elders, zoals toenemende werkloosheid in het noordwesten van Europa, het dichtslibben van Franse autosnelwegen, toegenomen vrije tijd, enzovoort.
C Verschijnselen of gebieden bekijken vanuit verschillende dimensies	
	Een vraag over voor- en nadelen van toerisme in Spanje is gemakkelijker te beantwoorden als je aan de volgende dimensies denkt:
Economische dimensie	Het toerisme is een belangrijke inkomstenbron, levert werkgelegenheid op en versterkt de betalingsbalans.
Fysische dimensie	Toeristen worden vaak aangetrokken door de natuurlijke omgeving, maar omgekeerd beïnvloedt het toerisme ook het milieu, waarbij verdroging, vervuiling of vormen van landdegradatie ontstaan.
Sociaal-culturele dimensie	Het toerisme heeft invloed op de samenleving en de cultuur van Spanje en het land biedt de toeristen cultureel erfgoed.
Politieke dimensie	De manier waarop de lokale, regionale of landelijke politiek bij het toerisme betrokken is.
D Verschijnselen en gebieden plaatsen in hun geografische context	
Stad en streek	Torremolinos is deel van het ruimere gebied van de Costa del Sol. Als je een idee hebt tot welk groter geheel Torremolinos behoort, kun je ook beter inschatten welke andere gebieden de belangrijkste directe concurrenten van Torremolinos zijn.
Streek en land	In een grotere context: de Costa del Sol is een deel van Spanje. Binnen dat land neemt het gebied een voorname positie in op toeristisch gebied als je let op het aantal overnachtingen. Ook Torremolinos heeft baat bij de positie van de Costa del Sol binnen Spanje.
E Veranderen van ruimtelijk schaalniveau	
Door inzoomen worden (binnen een groter gebied) details zichtbaar. Bij uitzoomen raken de details op de achtergrond.	Op continentale (Europese) schaal gaan toeristen naar landen aan de Middellandse Zee vanwege de grote kans op goed weer. Inzoomend op een deel van Spanje blijkt, dat dit ook opgaat voor Torremolinos. De accommodatie in Torremolinos is uitstekend voor het massatoerisme met de vele goedkope hotels. Maar in Barcelona spelen ook andere factoren mee: veel musea, prachtige parken en historische gebouwen.
F Redeneren vanuit het algemene en het bijzondere	
	Stel bijvoorbeeld de vraag: welke algemene en welke bijzondere factoren hebben bijgedragen aan de opkomst van Marbella en Lloret de Mar als badplaatsen aan de Spaanse Middellandse Zeekust?
Algemene factoren	In het algemeen gaat het bij de toeristenplaatsen aan de costa's om zonnige bestemmingen voor toeristen uit Noordwest-Europa, met droge en warme zomers, mooie stranden, lage prijzen en een groot aanbod van toeristische voorzieningen.
Bijzondere factoren	Maar zijn er ook bijzondere factoren? Als je dat voor Marbella onderzoekt, blijkt dat een toevallige, corrupte burgemeester ooit voor een enorme groei van dit toeristenoord heeft gezorgd. Marbella is een badplaats voor de elite geworden. Bijzondere factoren voor de groei van Lloret de Mar waren de goede bereikbaarheid en de lange toeristische traditie.

A Vergelijken van verschijnselen

▶ Een verschijnsel kun je op twee manieren onderzoeken.

● Je vergelijkt een verschijnsel (bijvoorbeeld toerisme) in het ene gebied met hetzelfde verschijnsel in het andere gebied.

● Bij de tweede manier stel je het verschijnsel zelf centraal. (Je stelt niet de gebieden op de voorgrond maar het toerisme zelf.)

B Relaties leggen tussen verschijnselen of gebieden

▶ Bij deze werkwijze zoek je naar samenhang, ofwel (interne en externe) relaties.

C Verschijnselen of gebieden bekijken vanuit verschillende dimensies

▶ Aan verschijnselen kun je een aantal aspecten onderscheiden:

● De *economische dimensie*.

Het gaat om het creëren van inkomen, werkgelegenheid of de bijdrage aan de betalingsbalans.

● De *fysische dimensie*.

Deze dimensie heeft betrekking op de natuurlijke omgeving.

● De *sociaal-culturele dimensie*.

● De *politieke dimensie*.

Het gaat hier om de politieke invloed van overheden en belangengroepen.

D Verschijnselen en gebieden plaatsen in hun geografische context

▶ Gebieden en verschijnselen maken deel uit van een groter geheel.

E Veranderen van ruimtelijk schaalniveau

▶ Regio's zijn er in allerlei maten. Daardoor werken geografen niet altijd op hetzelfde *ruimtelijke schaalniveau*. Veelgebruikte ruimtelijke schaalniveaus zijn:

● *mondiaal* niveau: de wereld,

● *continentaal* niveau: werelddeel,

● *nationaal* niveau: landelijk,

● *regionaal* niveau: provincie, streek of landsdeel,

● *lokaal* niveau: plaatselijk,

● *fluviaal* niveau: stroomgebied van een rivier.

Geografische kennis wordt beter wanneer je enkele keren van ruimtelijke schaal verandert door in of uit te zoomen. Je krijgt daardoor een heel andere kijk op een verschijnsel of een gebied.

F Redeneren vanuit het bijzondere en het algemene

▶ In veel gebieden spelen behalve algemene ook bijzondere factoren een rol. Geografen proberen via deze werkwijze zicht daarop te krijgen. In onderstaand kader is dat uitgewerkt voor het toerisme.

5 Stappenplan geografisch onderzoek

▶ Bij een compleet geografisch onderzoek komt heel wat kijken. Daarom is het van belang om zo'n onderzoek op een goede, dat wil zeggen systematische manier te laten verlopen. Het schema hieronder biedt daarbij de helpende hand. Voor uitleg en tips bij het uitvoeren van deze stappen kun je terecht op *www.degeo-online.nl*.

Onderzoeksstappen	Uitwerking
Fase I Voorbereiden	
1 Vragen stellen	1a Probleemoriëntatie
	1b Hoofd- en deelvragen formuleren of
	1c Werken met hypothesen
2 Plannen	2a Activiteitenoverzicht maken
	2b Tijdsplanning maken
	2c Taakverdeling maken
Fase II Uitvoeren	
3 Informatie verzamelen	3a Informatiebehoefte inventariseren
	3b Bronnen selecteren
	3c Bruikbaarheid bronnen bepalen
4 Informatie verwerken	4a Informatie ordenen
	4b Informatie analyseren
Fase III Afsluiten	
5 Vragen beantwoorden	5a Deelvragen beantwoorden
	5b Hoofdvraag beantwoorden
	5c Standpunt bepalen
6 Presenteren	6a Doel en doelgroep vaststellen
	6b Inhoud bepalen
	6c Medium bepalen
	6d Planning maken
	6e Presentatie uitvoeren
Fase IV Evalueren	
7 Leren leren	7a Hoe verliep de voorbereiding?
	7b Hoe verliep de uitvoering?
	7c Hoe verliep de afsluiting?

Register van begrippen

Paginanummer in zwart → pagina waarop begrip voor het eerst in de tekst wordt genoemd

Paginanummer in blauw → pagina van de begrippenlijst

Bronvermelding

omslagfoto: Qilai Shen, Sinopix

Hoofdstuk 1
W2 De Grote Bosatlas, Noordhoff Uitgevers, 53e druk
1.1 Human Geography, William Norton, Oxford University Press
1.2 esa.un.org (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
1.3 Human Geography, William Norton, Oxford University Press
1.4 www.geoclopedie.nl
1.5 Atlas der Globalisierung, Le Monde Diplomatique, Taz Verlage und Vertriebs GmbH, 2005
1.6 esa.un.org (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
1.7, 1.8 Humangeographie, Paul L. Knox e.a., Spektrum-Akademischer Verlag
1.10 Human Geography, Places and Regions in Global Context, Paul L. Knox en S. Marston, Prentice Hall, 1998
1.11 www.andrewclem.com
W4 Humangeographie, Paul L. Knox e.a., Spektrum-Akademischer Verlag
1.18 Wirtschaftsgeographie, Grundriss Allgemeine Geographie, Elmar Kulke, UTB
1.19, 1.20, 121 en.wikipedia.org
W7 Eenwording en verbrokkeling, B. de Pater (red.), Van Gorcum, 1995
1.23 World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
1.24 A Geography of Mankind, Jan O.M. Webb en John W. Broek
1.25 Humangeographie, Paul L. Knox e.a., Spektrum-Akademischer Verlag
1.26 www.bcrstn.com/World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
1.28, 1.29 www.prb.org
W10 Humangeographie, Spektrum-Akademischer Verlag
W11 World Regions, S.A. Marston e.a., Prentice Hall, 2001
1.31 naar gegevens VN en The World Factbook, CIA
1.32 Humangeographie, Paul L. Knox e.a., Spektrum-Akademischer Verlag
1.33 Globalization and Diversity: Geography of a Changing World, L. Rowntree e.a., Prentice Hall, 2005
1.34 The World Factbook, CIA
1.35 The World Factbook, CIA, en United Nations Statistics
1.36 www.learnnc.org
1.39 Statistical Division UN
1.40 Volkskrant, 21 februari 2011
W19 degidsfm.vara.nl
W20A, W20B hdr.undp.org
1.42 esa.un.org
1.44 Globalization and Diversity: Geography of a Changing World, L. Rowntree e.a., Prentice Hall, 2005
1.45 hdr.undp.org
W21, W28 www.fao.org

Hoofdstuk 2
W1 www.treehugger.com
2.1, 2.2, 2.3 World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
2.9 Humangeographie, Paul L. Knox e.a., Spektrum-Akademischer Verlag
W2 A Geographie of Man, J. Kolars e.a., Blaisdell Publication Company, 1965
W3 De Russische landbouw. - Boeren, dorpen, platteland, M.J. Broekmeyer, Aula, 1983
2.10, 2.11 www.wto.org
2.13 World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
2.17 Human Geography, William Norton, Oxford University Press
2.18 World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
W5 www.wto.org
W7, W8 World Regions, S.A. Marston e.a., Prentice Hall, 2001
2.21, 2.22 Atlas der Globalisierung, Le Monde Diplomatique, Taz Verlage und Vertriebs GmbH, 2003
W10 Globalization and Diversity: Geography of a Changing World, L. Rowntree e.a., Prentice Hall, 2005
W13, W16 images.google.com
2.24 www.witiger.com
2.25 www.zooknic.com
2.27 www.witiger.com
W17 www.agcensus.usda.gov

Hoofdstuk 3
3.1 The World Factbook, CIA, 2011
3.2 www.czso.cz
3.4 The World Factbook, CIA, 2010
3.6 naar Statistisch Bureau Czech Republic, Praag, 2010
3.10 www.czechinvest.org
W5 www.pwc.com
W7 De effectiviteit van de structuurfondsen van de Europese Unie, Sandra Vriend (www.bachelorpapers.nl)
W8 www.europa-nu.nl
3.11 nl.wikipedia.org
3.12 de.wikipedia.org
3.13 haetten-sie-gewusst.blogspot.com
3.14, 3.17 www.duitslandweb.nl
3.19 naar www.mbi-geodata.de
3.20 aktuell.nationalatlas.de
W10 naar www.stepmap.de
W12 Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung, Statistisches Landesamt
W13 www.buergerforum-ost.de
W14 www.duitslandweb.nl
W15 Gerhard Mester, Wiesbaden
3.22 en.wikipedia.org
3.24 nl.wikipedia.org
3.25, 3.26, 3.27 The World Factbook, CIA, 2011
W16 naar www.cia.gov
W18 www.ipsnews.be
W19 www.metaalmagazine.nl
W20 EVD 2011 en The World Factbook, CIA, 2011
W21 Folha de São Paulo, 2010
W22 www.indexmundi.com
W23 brasil.nlembaixada.org
W24 The Economist 2009 en NBSO-Recife
W25 SUDENE, Boletim Conjuntural, augustus 1996 (www.anpec.org.br)
W26 brazilie.nlambassade.org
W29 www.laruta.nu
W30 www.greenpeace.org
3.31 www.nationmaster.com
3.32 US Census Bureau, 2006
3.33 US Census Bureau, International Data Base, 2011
3.34 www.ruralpovertyportal.org
3.35 EIA International Energy Statistics, 2011
W34, W35, W36 www.weforoum.org
W38 The World Factbook, CIA, 2011
W39 siteresources.worldbank.org
W40 The World Factbook, CIA, 2011
W42 www.indexmundi.com
W44 naar The World Factbook, CIA, 2011
W50 www.icsu-scope.org

Hoofdstuk 4
4.1 Human Geography, Paul L. Knox, Oxford University Press
4.7 images.google.com
W2, W3 Stadtgeographie, Grundriss Allgemeine Geographie, Heinz Heineberg, UTB
4.9 World Regions, S. Marston, Prentice Hall, 2001
4.10 www.fedstats.gov
W4 Changing Latinization of New York City, Inés M. Miyares (www.geog.umd.edu)
4.13 Stadtgeographie, Grundriss Allgemeine Geographie, Heinz Heineberg, UTB
4.16 cf.uba.uva.nl
W6, W7 www.fedstats.gov
W8 Scott Hu - Mississauga, Canada
W15 www.lboro.ac.uk

Foto's

Peter Andrews, Reuters/Novum, Amsterdam: p. 8
Ton Koene/Lineair, Arnhem: p. 11
McPhoto/Lineair, Arnhem: p. 15
Corbis, Londen: p. 16, 73, 78, 80, 165-o
Adrees Latif/Reuters/Novum, Amsterdam: p. 21
Lucas Vallecillos/Lineair, Arnhem: p. 28
Olaf Meinhardt/Lineair, Arnhem: p. 28-o
Novum Foto WFA, Amsterdam: p. 31, 160-r
Norbert Michalke/Lineair, Arnhem: pp. 37
Ron Giling/Lineair, Arnhem: p. 45
Claire Stout/Worldreligions - Katoomba, Australie: p. 46-l
Stefan Auth/Lineair, Arnhem: p. 46-r
Kevin Lamarque/Reuters/Novum, Amsterdam: p. 52
Sean Sprague/Lineair, Arnhem: p. 53, 87-o
Oliver Tjaden/HH, Amsterdam: p. 65
Nationaal Scheepvaartmuseum, Amsterdam: p. 68
Alamy/Image Select, Wassenaar: p. 71, 72, 98, 173
Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 79
Shutterstock, New York: p. 82
Guido Benschop/HH, Amsterdam: p. 87-b
Your Captain Luchtfotografie/ANP, Rijswijk: p. 88
Ronald Hoeben Fotografie, Amsterdam: p. 90
Reinhard Dirscherl/Lineair, Arnhem: p. 95
Reuters/Novum, Amsterdam: p. 96
David W. Cerny/Reuters/Novum, Amsterdam: p. 107
Hu Guolin/Lineair, Arnhem: p. 110
J.H. Bulthuis, Wanneperveen: p. 112, 113, 114, 115, 122, 123
Peter Frischmuth/Lineair, Arnhem: p. 119
ANP Photo, Rijswijk: p. 121, 161
Sylvia Pollex/Transit-Archiv, Leipzig: p. 124
Xinhua/Photoshot, Londen: p. 128
Caio do Valle/Wikimedia: p. 129
Paul Meurs / Urban Fabric B.V., Schiedam: p. 131-l
Getty Images, Amsterdam: p. 131-r
Demotix/Lineair, Arnhem: p. 138
Lineair Fotoarchief, Arnhem: p. 141
Crystal Lagoons/HH, Amsterdam: p. 142
Peter Frischmuth/Lineair, Arnhem: p. 155
Rainer Jensen/Lineair, Arnhem: p. 158
Steve Vidler/Lineair, Arnhem: 160-l
Dreamstime, Brentwood: p. 165
Kyodo/Reporters, Haarlem: p. 171
Image Select, Wassenaar: p. 174
Vespasian/Alamy: p. 176

www.degeo-online.nl

SE Leerstof voor Schoolexamen vwo

Wereld Arm en rijk

Aarde Klimaatvraagstukken

Gebieden Zuidoost-Azië actueel

CE Leerstof voor Centraal examen vwo

Wereld Globalisering

Aarde Systeem aarde

Gebieden Zuidoost-Azië in beeld

Leefomgeving Wonen in Nederland

9 789006 436228